विषयानुक्रमः

प्रमाणत्वेनोद्धृतग्रन्थनामानि।

ग्रन्थकारनामानि.

प्रमाणत्वेनोद्धृतानि अनिर्दिष्टग्रन्थप्रतीकानि.

अर्हम्

न्यायाचार्यश्रीमद्यशोविजयोपाध्यायविरचिता
स्वोपज्ञवृत्तिसंवलिता

धर्मपरीक्षा.

ऐं नमः

ऐन्द्रश्रेणिकिरीटकोटिघटितं यत्पादपद्मद्वये
हंसालिश्रियमादधाति न च यो दोषैः कदापीक्षितः ।
यद्गीः कल्पलता शुभाशयभुवः सर्वप्रवादस्थिरे-
द्वारं यस्य च निर्मलं स जयति त्रैलोक्यनाथो जिनः ॥१

यन्नाममात्रस्मरणाज्जनानां प्रत्यूहकोटिः प्रलयं प्रयाति ।
अचिन्त्यचिन्तामणिकल्पमेनं शङ्खेश्वरस्वामिनमाश्रयामः ॥२

नत्वा जिनान् गणधरान् गिरं जैनीं गुरूनपि ।
स्वोपज्ञां विनिबद्ध धर्मपरीक्षां विवृणोम्यहम् ॥३॥

इह हि सर्वज्ञोपज्ञे प्रवचने प्रविततनयभङ्गप्रमाणगंभीरे परमभाव-
रूपपवित्रितैः श्रीसिद्धसेन-हरिभद्रप्रभृतिसूरिभिर्विशदीकृतेऽपि दुः
मतोपनतमनसां केषांचिद् दुर्विदग्धोपदेशविभ्रान्तानां भूयः शङ्क
दयः प्रादुर्भवन्तीति तन्निरासेन तन्मनोनैर्मल्यमाधातुं धर्मपरीक्षा नाम
ग्रन्थः प्रारभ्यते, तस्य चेयमादिगाथा—

पणमिय पासजिणिंदं धम्मपरिक्खाविहिं पवक्खामि
गुरुपरिवाडीसुद्धं आगमजुत्तीहिं अविरुद्धं ॥ १ ॥

प्रणम्य पार्श्वजिनेन्द्रं धर्मपरीक्षाविधिं प्रवक्ष्ये ।
गुरुपरिपाटीशुद्धं आगमयुक्तिभ्यामविरुद्धम् ॥

पगमिपत्ति। प्रणम्य—प्रकर्षेण भक्तिश्रद्धाऽतिशयलक्षणेन नत्वा पार्श्वजिनेन्द्रम्, अनेन प्रारिप्सितग्रन्थविघ्नदुरितनिरासार्थं शिष्टाचारपरिपालनार्थं च मङ्गलमाचरितम्। धर्मस्य धर्मत्वेनाभ्युपगतस्य, परीक्षाविधिम्—अयमित्थंभूतोऽनित्थंभूतो वेति विशेषनिर्धारणप्रकारं प्रवक्ष्ये। प्रेक्षावत्प्रवृत्त्युपयोगिविषयाभिधाननिर्देशोऽयम्। प्रयोजनादयस्तु सामर्थ्यगम्याः, धर्मप्रतिपादकत्वादस्य ग्रन्थस्य धर्मशास्त्रप्रयोजनादिभिरेव प्रयोजनादिमत्त्वादिति। किंभूतं धर्मपरीक्षाविधिम्? गुरुपरिपाटीशुद्धम्—अविच्छिन्नपूर्वाचार्यपरम्परावचनानुसरणेन विशुद्धम्, तथाऽऽगमयुक्तिभ्यां—सिद्धान्ततर्काभ्यामविरुद्धमबाधितार्थम्। एतेनाभिनिवेशमूलकस्वकपोलकल्पनाशङ्का परिहृता भवति। इयं हि ज्ञानांशदुर्विदग्धानामैहिकार्थमात्रलुब्धानां महतेऽनर्थाय। यावानेव ह्यर्थः श्रुतनिश्चितस्तावानेवानेन निरूपणीयः, न तु कल्पनामात्रेण यत्किंचित्प्रलापो विधेय इति तत्त्वम्। अत एव चिरन्तनग्रन्थपर्यन्ते कल्पनादोषभीरवो माहप्पं दूषयन्ति गीतार्थाः।

तदुक्तं धर्मरत्नप्रकरणे—

जं च न गुणेहिं रिद्धिं जय पडिसिद्धं अजंमि गिरहद्धं।
मज्झत्थमणिप्पदेसा तेवि न हुंति गिहत्था ॥

तत्र माध्यस्थ्यमेव धर्मपरीक्षायां प्रधानं कारणमिति फलितम् ॥१॥

एतदेवाह—

सो धम्मो जो जीवं धारेइ भवण्णवे निवडमाणं।
तस्स परिक्खामूलं मज्झत्थत्तं चिय जिणुत्तं ॥२॥

सो धम्मोत्ति। यो भवार्णवे निपतन्तं जीवं क्षमादिगुणोपष्टम्भ-दानेन धारयति स धर्मो आत्मपरिणामः श्रुतचारित्रलक्षणस्तस्य परीक्षा-

---

धर्मः स यो जीवं धारयति भवार्णवे निपतन्तम्।
तस्य परीक्षामूलं माध्यस्थ्यमेव जिनोक्तम् ॥

[illegible]
[illegible]

मध्यस्थमेव जिनोक्तम्, अज्ञानविषये माध्यस्थादेय हि
प्रज्ञनर्कमहतां धर्मवादेन तत्त्वोपलम्भप्रसिद्धेः।

ननु सदसद्विषयं माध्यस्थ्यं प्रतिकूलमेव।

तदुक्तम्—

"गुणिषु मत्सरिणो जनस्य न नायकुशलमशेषतो ते।
माध्यस्थ्यमास्थाय परीक्षका ये मणौ च काचे च समानुबन्धाः" ॥

इति कथं मध्यस्थः परीक्षानुकूलमुच्यते ? इति चेत्। सत्यम्;
निश्रायत्तालिपरविप्रतिपत्तिविषय पक्षद्वयान्यतरनिर्द्धारणानुकूलव्या-
पारलक्षणस्य माध्यस्थ्यस्य परीक्षाप्रतिकूलत्वेऽपि स्वाभ्युपगमहा-
निप्रयोजकदोषविरागाभावलक्षणस्य तदनुकूलत्वात् ॥२॥

अथ मध्यस्थः कीदृग्भवति ? इति तल्लक्षणमाह—

मज्झत्थो अ अणिस्सियववहारी तस्स होइ गुणपक्खो।
कुलगणाइणिस्सा इय ववहारंमि सुपसिद्धं ॥ ३ ॥

मध्यस्थश्चानिश्रितव्यवहारी स्यात्, उपलक्षणत्वादनुपश्रितव्यव-
हारी च। तत्र निश्रा रागः, उपश्रा च द्वेष इति रागद्वेषरहितशास्त्र-
नीत्या भाष्यानाभाष्यसाधुत्वासाधुत्वादिपरीक्षारूपव्यवहारकारी
भवति। अत एव तस्य मध्यस्थस्य गुणपक्षो 'गुणा एवादरणीयाः'
इत्युपगमो भवति, न तु कुलगणादिनिश्रा—निजकुलगणादिना
कृतस्य सम्यग्दोषाच्छादनयाऽसद्गुणोद्भावनया च पक्षपातरूपा।
परकुलगणादिना वि रचितस्य सद्भूतदोषोद्भावनया सद्भूतगुणा-
च्छादनयाऽपि चोपश्राऽपि न भवति इत्यपि द्रष्टव्यमित्येतद् व्यवहार-
सूत्रे सुप्रसिद्धम्, निश्रितोपश्रितव्यवहारकारिणः सूत्रे महामायश्चित्तो-
क्तत्वात् ॥ ३ ॥

इदं च मध्यस्थस्यानिश्रितव्यवहारित्वाद् यत्कस्यचिद्भिनिवेष्ट-
पक्षापातवचनं तन्मध्यस्थैर्नाङ्गीकरणीयमित्याह—

मध्यस्थश्चानिश्रितव्यवहारी तस्य भवति गुणपक्षः।
नो कुलगणादिनिश्रा इति व्यवहारे सुप्रसिद्धम् ॥ ३ ॥

* 'विवरे' इति कपुस्तके।

तदुक्तं व्यवहारभाष्ये—

अहाछंदस्स परूवणा उस्सुत्ता दुविह होइ णायव्वा ।
चरणेसु गईसु वा, तत्थ चरणे इमा होइ ॥ १ ॥
पडिलेहणि-मुहपोत्तिय-रयहरण-निसिज्ज-पायमत्तए पट्टे ।
पडलाइं चोल उण्णादसिआ पडिलेहणापोत्ते ॥ २ ॥
दंतछिन्नमलित्तं हरितट्ठिय मज्जणा यणं त (उत्त) स्स ।
अणुवाइ अणणुवाइपरूवण चरणे गतीसुंपि ॥ ३ ॥
अणुवाइत्ति नज्जइ जुत्तीपडियं खु भासए एसो ।
जं पुण सुत्तावेयं तं होइ अणणुवाइत्ति ॥
सागारिआइपलियंक-णिसिज्जासेवणा य गिहिपत्ते ।
णिग्गंथिचेडणाइ पडिसेहो मासकप्पस्स ॥
चारे वेरज्जे या पढमसमोसरण तह णितिएसु ।
सुण्णे अकप्पिए अ अणाउंछे य संभोगे ॥
किंवा अकप्पिएणं गहियं फासुंपि होइ उ अभोज्जं ।
अन्नाउंछं को वा होइ गुणो कप्पिए गहिए ॥
पंचमहव्वयधारी समणा सव्वेवि किं ण भुंजंति ।
इय चरणवितहवादी इत्तो वुच्छं गईसुं तु ॥

यथाछन्दस्य प्ररूपणा उत्सूत्रा द्विविधा भवति ज्ञातव्या ।
चरणेषु गतिषु वा तत्र चरणे इयं भवति ॥ १ ॥
प्रतिलेखनी-मुखपोतिका रजोहरण-निषद्या पात्रमात्रके पट्टे ।
पटलानि चोल(पट्टः) ऊर्णादशा प्रतिलेखना पोतं ॥ २ ॥
हस्तच्छिन्नमलिप्तं हरितस्थित मार्जना चाद्यस्य ।
अनुपात्यनुपातिप्ररूपणं चरणे गतिष्वपि ॥ ३ ॥
अनुपातीति ज्ञायते युक्तिपतितं खलु भाषते एषः ।
यत्पुनः सूत्रापेतं तद् भवति अननुपातीति ॥
सागारिकादिपर्यङ्कनिषद्यासेवना च गृहिपात्रे ।
निर्ग्रन्थीचेटनादि प्रतिषेधो मासकल्पस्य ॥
चारे वैराज्ये वा प्रथमसमवसरणे तथा नित्येषु ।
शून्ये अकल्पिके चाज्ञातोञ्छे च संभोगे ॥
किंवाऽकल्पिकेन गृहीतमासुकमपि भवति त्वभोज्यम् ।
अज्ञातोञ्छं को वा भवति गुणो कल्पिकेन गृहीते ॥
पञ्चमहाव्रतधारिणो श्रमणाः सर्वेऽपि किं न भुञ्जते ।
इति चरणवितथवादी इतो वक्ष्ये गतिषु तु ॥

खेत्तं गओ अडविं इक्को संचिट्ठए तहिं चेव ।
तित्थयरो पुण पिअरो खेत्तं पुण भावओ सिद्धि त्ति ॥

एतासां गाथानामयं संक्षेपार्थः—अहछंदस्स त्ति । यथाछन्दस्य प्ररूपणा स्वरूपा—उत्सूत्रोत्तीर्णा द्विविधा भवति ज्ञातव्या । तद्यथा—चरणेषु चरणविषया, गतिषु गतिविषया ॥ १ ॥

तत्र या चरणे चरणविषया सा इयं वक्ष्यमाणा भवति, तामेवाह—पडिले-हणित्ति । मुखपोतिका मुखवस्त्रिका सैव प्रतिलेखनी पात्रप्रत्युपेक्षिका पात्रके-सरिका, किं द्वयोः परिग्रहेण ? अतिरिक्तोपधिग्रहणदोषादेकयैव मुखपोतिकया कार्य साधनेऽभ्युपगम्यमाने कार्यनिर्वाहेण तदवैफल्यात् । तथा रयहरणणिसिज्जत्ति । किं रजोहरणस्य द्वाभ्यां निषद्याभ्यां कर्तव्यम् ? एकैव निषद्याऽस्तु । पायमत्त-एत्ति । यदेव पात्रं तदेव मात्रकं क्रियताम्, मात्रकं वा पात्रं क्रियताम्, किं द्वयोः परिग्रहेण ? एकेनैवान्यकार्यनिष्पत्तेः । भणितं च—"यो भिक्षुस्तरुणो बलवान् स एकं पात्रं गृह्णीयात्" इति । तथा पट्टएत्ति । य एव चोलपट्टकः स एव रात्रौ संस्तारकस्योत्तरपट्टः क्रियताम्, किं पृथगुत्तरपट्टग्रहेण ? । तथा पडलाइं चोलएत्ति । पटलानि किमिति पृथग् ध्रियन्ते (धार्यन्ते ?), चोलपट्टक एव भिक्षार्थं हिण्डमानेन द्विगुणस्त्रिगुणो वा कृत्वा पटलस्थाने वा निवेश्यताम् । उण्णादसि-यत्ति । रजोहरणस्य दशाः किमित्यूर्णमय्यः क्रियन्ते, क्षौमिकाः क्रियन्ताम्, ता ऊर्णमयीभ्यो मृदुतरा भवन्ति । पडिलेहणापोत्तंति । प्रतिलेखनावेलायामेकं पोतं प्रस्तार्य तस्योपरि समस्तवस्त्रप्रत्युपेक्षणां कृत्वा तदनन्तरमुपाश्रयाद्बहिः प्रस्फोटनम्, एवं हि महती जीवदया कृता भवतीति ॥ २ ॥

दंतच्छिन्नमिति । हस्तगताः पादगता वा नखाः प्रवृद्धा दन्तैश्छेत्तव्याः न नखरदनेन । नखरदनं हि ध्रियमाणमधिकरणं भवति । तथा अलित्तंति । पात्रमलिप्तं कर्तव्यम्, लेपे बहु दोषसंभवान्न पात्रं लेपनीयमिति भावः । हरि-यट्ठियत्ति । हरितप्रतिष्ठितं भक्तपानादि डगलादि च ग्राह्यम्, तद्ग्रहणे हि तेषां हरितकायजीवानां भारापहारः कृतो भवति । पमज्जणा य वासत्ति । यदि छत्रे जीवदयानिमित्तं प्रमार्जना क्रियते ततो बहिः प्रमार्जने क्रियताम्, दयापरि-

---

क्षेत्रं गतोऽटवीमेकः संतिष्ठते तत्रैव ।
तीर्थंकरः पुनः पिता क्षेत्रं पुनः भावतः सिद्धिरिति ॥

पानादिशेषात् । ईदृशी यथाच्छन्दस्य प्ररूपणा परमेषु गतिषु चानुस
पातिनी च भवति ।

अनुपातिन्यननुपातिन्योः स्वरूपमाह—अणुवाइ ति । यत् श
यथा च्छन्दो ज्ञायते, यथा नु निश्चितं युक्तिपतितं युक्तिसंगतमेव भाषते
प्ररूपणम् । यथा—चैव मुखपोतिका सैव प्रतिलेखनिकेत्यादि । यत्तु न
प्रकारेण प्रतिभासते तदननुपाति । यथा चोलपट्टः पटलानि किंच
पद्रादिकापवनसंभवेन युक्तियुक्तिबाधितम् । अथवा सर्वाण्येव पदान्यर्ग
भासापेक्षयाऽनुपातीनि, गीतार्थप्रतिभासापेक्षया त्वननुपातीनीति ॥ ४ ॥

इदं चान्यच्चानुसरणम्—सागारियाइ त्ति । सागारिकः शय्यात
सूते—शय्यातरपिण्डग्रहणे नास्ति दोषः, प्रत्युत शय्यातरस्य महालाभ
आदिशब्दात्स्थापनाकुलेष्वपि प्रविशतो नास्ति दोषः, प्रत्युत भिक्षाशुद्धि
ग्राह्यम् । पलिअंक ति । पर्यङ्कादिषु मत्कुणादिरहितेषु परिभुज्यमानेषु
दोषः, प्रत्युत भूमावुपविशतो लाघवादयो दोषाः । निसेज्जासज्जण त्ति ।
पर्यायां न दोषः, प्रत्युत धर्मश्रवणेन लाभ इति । गिहिवत्त त्ति ।
भोजनं कस्मान्न क्रियते ? नात्र दोषः, प्रत्युत सुन्दरभाजनोपभोगात् प्रवचन
लक्षणोऽन्यथा गभारात्वहनलक्षणश्च गुण इति । निग्गंथिपेहणाइ त्ति ।
नामुपाश्रये च स्थानादौ को दोषः ? यत्र तत्र स्थितेन शुभं मनः म
तत्र स्थापयामिति । तथा मासकल्पस्य प्रतिषेधस्तेन क्रियते, यदि दोषो
तदा परतोऽपि तत्र स्थेयमिति ॥ ५ ॥

चारेत्ति । चारचरणं गमनमित्यर्थस्तद्विषये सूते—वृष्टिप्रभावे च
मध्येऽपि गच्छतां को दोष इति । तथा वेरज्जे यत्ति । वैराज्येऽपि सूते
गिहरं कुर्वन्तु, परित्यक्तं हि तैः शरीरम्, सोढव्याः खलु साधुभिरु
पसर्गास्तेनोत्सर्गानीति । प्रथमसमवसरणं वर्षाकालस्तत्र सूते—किमिति
वस्तरे शुद्धं वस्त्रादि न ग्राह्यम् ? द्वितीयसमवसरणेऽपि उद्गमादिदोष
गृह्यते, तत्कोऽयं विशेषः ? इति । तह णिइयसुन्ति । तथा नित्येषु नि
प्ररूपणे—नित्यवासे न दोषः, प्रत्युत सूत्रार्थादिग्रहणलक्षणो गुण
तथा सुण्णं ति । यदुपकरणं न केनापि ह्रियते ततः शून्यायां वसतौ को
उपाश्रये अस्ति । अकल्पिकोऽगीतार्थस्तद्विषये सूते—अकल्पिकेनानीतम

मंभंगे सूत्रे—सर्वेऽपि पञ्चमहाव्रतधारिणोऽत्र मारः नां तेमिरा हटे। अत्र लाधिए-अस्ति। विशिष्य विक्षोभी किं वा ?। अत्र—केन प्रकारेण कलिदेनागीतार्थेन गृहीतं प्रासुकमन्नपानादिकमपि अभोज्यमपरिभोज्यं भवति। को वा कल्पिकेन (अत्र गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे) गृहीते शुद्धो भवति ? नैव दृश्यते; उभयत्रापि शुद्धत्वनिक्षेपात्। न्यंभोरपि व्याचष्टे—पंचमहव्वयधारिणि। पञ्चमहाव्रतधारिणः सर्वे श्रमणाः किं नैकत्र भुञ्जते ? यदेके सांभोगिका अन्ये असांभोगिका क्रियन्ते इति। इत्येवमुपदर्शितप्रकारेणानन्तोऽभिगुणदोषो यथाछन्दधर्मविषये विभयादी॥

अत ऊर्ध्वं तु गतिषु लिङ्गादिनं वक्ष्यामि—गेत्तगओ पत्ति। स यथा-छन्दो गतिष्वेवं प्ररूपणां करोति—"एगो गाहावई। तस्स तिण्णि पुत्ता। ते सव्वेवि निययकम्मोवज्जीविणो पियरेण नियकम्मे निउंजिया। तत्थेगो जहाणत्तं करेइ। एगो अडविं गओ देसं देसेण हिंडइत्ति। एगो जिमिउं देवकुलादिसु अच्छति। कालंतरेण तेसिं पिया मओ। तेहिं सव्वंपि पितिसंतियं विभाउं समं विभत्तं। तेसिं जं एगेणं उवज्जिअं तं सव्वेसिं सामण्णं जायं। एवं अम्हं पिया तित्थयरो तस्संति उवदेसेणं सव्वेवि समणा कायकिलेसं कुव्वंति। अम्हे न करेमो। जं तुब्भेहिं कयं तं अम्हं सामण्णं। जहा तुब्भे देवलोगं सुकुलपच्चायाति, सिद्धिं वा गच्छह तहा अम्हेवि गच्छिस्सामोत्ति"। एष गाथाभावार्थः। अक्षरयोजनिका त्वियम्—एकः पुत्रः क्षेत्रं गतः। एकोऽटवीदेशान्तरेषु परिभ्रमतीत्यर्थः। अपर एकान्तेव संतिष्ठते। पितरि च मृते धनं सर्वेषामपि समानम्। एवमत्रापि मातापितृस्थानीयस्तीर्थकरः, क्षेत्रं क्षेत्रफलं धनं पुत्रभागतः परमार्थतः सिद्धिस्तां यूयमिव युष्मदुपार्जितेन वयमपि गमिष्याम इति।

अथैवं यथाछन्दस्याप्युत्सूत्रप्ररूपणाव्यवस्थापदर्शनात्कथमेवमवाग्गृह्या निर्णीयते—यदुत मार्गपतितस्य यथाछन्दस्य कस्यचिदनाभोगा-

१ एको गाथापतिः। तस्य त्रयः पुत्राः। ते सर्वेऽपि स्वकर्मोपजीविनः पित्रा स्वकर्मणि नियोजिताः। तत्रैको यथाऽऽज्ञप्तं करोति। एकोऽटवीं गतो देशान्तरेषु भ्रमति। एको जिमित्वा देवकुलादिष्वास्ते। कालान्तरेण तेषां पिता मृतः। तैः सर्वमपि पितृसत्कं धनं समं विभक्तम्। तेषां यदेकेनोपार्जितं तत्सर्वेषां सामान्यं जातम्। एवमस्माकं पिता तीर्थकरः, तस्योपदेशेन सर्वेऽपि श्रमणाः कायक्लेशं कुर्वन्ति। वयं न कुर्मः। यद्युष्माभिः कृतं तदस्माकं सामान्यम्। यथा यूयं देवलोकं सुकुलप्रत्यायातिं सिद्धिं वा गच्छथ, तथा वयमपि गमिष्याम इति।

त्सूत्रभाषणम्, नच नानन्तसंसारकारणम्, उन्मार्गपतितानां तु. पामाभोगवतामनाभोगवतां वा तदनन्तसंसारकारणमेव, तीर्थो- दाभिप्रायमूलत्वादिति, साध्वाचारोच्छेदाभिप्रायस्य यथाछन्देऽप्य- भावात्।

अथ—" उम्मग्गमग्गसंपट्ठिआण साहूण गोअमातूणं (?)।
संसारो अ अणंतो होइ य सम्मग्गणासीणं ॥"

इति गच्छाचारप्रकीर्णकवचनबलादुन्मार्गपतितानां निह्नवानामनन्त संसारो ज्ञायते न तु यथाछन्दानामपि, अपरमार्गाश्रयणाभावादि- ति चेद्। उन्मार्गपतितो निह्नव एवेति कथमुद्देश्यनिर्णयः? साधुपदेन [illegible]च्छेदेऽपि यथाछन्दादिच्छेदस्य कर्तुमशक्यत्वात्, [illegible]दिव क्रियादिविपर्यासवत् [illegible]प्युन्मार्गप- [illegible]त्। न हि 'मार्गपतित' इत्येतावता शिष्टाचारनाशको [illegible]छन्दादिरपि नोन्मार्गगामी।

अथ यथाछन्दादीनामप्युन्मार्गगामित्वमिष्यत एव, न त्वनन्त- [illegible]रनियमः, [illegible] उन्मार्गसंप्रस्थितपदेन तीर्थो- [illegible] एव [illegible] चेद्, । अहो किंचिद्पूर्वयुक्तिकौश- ल्! [illegible] निह्नवानामनन्तसंसार- [illegible] तस्मिन् सति [illegible]रित्यन्योन्या- [illegible] न [illegible] । संप्रदायादिरन्योऽपि गृहीत इति न दोष इति चेद्। न, संप्रदाया[illegible] निह्नवानामपि संख्यातादि- [illegible] संसारस्य [illegible], उन्मार्गसंप्रस्थितानां [illegible] [illegible] दोषाभावाद्। न [illegible] 'यदमेव [illegible]' इत्यादुत्सूत्रभाषिणोऽनय- [illegible]तीर्थोच्छेदाभिप्रायवतो [illegible] [illegible]नन्तसंसारोत्पत्तिः [illegible]। न चैतदनार्षमिदं वचनम्, [illegible] [illegible]। तथा हि—

१ [illegible] (?)।
[illegible]

"प्रतिपद्य तथा रामो जगाम भरतावनौ ।
तथैव कृत्वा ते रूपे दर्शयामास सर्वतः ॥
एवमूचे च भो लोकाः ! कृत्वा नौ प्रतिमाः शुभाः ।
प्रकृष्टदेवताबुद्ध्या यूयं पूजयतादरात् ॥
वयमेव यतः सृष्टिस्थितिसंहारकारिणः ।
वयं दिव इहायामो यामश्च स्वेच्छया दिवम् ॥
निर्मिता द्वारकाऽस्माभिः संहृता च यियासुभिः ।
कर्ता हर्ता च नान्योऽस्ति स्वर्गदा वयमेव च ॥
एवं तस्य गिरा लोकः सर्वो ग्रामपुरादिषु ।
प्रतिमाः कृष्णहलिनोः कारं कारमपूजयत् ॥
प्रतिमाऽर्चनकर्तॄणां गच्छन्नभ्युदयं ददौ ।
स सुरस्तेन गाढं च तद्भक्तोऽभूज्जनोऽखिलः ॥" इति ॥६॥

ननु बलभद्रस्योत्सूत्रप्ररूपणमिदं न स्यात्तन्निबन्धनो न नियमः, नियमोत्सूत्रं च निह्नवत्वकारणम्, अत एवापरापरोत्सूत्रभाषिणां यथाछन्दत्वमेव, नियतोत्सूत्रभाषिणां च निह्नवत्वमेव । तदुक्तमुत्सूत्रकन्दकुद्दालकृता—

"तस्मादनियतोत्सूत्रे यथाछन्दत्वमेव तु ।
न तद्वन्नियतोत्सूत्रे निह्नवत्वमुदीरितम् ॥" इति

एतदेव च नियमोऽनन्तसंसारकारणम् । अत एव यः कश्चिद् मार्गपतितोऽप्युत्सूत्रं भणित्वाऽभिमानादिवशेन स्वोक्तवचनं स्थिरीकर्तुं कुयुक्तिशतान्यपयति, न पुनरन्यप्रज्ञापनया त्यजति स तूत्सूत्रभाषी इत्यवसातव्यः, नियमोत्सूत्रभाषित्वात्, तस्यापरमार्गाश्रयणाभावेऽपि निह्नवस्यैवाभ्युदयाप्रसङ्गत्वात् इत्यस्मन्मतमित्याशयेनाह—

णियउस्सुत्ताणिमित्ता संसाराणंतया ण सुत्तुत्ता ।
अज्झवसायाणुगओ भिन्नो च्चिय कारणं तस्से ॥७॥

नियतोत्सूत्रनिमित्ता संसारानन्तता न सूत्रोक्ता ।
अध्यवसायानुगतो भिन्न एव कारणं तस्याः ॥ ७ ॥

णियउसुत्त त्ति । नियतोत्सूत्रं निमित्तं यस्यां सा तथा, संसारानन्तता न सूत्रोक्ता, नियतोत्सूत्रं विनाऽपि मैथुनप्रतिसेवाद्युन्मार्गसमाचरण-तद्वन्दनादिनाऽप्यनन्तसंसारार्जनेन व्यभिचारात् । न चोत्सूत्रभाषणजन्येऽनन्तसंसारार्जने नियतोत्सूत्रभाषणस्यैव हेतुत्वान्न दोषः, तादृशकार्यकारणभावबोधकनियतसूत्रानुपलम्भात् ।

" उस्सुत्तभासगाणं बोहीनासो अणंतसंसारो "—

इत्यादिवचनानां सामान्यत एव कार्यकारणभावग्राहकत्वात् । उत्तरकालं तत्र नियतत्वाख्यो विशेषः कल्प्यत इति चेत्, नैतदेवम्, तथा सति यथाछन्दस्य कस्याप्यनन्तसंसारानुपपत्तिप्रसक्तेः, तस्य त्वदभिप्रायेणापरापरभावेन गृहीतमुक्तोत्सूत्रस्य नियतोत्सूत्रभाषित्वाभावात् ।

तथा च—

" सव्वप्पवयणसारं मूलं संसारदुक्खमुक्खस्स ।
सम्मत्तं मइलित्ता ते दुग्गइवड्ढया हुंति ॥ "

इत्यादिभाष्यवचनविरोधः । अथ यथाछन्दस्यापि यस्यानन्तसंसारार्जनं तस्य क्लिष्टाध्यवसायविशेषादेव, उन्मार्गपतितस्य निह्नवस्य तु नियतोत्सूत्रभाषणादेवेति न दोष इति चेत् । न, एवं सत्यनियतहेतुकत्वप्रसङ्गात् । अनियतहेतुकत्वं नामेति व्यक्तमाकूते । तथा च विमतिपन्न उन्मार्गस्थोऽनन्तसंसारी, नियतोत्सूत्रभाषित्वात् इत्यप्रयोजकत्वम्, किं तर्हि अनन्तसंसारतायामनुगतं नियामकमित्यत्राह—तस्याः संसारानन्ततायाः कारणं भिन्न एवानुगतोऽध्यवसायस्तीव्रत्वसांशितः केवलिना, केवलिना निश्चीयमानोऽस्तीति तत्त्वम् । तस्य संग्रहाद्वेतात्स्यानन्त्येनैव तस्यानुगतं हेतुत्वम्, व्यवहारादेवाद्य क्रियाविशेषे सहकारित्वं घटकत्वं वा । शब्दमात्रानुगतनीत्याऽध्यवसायसहकृतायाः तत्पूर्विकाया वा पापक्रियाया अनन्तसंसारहेतुत्वव्यवहारात् । स च

१ उत्सूत्रभाषकाणां बोधिनाशोऽनन्तसंसारः ॥
२ सर्वप्रवचनसारं मूलं संसारदुःखमोक्षस्य ।
सम्यक्त्वं मलिनयित्वा ते दुर्गतिवर्धका भवन्ति ॥

मीमांऽयसमाय आभोगवतामनाभोगवतां वा शासनमालिन्यनिमित्त-प्रवृत्तिमतां रौद्रानुबन्धानां स्याद्, अनाभोगेनापि शासनमालिन्यप्रवृत्ती महामिथ्यात्वार्जनोपदेशात् । तदुक्तमष्टकप्रकरणे—

" यः शासनस्य मालिन्येऽनाभोगेनापि वर्तते ।
स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषां प्राणिनां ध्रुवम् ॥
बध्नात्यपि तदेवालं परं संसारकारणम् ।
विपाकदारुणं घोरं सर्वानर्थनिबन्धनम् ॥ "

शासनमालिन्यनिमित्तप्रवृत्तिश्च निह्नवानामिव यथाछन्दादीनाम-प्यविशिष्टेति कोऽयं पक्षपातः ? प्रत्युत निह्नवानामनन्तसंसारनियम एव, यथाछन्दादीनां त्वनियम इति । अनाभोगेनापि विषयविशेषद्रोहस्य विषमविपाकहेतुत्वाद्, अनियतोत्सूत्रभाषणस्य निशङ्कताऽभिव्यञ्जक-तया सुतरां तथाभावात् । यथा ह्याभोगेनोत्सूत्रभाषिणां रागद्वेषोत्कर्षा-दतिसंक्लेशस्तथाऽनाभोगेनोत्सूत्रभाषिणामप्यप्रज्ञापनीयानां मोहोत्क-र्षादयं भवत्यनिवारित एव । अत एव तेषां भावशुद्धिरप्यप्रमाणम्, मार्गाननुसारित्वात् । तदुक्तमष्टकप्रकरणे—

" भावशुद्धिरपि ज्ञेया यैषा मार्गानुसारिणी ।
प्रज्ञापना प्रियाऽत्यर्थं न पुनः स्वाग्रहात्मिका ॥
रागो द्वेषश्च मोहश्च भावमालिन्यहेतवः ।
एतदुत्कर्षतो ज्ञेयो हन्तोत्कर्षस्य तत्त्वतः ॥
तथोत्कृष्टे च जगत्यस्मिन् शुद्धेऽवं शब्दमात्रकम् ।
स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितं नार्थवद् भवेदिति ॥

किं च—पार्श्वस्थादीनां नियतोत्सूत्रमप्युपगतविहारिणामपवाद-लक्षणं द्वितीयपालनानियामकमस्त्येव । यदाचारसूत्रम्—

" सीलमंता उवसंता संखाए रीयमाणा असीला अणुवयमाणस्स बितिया मन्दस्स बालया निअट्टमाणा वेगे आ[illegible]मायरंति नाणभट्ठा दंसण-लूसिणोत्ति ॥ "

---

१ शीलवन्त उपशान्ता ...) 'असीला' अनुवदतो द्वितीया ... यस्मादनन्तर
बालता ...

पुनर्वृत्तिर्येषा—शीलमष्टादशशीलाङ्गसहस्रसंख्यम्, यदि वा महाव्रतसमाधाने पञ्चेन्द्रियजयः कषायनिग्रहस्त्रिगुप्तिगुप्तता चेत्येतच्छीलं विद्यते येषां ते शीलवन्तः। उपशान्ताः, कषायोपशमात्। अत्र शीलवद्ग्रहणेनैव गतार्थत्वाद् 'उपशान्ताः' इत्येतद्विशेषणं कषायनिग्रहप्राधान्यख्यापनार्थम्। सम्यक् ख्यायते प्रकाश्यतेऽनयेति संख्या—प्रज्ञा, तया रीयमाणाः—संयमानुष्ठानेन पराक्रममाणाः। कस्यचिद्विधान्तरागभेयतया 'अशीला एते' इत्येवमनुवदतो अनु पश्चाद् वदतोऽपवदतः, अन्येन वा मिथ्यादृष्ट्यादिना 'कुशीलाः' इत्येवमुक्तेऽनुवदतः पार्श्वस्थादेर्द्वितीया मन्दस्याज्ञस्य बालता—मूर्खता। एकं तावत्स्वतश्चारित्रापगमः, पुनरपरान् सुव्रतविहारिणोऽपवदतीत्येषा द्वितीया बालता। यदि वा 'शीलवन्त एते, उपशान्ता वा' इत्येवमन्येनाभिहिते 'कथमेषां प्रचुरोपकरणानां शीलवत्त्वमुपशान्तता वा' इत्येवमनुवदतो हीनाचारस्य द्वितीया बालता भवतीति। अपरे तु शीलान्तरायोदयात्स्वतोऽवसीदन्तोऽप्यपरसाधुप्रशंसान्विताः यथावस्थितमाचारगोचरमावेदयन्तीति दर्शयितुमाह—णिअट्टमाणा इत्यादि। एके कर्मोदयात् संयमाभिवर्तमाना लिङ्गाद्वा पात्रप्रावरणादिनिवर्तमाना वा यथावस्थितमाचारगोचरमाचक्षते। 'वयं तु कर्तुमसहिष्णवः, आचारस्त्वेवंभूतः' इत्येवं वदतां तेषां द्वितीया बालता न भवत्येव। न पुनरिदमेवंभूत एव आचारो योऽस्माभिरनुष्ठीयते, साम्प्रतं दुःषमानुभावेन मध्यमगणान्वयनभूतैव वर्तिनी श्रेयसी नोत्सर्गावसर इति। उक्तं हि—

"नात्यायतं न शिथिलं यथा गृह्णाति सारथिः।
तथा भद्रं वहन्त्यश्वा योगः सर्वत्र पूजितः॥"

अपि च—

"जो जत्थ होइ भग्गो ओवासं सो परं अविंदंतो।
गंतुं तत्थऽचयंतो इमं पसत्थं ति घोसेइ॥" इत्यादि।

किंभूताः पुनः? एतदेव सर्वं दर्शयितुमाह—नाणभट्ठा। [illegible] ज्ञानं ज्ञानभ्रष्टाः। तथा दंसणलूसिणोत्ति। सम्यग्दर्शनविध्वंसिनः [illegible], [illegible] दर्शयन्तीति॥

[illegible]
[illegible]

यथा च केषांचित्पाक्षिकातिचारस्य पार्श्वस्थादेरपि द्वितीयपाठेऽन्यथा, नियामकानिगमान्त्वप्रसङ्गात् , तस्यानन्तसंसारनियमाभिप्रायेणापि तदनियम एव, भवभेदस्य भावभेदानियतत्वादिति प्रतिपत्तव्यम् ॥

ननु कर्म तावदुत्कर्षतोऽप्यसंख्येयकालस्थितिकमेव बध्यते, तत्कथं तीव्रारम्भकाणामप्युत्सूत्रभाषिणामनन्तसंसारित्वं स्यात्? इत्याशङ्कायामाह—

कम्मं बन्धइ पावं जो खलु अणुवरयतिव्वपरिणामो।
असुहाणुबन्धजोगा अणंतसंसारिआ तस्स ॥ ७॥

कम्मंति। कर्म बध्नाति पापं यः खल्वनुपरततीव्रपरिणामः—दाविच्छिन्नतथाविधसंक्लिष्टाध्यवसायः, स्वच्छन्दानुरोधान्नियताश्रयप्रवृत्तो वाऽनियताश्रयप्रवृत्तो वा नियतोत्सूत्रभाषी वाऽनियतोत्सूत्रभाषी वाऽसमाप्तानुशयस्तस्याशुभानां ज्ञानावरणीयादिपापप्रकृतीनामनुबन्धस्योत्तरवृद्धिरूपस्य बध्यमानप्रकृतिषु तज्जननशक्तिरूपस्य वा योगात्संबन्धादनन्तसंसारिता भवति। ग्रन्थिभेदात्प्रागप्यनन्तसंसारार्जनेऽशुभानुबन्धस्यैव हेतुत्वात्प्राप्तसम्यग्दर्शनानामपि प्रतिपातेन तत एवानन्तसंसारसंभवात्। तदुक्तमुपदेशपदे—

[1] "गंठीइ आरओ विहु असई बंधो ण अन्नहा होइ।
ताए सो वि हु एवं णेओ असुहाणुबन्धोत्ति ॥"

ततश्च बन्धमात्रान्नानन्तसंसारिता, किन्त्वनुबन्धादिति स्थितम्। अथ यथाभोगादनाभोगाद्वोत्सूत्रभाषिणामपीह जन्मनि जन्मान्तरे वाऽऽलोचितप्रतिक्रान्ततत्पातकानामनुबन्धविच्छेदान्नानन्तसंसारिता, केवलमनन्तभवसंचयनिरुपक्रमकर्मबन्धे तन्निःशेषतां यावत्प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिरेव न स्याद्, अध्यवसायविशेषात्। नियतोपक्रमणीयस्वभाव-

कर्म बध्नाति पापं यो खल्वनुपरततीव्रपरिणामः।
अशुभानुबन्धयोगादनन्तसंसारिता तस्य ॥ ७ ॥

१ ग्रन्थेरारतोऽपि खलु असकृत् बन्धो नान्यथा भवति।
तस्मात् सोऽपि खल्वेवं ज्ञेयोऽशुभानुबन्ध इति ॥

इत्यादि चतुःशरणप्रकीर्णकपाक्षिकसूत्रादावुक्तम्। पापप्रतिघात-गुणबीजाधानसूत्रे हरिभद्रसूरिभिरप्येतद्भवसंबन्धि भवान्तरसंबन्धि वा पापं यत्तत्पदाभ्यां परामृश्य मिथ्यादुष्कृतप्रायश्चित्तेन विशोधनी-यमित्युक्तम्। तथाहि—

सरणमुवगओ अ एएसिं गरिहामि दुक्कडं।

जण्णं अरहंतेसु वा सिद्धेसु वा आयरिएसु वा उवज्झाएसु वा साहुसु वा साहु-णीसु वा अन्नेसु वा धम्मट्ठाणेसु माणणिज्जेसु पूअणिज्जेसु तहा माईसु वा पिईसु वा बंधूसु वा मित्तेसु वा उवयारीसु वा ओहेण वा जीवेसु मग्गट्ठिएसु अमग्गट्ठिएसु मग्गसाहणेसु अमग्गसाहणेसु जं किंचि वितहमायरिअं अणायरिअव्वं अणिच्छि-अव्वं पावं पावाणुबंधि सुहुमं वा बायरं वा मणेणं वायाए काएणं वा कयं वा काराविअं वा अणुमोइअं वा रागेण वा दोसेण वा मोहेण वा इत्थ वा जम्मे जम्मंतरेसु वा गरहिअमेयं दुक्कडमेयं उज्झियव्वमेअं विआणिअं मए कल्लाणमित्त-गुरु-भगवंतवयणाओ 'एवमेअं' ति रोइअं सद्धाए अरहंतसिद्धसमक्खं गरहामि अहमिणं दुक्कडमेअं उज्झियव्वमेअं इत्थ मिच्छा मि दुक्कडं।

एतद्व्याख्या—यथा चतुःशरणगमनानन्तरं दुष्कृतगर्होक्ता, तामाह—शरणमुपगतश्च सन्नेतेषामर्हदादीनां गर्हे दुष्कृतम्। किंविशिष्टम्? इत्याह—जण्णं अरहंतेसु वा इत्यादि। अर्हदादिविषयमोघेन वा जीवेषु मार्गस्थितेषु—सम्यग्दर्शनादियुक्तेषु, अमार्गस्थितेषु—एतद्विपरीतेषु, मार्गसाधनेषु—पुस्तकादिषु, अमार्गसाधनेषु—खड्गादिषु, यत्किंचिद्वितथमाचरितम्—अविधिपरिभोगादि, अना-चरितव्यं क्रियया, अनेष्टव्यं मनसा पापम्; पापकारणत्वेन पापानुबन्धि, तथा-

१ शरणमुपगतश्च एतेषां गर्हे दुष्कृतं यत्।

२ अर्हत्सु वा सिद्धेषु वा आचार्येषु वा उपाध्यायेषु वा साधुषु वा साध्वीषु वा अन्येषु वा धर्मस्थानेषु माननीयेषु पूजनीयेषु तथा मातृषु वा पितृषु वा बन्धुषु वा मित्रेषु वा उपकारिषु वा ओघेण वा जीवेषु मार्गस्थितेषु अमार्गस्थि-तेषु मार्गसाधनेषु अमार्गसाधनेषु यत्किंचिद्वितथमाचरितम् अनाचरितव्यम् अने-ष्टव्यं पापं पापानुबन्धि सूक्ष्मं वा बादरं वा मनसा वाचा कायेन वा कृतं वा कारितं वाऽनुमोदितं वा रागेण वा द्वेषेण वा मोहेन वा अत्र वा जन्मनि जन्मा-न्तरेषु वा गर्हितमेतद् दुष्कृतमेतद् उज्झितव्यमेतद्, विज्ञातं मया कल्याणमित्र-गुरु-भगवद्वचनाद् 'एवमेतदि'ति रोचितं श्रद्धया, अर्हत्सिद्धसमक्षं गर्हे। अहमिद दुष्कृतमेतद् उज्झितव्यमेतद् अत्र मिथ्या मे दुष्कृतम्।

विपाकभावेन गर्हितमेतद् कुत्साऽऽस्पदम्, दुष्कृतमेतद् धर्मबाह्यत्वेन, उज्झितव्यमेतद् हेयतया, विज्ञातं मया कल्याणमित्रगुरुभगवद्वचनाद्, 'एवमेतद्' इति रोचितं श्रद्धया-तथाविधक्षयोपशमजया, अर्हत्सिद्धसमक्षं गर्हे कथम्? इत्याह—दुष्कृतमेतद्, उज्झितव्यमेतद्। अत्र व्यतिकरे 'मिच्छा मि दुक्कडं' वारत्रयं पाठः।

अथ हिंसादिकस्य पापस्य पारभविकस्यापि प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः स्यात्, न तूत्सूत्रभाषणजनितस्य, उत्सूत्रभाषिणो निह्नवस्य क्रियाबलाद्देवकिल्बिषिकत्वमासाद्यपि तत्र निजकृतपापपरिज्ञानाभावेन दुर्लभबोधित्वभणनाद्।

यदागमः—

लद्धूण वि देवत्तं उववन्नो देवकिब्बिसे।
तत्थवि से न याणइ किं मे किच्चा इमं फलं॥
तत्तोवि से चइत्ता णं लब्भिही एलमूअगं।
णरगं तिरिक्खजोणिं वा बोही जत्थ सुदुल्लहा॥

एतद्वृत्तिर्यथा—लद्धूणवित्ति। लब्ध्वाऽपि देवत्वं तथाविधक्रियापालनवशेनोपपन्नो देवकिल्बिषनिकाये, तत्राप्यसौ न जानाति विशुद्धावध्यभावाद् किं मम कृत्वेदं फलं किल्बिषिकदेवत्वमिति। अस्य दोषान्तरमाह—तत्तोवित्ति। ततोऽपि देवलोकादसौ च्युत्वा लप्स्यते एडमूकताम्-अजभवानुकारि मनुष्यत्वम्, तथा नरकं तिर्यग्योनिं वा पारम्पर्येण लप्स्यते। बोधिर्यत्र सर्वदुःखनिबन्धना यत्र जिनधर्मप्राप्तिर्दुरापा।

"जे णं से परस्स अट्ठाए कूराइं कम्माइं बाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परियासमुवेइ"[1]—

इत्यागमात्क्रूराणि कर्माणि परस्यार्थाय कुर्वतो हिंसादिज-दुःखादिविपर्यासवतो हिंसादिदोषस्यापि भवान्तरे प्रायश्चित्तानुप-पत्तिरेव स्यात्। अथ सर्वस्यैव पापस्य प्रमादेन कृतस्य विपर्यासाधाय-कत्वाद्विपर्यासजलसिच्यमानानां हिंसादिपापानां सानुबन्धफलत्वाद् भवान्तरेऽपि तथाभव्यत्वादिदोषात्कस्यचित्कदाचिद्विपर्यासनिवृत्तौ सानुबन्धनिवृत्तेर्हिंसादिपापभित्तोपपत्तिरिति चेत्, तदिदमुत्सूत्रप्रलाप-क्षित्तेऽपि तुल्यम्। न चैवमुत्सूत्रभाषणादनन्तसंसारानियमनात्ततो भयानुपपत्तिरिति शङ्कनीयम्, एकान्ताभावेऽपि बाहुल्योपनतफलापेक्षया हिंसादेरिवोत्सूत्रादाशिवस्य भयोपपत्तेः। आस्तिक्यं ह्यसत्प्रवृत्तिभय-निमित्तमिति दिग्।

अनन्तसंसारिताऽशुभानुबन्धयोगादिरुक्तम्, अथाशुभानुबन्ध-स्य किं मूलम्? के च तद्भेदाः? इत्याह—

तम्मूलं मिच्छत्तं अभिग्गहिआइ तं च पंचविहं।
भव्वाणमभव्वाणं आभिग्गहिअं वणाभोगो॥ ८॥

तम्मूलंति। तस्यानन्तसंसारहेत्वशुभानुबन्धस्य मूलं मिथ्यात्वम्, उत्कटहिंसादिदोषाणामपि मिथ्यात्वसहकृतानामेव तद्धेतुत्वात्, अ-न्यथा दोषत्वाम्भृष्टताऽनुपपत्तेः। तच्चाभिग्रहिकादिकं पञ्चविधम् आभि-ग्रहिकमनाभिग्रहिकमाभिनिवेशिकं सांशयिकमनाभोगं चेति पञ्च-प्रकारम्। यद्यपि जीवादिपदार्थेषु तत्त्वमिति निश्चयात्मकस्य सम्य-क्त्वस्य प्रतिपक्षभूतं मिथ्यात्वं द्विविधमेव पर्यवस्यति—जीवादयो न तत्त्वमिति विपर्यासात्मकं जीवादयस्तत्त्वमिति निश्चयाभावरूपानधि-

---

तन्मूलं मिथ्यात्वमभिग्रहिकादि तच्च पञ्चविधम्।
भव्यानाम्, अभव्यानामाभिग्रहिकं वाऽनाभोगः॥ ८॥

---

१ इति च परस्यार्थाय क्रूराणि कर्माणि बालः प्रकुर्वन् तेन दुःखेन मूढो विपर्यासमुपैति।

गमात्मकं च । तदाह वाचकमुख्यः—“अनधिगमविपर्ययौ
इति, तथाऽपि ‘ धर्मेऽधर्मसंज्ञा ’ इत्येवमादयो दश भेदा
न्यथैते भेदाः शास्त्रप्रसिद्धाः । तत्राभिग्रहिकम्–अनाकलि
ज्ञापनीयतामप्रयोजकत्वस्वाभ्युपगतार्थश्रद्धानम् । यथा बौद्ध
स्वस्वदर्शनप्रक्रियावादिनाम् । यद्यपि धैनण्डिको न किमपि
भ्युपगच्छति, तथाऽपि तस्य स्वाभ्युपगतवितण्डावादार्थ
ग्रहत्वादाभिग्रहिकत्वमिति नाव्याप्तिः । ‘ अनाकलिततत्त्व
विशेषणाद् यो जैन एव धर्मवादेन परीक्षापूर्वं तत्त्वमाकलय्य
गतार्थं श्रद्धत्ते तत्र नातिव्याप्तिः । यस्तु नाम्ना जैनोऽपि स्व
दर्यागमपरीक्षां बाधते तस्याभिग्रहिकत्वमेव, सम्यग्दृशोऽपरी
पातित्वायोगात् । तदुक्तं हरिभद्रसूरिभिः—

“ पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ” इति ।

यथार्थानार्थौ गीतार्थनिश्रितौ माषतुषादिकल्पः प्रज्ञापना
यदनाकलिततत्त्व एव स्वाभिमतार्थं जैनक्रियाकदम्बकरणं श्र
तत्र स्वाभ्युपगतार्थश्रद्धानं नाज्ञापनीयतामप्रयोजकम्, अनभ्यू
ज्ञस्यत्वाभावात्, किन्तु गुणवदाज्ञाप्रामाण्यमूलकत्वेन गुणवत्पारतन्त्र
प्रयोजकमित्यज्ञापनीयतामप्रयोजकत्वविशेषणात् तत्रातिव्याप्तिः ।
स्वाभ्युपगतार्थेतरविशेषेण श्रद्धानमनाभिग्रहिकम् । यथा ‘ सर्वा
दर्शनानि शोभनानि ’ इति प्रतिज्ञातानां मुग्धलोकानाम् । यद्यपि प
मोऽऽशक्तानां निश्चयपरिकर्मितमतीनां सम्यग्दर्शिनां स्वस्थाने सर्वनय
श्रद्धानमस्ति, निश्चयनिरपेक्षव्यवहारपराणां विवेकगुणवर्णानिर्दोष-
स्थानाभ्यासान्न्यात् । तदाह सम्मतौ सिद्धसेनः—

“ णिययवयणिज्जसच्चा सव्वनया परवियालणे मोहा ।
ते पुण न दिट्ठसमओ विभयइ सच्चे व अलिए वा ॥ ”

[illegible] सर्वनया परविचालने मोघाः ।
न तु पुनः [illegible] सत्यान् वा अलीकान् वा ।
[illegible]

तथाऽपि स्वस्वस्थानविनियोगलक्षणेन विशेषेण तेषां सर्वनय-श्रद्धानमस्तीति नातिव्याप्तिः।

विदुषोऽपि स्वरसवाहिभगवत्प्रणीतशास्त्रबाधितार्थश्रद्धानमाभिनिवेशिकम्। स्वस्वशास्त्रबाधितार्थश्रद्धानं विपर्यस्तशाक्यादेरपीति तत्रातिव्याप्तिवारणाय भगवत्प्रणीतत्वं शास्त्रविशेषणम्। भगवत्प्रणीतशास्त्रे बाधितार्थश्रद्धानमिति सप्तमीगर्भसमासाश्रयणेऽतिव्याप्तिनाद-वस्थ्यम्, तथाऽप्यनाभोगात्प्रज्ञापकदोषाद्वा वितथश्रद्धानवति सम्य-ग्दृष्टावतिव्याप्तिः, अनाभोगाद् गुरुनियोगाद्वा सम्यग्दृष्टेरपि वितथ-श्रद्धानभणनात्। तथा चोक्तमुत्तराध्ययननिर्युक्तौ—

"सम्मद्दिट्ठी जीवो उवइट्ठं पवयणं तु सद्दहइ।
सद्दहइ असब्भावं अणाभोगा गुरुणिओगा वा॥" (कर्मप्र.)

इति तद्वारणाय स्वरसवाहीति सम्यग्वक्तृवचनानिवर्तनीयत्वं तदर्थः। अनाभोगादिजनितं मुग्धश्राद्धादीनां वितथश्रद्धानं तु सम्य-ग्वक्तृवचननिवर्तनीयमिति न दोषस्तथाऽपि जिनभद्रसिद्धसेनादि-प्रावचनिकप्रधानविप्रतिपत्तिविषयपक्षद्वयान्यतरस्य वस्तुनः शास्त्रबाधि-तस्यात्तदन्यतरश्रद्धानवतोऽभिनिवेशित्वप्रसङ्ग इति तद्वारणार्थं विदु-षोऽपीति—शास्त्रतात्पर्यबाधप्रतिसंधानवत इत्यर्थः। सिद्धसेनादयश्च स्वस्वाभ्युपगतमर्थं शास्त्रतात्पर्यबाधं प्रतिसंधायापि पक्षपातेन न प्रति-पन्नवन्तः, किन्त्वविच्छिन्नप्रावचनिकपरम्परया शास्त्रतात्पर्यमेव स्वा-भ्युपगतार्थानुकूलत्वेन प्रतिसंधायेति न तेऽभिनिवेशिनः। गोष्ठामाहि-लादयस्तु शास्त्रतात्पर्यबाधं प्रतिसंधायैवान्यथा श्रद्दधत इति न दोषः।

परविषयोन्मूलने मोघाः—सुनयास्तेति मोघा मिथ्यारूपाः, परविषयस्यापि सत्यत्वेनोन्मूलयितुमशक्य-त्वात्, तदभावे स्वविषयस्याप्यव्यवस्थिते, अतश्च परविषयस्याभावे स्वविषयस्याप्यसत्त्वात्, तत्प्रत्य-यस्य मिथ्यात्वम्। एवं तद्व्यतिरिक्तप्रत्ययप्रमाणस्य चाभावात् तस्मात्तनैव नयात्, पुनःशब्दस्याव-धारणार्थत्वात्। नैति प्रतिषेधो विभज्यविवक्षायाः। दृष्ट समय- सिद्धान्तवाच्यमनेकान्तात्मकं वस्तुतत्त्वं येन पुंसा स तथा सन् विभजते सत्येतरतया, स्वतद्विषयमवधारयमाणोऽपि तथा तत्र विभजते, अपि त्वितरनयविषयसापेक्षमेव स्वनयाभिप्रेतं विषयं सत्यमेवावधारयतीति यावत्।]

१ सम्यग्दृष्टिर्जीव उपदिष्टं प्रवचनं तु श्रद्धत्ते।
श्रद्धत्ते असद्भावमनाभोगाद् गुरुनियोगाद्वा॥

[illegible]

[illegible] इति दिक् ।

एतच्च पञ्चप्रकारमपि मिथ्यात्वं भव्यानां भवति। अभव्यानां त्वाभिग्रहिकमनाभोगो वेति द्वे एव मिथ्यात्वे स्याताम्, न त्वनाभिग्रहिकादीनि त्रीणि; अनाभिग्रहिकस्य [illegible] मतान्तरमात्रनिमित्तकत्वात्, आभिनिवेशिकस्य [illegible]त्वात्, सांशयिकस्य च सकलप्रवृत्तिनिबन्धनत्वात् अभव्यानां च [illegible] निष्कम्पमेव प्रवृत्तेः; अत एव भव्याभव्यत्वशङ्कापि तेषां निषिद्धा। तदुक्तमाचारटीकायाम्—" अभव्यस्य भव्याभव्यत्वशङ्काया अभावात् " इति ॥ ८ ॥

नन्वभव्यानामन्तस्तत्त्वशून्यानामनाभोगः सार्वदिको भवतु, आभिग्रहिकं [illegible] कथं स्यात्? इति भ्रान्तस्याशङ्कामपाकर्तुमाभिग्रहिक-भेदानुपदर्शयति—

१ तदेव सत्यं निःशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदितम्

णत्थि ण णिच्चो ण कुणइ कयं ण वेएइ णत्थि णिव्वाणं ।
णत्थि मोक्खोवाओ आभिग्गहिअस्स छ वियप्पा ॥ ९ ॥

नास्तीति । १ नास्त्येवात्मा, २ न नित्य आत्मा, ३ न कर्ता, ४ कृतं न वेदयति, ५ नास्ति निर्वाणम्, ६ नास्ति मोक्षोपाय इत्याभिग्रहिकस्य चार्वाका दर्शनप्रवर्तकस्य परपक्षनिराकरणप्रवृत्तस्यानुयोगद्वारसम्मत्यादिग्रन्थप्रसिद्धाः विकल्पाः, ते च सतामभिनिवेशवतामभव्यानां व्यक्ता एवेति कर्मणा प्रतिपत्तव्ये संभव इति भावः ।

इत्थं च—

"लोइअमिच्छत्तं पुण सरूवभेएण हुज्ज चउभेअं ।
अभिग्गहिअमणभिग्गहिअं संसइअं तह अणाभोगं ॥
तत्थवि उमणाभोगं अव्वत्तं सेसगाणि वत्ताणि ।
पज्जत्तिवि जं नियमा संन्नीणं हुंति भव्वाणं ॥"

इति तर्दानकल्पनां कुर्वन् अभव्यानां व्यक्तं मिथ्यात्वं न भव ति वदन् पर्यनुयोज्यः । ननु भोः कथमभव्यानां व्यक्तमिथ्यात्वं भवति ?, नास्त्यात्मेत्यादिमिथ्यात्वविकल्पा हि व्यक्ता एव ते श्रूयन्ते । तथा—

"अभव्याश्रितमिथ्यात्वेऽनाद्यनन्ता स्थितिर्भवेत् ।
सा भव्याश्रितमिथ्यात्वेऽनादिसान्ता पुनर्मता ॥

अभव्यानाश्रित्य मिथ्यात्वे—सामान्येन व्यक्ताव्यक्तमिथ्यात्वविषयेऽनाद्य स्थितिर्भवति । तथा सैव स्थितिर्भव्यजीवान्पुनराश्रित्यानादिसान्ता मता । यदा

"[3]मिच्छत्तमभव्वाणं तमणाइमणंतयं मुणेयव्वं ।
भव्वाणं तु अणाइसपज्जवसियं तु सम्मत्ते ॥"

---

१ नास्ति न नित्यो न करोति कृतं न वेदयति नास्ति निर्वाणं
नास्ति मोक्षोपाय आभिग्रहिकस्य षड् विकल्पाः ॥

२ लौकिकमिथ्यात्वं पुनः स्वरूपभेदेन भवेच्चतुर्भेदम् ।
आभिग्रहिकमनाभिग्रहिकं सांशयिकं तथाऽनाभोगम् ॥
तत्रापि चानाभोगमव्यक्तं शेषकाणि व्यक्तानि ।
पर्याप्त्यपि यन्नियमात् संज्ञिनां भवन्ति भव्यानाम् ॥

३ मिथ्यात्वमभव्यानां तदनाद्यनन्तकं ज्ञातव्यम् ।
भव्यानां त्वनादिसपर्यवसितं तु सम्यक्त्वे ॥

[illegible] स्वरूपमेव प्रतीयते । अपि च [illegible] कल्पिताः भुज्यन्ते । किं च [illegible] तेषां [illegible] । तदुक्तम्—तेषां कदाचि- [illegible] वा [illegible] भवतीति । [illegible] ।

[illegible] ।

[illegible]—

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

च्छन्नपि न मार्गगामी न चोन्मार्गगामीति व्यपदिश्यते, किन्तु गृहान्नि-र्गतः समीहितनगराभिमुखं गच्छन् मार्गगामी, अन्यथा तून्मार्गगामीति व्यपदिश्यते। एवं तथाभव्यत्वयोगेनानादिमिथ्यात्वान्निर्गतो यदि जैनमार्गमाश्रयते तदा मार्गगामी, जैनमार्गस्यैव मोक्षमार्गत्वात्। यदि च शाक्यादिदर्शनं जमाल्यादिदर्शनं वाऽऽश्रयते तदोन्मार्गगामीति व्यपदिश्यते, तदीयदर्शनस्य संसारमार्गत्वेन मोक्षं प्रत्युन्मार्गभूतत्वा-दिति स्वकल्पितप्रक्रियापेक्षयाऽचरमपुद्गलपरावर्तवर्तिनः शाक्यादयोऽ-पि नोन्मार्गगामिनो स्युरिति, "कुप्पवयणपासंडी सव्वे उम्मग्गपट्ठिया" इत्यादि प्रवचनविरोधः। किं च-एवं धर्मधिया विरुद्धक्रियाकरणादु-न्मार्गगामित्वं यथा व्यक्तमिथ्यात्वोपष्टम्भाच्चरमपुद्गलपरावर्त एव तथा धर्मधिया हिंसाकरणाद्धिंसकत्वमपि तदैवेत्यचरमपुद्गलपरावर्तेषु हिंसक-त्वादिकमपि न स्यादिति सर्वत्र त्रैराशिकमतानुसरणे जैनप्रक्रियाया मूलत एव विलोपापत्तेर्महदसमञ्जसम्। तस्माद् भव्यानामपि दूरभव्या-नामिव योग्यतानुसारेणाभिग्रहिकव्यक्तमिथ्यात्वोपगमे न दोष इति मन्तव्यम्।

अथाभव्या अव्यक्तमिथ्यात्ववन्तः, अव्यवहारित्वात्, संप्रतिपन्न-निगोदजीववद्-इत्यनुमानात्तेषामव्यक्तमिथ्यात्वसिद्धिः। अव्यवहारि-त्वं च तेषामनन्तपुद्गलपरावर्तकालस्थायित्वात् सिध्यति। व्यावहारि-काणामुत्कृष्टसंसारस्यावलिकासंख्येयभागपुद्गलपरावर्तमानत्वात्। तदु-क्तं कायस्थितिस्तोत्रे—

" अव्ववहारियमज्झे भमिऊण अणंतपुग्गलपरट्टे।
कहवि ववहाररासिं संपत्तो नाह तत्थवि य॥
उक्कोसं तिरियगई-असण्णि-एगिंदि-वण-नपुंसेसु।
भमिओ आवलिअअसंखभागसमपुग्गलपरट्टे॥ "

---

१ अव्यवहारिकमध्ये भ्रान्त्वाऽनन्तपुद्गलपरावर्तान्।
कथमपि व्यवहारराशिं संप्राप्तो नाथ! तत्रापि च॥
उत्कृष्टं तिर्यग्गत्यसंज्ञ्येकेन्द्रिय-वन-नपुंसकेषु।
भ्रान्त आवलिकाऽसंख्यभागसमपुद्गलपरावर्तान्॥

प्रवर्तनाभ्यामेव लीलयैव व्यावृत्य बिभृतोऽनन्तपुद्गलपरावर्तान्" इत्यादिना महता ग्रन्थेन भुवनभानुकेवलिचरित्रादौ व्यावहारिकत्वमुपेयुषोऽपि संसारिजीवस्य विचित्रभवान्तरैरनयाऽनन्तपुद्गलपरावर्तभ्रमणस्य निगदसिद्धत्वात् । तथा योगबिन्दुसूत्रवृत्तावपि नरनारकादिभावेनानादौ संसारेऽनन्तपुद्गलपरावर्तभ्रमणस्याभाव्यमुक्तम् । तथाहि—

" अनादिरेष संसारो नानागतिसमाश्रयः ।
पुद्गलानां परावर्ता अत्रानन्तास्तथा गताः ॥

अनादिरविद्यमानमूलारम्भ एष प्रत्यक्षतो दृश्यमानः संसारो भवः, कीदृशः? इत्याह—नानागतिसमाश्रयः—नरनारकादिविचित्रपर्यायपात्रं वर्तते । ततश्च पुद्गलानामौदारिकादिवर्गणारूपाणां सर्वेषां परावर्ता ग्रहणमोक्षात्मका अत्र संसारेऽनन्तापारस्वभावाः, तथा तेन—समयप्रसिद्धप्रकारेण गता अतीताः । केषाम्? इत्याह—

सर्वेषामेव सत्त्वानां तत्स्वाभाव्यनियोगतः ।
नान्यथा संविदे तेषां सूक्ष्मबुद्ध्या विभाव्यताम् ॥

सर्वेषामेव सत्त्वानां प्राणिनां तत्स्वाभाव्यम्—अनन्तपुद्गलपरावर्तपरिभ्रमणस्वभावता तस्य नियोगो व्यापारस्तस्मात् । अथैव व्यतिरेकमाह—न नैव अन्यथा—तत्स्वाभाव्यनियोगमन्तरेण संविद् अवबोधो घटते । एतेषामनन्तपुद्गलपरावर्तानां सूक्ष्मबुद्ध्या निपुणाभोगेन विभाव्यताम्—अनुविचिन्त्यतामेतत् ।

इति व्यावहारिकत्वेऽप्यनन्तपुद्गलपरावर्तभ्रमणसंभवात्, तेनाऽभव्यानामव्यावहारिकत्वसाधनमसंगतमिति द्रष्टव्यम् ॥

ननु प्रज्ञापनावृत्तौ व्यावहारिकाणामुत्कर्षतोऽप्यावलिकाऽसंख्येयभागपुद्गलपरावर्तस्थितिः, तत ऊर्ध्वं चावश्यं सिद्धिरिति स्फुटं प्रतीयते । तथा च तद्ग्रन्थः—" ननु यदि वनस्पतिकालप्रमाणमसंख्येयाः पुद्गलपरावर्तास्ततो यद्गीयते सिद्धान्ते "मरुदेवीजीवो यावज्जीवभावं वनस्पतिरासीत्" इति तत्कथं स्यात्? कथं वा वनस्पतीनामनादित्वम्?, प्रतिनियतकालप्रमाणतया वनस्पतिभावस्यानादित्वविरोधात् । तथाहि—असंख्येयाः पुद्गलपरावर्तास्तेषामेव स्थानमानम्, तत एतावति कालेऽतिक्रान्ते नियमात्सर्वेऽपि कायपरावर्तं कुर्वते, यथा स्वस्थितिकाले सुरादयः । उक्तं च—

जइ पुग्गलपरिअट्टा संखाइआ वणस्सई कालो ।
तो अच्चंतवणस्सइजीवो कह नाम मरुदेवी ? ॥
इह य वणस्सईणं अणाइअन्तमत एव हेऊओ ।
असंखेज्जा पोग्गलपरिअट्टा तव्वयत्थाणं ॥
कालेणेवइएणं तम्हा कुव्वंति कायपल्लट्टं ।
सव्वेवि वणस्सइणो ठिइकालंते जह सुराई ॥

किंच—एवं यद्वनस्पतीनां निर्लेपनमागमे प्रतिषिद्धम्, तदपीदा
प्रसरत्वं कथम् ? इति चेत् । उच्यते—इह प्रतिसमयमसंख्येया वनस
तिभ्यो जीवा उद्वर्तन्ते, वनस्पतीनां च कायपरिमाणमसंख्येयाः पुद्ग
वर्तनाः, ततो यावन्तोऽसंख्येयेषु पुद्गलपरावर्तेषु समयास्तैरभ्यस
एकैकसमयोद्वृत्ता जीवा यावन्तो भवन्ति तावत्परिमाणमागतं वनस्प
नाम् । ततः प्रतिनियतपरिमाणतया सिद्धं निर्लेपनम्, प्रतिनियतप
माणत्वात्, एवं गच्छता कालेन सिद्धिरपि सर्वेषां भव्यानां प्रसज
न्तकालत्वे च मोक्षाभव्यव्यवच्छेदोऽपि प्रसज्यतः, सर्वभव्यसिद्धिगमन
मन्त्यान्यस्य सिद्धिगमनायोगात् । आह च—

" संपत्ताइं कालेणं नेगिमणिगोयपयवहारिणं ।
सिद्धिगमणाणं सिद्धीणि य सव्वभव्वाणं ॥
पत्तणवसणिगया जेणुव्वट्टंति तो तदब्भन्था ।
कालेणं सव्वा वणस्सई पविहाले ॥ "

---

१ यदि पुद्गलपरावर्ताः संख्यातिगा वनस्पतिकालः ।
[illegible] कथं नाम मरुदेवी ? ॥
[illegible] हेतोः ।
[illegible]
[illegible]
[illegible] यथा सुराः ॥

२ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

न चैतदस्ति, वनस्पतीनामनादित्वस्य निर्लेपनप्रतिषेधस्य सर्वभ-
व्यासिद्धेर्मोक्षपथाव्यवच्छेदस्य च तत्र तत्र प्रदेशे सिद्धान्तेऽभिधानात्

उच्यते—इह द्विविधा जीवाः—सांव्यवहारिका असांव्यवहारि
काश्च । तत्र ये निगोदावस्थात उद्वृत्त्य पृथिवीकायिकादिभवेषु वर्त
ते लोकेषु दृष्टिपथमागताः सन्तः पृथिवीकायिकादिव्यवहारमनुपतन्ति
सांव्यवहारिका उच्यन्ते । ते च यद्यपि भूयोऽपि निगोदावस्थामुपया
तथाऽपि ते सांव्यवहारिका एव, संव्यवहारपतितत्वात् । ये पुनरन
कालादारभ्य निगोदावस्थामुपगता एवावतिष्ठन्ते ते व्यवहारपथा
त्वादसांव्यवहारिकाः । कथमेतदवसीयते ? । द्विविधा जीवाः—
वहारिका असांव्यवहारिकाश्चेति उच्यते युक्तिवशात् । इह प्र
वनस्पतीनामपि निर्लेपनमागमे प्रतिषिद्धम्, किं पुनः सकलवन
तथाभव्यानामपि । तच्च यद्यसांव्यवहारिकराशिनिपातिता
वनस्पतयो न स्युस्ततः कथमुपपद्येत ? । तस्मादवसीयते—अ
व्यवहारिकराशिरिति, यद्गतानां वनस्पतीनामनादिता । किं
मपि गाथा गुरूपदेशादागता समये प्रसिद्धा—

" अत्थि अणंता जीवा जेहिं ण पत्तो तसाइपरिणामो ।
तेवि अणंताणंता णिगोअवासे अणुहवंति ॥ "

तत इतोऽप्यसांव्यवहारिकराशिसिद्धिः । उक्तं च—

" णेय पच्चुप्पन्नवणस्सईणं णिल्लेवणं न भव्वाणं ।
जुत्तं होइ ण तं जइ अणंतवणस्सई नत्थि ॥
एवं वायाइवणस्सईणमत्थित्तमत्थओ सिद्धं ।
भण्णइ इमावि गाहा गुरूवएसागया समए ॥
" अत्थि अणंता जीवा' इत्यादि १८ पदे ॥ "

---

१ सन्त्यनन्ता जीवा यैर्न प्राप्त. त्रसादिपरिणाम
तेऽप्यनन्तानन्ता निगोदवासमनुभवन्ति ॥
२ न च प्रत्युत्पन्नवनस्पतीनां निर्लेपनं न भव्या
युक्तं भवति तद् यदि अत्यन्तवनस्पतिर्नाि
एवं वाय्वादिवनस्पतीनामस्तित्वमर्थत. सि
गाथा गुरूपदेशागता सम

ततोऽभव्या अव्यावहारिका एव, अन्यथाऽसंख्येयपुद्गलपरा
कालातिक्रमे तेषां सिद्धिगमनस्याव्यवहारित्वभवनस्य वा प्रसङ्गा
अत एव बादरनिगोदजीवा अप्यव्यावहारिकराशावभ्युपगन्तव्य
अन्यथा बादरनिगोदजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगुणत्वप्रसङ्गात् । यावन्
हि सांव्यवहारिकराशितः सिध्यन्ति, तावन्त एव जीवा असांव्यवह
रिकराशेर्विनिर्गत्य सांव्यवहारिकराशावागच्छन्ति । यत उक्तम्—

" सिज्झंति जत्तिया किर इह संववहारजीवरासीओ ।
इंति अणाइवणस्सइमज्झाओ तत्तिया चेव ॥ " इति ।

एवं च व्यवहारराशितः सिद्धा अनन्तगुणा एवोक्ताः । तत्र यदि
बादरनिगोदजीवानां व्यावहारिकत्वं भवति, तर्हि बादरनिगोदजीवेभ्यः
सिद्धा अनन्तगुणाः संपद्येरन्, सन्ति च सिद्धेभ्यो बादरनिगोदजीवा
अनन्तगुणाः; तेभ्यः सूक्ष्मजीवा असंख्येयगुणाः । यदागमः—
" एएसि णं भंते ! जीवाणं सुहुमाणं बायराणं णोसुहुमाणं णोबायराणं
कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा, विसेसाहिआ वा ? । गोयमा !
सव्वथोवा जीवा णोसुहुमा णोबायरा, बायरा अणंतगुणा, सुहुमा असंखेज्जगुणा"
इति ।

एतद्वृत्तिर्यथा—"एएसि णं भंते ! जीवाणं सुहुमाणमित्यादि । सर्वस्तोका
जीवा णोसुहुमा णोबायरा, सिद्धा इत्यर्थः, तेषां सूक्ष्मजीवराशेर्बादरजीवराशेश्चान-
न्ततमभागकल्पत्वात् । तेभ्यो बादरा अनन्तगुणाः, बादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽ
नन्तगुणत्वात् । तेभ्यश्च सूक्ष्मा असंख्येयगुणाः, बादरनिगोदजीवेभ्यः सूक्ष्मनि-
गोदजीवानामसंख्येयगुणत्वात् " इति ।

तत एवमागमबाधापरिहारार्थं बादरनिगोदजीवा अव्यावहारिक
राशिमध्याः । प्रयोगश्चात्र—बादरनिगोदजीवा न व्यवहारिणः, ते
सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वात् । यथा सूक्ष्मनिगोदजीवास्तथा अनादिमन्त

१ सिज्झंति यावन्त किल इह संव्यवहारजीवराशितः ।
यान्ति अनादिवनस्पतिमध्यात्तावन्त एव ॥
२ एतेषां भगवन् जीवानां सूक्ष्माणां बादराणां नोसूक्ष्माणां नोबादराणां (कतरे)
कतरेभ्योऽल्पा वा बहवो वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? । गौतम !
सर्वस्तोका जीवा नोसूक्ष्मा नोबादराः, बादरा अनन्तगुणाः, सूक्ष्मा असंख्येयगुणा इति ।

सूक्ष्मा बादराश्च निगोदजीवा अव्यवहारिण एव, अन्यथा व्यवहारित्व-
भवनसिद्धिगमनयोरपर्यवसितत्वानुपपत्तेः। अपर्यवसितत्वं च "सिज्झंति
जत्तिया किर०" इत्यादिना सिद्धम्, तथा सांव्यवहारिका जीवाः सिद्ध-
न्त्येव, आवलिकाऽसंख्येयभागपुद्गलपरावर्तसमयपरिमाणत्वेन परि-
मितत्वात्। व्यतिरेके सिद्धा निगोदजीवाश्च दृष्टान्ततया वाच्या इति।

ननु "सर्वे जीवा व्यवहार्यव्यवहारितया द्विधा तत्राः निगोद एवानन्ताः,
ते भ्योऽन्ये व्यवहारिणः" इति योगशास्त्रवृत्तिवचनात् बादरनिगोदजीवानां
व्यवहारित्वसिद्धेः कथमव्यवहारित्वमिति चेत्। न, तत्र 'सूक्ष्मनिगोदा
एवानन्ताः' इति पाठस्यापि दर्शनात् तत्र सूक्ष्माश्च निगोदाश्चेतीतर-
द्वन्द्वकरणेऽसंगतिभिया तस्याप्यभावात्। सूक्ष्मपृथिव्यादिजीवानां चाव्यव-
हारित्वं प्रज्ञापनावृत्त्यभिप्रायेण स्फुटमेव प्रतीयते, लोकव्यवहारपथमागता-
नामेव पृथिव्यादिजीवानां व्यवहारित्वभणनात्, अन्यथा 'प्रत्येकशरी-
रिणो व्यावहारिकाः' इत्येव वृत्तिकृदवक्ष्यत्। यच्च केवलं निगोदेभ्य उद्-
वृत्त्य पृथिवीकायिकादिभवेषु वर्तन्ते इत्यादि भणितम्, तत्सूक्ष्मपृथिव्या-
दिजीवानामसंख्येयत्वेनाल्पत्वात् अपगणनादिव्यवहारित्वाद्वाऽविवक्ष-
णादिति संभाव्यते, तत्त्वमिदमपत्तु बहुश्रुतगम्य इति। एवं चासां-
व्यवहारिका जीवाः सूक्ष्मपृथिव्यादिषु निगोदेषु च स्वस्थाने गत्यागती
कुर्वन्तीति संपन्नम्। इयं च तत्र येऽनादिसूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्वृत्त्य
शेषजीवेषूत्पद्यन्ते पृथिव्यादिविविधव्यवहारयोगात्सांव्यवहारिकाः। ये
पुनरनादिकालादारभ्य सूक्ष्मनिगोदत्वेनावतिष्ठन्ते तथाविधव्यवहारा-
तीतत्वादसांव्यवहारिका इति। प्रवचनसारोद्धारवृत्तावपि "अनादि-
सूक्ष्मनिगोदजीवा अव्यवहारिणः" इत्यत्र सूक्ष्मा पृथिव्यादयोऽनन्तारो
निगोदाश्च बादरसाधारणवनस्पतयः, न विद्यते आदिर्येषां तेऽनादयः—
अप्राप्तव्यवहारराशय इत्यर्थः। तथा च सूक्ष्माश्च निगोदजीवाश्चेति
द्वन्द्वः, अनादयश्च ते सूक्ष्मनिगोदजीवाश्चेति कर्मधारयः, इति समास-
विधिर्द्रष्टव्यः। सर्वथापि कर्मधारयपक्षेण बादरनिगोदजीवाना व्यव-
हारित्वस्यापत्तावुपनतायामप्यव्यवहारित्वमेव। तदुक्तम्—तत् तत्त्वं
पृथ्व्यभिप्रायमनुसृत्याऽस्माकमप्यासीत्किञ्च व्यवहारराशि भणि-
व्यवहारिकत्वसम्भावनं परिभाषान्तराश्रयणात्' इत्यादि व्यवहार

तेमारिर्विमंत्रेन शान्तत्वेन कुदृष्टिना ।
कालो निर्गमितः पूर्वं तत्रानन्तो मयाऽपि हि ॥ ७४ ॥

तथा अत्रैव कियदन्तरे—

तत्रैकाक्षनिवासाख्ये नगरे प्रथमे खलु ।
उमाभिरस्ति गन्तव्यमर्थनं युवयोश्च तत् ॥ २६ ॥
श्रुत्वेदमपि तथेत्युक्ते ते सर्वे तत्पुरं ययुः ।
तस्मिंश्च नगरे सन्ति महान्तः पञ्च पाटकाः ॥ २७ ॥
एकं पाटकमतुल्या दर्शयन्त्यग्रतः स्थितम् ।
नामेदमस्य तन्वंपि (?) तीव्रमोहोदयोऽब्रवीत् ॥ २८ ॥
त्वमत्र पाटके तिष्ठ भद्र ! विश्रब्धमानसः ।
पाश्चात्यपुरतुल्यत्वाद् भाव्येष धृतिदस्तव ॥ २९ ॥
यथा हि तत्र प्रासादगर्भागारस्थिताः जनाः ।
सन्त्यनन्ता पिण्डिताङ्गास्तथैवात्रापि पाटके ॥ ३० ॥
यत्तन्ते किन्तु ते लोकव्यवहारपराङ्मुखाः ।
सनिसिभिः समाम्नातास्तेनासांव्यवहारिकाः ॥ ३१ ॥
गमागमादिकं लोकव्यवहारमसी पुनः ।
कुर्वन्ति सर्वदा तेन प्रोक्तास्सांव्यवहारिकाः ॥ ३२ ॥
अनादिवनस्पतय इति तेषां समाभिधा ।
एषां तु वनस्पतय इति भेदप्रथापरः ॥ ३३ ॥ "

बृहदुपमितिभवप्रपञ्चग्रन्थेऽप्येवमेवोक्तमस्ति । तथाहि—

" अस्तीह लोके आकालप्रतिष्ठमनन्तजनसंकुलमसंव्यवहारं नाम नगरम् । तत्र सर्वस्मिन्नप्यनादिवनस्पतिनामानः कुलपुत्रकाः प्रतिवसन्ति इत्यादि । ××× उक्तो च भवितव्यतया महत्तरलाधिकृतौ—यदुत मया पुत्राभ्यां सार्धमिः सह यातव्यम् । यतो मनुष्येष्वनार्याणि न सोढव्यानि मया संसारी जीवः । इहास्ति युक्तयोगेऽपि प्रतिज्ञागर्भात्यमेकाक्षनिवासं नाम नगरम् । तत्रासीमहिनोर्भिः प्रथमं गन्तव्यम् । ततो युष्मत्ते पुत्राभ्यां सह चार्मिताः तत्राशितुं नान्यथा । ततो यत्प्रवर्ता जानतीत्यभिधाय प्रतिपन्नं तद्वचनम् । महत्तरलाधिकृताभ्यां प्रवृत्ताः सर्वेऽपि गन्तुमेकाक्षनिवासं नगरम् । तत्र नगरे महान्तः पञ्च पाटका

न्ते । ततोऽहमेकं पाटकं चरमेण दर्शयता तीव्रमोहोदयेनाभिहितः—भद्र
ारिर्जीव । तिष्ठ त्वमत्र पाटके । यतोऽयं पाटकोऽसंव्यवहारनगरेण बहुतरं तुल्यो
ति । ततो भविष्यत्यत्र तिष्ठतो धृतिरित्यादि । XXXX ततोऽहं यदा तत्रागं
व्यवहारनगरेऽभूवम्, तदा मम जीर्णायां जीर्णायामपरां गुटिकां ददती, केवलं
ऽहमेव मे रूपमेकाकारं सर्वदा तत्प्रयोगेण विहितवती । तत्र पुनरेकाक्षनिवास-
नगरे समागता तीव्रमोहात्यन्तबोधयोः कुतूहलमिव दर्शयन्ती तेन गुटिकाप्रयोगेण
ममानेकाकारं स्वरूपं प्रकटयति स्मेत्यादि ।"

समयसारसूत्रवृत्तावप्युक्तम्—

"अहवा संववहारिया य असंववहारिया य ।"

अथवेति द्वैविध्यस्यैव प्रकारान्तरद्योतनं ।

एतदेव स्पष्टयन्नाह—

तत्थ जे अणाइकालाओ आरब्भ सुहुमणिगोएसु चिट्ठंति न कयाइ तसाइ-
भावं पत्ता ते असंववहारिया । जे पुण सुहुमणिगोएहिंतो निग्गया सेसजीवेसु
उप्पन्ना ते संववहारिआ । ते अ पुणोवि सुहुमणिगोअत्तणावि संववहारिअचिय
भण्णंति ॥"

इदमत्र हृदयम्—सर्वसंसारिणां प्रथमतोऽनादिकालादारभ्य सूक्ष्म-
निगोदेष्वेवावस्थानम्, तेभ्यश्च निर्गताः शेषजीवेषूत्पन्नाः पृथिव्यादि-
व्यवहारपथमागतत्वात्संव्यवहारिकाः । ते च यद्यपि कालान्तरे भूयोऽपि
तथैव निगोदेषु गच्छन्ति, तथापि सांव्यवहारिका एव, व्यवहार-
पतितत्वात् । ये तु न कदाचिदपि निर्गताः

"अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइपरिणामो ।
भावि अणंताणंता निगोअवासं अणुवसंति ॥"

[illegible]

इति वचनात्तथैवोत्पत्तिसम्भवमासाद्य तथाविधव्यवहारानभिपतना-दसांव्यवहारिका इति । तथैवागमेऽप्युक्तम्—

"जेसिं निरिक्षा जहा णोसुहुमणिगोअरूवे अणंतपाक्षेण् । तास संववहारिआ, ते अ इमे—पुढवी-आऊ-तेउ-वाउ-णिगोआ, सुहुमबायरभेण दु दु भेआ, पत्तेअ-वणस्सई तसा य ॥"

सांव्यवहारिकासांव्यवहारिकत्वेन जीवानां द्वैविध्यं प्राग् दर्शि-तम् । तत्रासांव्यवहारिको राशिरेक एव, सूक्ष्मनिगोदानामेवासांव्यव-हारिकत्वात् । सांव्यवहारिकभेदास्तु द्वादश । ते च इमे पृथिव्यादयः पञ्च, सूक्ष्मबादरतया द्विभेदाः, प्रत्येकवनस्पतयः त्रसाश्चेति ॥

तथा [illegible]वृत्तावप्युक्तम्—

"इसउमे एग भो, अणाइमे य जीरे, अणाई अ नामभेण तस्स नाणावर-णाइकम्मसंजोगो, अणतसागिओ अभव्वाणं, अणतसागिओ उण भव्वाणं । विसेसओ उण [illegible] जोगो कम्मसंजोगो जायइति । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] चेव । तेण य कम्मसंजोग-[illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अणंता परिवसंति [illegible] [illegible] दुगाति, तओ

[illegible]

[illegible]

नीससंति, समगं आहारेंति, समगं परिणामयंति, समगं उप्पज्जंति, समगं विउज्जंति, थीणद्धीमहाणिद्दागाढनाणावरणाइकम्मपोग्गलोदएणं न चेअंति अप्पाणं, न मुणंति परं, न सुणंति सद्दं, न पेच्छंति सरूवं, न अग्घायंति गंधं, न बुज्झंति रसं, न विंदंति फासं, न सरंति कयाकयं, मइपुव्वं न चलंति, न फंदंति, ण सीयमणुसरंति, नायवमुवगच्छंति। केवलं तिव्वाविसयवेयणाभिभूअमज्जपाणमत्तमुच्छियपुरिसव्व जहुत्तरकालंते वसिऊण कहमवि तहाभव्वत्त-भविअव्वयाणिओगेणं किंपि तहाविहडिअकम्मपोग्गलसंजोगा तेहिंतो णिग्गंतुमुववज्जंति केइ साहारणवणस्सइसु अल्लय-सूरण-गज्जर- वज्जकंदाइरूवेण" इत्यादि।

यथा तत्रैव प्रदेशान्तरे प्रोक्तम्—"ततो बालिनरेन्द्रेणोक्तम्—स्वामिन्निदमेव श्रोतुमिच्छामि, प्रसादं विधाय निवेदयन्तु भगवन्तः। ततः केवलिना प्रोक्तम्— महाराज! सर्वायुषाऽप्येतत्कथयितुं न शक्यते। केवलं यदि भवतां कुतूहलं तर्हि समाकर्णयत, संक्षिप्य किंचित्कथ्यते—इतोऽनन्तकालात्परतो भवान्किल चारित्रसैन्यसहायो भूत्वा मोहारिबलक्षयं करिष्यतीति कर्मपरिणामेनासंव्यवहारपुराभिष्काश्य समानीतो व्यवहारनिगोदेषु। ततो विज्ञाततद्व्यतिकरैर्मोहारिभिः प्रकुपितैर्विधृतस्तेष्वेव त्वमनन्तं कालम्। ततः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु नरकेष्वनार्यमनुष्येषु चानीतस्त्वं कर्मपरिणामेन, पुनः पुनरनन्तवाराः कुपितमोहादिभिर्व्यावर्त्य नीतोऽसि पश्चान्मुखो निगोदादिषु, एवं तावद् यावद्भ्रमितोऽस्यतिदुःखितस्त्वमनन्तानन्तपुद्गलपरावर्तान्। तत्रार्यक्षेत्रेऽपि लब्धं मनुष्यत्वमनन्तवाराः, किन्तु हारितं क्वचित् कुजातिभावेन, कदापि कुलदोषेण, क्वचिज्जात्यन्धबधिरत्वअन्धादिरूपेण, क्वापि कुष्ठादिरोगैः, क्वचिदल्पायुष्कत्वेन एवमनन्तवाराः(स्त्र), किन्तु धर्मस्य नामाप्यज्ञात्वा भ्रान्तस्तेष्वेव पराङ्मुखो व्याघुट्यानन्तपुद्गलपरावर्तानेकेन्द्रियादिषु। ततोऽन्यदा श्रीनिलयनगरे

निःश्वसन्ति, समकमाहारयन्ति, समकं परिणामयन्ति, समकमुत्पद्यन्ते, समकं वियुज्यन्ते, स्त्यानर्द्धिमहानिद्रागाढज्ञानावरणादिकर्मपुद्गलोदयेन न चेतयन्ति आत्मानं न जानन्ति परं, न शृण्वन्ति शब्दम्, न पश्यन्ति स्वरूपम्, नाजिघ्रन्ति गन्धम् न बुध्यन्ते रसम्, न वेदयन्ति स्पर्शम्, न स्मरन्ति कृताकृतम् मतिपूर्वं न चलन्ति, न स्पन्दन्ते, न शीतमनुस्मरन्ति, नातपमुपगच्छन्ति। केवलं तीव्रविषयवेदनाभिभूतमद्यपानमत्त-मूर्छितपुरुषवत् यथोत्तरकालान्ते उषित्वा कथमपि तथा भव्यत्व-भवितव्यतानियोगेन किमपि तथाविघटितकर्मपुद्गलसंयोगात्तेभ्यो निर्गत्य उत्पद्यन्ते केचित्साधारणवनस्पतिषु आर्द्रक-सूरण-गर्जर-वज्रकन्दादिरूपेण।

धनतिलकश्रेष्ठिनो जातस्त्वं वैश्रमणनामा पुत्रः । तत्र च ‘ स्वजन-धन-भवन-यौवन-वनिता-तत्त्वाद्यनित्यमिदमखिलं ज्ञात्वा यत्राणसहं धर्मं शरणं भजत लोकाः’ इति वचनश्रवणाज्जाता धर्मकरणबुद्धिः केवलम् । साऽपि कुदृष्टिसंभवा महापापबुद्धिरेव परमार्थतः संजाता । तद्वशीकृतेन च स्वयंभूनाम्नस्त्रिदण्डिनः शिष्यत्वं प्रतिपन्नम् । ततस्तदपि मानुषत्वं हारयित्वा व्यावर्तितो भ्रामितः संसारेऽनन्तपुद्गलपरावर्तानिति । ततोऽनन्तकालात्पुनरप्यन्तराऽन्तरा लब्धं मानुषत्वम् , परं न निवृत्ताऽसौ कुधर्मबुद्धिः । शुद्धधर्मश्रवणाभावोऽपि क्वापि सद्गुरुयोगाभावात्क्वचिदालस्यमोहादिहेतुकलापात् । क्वचिच्छुद्धधर्मश्रवणेऽपि तन्निवृत्तोऽसौ शून्यतया तदर्थानवधारणात् । क्वचिच्च श्रद्धानेन ततः कुधर्मबुद्ध्युपदेशाद्धर्मच्छलेन पशुवधादिमहापापानि कृत्वा भ्रान्तस्तेष्वेवानन्तपुद्गलपरावर्तानिति ॥ ”

तथा श्रावकदिनकृत्यवृत्तावप्युक्तम्—“ इह हि सदैव लोकाकाशप्रतिष्ठितानाद्यपर्यवसितभवचक्राख्यपुरोदरविपरिवर्ती जन्तुरनादिवनस्पतिषु सूक्ष्मनिगोदापरपर्यायेष्वनन्तानन्तपुद्गलपरावर्तान्समकाहारोच्छ्वासनिःश्वासोऽन्तर्मुहूर्तान्तर्जन्ममरणादिवेदनाव्रातमनुभवति इत्यादि । तथा XXXX एवं च तथाविधभव्यजन्तुरप्यनन्तकालमव्यवहारराशौ स्थित्वा कर्मपरिणामनृपादेशात्तथाविधभवितव्यतानियोगेन व्यवहारराशिप्रवेशात उत्कर्षेण बादरनिगोदपृथिव्यप्तेजोवायुषु प्रत्येकं सप्ततिकोटिमानोपमाणि तिष्ठन्ति । एषा च क्रिया सर्वत्र योज्या । एवंम्वेवं सूक्ष्मेष्वसंख्यलोकाकाशप्रदेशसमा उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः ” इत्यादि ॥

पुष्पमालाबृहद्वृत्तावप्युक्तम्— ननु कथमित्थं मनुष्यजन्मातिदुर्लभं प्रतिपाद्यते ? उच्यते—सनाकर्णय कारणम् ।

“ अव्ववहारनिगोएसु ताव निवसंति जंतुणो सव्वे ।
पढमं अणंतपोग्गलपरियट्टे थावरत्तेणं ॥ १ ॥
तत्तो विणिग्गया वि हु ववहारवणस्सईसु निवसंति ।
कालमणंतसमाणं अणंतकायाइभावेणं ॥ २ ॥

---

१ अव्यवहारनिगोदेषु तावन्निवसन्ति जन्तवः सर्वे ।
प्रथममनन्तपुद्गलपरावर्तान् स्थावरत्वेन ॥ १ ॥
ततो विनिर्गता अपि च व्यवहारवनस्पतिषु निवसन्ति ।
कालमनन्तसमानमनन्तकायादिभावेन ॥ २ ॥

तत्तो वि समुव्वट्टा पुढवि-जल-जलण-मारुअ-सुंमि ।
असंखोसप्पिणिउस्सप्पिणीओ णिवसंति पत्तेयं ॥ ३ ॥
संखेज्जं पुण कालं वसंति विगलिंदिएसु पत्तेयं ।
एवं पुणो पुणो वि य भमंति ववहाररासिंमि ॥ ४ ॥"

भा॰पु॰वृत्तावप्युक्तम्—

आदौ सूक्ष्मनिगोदे जीवस्यानन्तपुद्गलावर्तान् ।
तस्मात्कालमनन्तं व्यवहारवनस्पतौ वासः ॥ १ ॥
उत्सर्पिण्यसंख्याः प्रत्येकं भूजलाग्निपवनेषु ।
विकलेषु च संख्येयं कालं भूयो भ्रमणमेव ॥ २ ॥
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतो कथमपि मानुष्यकं ततोऽपीह ।
क्षेत्रकुलारोग्यायुर्बुद्ध्यादि यथोत्तरं तु दुष्प्रापम् ॥ ३ ॥

धर्मरत्नप्रकरणवृत्तावप्युक्तम्—

इत्थमनन्तमनार्यं प्रथमं नत्वा गुरून् समयविधिना ।
निगमाद् यथाख्यानकमथ सूरिश्रेष्ठानां पार्श्वे ॥ १ ॥
अव्यवहारिकराशौ भ्रमयित्वाऽनन्तपुद्गलपरिवर्तान् ।
व्यवहारराशौ कथमपि जीवोऽयं विशति तत्रापि ॥ २ ॥
बादरनिगोद-पृथिवी-जल-दहन-समीरणेषु जलधीनाम् ।
सप्ततिकोटाकोट्यः कायस्थितिकाल उत्कृष्टः ॥ ३ ॥
सूक्ष्मेष्वपि पञ्चस्ववसर्पिण्यो ह्यसंख्यलोकसमाः ।
सामान्यबादरेऽङ्गुलगणनातीतावमानाम्नाः ॥ ४ ॥" इत्यादि ॥

संस्कृतनयचक्रग्रन्थेऽप्युक्तम्—

निगोदा एव गदिता जिनैरव्यवहारिणः ।
सूक्ष्मास्तदितरे जीवास्तान्यपि व्यवहारिणः ॥ १ ॥" इति ।

ततोऽपि समुद्वृत्ताः पृथिवी-जला-नल-समीरणेषु ।
असंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्निवसन्ति प्रत्येकम् ॥ ३ ॥
संख्येयं पुनः कालं वसन्ति विकलेन्द्रियेषु प्रत्येकम् ।
एवं पुनः पुनरपि च भ्रमन्ति व्यवहारराशौ ॥ ४ ॥

तदेवंविधवचनैरनादिसूक्ष्मनिगोदस्थैवामव्यवहारिकत्वम्, अन्येषां च व्यावहारिकत्वमिति स्थितौ परोक्ता युक्तिरेकाऽवतिष्ठते। नन्वत्र "सिज्झंति जत्तिया किर०" इत्यादिना व्यवहारराशितः सिद्धानामनन्तगुणत्वं व्यवस्थाप्य तदनन्तगुणत्वेन बादरनिगोदजीवानामव्यावहारिकत्वं च व्यवस्थापितम्। तदसत्, सिद्ध्यवच्छिन्नव्यवहारराश्यपेक्षया सिद्धानामनन्तगुणत्वसिद्धावपि सामान्यापेक्षया तदसिद्धेः, व्यवहारित्वभवनसिद्धिगमनयोरपर्यवसितत्वं चानादिसूक्ष्मनिगोदाश्रितव्यवहारित्वाभिमुखजीवानां निर्गमाद्यनुपपन्नम्। आवलिकासंख्येयभागपुद्गलपरावर्तमानत्वेन व्यवहारिकाणां सर्वेषां सिद्ध्यापत्तिस्तु स्यात्। तत्राभव्यस्य व्यावहारिकत्वानुरोधेन निगोदत्वेन निर्दिश्य नपुंसकत्वादिना च कायस्थितिप्रतिपादकानां सूत्राणां व्यावहारिकविशेषविषयत्वं वा कल्पनीयम्, अन्यो वा कश्चित्सूत्राभिप्राय इत्यत्र बहुश्रुता एव प्रमाणम्। अवश्यं च सूत्राभिप्रायः कोऽपि मृग्यः, अन्यथा बहवो भव्यास्तावदेतावतः कालात्सिध्यन्ति, अन्ये तु स्वल्पात्, अपरे तु स्वल्पतरात्, यावत्केचिन्मरुदेवीस्वामिनीवत्स्वल्पेनैव कालेन सिध्यन्ति। अभव्यास्तु कदाचिदपि न सिध्यन्ति, भवभावनावृत्त्यादिवचनादभव्यानां भव्यानां च यदुक्ताधिकसंसारभेदभणनं तन्नोपपद्येत। यत्तु परेणोक्तम्—यत्तु क्वचिदाधुनिकप्रकरणादौ प्रज्ञापनाद्यागमविरुद्धानि वचनानि भवन्ति, तत्र तीर्थान्तरवर्तिनामसद्ग्रहाभावादनाभोग एव कारणम्। तथा अभव्या न व्यवहारिणो नाप्यव्यवहारिणः, किन्तु व्यवहारित्वादिव्यपदेशबाह्या इति ते व्यावहारिकमध्ये विवक्षितास्तेषां सम्यक्त्वप्रतिपतितानामनन्तभागवर्तित्वेनाल्पत्वादिति॥ तदतिसाहसविजृम्भितम्, अभिप्रायमज्ञात्वा प्राचीनप्रकरणविलोपे महाशातनाप्रसङ्गात्। अभव्यानामपि व्यावहारिकबाह्यभाव-नियत-कायस्थितिसंसारपरिभ्रमणानुपपत्तेर्याटच्छिककल्पनयाऽसमंजसत्वप्रसङ्गात्, नोव्यवहारित्व-नोअव्यवहारित्वपरिभाषामात्रस्य चाभव्येष्विवोक्ताधिकसंसारिजीवेष्वपि कल्पयितुं चाशक्यत्वाच्च न किंचिदेतदिति दिग्॥ १॥

तदेवमभव्यस्याप्याभिग्रहिकं मिथ्यात्वं भवतीति प्रदर्शयितुमाभिग्रहिकस्य षड् भेदा उक्ताः। अथानाभिग्रहिकादीनामपि सामान्येन पञ्चप्रकारत्वं निर्दिशन्नेषु गुरुलघुभावं विवेचयति—

अणभिग्गहिआईणवि आसयभेएण हुंति बहुभेआ।
लहुआइं तिण्णि फलओ एएसुं दुन्नि गरुआइं ॥१०॥

अणभिग्गहिआईणवित्ति । अनाभिग्रहिकादीनामपि मिथ्यात्वानामाशयभेदेन परिणामविशेषेण बहवो भेदा भवन्ति । तथाहि— अनाभिग्रहिकं किंचित्सर्वदर्शनविषयम्—यथा 'सर्वाणि दर्शनानि शोभनानि' इति । किंचिद्देशविषयम्—यथा 'सर्व एव श्वेताम्बरदिगम्बरादिपक्षाः शोभनाः' इत्यादि । आभिनिवेशिकमपि मतिभेदाभिनिवेशादिमूलभेदादनेकविषयम्—जमालिगोष्ठामाहिलादीनाम् । उक्तं च व्यवहारभाष्ये—

"मइभेएण जमाली पुव्विं वुग्गाहिएण गोविंदो ।
संसग्गीए भिक्खू गोट्ठामाहिल अहिणिवेसेण ॥" इति ।

सांशयिकमपि सर्वदर्शन-जैनदर्शन-सर्वदेशपदवाक्यादिसंशयभेदेन बहुविधम् । अनाभोगोऽपि सर्वथाविषयाव्यक्तबोधरूपो विवक्षितकिंचिदंशाव्यक्तबोधरूपश्चेत्यनेकविधः । न खलु महामोहनीयरूपस्यैको भवेन्नप्रकारोऽस्तीति । एतेष्वाभिग्रहिकादिषु मिथ्यात्वेषु मध्ये त्रीण्यनाभिग्रहिक-सांशयिकानाभोगरूपाणि फलतः प्रज्ञापनीयतया गुरुपारतन्त्र्यरूपं च फलमपेक्ष्य लघूनि, विपरीतावधारणरूपविपर्यासव्यावृत्तत्वेनैषां महानुबन्धफलकत्वाभावात् । द्वे आभिग्रहिकाभिनिवेशलक्षणे मिथ्यात्वे गुरू, विपर्यासरूपत्वेन सानुबन्धक्लेशमूलत्वात् । उक्तं चोपदेशपदे—

"एसो अ एत्थ गुरुओ णाणज्झवसायसंसया एवं ।
जम्हा असप्पवित्ती एत्तो सव्वत्थऽणत्थफला ॥"

अनाभिग्रहिकादीनामपि आशयभेदेन भवन्ति बहुभेदाः ।
लघूनि त्रीणि फलतो एतेषु द्वे गुरू ॥ १० ॥

१ मतिभेदेन जमालिः पूर्वं व्युद्ग्राहितेन गोविन्दः
संसर्गात् भिक्षुर्गोष्ठामाहिलः अभिनिवेशेन ॥

२ एष चात्र गुरुकोऽज्ञानाध्यवसायसंशयात् एवम् ।
यस्मादसत्प्रवृत्तिरितः सर्वत्रानर्थफला ॥

थत्तं जायइ जेसिं मिच्छत्तमंदयाएवि ।
असप्पवित्ती सदंधणाएण तेसिंपि ॥११॥

त्थत्तंति । मध्यस्थत्वं रागद्वेषरहितत्वं जायते येषां मिथ्या-
ताऽपि, किंपुनस्तत्क्षयोपशमाद् इत्यपिशब्दार्थः । तेषामपि
ात्ववतामपि, किं पुनः सम्यग्दृष्ट्यादीनाम् । न तथा दृढ-
नियतप्रकारेणासत्प्रवृत्तिः स्यात् । केन ? सदन्धज्ञानेन-सम्मी-
ष्टान्तेन । यथाहि-सदन्धः सातवेद्योदयादनाभोगेनाऽपि मार्ग
ति, तथा निर्बीजत्वेन निर्व्याजमायाभिमुखत्वेन वा मोहाप-
मन्दरागद्वेषभावोऽनाभोगवान्मिथ्यादृष्टिरपि जिज्ञासादि-
न्मार्गमेवानुसरतीत्युक्तम् ।

ं च ललितविस्तरायाम्—"अनाभोगतोऽपि मार्गगमनमेव सदन्ध-
त्पयात्मचिन्तकाः" । इदमत्र हृदयम्—यः खलु मिथ्यादृशः-
तांचित्स्वपक्षनिबद्धोद्धुरानुबन्धानामपि प्रबलमोहत्वे सत्यपि
रादुपजायमानो रागद्वेषमन्दतालक्षण उपशमो भूयानपि
त पापानुबन्धिपुण्यबन्धहेतुत्वात्पर्यन्तदारुण एव । तत्फलसुख-
तां तेषां पुण्याभासकर्मुपरमे नरकादिपातावश्यंभावादित्य-
हेतुरेवायम् । यश्च गुणवत्पुरुषप्रज्ञापनार्हत्वेन जिज्ञासादि-
न्मोहापकर्षप्रयुक्तरागद्वेषजनितप्रतिघातलक्षण उपशमः, स
त्तिहेतुरेवाग्रहविनिवृत्तेः सदर्थपक्षपातसारत्वादिति ॥११॥

एव मिथ्यात्वमन्दताकृतं माध्यस्थ्यं नासत्प्रवृत्त्याधायकम् -
सदुपष्टम्भकमनाभिग्रहिकमिथ्यात्वमपि शोभनमित्याह—

णभिग्गहियं भणिअं हियकारि पुव्वसेवाए ।
यविसेसाणं पढमिल्लयधम्ममहिगिच्च ॥१२॥

मध्यस्थत्वं जायते येषां मिथ्यात्वमन्दतयाऽपि ।
न तथाऽसत्प्रवृत्तिः सदन्धज्ञानेन तेषामपि ॥ ११ ॥
तोऽनाभिग्रहिकं भणितं हितकारि पूर्वसेवायाम् ।
अज्ञातविशेषाणां प्रथमधर्ममधिकृत्य ॥ १२ ॥

इत्येतत्ति । इतः पूर्वोक्तकारणादज्ञातविशेषाणां देवगुर्वादिवि
परिज्ञानाभाववतां प्राथमिकं धर्ममधिकृत्य-प्रथमारब्धस्थूलधर्ममा
पूर्वसेवायां योगप्रासादप्रथमभूमिकोचिताचाररूपायां अस्माभिर्म
सर्वदेवगुर्वादिश्रद्धानलक्षणं मिथ्यात्वं हितकारि भणितम् , अनुप
सद्विषयभक्तिहेतुत्वात् , अविशेषश्रद्धानस्यापि दशाभेदेन गुणत
तदुक्तं योगबिन्दौ—

अथ देवपूजाविधिमाह—

" पुष्पैश्च बलिना चैव वस्त्रैः स्तोत्रैश्च शोभनैः ।
देवानां पूजनं ज्ञेयं शौचश्रद्धासमन्वितम् ॥ "

पुष्पैर्जातिशतपत्रकादिभिर्भव्यैः, बलिना पक्वान्नफलाद्युपहाररूपेण,
वसनैः, स्तोत्रैश्च शोभनैः स्तवनैः, शब्दार्थावद्यदोषरहितैः समुच्चयार्थः । शोभनै
रोपहितत्वेन सुन्दरैर्देवानामाराध्यमानानां पूजनं ज्ञेयम् । कीदृशम् ? इत्या
शौचश्रद्धासमन्वितम् । शौचेन शरीरवस्त्रद्रव्यव्यवहारशुद्धिरूपेण, श्रद्धया ब
मानेन, समन्वितं युक्तमिति ।

" अविशेषेण सर्वेषामधिमुक्तिवशेन वा ।
गृहिणां माननीया यत्सर्वे देवा महात्मनाम् ॥ "

अविशेषेण-साधारणवृत्त्या सर्वेषां-चारणत-सुगत-हर-हरि-हिरण्यगर्भादीन
पक्षान्तरमाह-अधिमुक्तिवशेन वा । अथवा यस्य यत्र देवतायामतिशयेन
वशेन । कुतः ? इत्याह-गृहिणाम्-अद्यापि कुतोऽपि मतिमोहादनिर्णीतदेवता
षाणां माननीया-गौरवार्हा यद् यस्मात्सर्वे देवा उक्तरूपाः, महात्मनां पर
प्रधानतया प्रशस्यात्मनामिति ॥ एतदपि कथम् ? इत्याह—

सर्वान्देवान्नमस्यन्ति नैकं देवं समाश्रिताः ।
जितेन्द्रिया जितक्रोधा दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥

सर्वान् देवान्नमस्यन्ति-नमस्कुर्वते । व्यतिरेकमाह-नैकं कंचन देवं समाश्रि
श्रितवन्तो वर्तन्ते । यत ते जितेन्द्रिया निगृहीतहृषीका जितक्रोधा अभिभूत
दुर्गाणि-नरकपातादीनि व्यसनानि, अतितरन्ति-अतिक्रामन्ति ते गर्व
सदाचाराः ।

ननु नैते लोके व्यवह्रियमाणाः सर्वेऽपि देवा मुक्तिपथप्रस्थितानामनुकूला-
चरणा भवन्तीति कथमविशेषेण नमस्करणीयाः ? इत्याशङ्क्याह—

धारिसंजीवनीचारन्याय एष सतां मतः ।
नान्यथाऽभीष्टसिद्धिः स्याद् विशेषेणादिकर्मणाम् ॥

चारः प्रतीतरूपाया मध्ये संजीवनी-औषधिविशेषश्चारिसंजीवनी, तस्या-
श्चारणं स एव न्यायो दृष्टान्तश्चारिसंजीवनीचारन्यायः । एषां विशेषेण देवा-
नमस्करणीयत्वाऽऽदेशः सतां शिष्टानां मतोऽभिप्रेतः ।

भावार्थस्तु कथागम्यः सा चेयमभिधीयते ।
अस्ति स्वस्तिमती नाम नगरी नागराकुला ॥ १ ॥
तस्यामासीत्सुता काचिद् ब्राह्मणस्य तथा सखी ।
तस्या एव परं पात्रं सदा प्रेम्णो गतावधेः ॥ २ ॥
तयोर्विवाहवशतो भिन्नस्थाननिवासिता ।
अन्येऽन्यदा द्विजसुता जाता चिन्तापरायणा ॥ ३ ॥
कथमास्ते सखीत्येवं ततः प्राघूर्णिका गता ।
दृष्टा विषादजलधौ निमग्ना सा तया ततः ॥ ४ ॥
प्रपच्छ किं त्वमत्यन्तविच्छायवदना सखि ! ।
तयोचे पापसपाऽहं पत्युर्दुर्भगतां गता ॥ ५ ॥
मा विषीद विषादोऽयं निर्विशेषो विषात् सखि ! ।
करोम्यनड्वाहमहं पतिं ते मूलिकाबलात् ॥ ६ ॥
तस्याः सा मूलिकां दत्त्वा संनिवेशं निजं ययौ ।
अप्रीतमानसा तस्य प्रायच्छत्पाद्यसौ ततः ॥ ७ ॥
अभूद् गौरुद्धुरस्कन्धो झगित्येव च सा हृदि
विद्राणाऽथ कथं सर्वकार्याणामक्षमो भवेत् ॥ ८ ॥
गोयूथान्तर्गतो नित्यं बहिश्चारयितुं सकः ।
तयाऽऽनीतो वटस्याधः सोऽन्यदा विश्रमं गतः ॥ ९ ॥
तच्छाखायां नभश्चारिमिथुनस्य कथंचन
विश्रान्तस्य मिथो जल्पप्रक्रमे रमणोऽब्रवीत् ॥ १० ॥
नात्रैष गौः स्वभावेन किन्तु वैगुण्यतोऽजनि ।
पत्नी प्रतिषमाचे सा पुनर्नाऽसौ कथं भवेत् ? ॥

व्रतस्था लिङ्गिनः पात्रमपचास्तु विशेषतः ।
स्वसिद्धान्ताविरोधेन वर्तन्ते ये सदैव हि ॥

व्रतस्था हिंसाऽनृतादिपापस्थानविरतिमन्तः, लिङ्गिनो व्रतसूचकतथाविधने-पथ्यवन्तः पात्रमविशेषेण वर्तते। अत्रापि विशेषमाह—अपचास्तु स्वयमेवापाचकाः, पुनरुपलक्षणात्परैरपाचयितारः पच्यमानाननुमन्तारो लिङ्गिन एव विशेषेण पात्रम्। तथा ' स्वसिद्धान्ताविरोधेन ' स्वशास्त्रोक्तक्रियाऽनुल्लङ्घनेन ' वर्तन्ते ' चेष्टन्ते, ' सदैव हि ' सर्वकालमेवेति ॥

इत्थं व्याख्यानाभिप्रायिकमपि गुणकारि संपन्नम्। तथा व्याख्यानाभि-प्रायिकमप्याभिग्रहिकमल्पत्वात्तीव्रमेवेति सुनिश्चितमित्यादि संमति-प्रदर्शनपूर्वं यः प्राह तन्निरस्तम्, मुग्धानां स्वमतिपत्तौ तस्य गुणत्वात्। सुनिश्चितमित्यादिना विशेषज्ञस्यापि मात्रादिना माध्यस्थ्यप्रदर्शनस्यैव दोषत्वप्रतिपादनात्। न व्याख्याविशेषप्रतिपत्तिः सम्यग्दृष्टेरपि दुष्टेति शङ्कनीयम्, अवस्थाभेदेन दोषव्यवस्थानात्। अन्यथा सर्वथापि सम्यग्दृशः साक्षाद्देवपूजादिकमपि दुष्टं स्यादिति विभावनीयम्। एतेन पृथिव्याद्यारम्भप्रवृत्तापेक्षया निजानिजदेवाराधनप्रवृत्तानामल्पबहुत्वायः शोभनः, देवादिशुभगतिहेतुत्वादित्युक्तम्, तथाभूताल्पबहुत्वस्य शोभनत्वे सम्यक्त्वबाधिनो " कीरइ अप्पडग्घिए ग॰ " इत्यादिकस्यैव मिथ्यात्वप्रत्याख्यानानुपपत्तिप्रसङ्गः। नहि शुभाल्पबहुत्वस्य तत्त्वतोऽपि प्रत्याख्यानं संभवति, ततः शुभाल्पबहुत्वेऽपि तेषां पापानुबन्धिपुण्यप्र-कृतिहेतुत्वेन नरकादिनिबन्धनत्वान्महानर्थहेतुरेव। तत्स्वारंभिकत्वेऽपि शुभत्वं घटते, स्वकीयाग्रहपरित्यागेन परकीयाग्रहप्रवृत्तत्वेन बहुपापपरित्या-गमन्तरेणाल्पपापपरित्यागस्याशुभत्वात्। अत एव पृथिव्याद्यारम्भ-प्रवृत्तस्यापि सम्यग्दृशोऽन्यतीर्थिकदेवाराधनपरित्यागोऽल्पापत्तिरिति परस्यैतन्मताभिनिवेशो निरस्तः। उत्कटमिथ्यात्वपक्षे पुनर्यं सर्वस्य निजदेवाराधनप्रवृत्तेर्महानर्थहेतुत्वेऽप्यनाभोगिकमाभिग्रहिकं वा इति तथात्वस्याभावात्, तस्याविरोधप्रवृत्तेर्दुर्गतिहेतुत्वस्य हरिभद्रसूरि-भिरेवोक्तत्वात्। प्रत्याख्यानं च पूर्वभूमिकायां शुभाल्पबहुत्वतोऽ-प्युत्तरभूमिकायां स्वप्रतिपन्नविरोधपरिहारनिबन्धनरूपेण भवति, तेना-वता पूर्वभूमिकायामपि तस्य विशेषो ध्वनितः। यदाह—प्रतिपद

कृत्स्नसंयमस्य जिनपूजायाः साक्षात्करणनिषेधात्, तस्य स्वभा[illegible]चारित्रविरोधिपुष्पादिमर्दनरूपेण तत्प्रत्याख्यानेऽप्यकृत्स्नसंयमवतां श्रावकाणां न तदनौचित्यम्, तथा प्रतिपन्नसम्यग्दर्शनानां स्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वधर्मविषयकविपर्यासहेतुत्वेनाविशेषप्रवृत्तेः प्रत्याख्यानेऽपि मार्गानुसारिणां तदनौचित्यमिति विभावनीयम् ।

नन्वेवमादिधार्मिकस्य देवादिसाधारणभक्तेः पूर्वसेवायामुचितत्वे जिनपूजायामप्यभूतो साक्षात्तत्करणव्यवस्थायामपि तद्द्वेषानुमोदनप्राप्तिरिति चेत्? न, सामान्यप्रवृत्तिकारणतयुपदेशाद्विना तदनुमोदनाया इष्टत्वात्, केवलं सम्यक्त्वाद्यनुगतं कृत्स्नं स्वरूपेणाप्यनुमोद्यमित्यत्र मार्गानुसार्यादिस्वरूपसि विशेष इत्येतत्साधूक्तं सम्यग् विवेचयिष्यामः ॥ १२ ॥

अथादिधार्मिकस्य योग्यत्वमेव गुणान्तराधायकत्वेन समर्थयन्नि-

इत्तो अ गुणट्ठाणं पढमं खलु लद्धजोगदिट्ठीणं ।
मिच्छत्तंपि पसिद्धं परमत्थगवेसणपराणं ॥ १३ ॥

इत्थमादिधार्मिकस्य हितकारित्वादेव न मिथ्यात्वेऽपि तन्निर्वि[illegible] [illegible] लब्धयोगदृष्टीनां मित्रादिप्रथमदृष्टिमनुष्ठानप्राप्तिमतां परमार्थ[illegible] [illegible] योगिनां प्रथमं गुणस्थानमनवद्यं प्रसिद्धम् । अयं भावः—मिथ्यात्वेऽपि परमार्थगवेषणपराः सन्तः प्राणिनः [illegible] [illegible] [illegible] मार्गाभिमुखतया [illegible] मिथ्या[illegible] [illegible] उक्तानि, [illegible] [illegible] । तत्र मित्रायां दृष्टौ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । अत एव [illegible] [illegible] [illegible] विदन्ति ।

[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

उक्तं च—

" अपूर्वासन्नभावेन व्यभिचारवियोगतः ।
तत्त्वतोऽपूर्वमेवेदमिति योगविदो विदुः ॥ "

अस्यां चावस्थायां मिथ्यादृष्टावपि गुणस्थानपदस्य योगार्थघटनोपपत्तेः । उक्तं च—

" प्रथमं यद्गुणस्थानं सामान्येनोपवर्णितम् ।
अस्यां तु तदवस्थायां मुख्यमन्वर्थयोगतः ॥ "

तारायां तु मनाक् स्पष्टं दर्शनम्, शुभा नियमाः, तत्त्वजिज्ञासा, योगकथास्वविच्छिन्ना प्रीतिः, भावयोगिषु यथाशक्त्युपचारः, उचितक्रियाहानिः, स्वाचारहीनतायां महात्रासः, आधिक्यकृत्यजिज्ञासा च भवति । तथाऽस्यां स्थितः स्वप्रज्ञाकल्पिते विसंवाददर्शनान्नानाविधमुमुक्षुप्रवृत्तेः कार्त्स्न्येन ज्ञातुमशक्यत्वाच्च शिष्टाचरितमेव पुरस्कृत्य प्रवर्तते ।

उक्तं च—

" नास्माकं महती प्रज्ञा सुमहान् शास्त्रविस्तरः ।
शिष्टाः प्रमाणमिह तदित्यस्यां मन्यते सदा ॥ "

बलायां दृष्टौ दृढं दर्शनम्, स्थिरसुखमासनम्, परमा तत्त्वशुश्रूषा, योगगोचरोऽक्षेपः, स्थिरचित्ततया योगसाधनोपायकौशलं च भवति । दीप्रायां दृष्टौ प्राणायामः, प्रशान्तवाहिता, लाभाद्योगोत्थानविरहः, तत्त्वश्रवणम्, प्राणेभ्योऽपि धर्मस्याधिकत्वेन परिज्ञानम्, तत्त्वश्रवणतो गुरुभक्तेरुद्रेकात्समापत्त्यादिभेदेन तीर्थकृद्दर्शनं च भवति । तथा मित्रादृष्टिस्तृणाग्निकणोपमा न तत्त्वतोऽभीष्टकार्यक्षमा, सम्यक् प्रयोगकालं यावदनवस्थानात्, अल्पवीर्यतया ततः पटुस्मृतिबीजसंस्काराधानानुपपत्तेः, विकलप्रयोगभावात् भावतो वन्दनादिकार्यायोगादिति । तारादृष्टिर्गोमयाग्निकणसदृशी, इयमप्युक्तकल्पैव, तत्त्वतो विशिष्ट-स्थितिवीर्यविकलत्वात् । अतोऽपि प्रयोगकाले स्मृतिपाटवासिद्धेः, तत

भावे प्रयोगवैकल्यात्, ततस्तथा तत्कार्याभावादिति । बलादृष्टिः काष्ठाग्निकणतुल्या, ईषद्विशिष्टोक्तबोधद्वयात्, तद्भावेनात्र मनाक् स्थितिवीर्ये अतः पटुप्राया स्मृतिरिह, प्रयोगसमये तद्भावे चार्थप्रयोगमात्रप्रीत्या यत्नलेशभावादिति । दीप्रादृष्टिर्दीपप्रभासदृशी, विशिष्टतरोक्तवीर्यद्वयात्, अतोऽत्रोदग्रे स्थितिवीर्ये, तत्पट्व्यपि प्रयोगसमये स्मृतिः । एवं भावतोऽप्यत्र द्रव्यप्रयोगो वन्दनादौ, तथा भक्तितो यत्न भेदप्रवृत्तेरिति प्रथमगुणस्थानप्रकर्ष एतावानिति समयविदः । इत्थं चोक्तस्य योगदृष्टिसमुच्चयग्रन्थार्थस्यानुसारेण मिथ्यादृष्टीनामपि मित्रादिदृष्टियोगेन तथागुणस्थानकत्वसिद्धेः, तथाप्रवृत्तेरनाभिसन्धिकत्वमेव तेषां शोभनमित्यापन्नम् ॥ १३ ॥

ननु योगदृष्ट्याऽपि मिथ्यादृशां कथं गुणभाजनत्वम् ? जैनत्वप्राप्तिं विना गुणलाभासंभवात् दृष्टिविपर्यासस्य दोषस्य सत्त्वात् । अत एवोक्तम्—

" मिथ्यात्वं परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं तमः ।
मिथ्यात्वं परमशत्रुर्मिथ्यात्वं पदमापदाम् ॥ "

इत्याशङ्कयाह—

गलिआसग्गहदोसा अविज्जसंविज्जपयगया तेवि ।
सव्वण्णुभित्तभावा जइत्तणं जंति भावेणं ॥ १४ ॥

गलिआसग्गहदोसत्ति । ते रूपयोगदृष्टयो मिथ्यात्ववन्तोऽवेद्यसंवेद्यपदगता अपि तत्त्वश्रवणपर्यन्तगुणलाभेऽपि कर्मवज्रापिवदनन्तधर्मात्मकवस्तुपरिच्छेदरूपसूक्ष्मबोधाभावेन वेद्यसंवेद्यपदाधस्तनपदस्थिता अपि भावेन जैनत्वं यान्ति वेद्यसंवेद्याः । वेद्यसंवेद्यपदयोर्लक्षणमिदम्—

गलितासद्ग्रहदोषा अवेद्यसंवेद्यपदगतास्तेऽपि ।
सर्वज्ञभृत्यभावाद् यतित्वं यान्ति भावेन ॥ १४ ॥

" वेद्यं संवेद्यते यस्मिन्नपायादिनिबन्धनम् ।
पदं तद्वेद्यसंवेद्यमन्यदेतद्विपर्ययात् ॥ " इति ।

अस्यार्थः—वेद्यं वेदनीयं वस्तुस्थित्या तथाभावयोगिसामान्येनाविकल्पज्ञानग्राह्यमित्यर्थः । संवेद्यते क्षयोपशमानुरूपं विज्ञायते यस्मिन्नाशयस्थानेऽपायादिनिबन्धनं नरकस्वर्गादिकारणं स्त्र्यादि तद् वेद्यसंवेद्यपदं निश्चितागमतात्पर्यार्थयोगिनां भवति । अन्यदवेद्यसंवेद्यपदम्, एतद्विपर्ययात्—उक्तलक्षणव्यत्ययात् स्थूलबुद्धीनां भवति ॥

कथं ते भावजैनत्वं यान्ति ? इत्यत्र हेतुमाह—सर्वज्ञमुख्यभावात् सर्वत्र धर्मशास्त्रपुरस्कारेण तत्प्रणेतृसर्वज्ञस्यैवैकस्याभ्युपगमात् । मन्दबुद्धिका जैनाः, जैनव्यवस्थायामपि सर्वज्ञनाममात्रेण सर्वज्ञाभ्युपगमात् तेषामपि जैनत्वप्रसङ्गादित्यतस्तेषां विशेषमाह—गलितासद्ग्रहदोषा इति । येषां त्वसद्ग्रहदोषास्तत्स्वाभ्युपगमार्थपुरस्कारस्तेषां रागद्वेषादि-विगलितकलितसर्वज्ञाभ्युपगन्तृत्वेऽपि न भावजैनत्वम् । येषां तु माध्यस्थ्यक्षालितबुद्धीनां विप्रतिपत्तिविषयप्रकारांशे नावसरस्तेषां तुल्य-सर्वज्ञाभ्युपगन्तृत्वाद् भावजैनत्वं स्यादेव इति भावः । मुख्यो हि सर्वज्ञ-स्तावदेक एव निरतिशयगुणवत्त्वेन तत्प्रतिपत्तिश्च यावतां तावतां तत्तुल्यत्वाविशिष्टैव, सर्वदर्शिदोषाणां छद्मस्थेनाग्रहाद् दूरासन्नादि-भेदश्च च भृत्यत्वजात्यभेदवदित्यादीति ।

तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये—

" न तत्त्वतो भिन्नमताः सर्वज्ञा बहवो यतः ।
मोहस्तदधिमुक्तीनां तद्भेदाश्रयणं ततः ॥ "
सर्वज्ञो नाम यः कश्चित् पारमार्थिक एव हि ।
स एक एव सर्वत्र व्यक्तिभेदेऽपि तत्त्वतः ॥
प्रतिपत्तिस्ततस्तस्य सामान्येनैव यावताम् ।
ते सर्वेऽपि तमापन्ना इति न्यायगतिः परा ॥
विशेषस्तु पुनस्तस्य कार्त्स्न्येनासर्वदर्शिभिः ।
सर्वैर्न ज्ञायते तेन तमापन्नो न कश्चन ॥
तस्मात्सामान्यतोऽप्येनमभ्युपैति य एव हि ।
निर्व्याजं तुल्य एवासौ तेनांशेनैव धीमताम् ॥

यथैकस्य नृपतेर्बहवोऽपि समाश्रिताः ।
दूरासन्नादिभेदेन तद्भृत्याः सर्व एव ते ॥
सर्वज्ञतत्त्वाभेदेन तथा सर्वज्ञवादिनः ।
सर्वे तत्तत्त्वगा ज्ञेया भिन्नाचारस्थिता अपि ॥
न भेद एव तत्त्वेन सर्वज्ञानां महात्मनाम् ।
तथा नामादिभेदेऽपि भाव्यमेतन्महात्मभिः ॥" इति ।

न च परेषां सर्वज्ञभक्तेरेवानुपपत्तिः, तेषामप्यध्यात्मशास्त्रे चित्राचित्रविभागेन भक्तिवर्णनात्, संसारिणां चित्रचित्रफलार्थिनां नानादेवेषु चित्रभक्तेः, एकमोक्षार्थिनां चैकस्मिन् सर्वज्ञे चित्रभक्त्युपपादनात् । तथा च हारिभद्रं वचः—

"चित्राचित्रविभागेन यच्च देवेषु वर्णिता ।
भक्तिः सद्योगशास्त्रेषु ततोऽप्येवमिदं स्थितम् ॥
संसारिषु हि देवेषु भक्तिस्तत्कायगामिनाम् ।
तदतीते पुनस्तत्त्वे तदतीतार्थयायिनाम् ॥
चित्रा चाद्येषु तद्राग-तदन्यद्वेषसंगता ।
अचित्रा चरमे त्वेषा शमसाराऽखिलैव हि ॥" इति ।

प्राप्यस्य मोक्षस्य चैकत्वात् तदर्थिनां गुणस्थानपरिणतितारतम्येऽपि न मार्गभेद इति, तदनुकूलसर्वज्ञभक्त्यादावविवाद एव तेषाम् । उक्तं च—

प्राकृतेष्विह भावेषु येषां चेतो निरुत्सुकम् ।
भवभोगविरक्तास्ते भवातीतार्थयायिनः ॥
एक एव तु मार्गोऽपि तेषां शमपरायणः ।
अवस्थाभेदभेदेऽपि जलधौ तीरमार्गवत् ॥
संसारातीततत्त्वं तु परं निर्वाणसंज्ञितम् ।
तद्ध्येकमेव नियमाच्छब्दभेदेऽपि तत्त्वतः ॥
सदाशिवः परं ब्रह्म सिद्धात्मा तथतेति च ।
शब्दैस्तदुच्यतेऽन्वर्थादेकमेवैवमादिभिः ॥
तल्लक्षणाविसंवादान्निराबाधमनामयम् ।
निष्क्रियं च परं तत्त्वं यतो जन्माद्ययोगतः ॥

ज्ञाते निर्वाणतत्त्वेऽस्मिन् न संमोहेन तत्त्वतः ।
प्रेक्षावतां न तद्भक्तौ विवाद उपपद्यते ॥" इति ।

ननु देशनाभेदान्नैकः सर्वज्ञः इति सर्वेषां योगिनां नैकसर्वज्ञभक्तत्वमिति चेत् । न, विनेयानुगुण्येन सर्वेषां देशनाभेदोपपत्तेः, एकस्या एव वा तस्या वक्तुरचिन्त्यपुण्यप्रभावेन श्रोतृभेदेन भिन्नतया परिणतेः कपिलादीनामृषीणामेव वा कालादियोगेन नयभेदात्तद्वैविध्योपपत्तेः, तन्मूलसर्वज्ञप्रतिक्षेपस्य महापापत्वात् । उक्तं च—

" चित्रा तु देशनैतेषां स्याद्विनेयानुगुण्यतः ।
यस्मादेते महात्मानो सर्वव्याधिभिषग्वराः ॥
यस्य येन प्रकारेण बीजाधानादिसंभवः ।
सानुबन्धो भवत्येते तथा तस्य जगुस्ततः ॥
एकापि देशनैतेषां यद्वा श्रोतृविभेदतः ।
अचिन्त्यपुण्यसामर्थ्यात्तथा चित्राऽवभासते ॥
यथाभव्यं च सर्वेषामुपकारोऽपि तत्कृतः ।
जायते वन्ध्यताऽप्येवमस्याः सर्वत्र सुस्थिता ॥
यद्वा तत्तन्नयापेक्षा तत्तत्कालादियोगतः ।
ऋषिभ्यो देशना चित्रा तन्मूलैषाऽपि तत्त्वतः ॥
तदभिप्रायमज्ञात्वा न ततोऽर्वाग्दृशां सताम् ।
युज्यते तत्प्रतिक्षेपो महानर्थकरः परः ॥
निशानाथप्रतिक्षेपो यथाऽन्धानामसंगतः ।
तद्भेदपरिकल्पश्च तथैवार्वाग्दृशामयम् ॥
न युज्यते प्रतिक्षेपः सामान्यस्यापि तत्सताम् ।
आर्यापवादस्तु पुनर्जिह्वाच्छेदाधिको मतः ॥
कुदृष्टादि च नो सन्तो भाषन्ते प्रायशः क्वचित् ।
निश्चितं सारवच्च किन्तु सत्त्वार्थकृत्सदा ॥" इति ।

ननु यद्येवंविधं माध्यस्थ्यं परेषां स्यात् तदा मार्गाभावाज्जैनत्वं भजेत्, तदेव [illegible] व्यवहारतो जैनमार्गानाश्रयणे दुर्घटमिति न तेषां माध्यस्थ्यमिति चेत् । न, मोहमान्द्ये परेषामपि योगिनामेतादृशमाध्यस्थ्यसम्भवात्, यदेवं कालातीतवचनानुवादो योगबिन्दौ माध्यस्थ्य-

मवलम्ब्यैवमैदंपर्यव्यपेक्षया तत्त्वं निरूपणीयं स्यात्। कालातीतोऽप्य-
दोऽब्रवीत्—

" अन्येषामप्ययं मार्गो मुक्ताविद्यादिवादिनाम्।
अभिधानादिभेदेन तत्त्वनीत्या व्यवस्थितः॥
मुक्तो बुद्धोऽर्हन् वापि यदैश्वर्येण समन्वितः।
तदीश्वरः स एव स्यात् संज्ञाभेदोऽत्र केवलम्॥
अनादिशुद्ध इत्यादिर्यो भेदो यस्य कल्प्यते।
तत्तन्त्रानुसारेण मन्ये सोऽपि निरर्थकः॥
विशेषस्यापरिज्ञानाद् युक्तीनां जातिवादतः।
प्रायो विरोधतश्चैव फलाभेदाच्च भावतः॥
अविद्याक्लेशकर्मादि यतश्च भवकारणम्।
ततः प्रधानमेवैतत्संज्ञाभेदमुपागतम्॥
अत्रापि यो परो भेदश्चित्रोपाधिस्तथा तथा।
गीयतेऽतीतहेतुभ्यो धीमतां सोऽप्यपार्थकः॥
ततः स्थानमयासोऽयं यत्तद्भेदनिरूपणम्।
सामान्यमनुमानस्य यतश्च विषयो मतः॥
साधु चैतद् यतो नीत्या शास्त्रमत्र प्रवर्तकम्।
तथाऽभिधानभेदात्तु भेदः कुचितिकाग्रहः॥ " इत्यादि।

अथैतेषां भावजैनत्वे आज्ञासंभवमाह—

दव्वाणा खलु तेसिं भावाणा कारणत्तओ नेया।
जं अपुणबंधगाणं चित्तमणुट्ठाणमुद्दिट्ठं॥ १५॥

दव्वाणत्ति। तेषामेवमेवंविधपदस्थानां भावजैनानां 'खलु' इति निश्चये भावाज्ञायाः सम्यग्दर्शनादिरूपायाः कारणत्वेन द्रव्याज्ञा ज्ञेया-ऽपुनर्बन्धकोचिताचारस्य पारम्पर्येण सम्यग्दर्शनादिरूपत्वात्। तदुक्तं चोपदेशपदे—

द्रव्याज्ञा खलु तेषां भावाज्ञाकारणत्वतो ज्ञेया।
यदपुनर्बन्धकानां चित्रमनुष्ठानमुपदिष्टम्॥ १५॥

" १गंठीगराणापुणबंधगाइआणंपि दव्वओ आणा ।
एयरंमि दव्वसद्दो मइअव्वो समयणीईए ॥
एगो अप्पाहन्ने केवलए चेव वट्टई एत्थ ।
अंगारमद्दगो जह दव्वायरिओ सयाभव्वो ॥
अन्नो पुण जोग्गयाए चित्तेण य भेअओ मुणेअव्वो ।
एसाणिओगवाओ चि दव्वदेवो जहा साहू ॥
तत्थाभव्वाईणं गंठीगसत्ताणमप्पहाणा वि ।
इयरेसिं जोग्गयाए आणा कारणत्तेणं ॥ "

अत्र हि प्रथमपद्यद्वयार्थः—प्रधानभावकारणं भावांशविकलं केवलमप्राधान्यम् । संक्षेपतस्तत्र विशेषाद् विचित्रमेकभविकबद्धायुष्काभिमुखनामगोत्रत्वं तथात्वपरिणतिरूपं योग्यत्वं च । तत्र प्रथमार्धेनाभव्यसकृद्बन्धकादीनां द्रव्यक्रियाभ्यासपराणां द्रव्याज्ञा । द्वितीयार्धेन चापुनर्बन्धकादीनामिति पिण्डितार्थः ।

नन्वेवमपुनर्बन्धकानां द्रव्याज्ञा व्यवस्थिता, तथाऽपि भिन्नमार्गस्थानां तत्पक्षपातरहितानां मिथ्यादृशां कथमेषा संभवति ?, जैनमार्गक्षिपधैवानुत्पन्नश्रद्धायामपुनर्बन्धकत्वसिद्धेः बीजाधानस्यैव माङ्गल्यत्वात्, तस्य च सर्वज्ञवचनानुसारिजिनमुनिप्रभृतिपदार्थेष्वकुशलचित्तादिलक्षणत्वात् । तदुक्तमुपदेशपदसूत्रकृता—

" २दोणापरणेहि ता बीजाहाणमेत्थ कायव्वं ।
धम्मंमि जहासत्ती परमसुहं इच्छमाणेहिं ॥ "— इति

---

१ ग्रन्थिगतस्यापुनर्बन्धकादीनामपि द्रव्यत आज्ञा ।
इतरस्मिन्निह द्रव्यशब्दो मन्तव्यः समयनीत्या ॥
एकोऽप्राधान्ये केवले एव वर्ततेऽत्र ।
अङ्गारमर्दको यथा द्रव्याचार्यः सदाऽभव्यः ॥
अन्यः पुनर्योग्यतायां चित्तेन च भेदतो ज्ञातव्यः ।
एषाऽनियोगवाद इति द्रव्यदेवो यथा साधुः ।
तत्राभव्यादीनां ग्रन्थिगतानामप्रधानेति ।
इतरेषां योग्यतया आज्ञा कारणत्वेन ॥

२ आज्ञापरतन्त्रैस्तस्माद्बीजाधानमत्र कर्तव्यम् ।
धर्मे यथाशक्ति परमसुखमिच्छद्भिः ॥

गाथां विवृण्वता धर्मबीजानि चैवं शास्त्रान्तरे परिपठिता दृश्यन्ते—

जिनेषु कुशलं चित्तं तन्नमस्कार एव च ।
प्रणामादि च संशुद्धं योगबीजमनुत्तमम् ॥
उपादेयधियाऽत्यन्तं संज्ञाविष्कम्भणान्वितम् ।
फलाभिसन्धिरहितं संशुद्धं ह्येतदीदृशम् ॥
आचार्यादिष्वपि ह्येतद्विशुद्धं भावयोगिषु ।
वैयावृत्त्यं च विधिवच्छुद्धाशयविशेषतः ॥
भवोद्वेगश्च सहजो द्रव्याभिग्रहपालनम् ।
तथा सिद्धान्तमाश्रित्य विधिवद् लेखनादि च ।
लेखना पूजना दानं श्रवणं वाचनोद्ग्रहः ।
प्रकाशनाऽथ स्वाध्यायचिन्तना भावनेति च ॥
दुःखितेषु दयाऽत्यन्तमद्वेषो गुणवत्सु च ।
औचित्यासेवनं चैव सर्वत्रैवाविशेषतः ॥ इति ।

ललितविस्तरायामप्युक्तम्—" एतल्लिङ्गदर्शनार्थं तु यतितव्यमादिकर्मणि, परिहर्तव्योऽकल्याणमित्रयोगः, सेवितव्यानि कल्याणमित्राणि, न लङ्घनीयोचितस्थितिः, अपेक्षितव्यो लोकमार्गः, माननीया गुरुसंहतिः, भवितव्यमेतत्तन्त्रेण, प्रवर्तितव्यं दानादौ, कर्तव्योदारपूजा भगवताम्, निरूपणीयः साधुविशेषः, श्रोतव्यं विधिना धर्मशास्त्रम्, भावनीयं महायत्नेन, प्रवर्तितव्यं विधानतोऽवलम्बनीयम्, पर्यालोचनीयाऽऽयतिः, अवलोकनीयो मृत्युः, परिहर्तव्यो विक्षेपमार्गः, यतितव्यं योगसिद्धौ, कारयितव्या भगवत्प्रतिमा, लेखनीयं भुवनेशवचनम्, कर्तव्यो मङ्गलजापः, प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणम्, गर्हितव्यानि दुष्कृतानि, अनुमोदनीयं कुशलम्, पूजनीया मन्त्रदेवता, श्रोतव्यानि सच्चेष्टितानि, भावनीयमौदार्यम्, वर्तितव्यमुत्तमज्ञानेन " एवंभूतस्य चेह प्रवृत्तिः सा यथैव स्वार्थी मार्गानुसारिण्येवं निश्चयादपुनर्बन्धकादिष्वन्यस्यैवंभूतगुणसंपदोऽभावादित्यत आह—यद् यस्माद् अपुनर्बन्धकानां विविधमेवापि यमनुष्ठानमुपदिष्टम्, अतो विध्याधारस्थितानामपि तेषां द्रव्याज्ञया मानुष्यगतिरिति ।

इदमत्र हृदयम्—यथाऽऽदिधार्मिकस्य विधिः सर्व एव सर्वत्रोपपद्यते, किन्तु यथाऽस्मत्कथितदृष्ट्यैवेति । भिन्नाचारस्थितानामप्यन्तःशुद्धिमतामपुनर्बन्धकत्वमविरुद्धम्, अपुनर्बन्धकस्य हि नानास्वरूपत्वात् तत्तत्तन्त्रोक्तस्यापि मोक्षार्था क्रिया घटते, सम्यग्दृष्टेश्च स्वतन्त्रक्रियैवेति व्यवस्थितत्वात् । तदुक्तं योगबिन्दुग्रन्थसूत्रयोः—

अपुनर्बन्धकस्यैवं सम्यग्नीत्योपपद्यते ।
तत्तत्तन्त्रोक्तमखिलमवस्थाभेदसंश्रयात् ॥

अपुनर्बन्धकस्योक्तरूपस्यैवमुक्तरूपेण सम्यग्नीत्या-शुद्धयुक्तिरूपया उपपद्यते-घटते । किम् ? इत्याह—‘ तत्तत्तन्त्रोक्तं ’ कापिल-सौगतादिशास्त्रप्रणीतं मुमुक्षुजनयोग्यमनुष्ठानमखिलं समस्तम्, कुतः ? इत्याह-अवस्थाभेदसंश्रयात्-अपुनर्बन्धकस्यानेकस्वरूपाङ्गीकरणात्, अनेकस्वरूपाभ्युपगमे हि अपुनर्बन्धकस्य किमप्यनुष्ठानं कस्यामप्यवस्थायामवतरतीति । अथापुनर्बन्धकानन्तरं यद्भवति तद्दर्शयति–

“ स्वतन्त्रनीतितस्त्वेव ग्रन्थिभेदे तथा सति ।
सम्यग्दृष्टिर्भवत्युच्चैः प्रशमादिगुणान्वितः ॥

‘ स्वतन्त्रनीतितस्त्वेव ’ जैनशास्त्रनीतितैव, न पुनस्तन्त्रान्तराभिप्रायेणापि, ‘ ग्रन्थिभेदे ’ रागद्वेषमोहपरिणामस्यातीवदृढस्य विदारणे, ‘ तथा ’ यथाप्रवृत्त्यादिकरणप्रकारेण ‘ सति ’ विद्यमाने. किम् ? इत्याह–‘ सम्यग्दृष्टिः ’ शुद्धसम्यक्त्वधरो ‘ भवति ’ संपद्यते । कीदृशः ? इत्याह—‘ उच्चैः ’ अत्यर्थं प्रागवस्थातः सकाशात् ‘ प्रशमादिगुणान्वितः ’ उपशम-संवेग-निर्वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्याभिव्यक्तियुक्त इति ।

एवं परेषामपि माध्यस्थ्ये द्रव्याज्ञासद्भावः सिद्धः ॥ १५ ॥

ननु द्रव्याज्ञाऽपि सिद्धान्तोदितक्रियाकरणं विना कथं परेषां स्यात् ? इत्यत आह—

मग्गाणुसारिभावो आणाए लक्खणं मुणेयव्वं ।
किरिया तस्स ण णियया पडिबंधे वावि उवगारे ॥१६॥

मार्गानुसारिभाव आज्ञाया लक्षणं ज्ञातव्यम् ।
क्रिया तस्य न नियता प्रतिबन्धे वाऽप्युपकारे ॥ १६ ॥

मार्गानुसारिभावोऽपि । मार्गानुसारिभावो निसर्गतस्तत्त्वानुकूलप्रवृत्तिहेतुः परिणाम आज्ञाया लक्षणं 'मुणेयव्वं'ति ज्ञातव्यम् । क्रिया स्वसमयपरसमयोदिताचाररूपा, तस्य मार्गानुसारिभावस्योपकारे प्रतिबन्धे वा न नियता, स्वसमयोदितक्रियाकृतमुपकारं विनाऽपि मेघकुमारजीवहस्त्यादीनां तथाभव्यत्वपरिपाकाहितानुकम्पादिमहिम्ना मार्गानुसारित्वसिद्धेः, परसमयक्रियायां च सत्यामपि समुल्लसितयोगदृष्टिमहिम्नां पतञ्जल्यादीनां मार्गानुसारित्वाप्रतिघातात् ।

अत्र कश्चिदाह—ननु पतञ्जल्यादीनां मार्गानुसारित्वमशास्त्रसिद्धम्, उच्यते—नैतदेवम्, योगदृष्टिसमुच्चयग्रन्थ एव योगदृष्ट्यभिधानात् तेषां मार्गानुसारित्वसिद्धेः । उक्तं च—"निरूपितं पुनर्योगमार्गैरध्यात्मविद्भिः पतञ्जलिप्रभृतिभिस्तपोनिर्धूतकल्मषैः प्रशमप्रधानेन तपसा धौतप्रायमार्गानुसारिबोधबाधकमोहमलैरिति" । उक्तं च—"योगमार्गैस्तपोनिर्धूतकल्मषैः"—इति प्रतीकं विवृण्वता योगबिन्दुवृत्तिकृताऽपि तेषां तदभिधानादेवेति । अयमिह परमार्थः—अव्युत्पन्नानां विपरीतव्युत्पन्नानां वा परसमयस्थानां जैनाभिमतक्रिया यथाऽसद्ग्रहपरित्यागतद्द्वारा द्रव्यसम्यक्त्वाद्यारोपणेन मार्गानुसारिताहेतुः, तथा सद्ग्रहप्रवृत्तानां तेषामुभयाभिमतयमनियमादिस्वरूपशुद्धक्रियाऽपि पारमार्थिकवस्तुविषयपक्षपाताधानद्वारा । तथाहि—योगादिविषयमात्रपरीक्षाप्रवणत्वादध्यात्मविदां तथा च नियतक्रियाया मार्गानुसारिभावजनने नैकान्तिकत्वमात्यन्तिकत्वं वा, तथा च जैनक्रियां विनाऽपि भावजैनानां तेषां मार्गानुसारित्वादावासंभवोऽविरुद्ध इति । युक्तं चैतद्, न चैवं सदा जैनक्रियां विना भावलिङ्गपाताभावाद् भावलिङ्गस्यापि तेषामनुपपत्तावन्यलिङ्गसिद्धादिभेदानुपपत्तेः ।

यः पुनराह—परसमयाभिमतस्वसमयाभिमतक्रियैव असद्ग्रहविनाशद्वारा मार्गानुसारिताहेतुरिति तदसत्, उभयाभिमताचरणादेव पतञ्जल्यादीनां मार्गानुसारिताभिधानात्, व्युत्पन्नानां मार्गानुसारित्वस्य तत्त्वजिज्ञासाद्युपबृंहणेनैव दृष्टत्वात्, अव्युत्पन्नानां गुणानुरागानुग्रहद्वारा स्वसमयक्रियाहेतुत्वे परसमयाभिमतक्रियायास्तदपनयनार्थं ... परसमयाभिमतक्रियायाः पुनः तत्र हि

नियता मार्गानुसारिताहेतवः, क्रिया तु कस्यचिदुभयाभिमता, यथाविधि स्वसमयाभिमतेत्यनियता, हेतुः परकीयसंमतेर्निजमार्गदार्ढ्यहेतुत्वं वा व्युत्पन्नमभिनिविष्टं वा प्रति, न तु व्युत्पद्यमानमभिनिविष्टं प्रतीति ।

यत्तु निश्चयतः परमसमयाख्यानामेव संगमनयसारादिप्रमुखाणां मार्गानुसारित्वं स्यात्, नान्येषामिति केषांचिन्मतम्, तत्तेषामेव प्रतिकूलम्, सद्भद्रप्रकृतिजनितनैश्चयिकपरमभव्यताशालितया पतञ्जल्यादीनामप्यस्मत्पदादीनामिव मार्गानुसारित्वाभिधानात्। स्यादेष हि विशेषो यदेतेषामपुनर्बन्धकत्वेन तथात्वम्, अपरेषां तु भावुकत्वादिनेति ॥१६॥

अयं मार्गानुसारिभावः कदा स्यात्? इत्येतत्कालमानमाह—

मग्गाणुसारिभावो जायइ चरमंमि चेव परिअट्टे ।
गुणवुड्ढीए विगमे भवाभिनंदिदोसाणं ॥ १७ ॥

मग्गाणुसारिभावोत्ति । भवाभिनन्दिदोषाणाम्—

“ क्षुद्रो लोभरतिर्दीनो मत्सरी भयवान् शठः ।
अज्ञो भवाभिनन्दी स्यान्निष्फलारम्भसंगतः ॥ ”

इति श्लोकोक्तानां विगमे सति गुणवृद्ध्या चरमपुद्गलपरावर्त एव मार्गानुसारिभावो भवति । अपुनर्बन्धकादेर्मार्गानुसारिप्रौढप्रज्ञानुगतत्ववचनात् तस्य चैतावत्कालमानत्वात् । अत एव चौषधप्रयोगकालश्चरमपुद्गलपरावर्त उक्तो व्यवहारतः, निश्चयतस्तु ग्रन्थिभेदकालस्तत्रापि ग्रन्थिभेदकाल एव न्यूनत्वेन पुरस्कृतः । तथा चोपदेशपदसूत्रवृत्ती—

“ घणमिच्छत्तो कालो एत्थ अकालो उ होइ णायव्वो ।
कालो अ अपुणबंधगपभिई धीरेहिं णिद्दिट्ठो ॥

मार्गानुसारिभावो जायते चरम एव परिवर्ते ।
गुणवृद्ध्या विगमे भवाभिनन्दिदोषाणाम् ॥ १७ ॥

१ घनमिथ्यात्वः कालोऽत्राकालस्तु भवति ज्ञातव्यः ।
कालश्चापुनर्बन्धकप्रभृतिर्धीरैर्निर्दिष्टः ॥

इतरस्याऽपि स्थितेः सदाशातनानन्तरस्यापि, इत्यतीति पूर्ववत्, एतस्मिन् ग्रन्थिभेदे कृते सत्येव वचनप्रयोग आरोग्यसाधकश्चैवमाशातनानिष्पादक एव सम्पद्यते । तथा च पठ्यते—

" लब्ध्वा मुहूर्तमपि ये परिवर्जयन्ति
सम्यक्त्वरत्नमनवद्यपदप्रदायि ।
भ्राम्यन्ति तेऽपि न चिरं भववारिराशौ
तद्बिभ्रतां चिरतरं किमिहास्ति वाच्यम् ॥

अत्र हेतुमाह— पुद्गलानामौदारिक- तैजस- भाषा-ऽऽनप्राण-मनः कर्म-ग्रहणपरिणतानां विवक्षितकालमादौ कृत्वा यावतां सामस्त्येनैकजीवस्य ग्रहनिसर्गौ सम्पद्येते स कालः पुद्गलपरावर्त इत्युच्यते, पुद्गलग्रहणनिसर्गाभ्यां परिवर्तन्ते परापर-परिणतिं लभन्ते यस्मिन्निति व्युत्पत्तेः, तस्यार्द्धं यावद् यद् यस्मादूनं किञ्चिद्दी-नम्, एतस्मिन् ग्रन्थिभेदे सति संसारिजीवानां तीर्थकराद्याशातनाबहुलानामपि । अत्र दृष्टान्ताः कूलवालकगोशालकादयो वाच्या इति । एवं चोत्कर्षतोऽप्यपार्ध-पुद्गलपरावर्तविशेषसंसारस्यैव मार्गानुसारित्वमिति यत्केनचिदुक्तम्, तत्केनाभि-प्रायेणेति विचारणीयं मध्यस्थैः । नैवमपुनर्बन्धकापेक्षया कालभेदेन ग्रन्थिभेदस्य पुरस्करणमुपपद्यते, पराभिप्रायेणापार्द्धपुद्गलावर्तकालमानस्योभयत्राविशेषाद् एवं वदतो भ्रान्तिमूलं तावच्चरमयथाप्रवृत्तकरणभागभाजामेवापुनर्बन्धकादीनामधिका-रित्वभणनम्, तादृशानां तेषां सम्यक्त्वसंनिहितत्वाद् । अत एव—

" भवहेउनाणमेयस्स पायसो सप्पवित्तिभावेणं ।
तह तयणुबंधओ चिय तसेयरनिंदणाइओ ॥ "

भवहेतुः संसारनिबन्धनं ज्ञानं—शास्त्राभ्यासजन्यो बोध एतस्य मिथ्यादृष्टेः, कथम्? इत्याह—प्रायशो बाहुल्येन, असत्प्रवृत्तिभावेन—विपरीतचेष्टाकरणात्, तस्य यदिह प्रायोग्रहणं तद् यथाप्रवृत्तकरणचरमविभागभाजां संनिहितग्रन्थिभे-दानामत्यन्तजीर्णमिथ्यात्वज्वराणां केषाञ्चिदास्तिकतया-गुणवद्द्वेष-समुचिताचार-प्रवृत्तिभाजां सुन्दरप्रवृत्तिभावेन व्यभिचारवारणार्थम् । तथेति हेत्वन्तरसमुच्चये । तदनुबन्धत एवासत्प्रवृत्त्यनुबन्धादेव । एतदपि कुतः? इत्याह—तत्सेतरनिन्दना

1 भवहेतुज्ञानमेतस्य प्रायशोऽसत्प्रवृत्तिभावेन ।
तथा तदनुबन्धत एव तत्सेतरनिन्दनादिना ॥

दितः । न हि मिथ्यात्वोपघातात्समुपात्तविपरीतरुचेः, तत्त्वं च मद्भू
दिकमहत्त्वादिलक्षणम्, 'निंद'त्ति इतरचातत्त्वं तत्कुयुक्तिसमुपन्यासेन पुर
ततस्तच्चेतरनिन्दनादितो दोषाद् भवान्तरेऽप्यसत्प्रवृत्तिरनुबन्धयुक्तस्यैव
स्युपदेशपदवचनान्तरमनुवृत्त्यात्रानादिप्रवाहपतितस्य यथाप्रवृत्तकरणस्य
त्रिभागः सम्यक्त्वप्राप्तिहेतुकर्मक्षयोपशमलक्षितावस्थाविशेपस्तद्गतां सं
ग्रन्थिभेदानां स्वल्पकालप्राप्तव्यसम्यक्त्वानामत्यन्तजीर्णमिथ्यात्वज्वराणां
प्रवृत्तिरिति भणनेन तद्व्यतिरिक्तानां तु सर्वेपामपि मिथ्यादृशामसुन्द
रैवोक्तेति सूक्ष्मदृशा पर्यालोच्यमिति तेनोक्तम्। तत्रेदं विचारणीयम्—
यथाप्रवृत्तकरणस्यानन्तपुद्गलपरावर्तभाविनश्वरमैकावर्तमात्रेणापि निर्वाह
निहितग्रन्थिभेदत्वस्य तु स्वल्पकालप्राप्तव्यसम्यक्त्वाक्षेपकता।

" आसन्ना चेयमस्योच्चैश्चरमावर्तिनो यतः।
भूयांसोऽमी व्यतिक्रान्तास्तदेकोऽत्र न किंचन ॥

आसन्ना चाभ्यर्णवर्तिन्येव इयमुक्तिरस्योच्चैरतीवचरमावर्तिनश्चरमपुद्
घर्तभाजो जीवस्य, यतः कारणाद् भूयांसोऽतीवबहवोऽमी आवर्ता व्यति
अनादौ संसारे व्यतीतास्तत एकोऽपभिमोऽत्र ' न किंचन ' न किंचिद्
मेप इत्यर्थः "

इति योगबिन्दुसूत्रवृत्तिवचनाच्चरमावर्तिन आसन्नसिद्धि
स्यापि स्वल्पकालप्राप्तव्यसिद्ध्याक्षेपकत्वापत्तेः, आपेक्षिकास
समाधानं चाभयत्र सुघटमिति

अपेक्षमविकाद्यचितयोग्यतानियतत्वाद् द्रव्याज्ञायाः सम
प्राप्त्यपेक्षया तदधिकव्यवधाने मिथ्यादृशो न मार्गानुसारित्वमि
पते इति चेद्। न, असति प्रतिबन्धे परिपाके चाऽपुनर्बन्धकादेम
सारिणोऽभावाज्ञाव्यवधानेऽपि सति प्रतिबन्धादौ तद्व्यवधान
संभवात् तत्कालेऽपि भावाज्ञाबहुमानाप्रतिघातात्, उचितप्रवृत्ति
तया द्रव्याज्ञाया अविरोधाद्, अन्यथा चारित्रलक्षणाद् भावस
कर्मविकाद्यधिकव्यवधाने द्रव्यस्तवस्याप्यसंभवप्रसङ्गाद्, भा
हेतुरूपेणैव द्रव्यस्तवस्यप्रतिपादनात्। तदुक्तं पञ्चाशके—

ता भावत्थयहेऊ जो सो दव्वत्थओ इहं इट्ठो ।
जो उण नेवं भूओ स अप्पहाणो परं होइ ॥ " इति ।

यदि च भावलेशयोगाद्धर्मबहिर्भूतस्यापि द्रव्यस्तवत्वमविरुद्धं तदा सम एव तादृशस्य मार्गानुसारिणो द्रव्याज्ञाप्यविरुद्धैव । यथाहि— निर्निदानं सूत्रविधिलक्षणेन भावस्तवानुरागलक्षणेन वा प्रकारेण जिनभवनाद्युचितानुष्ठानस्य द्रव्यस्तवत्वमव्याहतम्, एकान्तेन भाव-शून्यस्यैव विपरीतत्वात् । तथा अपुनर्बन्धकस्यापि भावाज्ञानुराग-भाव-लेशयुक्तस्य व्यवधानेऽपि द्रव्याज्ञाया न विरोध इति । अत एव भवा-भिष्वङ्गानाभोगासंगतत्वात् अन्यावर्तापेक्षया विलक्षणमेव चरमावर्ते गुरुदेवादिपूजनं व्यवस्थितम् । तदुक्तं योगबिन्दौ—

एतद् युक्तमनुष्ठानमन्यावर्तेषु तद् ध्रुवम् ।
चरमे त्वन्यथा ज्ञेयं सहजाल्पमलत्वतः ॥
एकमेव ह्यनुष्ठानं कर्तृभेदेन भिद्यते ।
सरुजेतर भेदेन भोजनादिगतं यथा ॥
इत्थं चैतद् यतः प्रोक्तं सामान्येनैव पञ्चधा ।
विषादिकमनुष्ठानं विचारेऽत्रैव योगिभिः ॥
विषं गरोऽननुष्ठानं तद्धेतुरमृतं परम् ।
गुर्वादिपूजाऽनुष्ठानमपेक्षादिविधानतः ॥
विषं लब्ध्याद्यपेक्षात इदं सचित्तमारणात् ।
महतोऽल्पार्थनाद् ज्ञेयं लघुत्वापादनात्तथा ॥
दिव्यभोगाभिलाषेण गरमाहुर्मनीषिणः ।
एतद्विहितनीत्यैव कालान्तरनिपातनात् ॥
अनाभोगवतश्चैतदननुष्ठानमुच्यते ।
संप्रमुग्धं मनोऽस्येति ततश्चैतद् यथोदितम् ॥
एतद्रागादिदं हेतुः श्रेष्ठो योगविदो विदुः ।
सदनुष्ठानभावस्य शुभभावांशयोगतः ॥
जिनोदितमिति त्वाहुर्भावसारमदः पुनः ।
संवेगगर्भमत्यन्तममृतं मुनिपुङ्गवाः ॥

यां च कर्तुमेव [illegible] हिंसाम् ।
[illegible] गुरुदेवादिपूजनम् ॥
यतो विशिष्टता यां तदन्येभ्यो निवेदनः ।
[illegible] [illegible] भेदादिति [illegible] विविच्यताम् ॥

अत्र पूर्वं एकान्तेन योगार्थान्यस्यैव देवादिपूजनमासीत, [illegible] यत्तु समुद्दिश्य योगार्थान्यथायन्तीति । यस्मादवतं देवादिपूजन [illegible] स्थाने देवादिपूजनादन्याहरन्तीति पृथिव्यादि [illegible] [illegible] [illegible]धिकाभिमताकरणनियमादेः सुन्दरत्वेन भणनं तद् हिंसाया [illegible] मनुष्यत्वस्यैव स्वल्पपापस्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] नियमस्तु [illegible] करणनियमो हिंसाशमकजनमनुष्यत्वं [illegible] [illegible] संसारकारणत्वेनानर्थहेतुत्वादसुन्दरत्वेनेति [illegible] [illegible] । तदेवारहस्यं यतनमभिनिवेशं विना संभवति, यतः पू[illegible] [illegible] गुरुदेवादिसंगता यस्मादवतं भाविनी, निश्चयतः [illegible] [illegible] योगार्थान्यथाऽध्यासि[illegible] [illegible], किं पुनरकरण[illegible] [illegible] साक्षात् योगात्मकस्य यतनत्वमिति । नहि मनुष्यत्वसद्भाव[illegible] [illegible], सामान्यधर्मस्य च [illegible] [illegible] सामान्यधर्म[illegible] [illegible], मनुष्यत्वं [illegible] । किं च—हिंसापापानन्तमनुष्यत्वधर्माणां [illegible] [illegible] विशिष्टकरणनियमादिकं तदा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] स्यात्, उत्कटमिथ्यात्वविशिष्टस्य तस्य तथात्वे [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] च [illegible] [illegible] । तदुक्तम्—

" अहिंसा [illegible] स्याद्धिंसा यथोदिता ।
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ " इति

न [illegible] न [illegible] [illegible]

सम्यगनुष्ठानमेवमोक्षानुकूलाचरणमेव, तत्—तस्मात्सर्वं त्रिप्रकारमपि इदम् अनुष्ठानं तत्त्वतः—पारमार्थिकव्यवहारनयदृष्ट्या ज्ञेयम्। अत्र हेतुमाह—'न' नैव, यतोऽपुनर्बन्धक-मार्गाभिमुख-मार्गपतितान् मुक्त्वा एतदनुष्ठानमितरेषु जीवेषु भवति 'अपुनर्बन्धकादयश्च सम्यगनुष्ठानवन्त एव'—इति उपदेशपदसूत्रवृत्तिवचनाद् अपुनर्बन्धकादेः सम्यगनुष्ठाननियमप्रतिपादनात् त्रिप्रकारं ह्यनुष्ठानं सतताभ्यास-विषयाभ्यास-भावाभ्यासभेदात्। तत्र नित्यमेवोपादेयतया लोकोत्तरगुणावाप्तियोग्यतापादकमातापितृविनयादिवृत्तिः सतताभ्यासः। विषयेऽर्हल्लक्षणे मोक्षमार्गस्वामिनि या विनयादिवृत्तिः स विषयाभ्यासः। दूरं भवोद्विग्नस्य सम्यग्दर्शनादीनां भावानामभ्यासश्च भावस्याभ्यास इति। तत्र निश्चयतो मोक्षानुकूलभावप्रतिबद्धत्वाद् त्रिविधमप्येतदपुनर्बन्धकादेः सम्यगनुष्ठानवानेवेति योगमार्गोपनिषद्विदः, येन चात्यन्तं सम्यक्त्वाभिमुख एव मिथ्यादृष्टिर्मार्गानुसारी गृह्यते, तेनाऽद्विधाभिरुपनिक्षेपाद् अपुनर्बन्धकादयस्त्रयो धर्माधिकारिण इति मूलग्रन्थ एव न प्रोक्तः, सम्यक्त्वाभिमुखस्यैवापुनर्बन्धकस्य पृथग्गणने चारित्राभिमुखादीनामपि पृथग्गणनापत्त्या विभागव्याघातात्। तस्माद् यथा चारित्राद्युपाधिगम्यापि सम्यग्दृष्टेः शमसंवेगादिना सम्यग्दृष्टित्वं निर्धार्यते, तथा सम्यक्त्वाद् व्यवहितस्यापुनर्बन्धकादेरपि तल्लक्षैस्तद्भावो निश्चेयः। तल्लक्षणप्रतिपादिका चेयं पञ्चाशकगाथा—

" पावं ण तिव्वभावा कुणइ ण बहु मन्नइ भवं घोरं।
उचियट्ठिइं च सेवइ सव्वत्थवि अपुणबंधो॥ " त्ति।

एतद्वृत्तिर्यथा—पापमशुद्धं कर्म, तत्कारणत्वाद् हिंसाद्यपि पापं तद् 'न' नैव तीव्रभावाद् गाढं संक्लिष्टपरिणामात्करोति विधत्ते, अत्यन्तोत्कटमिथ्यात्वादिक्षयोपशमेन लब्धात्मनैर्मल्यविशेषत्वात्। तीव्रेति विशेषणादापत्स्वतीव्रभावात्करोत्यपि, तथाविधकर्मदोषात्। तथा 'न बहु मन्यते' न बहु मानविषयी करोति 'भवं' संसारं 'घोरं' रौद्रम्, तस्य घोरत्वावगमात्। तथा उचितस्थितिम्—अनुरूपप्रतिपत्तिम्, चशब्दः समुच्चये, सेवते भजते, कर्मलाघवात् सर्वत्रापि, आस्तामेकत्र, देशकालावस्थापेक्षया समस्तेष्वपि देवातिथि-माता-पितृप्रभृतिषु,

१. पापं न तीव्रभावात्करोति, न बहु मन्यते भवं घोरम्।
उचितस्थितिं च सेवते सर्वत्रापि अपुनर्बन्धः॥

मार्गानुसारिताऽभिधानत्वेन मयूरशिशुदृष्टान्तादपुनर्बन्धक एवनिर्वचनो बीज इत्येवंविधक्रियालिङ्गो भवतीति गाथार्थ इति ।

न चापुनर्बन्धकस्य क्वचिन्मार्गानुसारितायाः क्वचिच्च तदभिमुखत्वदर्शने भ्रमकलुषितं चेतो विधेयम्, द्रव्यभावयोगाभिप्रायेणोभयाभिधानाविरोधात् । एतेन ‘ मार्गानुसारित्वात् ’ इत्यत्र धर्मबिन्दुप्रकरणे मार्गस्य सम्यग्ज्ञानादेर्मुक्तिपथस्यानुवर्तनादिति व्याख्यानात्, वन्दारुवृत्तावपि ‘ मग्गाणुसारिअ’त्ति असद्ग्रहपरित्यागेनैव तत्त्वप्रतिपत्तिर्मार्गानुसारितेत्येव व्याख्यानाद् मिथ्यादृष्टेरकरणनियमादिकारिणोऽपि मार्गानुसारित्वमित्यपास्तम्, पराभिमतस्य सम्यक्त्वाभिमुखस्यैवापुनर्बन्धकादेः सर्वस्यापि धर्माधिकारिणो योग्यतया तत्त्वप्रतिपत्तेर्मार्गानुसारितायाः अप्रतिघातात्, मुख्यतत्त्वप्रतिपत्तेश्च मेघकुमारजीवहस्त्यादावपि प्रत्युपपादयत्वात् । तस्मात्संगतनयसारादिपर्यन्तिसंनिहितसम्यक्त्वप्राप्तीनामेव मार्गानुसारित्वमिति सुच्यम्कारणमात्रम्, अपुनर्बन्धकादिलक्षणस्यावेन तथाभावात्, अन्यथा तादृशसंनिहितत्वानियमेऽपुनर्बन्धकानुष्ठेयेनाधिधार्मिकाणामपुपदेशोऽप्युच्छिद्येतेति सकलजैनप्रक्रियाविलोपापत्तिः । किं च–बीजादीनां परम्परया सम्यक्त्वाभिव्यक्त्युत्कर्षेण पुद्गलपरावर्तकालमानस्य भेदानामन्तरस्य भेदस्य च प्रतिपादनात् सम्यक्त्वाभिसंनिहितमेव मार्गानुसारित्वं भवतीति नियमः श्रद्धेयः । तदुक्तं पञ्चविंशिकायाम्–

बीजाइकमेण इमो जायइ एयस्स मग्गगामित्तं ।
नियमा न अण्णहा वि हु इक्कलो कप्पपायवोव्व ॥ १ ॥
बीजं जिणाण पूयं दट्ठूणं एयकारिणो जीवे ।
बहुमाणसंसयाए सुद्धपसंसाइ करणिच्छा ॥ २ ॥
तीए चेवणुबंधो अकलंको अंकुरो इह णेओ ।

१ बीजादिक्रमेण पुनरस्यैव मार्गस्य मार्गगामित्वम् ।
नियमाद् न अन्यथाऽपि हि [illegible] कल्पवृक्ष इव ॥ १ ॥
बीजमस्य इदं दृष्ट्वा एतत्कारिणो जीवान् ।
बहुमानसंगतया शुद्धप्रशंसया करणेच्छा ॥ २ ॥
तस्या एवानुबन्धोऽकलङ्कोऽङ्कुर इह [illegible] ।

पायं पुण विण्णेयो तदुवायन्नेसणा चिंता ॥ ३ ॥
तेसु पवत्ती य तहा चित्ता पयाइ तरासेगा होइ ।
तस्संपत्ती पुप्फं गुरुसंजोगाइरूवं तु ॥ ४ ॥
एत्तो सुदेसणाईहिं होइ जो भावधम्मसंपत्ती ।
तं फलमिह विन्नेयं परमफलपसाहगं णियमा ॥ ५ ॥
बीजस्सावि संपत्ती जायइ चरमंमि चेव परिअट्टे ।
अच्चंतसुंदरा जं एसावि तओ ण सेसेसु ॥ ६ ॥
ण य एअंमि अणंतो जुज्जइ णेयस्स णाम कालुत्ति ।
उस्सप्पिणी अणंता हुंति जओ एगपरिअट्टे ॥ ७ ॥
बीजाइआ य एए तहा तहा संतरेतरा णेया ।
तहभव्वयाक्खित्ता एगंतसहाव बाहाए ॥ " त्ति ॥ ८ ॥

एतेन यदुच्यते कैश्चित् 'बीजादिप्राप्तौ मार्गानुसारी सम्यक्त्वोपलम्भं संज्ञित्वमेव न व्यभिचरतीति' तदपास्तं द्रष्टव्यम् ॥ "संण्णीणं पुच्छा-गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ।" इत्यागमवचनात्संज्ञिकालस्योत्कर्षतः सातिरेकसागरोपमशतपृथक्त्वमानत्वात्, अपुनर्बन्धकस्यापुनर्बन्धकत्वेनोत्कृष्टकर्मस्थितिक्षपणार्थं पर्याप्तोपगतापान्त्यपौद्गलिकसंसारावस्थकत्वात् बीजादिप्राप्त्यूर्ध्वमप्येक पुद्गलपरावर्तनियतानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपकालमाननिर्देशात् ।

---

१ प्रायं पुनर्विज्ञेयस्तदुपायान्वेषणा चिन्ता ॥ ३ ॥
तेषु प्रवृत्तिश्च तथा चित्रा ....
तत्संप्राप्तिः पुष्पं गुरुसंयोगादिरूपं तु ॥ ४ ॥
ततः सुदेशनादिभिर्भवति यो भावधर्मसंप्राप्तिः ।
तत्फलमिह विज्ञेयं परमफलप्रसाधकं नियमात् ॥ ५ ॥
बीजस्यापि संप्राप्तिर्जायते चरम एव परावर्ते ।
अत्यन्तसुन्दरा यदेषापि न शेषेषु ॥ ६ ॥
न चैतस्मिन् अनन्तो युज्यते नैतस्य नाम काल इति ।
उत्सर्पिण्योऽनन्ता भवन्ति यत एकपरावर्ते ॥ ७ ॥
बीजादिकाश्च ज्ञेया तथा तथा सान्तरेतरा ज्ञेया ।
तथाभव्यत्वाक्षिप्ता एकान्तस्वभावबाधया ॥ इति ॥ ८ ॥

२ संज्ञिनां प्रश्नः—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकम् ।

इति ग्रन्थेन चरमावर्त्तमात्रान्तरपरावर्त्तवर्तिनो हरिभद्रसूरिरभ्य- धात्, तात्त्विकदृष्ट्यैवावा अपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तादिमानस्य च...नीय- ...तदूर्ध्वकालनियमाभिधेनामवक्ष्यद् ग्रन्थकार इति । अपि च— "मनागपि हि तन्निवृत्तौ तस्यापुनर्बन्धकत्वमेव स्यात्"-इति वचनात् मना- गपि संसाराभिष्वङ्गनिवृत्तौ जीवस्यापुनर्बन्धकत्वं सिध्यति, तन्निवृत्तिश्च शुक्लपक्षेणापि स्यात्, तस्य च चरमपुद्गलपरावर्त्तान्त्यपादभावेनापि मोक्ष- हेतुत्वमुपपन्नम् । तथा च योगबिन्दुसूत्रवृत्तौ—

" नास्ति येषामयं तत्र तेऽपि धन्याः प्रकीर्त्तिताः ।
भवबीजपरित्यागात्तथा कल्याणभागिनः ॥

'न' नैव, 'अस्ति' विद्यते, 'येषां' भव्यविशेषाणाम्, 'अयं' ईदृशः, 'तत्र' मुक्तौ, 'तेऽपि' किंपुनस्तत्रानुरागभाज इत्यपिशब्दार्थः, 'धन्याः' धर्मधनलब्धाः प्रकीर्त्तिताः । पुनरपि कीदृशाः ? इत्याह—'भवबीजपरित्यागात्' भवात् स्वगतसंसारयोग्यतापरिहाणेः सकाशात्, 'तथा' तेनप्रकारेण चरम- पुद्गलपरावर्त्तान्त्यपादादिना, 'कल्याणभागिनः' तीर्थंकरादिपदप्राप्तिहेतु- धीरधर्मभाज इति ॥ "

तथा च चरमपुद्गलपरावर्त्तवर्त्तिनां शुक्लपक्षदूरासन्नापुनर्बन्धकादि- गुणवतां भक्तिमद्भासकानां तत्तत्स्वभावाभिमतविशिष्टविधानविधायिनाम- पि सर्वेषामपुनर्बन्धकादीनामविशेषेण मार्गानुसारित्वमङ्गीकर्त्तव्यम् ।

यत्तु "चैत्यवन्दनाधिकारे तदा अपुनर्बन्धकादिसंज्ञा एषा"—इति वचनात्प्रथमप्रकरणोपरीव चत्वाराभिनिवेशिनो भवन्तीति । 'चैत्यवन्दनाधिकारे वर्त्तमानानामपुनर्बन्धकादीनां चैत्यवन्दना भवति' इत्यभिप्राय—

" तो भावओ इमीए परोवि हु अवड्ढपोग्गला अहिगो ।
संसारो जीवाणं हंदि पसिद्धं जिणमयंमि ॥ "

इत्यनेन ग्रन्थेन शुद्धाद्यवतारस्य चैत्यवन्दनायाः भावतश्चैत्यवन्दनायां सत्यां भूयो- ऽप्यपार्द्धपुद्गलपरावर्त्ताधिकः संसारो जीवानां न भवतीति प्रकटतया प्रो-

१ प्रथमप्रकरणोपरि [illegible] दृश्या ।

२ ततो भावतोऽस्याः परोऽपि खलु अपार्द्धपुद्गलादधिकः ।
संसारो जीवानां हन्दि प्रसिद्धं जिनमते ॥

एतत् , तदपुनर्बन्धकस्यापृथग्भेदेन विचित्रत्वात् विचित्रद
अत्रापुनर्बन्धकमधिकृत्योपयोगः : सर्वस्यापुनर्बन्धकस्य
युक्त्यैनावत्कालमानतिक्रमात् भावशुद्धजैनक्रियाया एव एता
नियतत्वात् । अत एवास्मिन्नर्थे—

" कालमणंतं च सुए अद्धा परियट्टओ अ देसूणो ।
आसायणबहुलाणं उक्कोसं अंतरं होइ ॥ "—

इति संमतितर्कोद्भावितं सूरिणा । मोक्षार्थितया नियम
पि विधिशुद्धा जैनक्रिया उत्कर्षेण एतावत्कालव्यवधानेन मोक्षं प्रा
पयतीति विषयविशेष एषः । भवति च भावाविशेषेऽपि विषयविशेष
त्फलविशेषः, सामान्यसाधु-भगवद्दानादौ तद्दर्शनादिति श्रद्धेयम् । न
चैवं तदा स्वतन्त्रान्यतन्त्रसिद्धक्रियाकार्यपुनर्बन्धकभेदो न स्यादिति
भावनीयं सुधीभिः ।

यद्यपि बीजाधानमपि अपुनर्बन्धकस्य, न चास्यापि पुद्गलपरावर्त
संसार इति भगवतां सर्वसत्त्वनाथत्वेऽन्यतरस्मात् भगवतो बीजाधा-
नादिसिद्धेरल्पेनैव कालेन सर्वभव्यमुक्तिः स्यादित्यत्र हेतुर्नोक्तं
तथापि भगवत्प्रदेयविचित्रबीजापेक्षया । अत एव पूर्वसेवादेः पृथक्त्वा-
नया बीजाधाने पुद्गलपरावर्ताभ्यन्तरसंसारभजनोपपत्तिः, अन्यत्र
स्पन्तरयातनोपकतया, न चास्याप्यपार्धपुद्गलपरावर्ताधिकः संसार
इत्येवोपन्यसनीयं स्यादिति सूक्ष्मधिया विभावनीयम् ।

ये तु वदन्ति—" मिथ्यादृष्टीनां मार्गानुसारित्वाभ्युपगमे तेषां
गुणस्थानपरिभावनात् मिथ्यात्वेऽपि गुणश्रेण्यभ्युपगम प्रसङ्गः " । न
चैतदिष्टम् , सम्यक्त्वप्रतिपत्तिमारभ्यैव कर्मग्रन्थादौ गुणश्रेण्यभिधा-
नादिति तेषामृजुबुद्धीनां हरिभद्राचार्योपदर्शितान्यगुणस्थानप्र-
वृत्तिरेव मिथ्यात्वेऽपि गुणानुभावसाक्षिणी गुणश्रेणी न भवेच्चतारो
मिथ्यादृष्टीनामपि सम्यक्त्वोत्पत्त्याद्युपलब्धेरेव द्रष्टव्या । यदाचारवृत्ति-
कृत्—" इह मिथ्यादृष्टयो देशोनकोटीकोटिकर्मस्थितिकाश्च ग्रन्थिकमपास्ते

१ कालमनन्तं च श्रुते अर्धपरावर्तश्च देशोनः ।
आशातनाबहुलानामुत्कृष्टमन्तरं भवति ॥

दर्शनिर्जरामाश्रित्य तुल्याः, यमप्रकृष्टनीलनामग्रहणाधिकारसम्यक्त्वोऽसंख्येयगुणनिर्जर
दतोऽपि विशुध्यमानः कस्तादुज्जिगमिषुः, तस्मादपि क्रियाऽऽविष्टः प्राप्तसम्य
दर्शनोऽपि पूर्वप्रतिपन्नोऽसंख्येयगुणनिर्जरकः इति" सम्यक्त्वोत्पत्तिप्रा
रोति । यदि चैवमपुनर्बन्धकस्यैव पारिभाषिकमपि सम्यक्त्वेऽप्यभिमु
मापेक्षमाणप्रतिपन्नप्रायस्यैव गुणश्रेणीसद्भावात् सम्यक्त्वाभिमु
मिथ्यादृष्टेर्मार्गानुसारित्वमित्याग्रहस्तदा संगम-नयसाराद्येरपि मा
र्गानुसारित्वं न स्यात् । न हि यथाप्रवृत्तकरणेऽपि गुणश्रेण्यनुग
माभिमुख्यं संभवतीति सम्यक्त्वादिनियतगुणश्रेणिं विनाऽपि मिथ्या
दृशामनल्पमोहमलानां संसारमनुसारिणी तथादानादिगुणान्वित
मार्गानुसारितानिबन्धनं भवतीति प्रतिपत्तव्यम् । अत एव—

" यथाभिनन्दिदोषाणां प्रतिपक्षगुणैर्युतः ।
वर्द्धमानगुणः प्रायो ह्यपुनर्बन्धको मतः ॥ "

इति योगबिन्दावुक्तम् । अपुनर्बन्धकस्य प्रथमगुणस्थानावस्थ
विशेष इति तत्र सर्वथा गुणप्रतिक्षेपपरं निर्गुणत्वेऽपि सम्य
क्पदम् ॥ १७ ॥

उक्तैवं मार्गानुसारिभावस्य कालमानमुक्तम्, अथानेन सहाराध
विराधनेन ज्ञानदर्शनयोगायोगाभ्यां यथा चतुर्भङ्गी निष्पद्यते तथाऽऽ

एअम्मि नाणदंसणजोगाजोगेहिं देसगव्वकओ ।
चउभंगो आराहगविराहगत्तेण सुआसिद्धो ॥१८॥

एअम्मिति । एतस्मिन्— मार्गानुसारिभावे सदाचारविचारे
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] ॥ १८ ॥

सर्वाराधक इति तृतीयः। ४ ज्ञानदर्शनासंपन्नः क्रियाहीनश्च सर्ववि-राधक इति चतुर्थः। तथा च भगवतीसूत्रम्—

" एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पण्णत्ता। तं जहा— १ सीलसंपन्ने णामं एगे णो सुयसंपन्ने। २ सुयसंपन्ने णामं एगे णो सीलसंपन्ने। ३ एगे सील-संपन्ने वि सुयसंपन्ने वि। ४ एगे णो सुयसंपन्ने णो सीलसंपन्ने॥ तत्थ णं जे से पढमे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए अविण्णायधम्मे। एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते। तत्थ णं जे से दुच्चे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं सुयवं, अणुवरए विण्णायधम्मे। एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते। तत्थ णं जे से तच्चे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं सुयवं, उवरए विण्णायधम्मे। एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वाराहए पण्णत्ते। तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं असुयवं, अणुवरए अविण्णाय-धम्मे। एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते " ॥

[illegible]। 'तस्याग्रतोऽपि सर्वं [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]" ॥ १८ ॥

अथ प्रथमभङ्गवर्तिनं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible]—

पढमो बालतवस्सी गियत्थणिस्सिओ व अगीओ।
अण्णं भणंति लिंगी समग्गमुणिमग्गकिरियधरो ॥१९॥

पढमोत्ति । प्रथमः प्रथमभङ्गवर्ती अज्ञानदोषदूषितः [illegible] देशाराधकभङ्गवर्ती यो बालतपस्वी। बालतपस्वित्वमपि [illegible] [illegible] इति कृत्वा । गीतार्थनिश्रितोऽगीतः—स्वयं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । अन्ये—केचनाचार्या भणन्ति—लिङ्गी—[illegible] समग्रमुनिमार्गक्रियाधरो मिथ्यादृष्टिरपि सन् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], अन्यथा [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ? । [illegible] हि [illegible] [illegible] [illegible] । " [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] " इत्यादि [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] इत्यादिना [illegible]

प्रथमो बालतपस्वी गीतार्थनिश्रितो वाऽगीतः ।
अन्ये भणन्ति लिङ्गी समग्रमुनिमार्गक्रियाधरः ॥ १९ ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १० ॥

यान्तव्याः प्रसज्येरन्, मोक्षमार्गभूतशीलस्योपदिष्टत्वात्। तस्माद् भव्या अभव्याश्च निखिलजैनसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता मिथ्यादृष्टय एव देशाराधका ग्राह्याः, तेषां द्रव्यशीलस्यापि मार्गपतितत्वेन व्यवहारनयापेक्षया प्रशस्तत्वाद्। अत एवाराधकानां सतामेतेषां नवमग्रैवेयकं यावदुपपातो न विरुद्धः, अखण्डसामाचारीपरिपालनबलेन तत्प्राप्तेः स्यात्। यदागमः—" अह भंते असंजयभविअदव्वदेवाणं....यावत्—जहण्णेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं उवरिमगेविज्जएसु "त्ति भ० श० २३२ सूत्रैकदेशो यथा—" तस्मान्मिथ्यादृष्टय एव भव्या अभव्याश्चासंयतभव्यद्रव्यदेवाः श्रमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठाने युक्ता द्रव्यलिङ्गधारिणो गृह्यन्ते। ते ह्यखिलसामाचारीप्रभावत एवोपरितनग्रैवेयकेषूत्पद्यन्ते, असंयताश्च सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वादिति "। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्—जिनोक्तमनुष्ठानमन्तरेणाराधकत्वाभावाद् मिथ्यादृष्टित्वमन्तरेण चालनपरिणामाभावाच्चेति ॥१९॥

एतन्मतं दूषयति—

तं मिच्छा, जं फलओ मुक्खं आराहगत्तमिह पगयं।
तं च ण एगंतेणं किरियाए भावसुन्नाए ॥२०॥

तंमिच्छत्ति। तत्संप्रदायप्रसिद्धं मतं मिथ्या, यद् [illegible] प्रकृतचतुर्भङ्गीप्रतिपादकभगवतीसूत्रे मुख्यं मोक्षानुकूलमाराधकत्वं प्रकृतम्, ज्ञान-क्रियान्यतरमोक्षकारणतावादिनामन्यतीर्थिकानां मतनिरासार्थं तत्समुच्चयवादे [illegible] सूत्रप्रवृत्तेः। प्रत्येकं ज्ञानक्रिययोः स्वल्पसामर्थ्यस्य समुदितयोश्च तयोः सम्पूर्णसामर्थ्यस्य प्रदर्शनार्थं देशाराधकादिचतुर्भङ्गयुपन्यासस्य सार्थकत्वात्, प्रत्येकं स्वल्पसामर्थ्याभावे च मिलितावस्थायामप्यभावेन तत्समुदायादपि मोक्षानुपपत्तेः। [illegible] भाष्यकारः—

१ अथ भंते [illegible] असंजयभवियदव्वदेवाणं [illegible] जहन्नेणं भवणवासीसु, [illegible]

[illegible] दुष्पदाराधकत्वमिह प्रकृतम्।
[illegible] ॥ [illegible] ॥

"पत्तेयमभावाओ णिव्वाणं समुदियासु वि ण जुत्तं ।
नाणकिरियासु वोत्तुं सिकतासमुदायतेल्लं व ॥
वीसुं ण सव्वह च्चिय सिकतातेल्लं व साहणाभावो ।
देसोवगारिया जा समवायंमि संपुण्णा ॥"

अयमत्र गाथार्थो यथा—न च विष्वक् पृथक् सर्वथैव सिकताकणानां तैल इव साध्ये ज्ञानक्रिययोर्मोक्षं प्रति साधनत्वाभावः, किन्तु या च यावती च तयोर्मोक्षं प्रति देशोपकारिता प्रत्येकावस्थायामप्यस्ति सा च समुदाये संपूर्णा भवतीत्येतावान् विशेषः, अतः संयोग एव ज्ञानक्रिययोः कार्यसिद्धिरिति ॥

तथ श्रुतसमाराधकस्यासंयतसम्यग्दृष्टेर्देशाराधकत्वेनैकान्तेन भावशून्यया क्रियया न संभवतीति । यदि च देशाराधकत्वमभ्युदयापेक्षया व्याख्येयं तदा सर्वाराधकत्वमप्यभ्युदयापेक्षयैव पर्यवस्येदिति न काचित्प्रयोजनसिद्धिः, प्रत्युत प्रत्येकपक्षविशेषसंघटनानुपपत्तिः । किं च—'शीलवान् श्रुतवान् देशाराधकः' इत्यत्र योग्यताश्रयणादपि मार्गानुसारिबालतपस्व्येव गृहीतुं युज्यते नान्यः, तद्गतभावशून्यक्रियायाः समुदायादेशत्वादपुनर्बन्धकादिक्रियायामेव मोक्षसमुचितभावितसमर्थनात्, अनुपचितभावितस्योपादानकारणस्यैव देशत्वेन शास्त्रे व्यवहारात्, अत एव मृद्द्रव्यमेव घटदेशो न [illegible] तन्त्वादिर्दण्डादिर्वा । सांशोपादानार्थं च विस्तरो योगदृष्ट्याद्युपयोगकथायां चेतन्यदेशेन ॥ २० ॥

अमुख्याराधकत्वाद्युपचारेऽपि दोषान्तरमाह—

जइणीए किरियाए देसेणाराहगत्तपक्खे य ।
सव्वाराहगभावो होज्ज अभव्वाइलिङ्गीणं ॥ २१ ॥

[illegible]

जइणीए'त्ति । जैन्या क्रियया निखिलसाधुसामाचार्यनुष्ठानरूपया द्रव्येणाराधकत्वपक्षे च देशाराधकत्वाभ्युपगमे चाभव्यादिलिङ्गिनामभव्यादीनां द्रव्यलिङ्गधारिणां सर्वाराधकभावो भवेत्, कुतोऽपि प्रयोजनात्तेषां निखिलसाधुसामाचारीग्रहणे तस्याः पश्चाद्रूपत्वात्, द्रव्यतश्चारित्रस्येव द्रव्यतो ज्ञानदर्शनयोरप्याराधकत्वस्य तेषां बलादुपनिपातात् । न हि ते सम्यक्त्वांशेऽनाराधका एव चारित्रांशे त्वाराधका इत्यर्धजरतीयन्यायाश्रयणं प्रेक्षावतां घटते । सम्यक्त्वांशे भावतः सम्यक्त्वाभावेनोत्सूत्रभाषण-व्रतभङ्गाद्यभावेन चाराधकविराधकत्वभावाभावादनाराधकत्वस्येव चारित्रांशेऽपि भावतश्चारित्राभावेन प्राणातिपातादिव्रतभङ्गाद्यभावेन चाराधकविराधकत्वभावाभावादनाराधकत्वस्याविशेषात् द्रव्यतश्चोभयाराधकत्वाविशेषादिति । यत्तु तेषां द्रव्यतोऽपि स्वेच्छाविशेषात् व्रतांशस्यैव ग्रहणं न तु श्रद्धानांश इति परस्य मतम्, तदुन्मत्तप्रलपितम्, अखण्डसामाचारीपालनबलेनैव तेषां ग्रैवेयकोत्पादाभिधानादिति ॥ २१ ॥

दोषान्तरमप्याह—

तह णिण्हवाण देसाराहगभावो अवट्ठिओ हुज्जा ।
तो परिभासा जुत्ता वित्ति परिगिज्झ वुत्तुं जे ॥२२॥

'तह 'त्ति । तथेति दोषान्तरसमुच्चये । एकान्तद्रव्याधिपर्येयाराधकत्वाभ्युपगमे निह्नवानामभिनिवेशादिना परित्यक्तरत्नत्रयाणां सर्वविराधकत्वकालेऽपि देशाराधकत्वाभावो भवेत् । यथा प्रतिज्ञातद्रव्यक्रियया आराधकत्वस्याविरुद्धत्वे को दोषः? इति चेत्, व्यवहारविरोध एव, न हि सर्वविराधको देशाराधकश्च कोऽपि व्यवह्रियते । अथ द्रव्यक्रियामात्रेणैवाराधकत्व-विराधकत्वव्यवस्थापकत्वात्सर्वविराधकत्वं निह्नवानां नष्टमेव, प्रतिपन्नपरित्यागिनामेकद्रव्याज्ञाभङ्गाभावादेशाराधकत्वम्, उत्सूत्रभाषणेन सम्यक्त्वविपक्षप्रतिपक्षनिन्दाशातनाया-

तथा निह्नवानां देशाराधकभावोऽवस्थितो भवेत् ।
ततः परिभाषा युक्ता वृत्ति परिगृह्य वक्तुं हि ॥ २२ ॥

गाद्देशविराधकत्वं चायिरुद्धमेव, अंशभेदादेकत्रैव सप्रतिपक्षोभयधर्मसमावेशाविरोधादिति चेद्। न, एवं मत्यसंगतभव्यद्रव्यदेवानां निह्नवानामभव्यादीनां चोपपत्तिमधिकृत्य साम्याभावप्रसङ्गात्। अथ नास्त्येव तेषामुपपातसाम्यम्, ग्रैवेयकेष्वपि निह्नवस्य देवदुर्गतिसगोत्पादाद्। देवदुर्गतत्वं च न केवलं देवकिल्बिषिकत्वादिनैव, तत्र तेषामभावाद्, किन्तु संमोहत्वेन। स च देवदुर्गतस्ततश्च्युतोऽनन्तकालं संसारे परिभ्रमति। यदागमः—

[1] कंदप्पदेवकिव्विसअभिओगा आसुरी य संमोहा।
सो देवदुग्गईओ मरणंमि विराहिआ हुंति॥" त्ति।

आतुरप्रत्याख्यानप्रकीर्णके व्याख्यादेशो यथा—"संमोह"त्ति संमोहयन्ति-उन्मार्गदेशनादिना मोक्षमार्गाद् भ्रंशयन्ति ये ते संमोहाः, तेषां अप्येवंविधा देवत्वेनोत्पन्ना संमोहा एवं रूपा दुर्गतिः, ता एव देवदुर्गतयो मरणाद्य-ध्यानादिना विराधिता भवन्ति, ततश्च्युता अनन्तसंसारं परिभ्रमन्तीति चेद्। न, अभव्यादीनामप्यकालप्रवचनोपघप्रयोगात् प्राप्तग्रैवेयकोत्पादानां संमोहप्राप्त्येन लुप्तगुणानां देवदुर्गतत्वाविशेषाद्। उक्तं चोपदेशपदे—

"कह णु अकालपओगे इत्तो गेविज्जगाइ सुहसिद्धी।
णणु साहिगओसहजोगसोक्खतुल्ला मुणेयव्वा॥ १॥
कुणइ इह संणिताए सद्दोसहजोगसुक्खमित्तं तु।
तह एयं विण्णेयं अणोरपारंमि संसारे॥ २॥
ण य तत्तओ तयंपि हु सुक्खं मिच्छत्तमोहिअमइस्स।
जह रोगवाहिगहिअस्स ओसहदेवे य सब्भावे॥ ३॥

1 कन्दर्पदेवकिल्बिषाभियोग्या आसुरी च संमोहाः।
ता देवदुर्गतयो मरणे विराधिता भवन्ति॥
कथं त्वकालप्रयोगे इतो ग्रैवेयकादिसुखसिद्धिः।
ननु साधिकौषधयोगसौख्यतुल्या ज्ञातव्या॥ १॥
करोतीह संज्ञितया सदौषधयोगसौख्यमात्रं तु।
तथैतद् विज्ञेयं अनपारपारे संसारे॥ २॥
न च तत्त्वतस्तदपि खलु सौख्यं मिथ्यात्वमोहितमतेः।
यथा रोगव्याधिगृहीतस्य........ ...

तह चेव निण्हवजणो सम्मं सव्वं ण पालइ धुरिम्मी ।
तह चेव मिच्छदिट्ठी विउलं सुक्खं ण पावेइ ॥ ४ ॥
असदभिणिवेसवसो णिओगओ ताण तत्तओ भोगो ।
सव्वत्थ तदुवघायाऽवि सधारियजोगतुल्लोऽत्ति ॥ ५ ॥

एतस्माद्धि वचनादभव्यादीनामेव निह्नवाद्यपेक्षयाऽप्यकालवचनो-
पयप्रयोगेण मिथ्याभिनिवेशाद्दार्ढ्यादतिदुःखितत्वेन क्लिष्टनरदेवदुर्गापं
प्रदर्श्यते, परेण त्वभव्यनिह्नवानामनाराधकत्वविराधकत्वाभ्यां वैपरीत्य-
महोक्तं प्रसज्यते च तत्प्रक्रियया द्रव्याज्ञापेक्षयाऽभव्यादीनामपि
सर्वाराधकत्वात् तात्त्विकसुदेवत्वमेवेति यत्किञ्चिदेतत् ।

अथ चारित्रापेक्षयाऽऽराधकत्वं द्रव्यप्रतिपत्त्यैव परिभाष्यते, ज्ञान-
दर्शनापेक्षया तु भावप्रतिपत्त्या ततोऽभव्यादीनां द्रव्यलिङ्गिनां देशा-
राधकत्वमेव । निह्नवानां च देशाराधकत्वं देशविराधकत्वं च तत्रां
देशाराधकत्वापेक्षयोभयोपपातसमान्यं सुगतित्वनिबन्धनं चैकस्य साइ-
जिकं मिथ्यात्वम्, अपरस्य च विराधनाजन्यमिति परिभाषायां को
दोषः ? इति चेद्, नन्वेवं परिभाषाश्रयणावश्यकत्वे वृत्तिकृतस्तादृशै-
नैव व्याऽऽश्रयणी या इत्यभिप्रायवानाह-तत् तस्माद्वृत्ति परिग्रह
परिभाषा वक्तुं युक्ता । ' जे ' इति पादपूरणार्थो निपातः । वृत्तौ हि
श्रुतशब्देन ज्ञानदर्शनयोः शीलशब्देन च प्राणातिपातादिविरमण
एव परिभाषणात् । अश्रुतवान् शीलवांश्च मार्गानुसारीव बालतपस्वी
पर्यवसन्नीति भावः । नहि द्रव्यलिङ्गधरोऽभव्यादिर्गीतार्थेण बाल-
तपस्वी वक्तुं युज्यते । " तो पुण बालतवस्सिणो दट्ठव्वोत्ति " महानिशीथे
मार्गानुसारी [illegible] बालनिश्रयाभिप्रायश्च सद्भाव । न [illegible]
[illegible] देशाराधकत्वमसद्भावकारणात् , [illegible] बालतपस्विनं [illegible]
[illegible] वक्तुं युक्तम् , [illegible] , किन्तु [illegible]-

[illegible]

१ [illegible]

द्व्यवहाराद्देशाराधकत्वं तदुपपादकं च मार्गानुसारियमनियमादिक्रियावत्त्वं बालतपस्वित्वमित्येवं संदर्भाविरोधः । न च व्यवहारे निश्चये प्रायकत्वाप्रायकत्वाभ्यां विशेषः शास्त्रासिद्ध इति व्यामुग्धधिया शङ्कनीयम्, योगबिन्दूपदेशपदादावेतद्विशेषप्रसिद्धेः । नन्वेवमपि परिभाषायां कथं बालतपस्विनो देशाराधकत्वम्, तत्कृतमार्गानुसारिक्रियाया अपि मोक्षमार्गत्वाभावात्, तद्देशचारित्रक्रियाया एवांशत्वादिति चेद् । न, संग्रहनयादेशादनुयोगद्वारसिद्धप्रदेशदृष्टान्तेन स्वदेशादेशस्यापि स्वदेशत्वाविरोधादिति सूक्ष्ममीक्षणीयम् ॥ २२ ॥

नन्वन्यमार्गस्थशीलादिक्रियाया अपि जैनमार्गानुष्ठानस्वभावा-स्कथं तया देशाराधकत्वम् ? इत्यत आह—

मग्गाणुसारिकिरिया जइणच्चिय भावओ उ सव्वत्थ ।
जेणं जिणोवएसो चित्तो अपमायसारो वि ॥ २३ ॥

'मग्गाणुसारिकिरिये'ति । मार्गानुसारिणी क्रिया शीलदयादानादिरूपा सर्वत्र भावतस्तु जैन्येव, आज्ञाया भगवत्प्रणीताया एव तस्याः सर्वत्रोपनिबन्धनात्, मार्गानुसारिणां च तन्मात्र एव तात्पर्यात् । ते हि क्षीरनीरविवेककृतो हंसा इव नित्यं त एव शुद्धाशुद्धविषयविवेकग्राहिण इति कथमेवं जनो ? इत्यत्र हेतुमाह–यद्–यस्मात् अप्रमादसारोऽपि परमोपेयाप्रमादमुख्यरूपोऽपि जिनोपदेशः चित्रः–पुरुषविशेषापेक्षयाऽनेकगुणाधायकतया नानाप्रकारो यो यत्प्रमाणोपदेशयोग्यस्तस्य तावत्प्रमाणगुणाधानपर्यवसायी इति यावत् । तदुक्तमुपदेशपदे

एवं जिणोवएसो उचियावेक्खाइ चित्तरूवोत्ति ।
अपमायसारया ए वि सो णियमओ मुणेयव्वो ॥ १ ॥

मार्गानुसारिक्रिया जैन्येव भावतस्तु सर्वत्र ।
येन जिनोपदेशश्चित्रोऽप्रमादसारोऽपि ॥ २३ ॥

---

१ एवं जिनोपदेश औचित्यापेक्षया चित्ररूप इति ।
अप्रमादसारतायामपि स नियमतो ज्ञातव्यः ॥ १ ॥

तद्वृत्तिर्यथा—एवं गुरुकर्मणो प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यसहिष्णुत्वे सति जिनोपदेशात्—[illegible] अजिनापेक्षया यो यः श्रामण्यस्योपदेशस्य योग्यस्तदपेक्षया निवृत्तो नानारूपतया प्रवर्तते इति प्राग्वत् । अप्रमादसारतायामपि अप्रमादः सारः कर्तव्यतया यत्र जिनोपदेशे स तथा तस्य भावस्तत्ता, तस्यामपि [illegible] तस्मात् [illegible] तयोनरो ' गुणपन्नो'त्ति मुणितव्यः । ”

यद्वा हि जिनोपदेशाभिप्ररूपणया व्यवस्थितोऽप्रमादसारोऽपि [illegible] निर्वाणमार्गप्रज्ञापनायोग्यानधिकृत्य केचित्सामा[illegible]देशनायाः, केचित्सम्यग्दृष्टिगुणयोग्यप्रज्ञापनायाः, केचिद्देशविरति[illegible] [illegible]रूपणायाः, केचित्सर्वविरतियोग्यसमाहिताः अप्रमत्तता[illegible] [illegible]देशनाया योग्या इति [illegible]प्रमत्ततामज्ञापयन्ति । [illegible] मार्गानुसारिक्रियाऽपि भगवत्सामान्यदेशनार्थं इति भावो [illegible] प्रतिपत्तव्यम् ॥ ५३ ॥

[illegible] मार्गानुसारिणी क्रिया [illegible] प्रवर्तमानानां [illegible] [illegible] सा मार्गानुसारिणी क्रिया [illegible] कथं [illegible], [illegible] [illegible] प्रवर्तमानानां तु सा कथं [illegible]? जिनदेशना[illegible] [illegible]—

अणुगम्मंति जमभिण्णं अत्थपयं तं जिणिंदसुअमुत्तं।
अण्णोण्णि नयणुमग्गे तो देसाराहगो जुत्तो ॥ ५४ ॥

' [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥ ९४ ॥

[illegible] सम्यक्त्वगुणानां [illegible] प्रवृत्तः, [illegible] महापापत्वात् । [illegible]—

" [illegible] अप्पणा [illegible] नद चेव ।
तंपि [illegible] हितं [illegible] ॥ "

[illegible] , तथा [illegible] । इह [illegible] —

" अप्पा नई वेयरणी अप्पा मे कूडसामली ।
अप्पा कामदुहा धेणू अप्पा मे नंदणं वणं ॥ "—

इत्यादिभिर्[illegible]—

" इन्द्रियाणां [illegible] ।
[illegible] च ॥
[illegible] इन्द्रियाणामसंयतः ।
[illegible] तेन गच्छति ॥ " इत्यादीनि ।

[illegible]—" [illegible] "—इत्यादिभिः [illegible] यथा—

" पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।
अहिंसा सत्यमस्तेयं त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ " इत्यादीनि ।

[illegible] विशिष्टपर्यायवादि- [illegible] इतीर्ष्या मे हृदि मूढताभक्षणो वर्तते [illegible] सर्वनयवादसंग्रह- [illegible] " । अत [illegible]—

[illegible] तथा चैव ।
[illegible] जिनमत [illegible] ॥
[illegible] आत्मा मे कूटशाल्मली ।
[illegible] आत्मा मे नन्दनं वनम् ॥
[illegible]

" गुणतस्तत्त्वे तुल्ये संज्ञाभेदागमान्यथादृष्टिः ।
भवति यतोऽसावधमो दोषः खलु दृष्टिसंमोहः ॥ " इति

एतत्सर्वं समर्थयन्नाह—

" सव्वप्पवायमूलं दुवालसंगं जओ समक्खायं ।
रयणागरतुल्लं खलु तो सव्वं सुंदरं तंमि ॥ "

सर्वप्रवादमूलं—भिक्षु-कणभक्षाक्षपादादितीर्थान्तरीयदर्शनप्रज्ञापनानामादिकारणम् । किं तद् ? इत्याह—द्वादशाङ्गं—द्वादशानामाचारादीनामङ्गानां प्रवचनपुरुषावयवभूतानां समाहारो यतः कारणात्समाख्यातं सम्यक् प्रज्ञप्तम् । सिद्धसेनदिवाकरादिभिर्यतः पठ्यते—

" उदधाविव सर्वसिन्धवः समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः ।
न च तासु भवान् प्रदृश्यते प्रविभक्तासु सरित्स्विवोदधिः ॥ "

अत एव रत्नाकरतुल्यं-क्षीरोदधिप्रभृतिजलनिधिनिभम्, खलु निश्चये, ततस्मात् सर्वमपरिशेषसुन्दरं यत्किंचित्प्रवादान्तरेषु समुपलभ्यते तत्तत्र समवतारणीयम् ।

इत्यकरणनियमादीन्यपि वाक्यानि तेषु तेषु योगशास्त्रेषु व्यासकपिलादिमतिपतञ्जल्यादीनि प्रणीतानि जिनवचनमहोदधिमध्यलग्नांकृतान्येव द्रष्टव्यानीति । तेषामवज्ञाकरणे सकलदुःखमूलभूताया भगवदाशातनायाः प्रसङ्गात् न काचित्कल्याणसिद्धिरिति ।

यत्तु कश्चिदाह—" जैनानामकरणनियमाभिधानमशुभनिरासार्थमेव तीर्थान्तरीयवर्तित्वमुपदर्शितं नत्वन्यतीर्थिकैरकरणनियमोऽस्तीति भणितम् । यत्नेन च वर्णितवस्तुविषयकयथार्थज्ञानमात्रप्रमेय, अन्यथा न तथाभूतवर्णनं सम्यगेव स्यात्, तथा च तद्दर्शनेऽपि धर्मसद्भावप्रसङ्गः । इत्थं च कस्यचिन्मते पुरस्तात्प्रमाणिकाणि धर्मोऽस्तीति परिव्राजकवर्णनमतिदूरं सर्वाविसंवादमुपपन्नं च स्यादिति । तदसत्, तीर्थान्तरीयाणा-

१ सर्वप्रवादमूलं द्वादशाङ्गं यतः समाख्यातम् ।
रत्नाकरतुल्यं खलु ततः सर्वं सुन्दरं तस्मिन् ॥

अपि सद्भूताकरणनियमवर्णनस्य शुभभावविशेषसापेक्षत्वेन माग
सारितया तेषु सामान्यधर्मसिद्धेः। शुभभावविशेषसापेक्षत्वं च
> "इत्तो अकरणनियमो अण्णेहिवि वण्णिओ समत्थंमि ।
> सुहभावविसेसाओ ण चेयमेसो ण जुत्तोत्ति ॥" इति

उपदेशपदवचनेनैव प्रसिद्धम्। न चैवंविधस्तेषां शुभाध्यवस
स्तथाभूतमोहनीयक्षयोपशमजनितत्वेन स्वयमेवोपेतो निरनुपक्रम
प्रकृतिहेतुत्वादनर्थहेतुरेवेति परेण वक्तुं युक्तम्। निरुपधिभवर्व
महागोचरमार्गानुसारिशुभाध्यवसायस्य शुभानुबन्धिपुण्यनि
हेतुत्वात्। तदुक्तमपुनर्बन्धकाधिकारे योगबिन्दौ

> "क्रोधाद्यबाधितः शान्त उदारस्तु महाशयः।
> शुभानुबन्धिपुण्याच्च विशिष्टमतिसंगतः ॥
> ऊहतेऽयमतः प्रायो भवबीजादिगोचरम्।
> कान्तादिगतगेयादि तथा भोगीव सुन्दरम् ॥" इति।

अत एव परेषामकरणनियमवर्णनं हेतुः शुभभावविशेषो यस्मा
दनेकः प्रशस्तपरिणामभेद उपदेशपदवृत्तौ विवृतः। अयमेव च
विशेषो यद्विशेषतोऽनाभोगतः संधाने विनाऽपि तद्विशेषपर्यवसायित
मिति। अत एव मार्गानुसारिणां परेषां जैनाभिमतप्रकारेण जीवा
नभ्युपगमान्न नास्तिकत्वम्, विप्रतिपत्त्यंशे पक्षपातपरित्यागे
यथाभ्युपगमपर्यवसानाद्। अत एव शुभभावविशेषादकरण
नियमवर्णनं मार्गानुसारिणामेव यदृच्छाप्रणयनप्रवृत्तानामर्वाग्दर्शिना
च प्रज्ञापनीयत्वेन घुणाक्षरन्यायेनैवात्र जिनवचनविषयकपरोपनि
न्धेऽप्यस्ति विशेषः। तदिदमुक्तं धर्मबिन्दुवृत्तौ-" यच्च यदृच्छाप्र
यनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु रागादिमत्स्वपि घुणाक्षरोत्किरणन्यायद्वार
ययाचित्किञ्चिदविरुद्धमपि वचनमुपलभ्यते मार्गानुसारिबुद्धौ वा प्राणि
षु क्वचित् तदपि जिनप्रणीतमेव, तन्मूलत्वात्तस्येति। एतेन घुणाक्ष
न्यायेन जैनाभिमतवस्तुवर्णनानुकारि वर्णनमन्यतीर्थिके

१ इतोऽकरणनियमोऽन्यैरपि वर्णितः समासेन ।
शुभभावविशेषात्‌ न चैषोऽपि न युक्त इति ॥

प्रवचने प्रतीतमेवेति तेषामकरण नियमवचनमाकूतिमात्रमेवेत्यवसेयम्। मार्गानुसारिदृष्ट्या तद्दर्शनस्य शुष्काक्षरविलक्षणत्वात्, औदयिकभाव-दृष्ट्या सर्वं विशेषावगाहिसम्यक्त्वाभावेऽपि सामान्यधर्मप्रदर्शनावि-रोधात्, सामान्यधर्मसत्ता च तेषु धौव्यादिसामान्यधर्मिकजनस्यापि भवत उपदेशानुवृत्तितस्तुरैव घटनात् न्याय्यं प्रतीयते। एवं सति [illegible] धर्मोऽस्तीति [illegible] न स्यादिति [illegible] हितार्थोपपादनम्, [illegible] दर्शने [illegible] तद्दर्शनस्योपयुक्तत्वात्, तद्वृत्तिसामान्यधर्म-[illegible] तद्दर्शनस्यैव [illegible] प्रमाणत्वात्। अथवा कपिलस्य [illegible] तेन प्रतीतम्, तत्र च [illegible] धर्मोऽस्तीति [illegible] तद्दर्शनस्य [illegible] इति तथात्वं [illegible]।

[illegible]

" [illegible] ।
[illegible] ॥ "

[illegible]

[illegible]

[illegible]

इयाणुवदेसगाथायामिमामनुपपत्तिमुद्भावयति–‘ सर्वप्रवादानां मूलं द्वादशाङ्गम्’ इत्यत्र प्रवादा नयवादविशेषास्ते च सर्वप्रकारेण शुभा अशुभाश्च प्राप्ताः । तत्र शुभा जीवरक्षाद्यभिप्रायघटिताः, अशुभाश्च तद्विलक्षणाः तेषां च मूलं द्वादशाङ्गं श्रीवीरवचनाद्दीपितश्रीसुधर्म-स्वामिसत्कमिति न भवति . अशुभानामपि प्रवादानां प्रद्वेषाज्जिनवचनमू-लकत्वप्रसक्त्या शुभानामिवोपादेयता स्यादिति । ते च प्रवादाः शुभा-शुभरूपा अपि संख्यया च न संख्याकाः । तदुक्तम्–“ जावइआ वयण-पहा०” इत्यादि, तेषां प्रवृत्तिरनादिप्रवाहपतिता कथं जिनवचनमूलिका संभवति ?, प्रत्यक्षबाधात् । किं च–तेषां सर्वेषामप्येकतानत्वेन जिना-ज्ञाऽभ्युपगमे “ जीवो हन्तव्यः ” इत्यादिनयवादानामप्यभ्युपगम्यत्वे तथात्वापत्तिरिति ॥ एतदप्यसारं यतः पश्यति–द्वादशाङ्गं हि सर्वोत्कृष्टं श्रुतज्ञानं केवलज्ञानद्वितीयकल्पं प्रकाशभूतं केवलज्ञानमिव प्रत्यासन्न-त्वात्तथाविधकारणभेदेन भिन्नमपि स्वरूपतो न भिन्नं , किन्तु केवलज्ञान-मिवैकमेव, तुल्यविषयकत्वात् तुल्यसंबन्धित्वाच्च । उभयमपि हि तु स्वरूपतोऽपि भिन्नमेव, तत्कारणस्य क्षयोपशमस्य प्रत्यासत्तिसत्त्वात् , श्रुतज्ञानोदयस्य च क्षायोपशमिकत्वात् । ते च प्रवादा जिनप्रवचनाङ्ग-मूलका अपि सामान्यतो द्वादशाङ्गमूलका एवोच्यन्ते । यथा नाना-जलसंभृतान्यपि कमलानि सामान्यतो जलजान्येव, अत एव सर्वप्र-वादानां मूलं द्वादशाङ्गमेवेति सामान्यतोऽभिहितम् . सर्वस्यापि द्वाद-शाङ्गस्य सर्वोत्कृष्टश्रुतत्वेन सर्वाक्षरसंनिपातात्मकत्वात् प्रवादा अप्य-क्षरात्मका एव । अत एव द्वादशाङ्गं रत्नाकरतुल्यम् , रत्नाकरस्येव तत्प्रभवैकजातीयानुभावानुभव[illegible]न । एवं जिन-वचनं परं द्वादशाङ्गं तत्स्वरूपमेव सर्वनयात्मकं सत्तात्मकमित्यादि . न पुनः फलतोऽपि तदपि मिथ्यात्वतः कुत्सितोऽपि सर्वांशक्षयोपश-माभावात् , मिथ्यादृष्टिप्राणस्योत्कृष्टेनापि क्षयोपशमः सर्वांशतो यदामत्यक्षरानुप्रेक्षया किञ्चिन्न्यूनो भवति । यदुक्तं “ अक्ख-शिविरयाण०” इत्यादि । तात्पर्यतो तु केवलिवचनानां फलतोऽपि द्वादशाङ्गस्य सर्वनयात्मकत्वम् , सर्वांशक्षयोपशमात् तत्त्वात्

१ [illegible] ।

प्रवचने प्रतीतमेवेति तेषामेकरूप नियमवचनमाकृतिमात्रमेवेत्यपास्तम्। मार्गानुसारिदृष्ट्या तद्वर्णनस्य घुणाक्षरविलक्षणत्वात् , औदयिकयोगदृष्ट्या सर्वे विशेषावगाहिसम्यक्त्वाभावेऽपि सामान्यधर्मप्रदर्शनाविरोधात्, सामान्यधर्मसत्ता च तेषु बौद्धादिसामान्यधार्मिकजनस्यापीति वदन उपदेशपदवृत्तिकर्तुरेव वचनाद् व्यक्तं प्रतीयते। एवं सति मनागिहापि धर्मोऽस्तीति मरीचिवचनस्योत्सूत्रत्वं न स्यादिति त्वसमीक्षिताभिधानम्, अनन्तप्रमाणप्रतिपत्त्यनुपन्यस्तविषयतयाऽन्यदर्शने मनाग् धर्मस्याप्यभावेन तद्वचनस्योत्सूत्रत्वात्, तद्वृत्तिसामान्यधर्मेऽपि भगवद्वचनस्यैव अनन्तप्रमाणत्वात्। अथवा कापिलस्य पालत्वादस्मिन्नर्मदान्यदर्शनत्वेन तेन प्रतीतम्, तत्र च स्वानिरूपितकारणताविशेषेण न कोऽपि धर्मोऽस्तीति भावासत्यत्वात् तद्वचनस्योत्सूत्रत्वाव्याघात इति यथातन्त्रं विभावनीयम्।

अथैवमन्यदर्शने क्वचित्सत्यत्वम्, क्वचिदसत्यत्वमिति मिश्रत्वं स्यात् नत्वेकान्तमिथ्यात्वम्, न चैतदिष्यते, सर्वदैकान्तमिथ्यारूपत्वाभ्युपगमात्। तदुक्तं दशवैकालिकनिर्युक्तौ—

> " संमद्दिट्ठीउ गुणंमि अनुरत्तो अहेउअं चेव।
> जं भासइ ता सेसा मिच्छद्दिट्ठीवि य सद्देवति ॥ "

तद्वृत्तिर्यथा—सम्यग्दृष्टिरेव श्रुते आगमेऽनुपयुक्तः प्रमादात् यत्किञ्चिदहेतुकं चैव युक्तिरहितं चैव भाषते 'तन्तुभ्यः पट एव भवति' इत्यादि, सा मृषा, विराधनीति मत एव भावतोऽपि। मिथ्यादृष्टिरपि तथैवोपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा यद् भाषते सा मृषैव घुणाक्षरवदिति [illegible] " [illegible] " इति गाथार्थः, इति चेद्। न, [illegible] सर्वत्रैव [illegible], मार्गानुसारित्वं [illegible] [illegible] जैनवचनसंवादित्वमपेक्ष्य [illegible] [illegible]।

कश्चित् [illegible] [illegible] [illegible] " [illegible]. "

[illegible]

[illegible]

इ यागुनद्देशपदगाथायामिमामनुपपत्तिमुद्भावयति-' सर्वप्रवाद
द्वादशाङ्गम् ' इत्यत्र प्रवादा नयवादविशेषास्ते च सर्वग्रहणेन
अशुभाश्च ग्राह्याः । तत्र शुभा जीवरक्षाद्यभिप्रायघटिताः, अ
ततो विलक्षणाः तेषां च मूलं द्वादशाङ्गं श्रीवीरवचनाद्दोषितश्री
स्वामिसंबन्धि न भवति , अशुभानामपि प्रवादानां प्रवृत्तेर्जिन
लकत्वप्रसक्त्या शुभानामिवोपादेयता स्यादिति । ते च प्रवादा
शुभरूपा अपि संकथया च न संख्याकाः । तदुक्तम्-" जीवद
यहा० " इत्यादि, तेषां प्रवृत्तिरनादिप्रवाहपतिता कथं जिनवचन
संभवति ?, प्रत्यक्षबाधात् । किं च-तेषां सर्वेषामप्यवज्ञाकरणेन
घज्ञाऽभ्युपगमे " जीवो हन्तव्यः " इत्यादिनयप्रवादानामप्यवच
मथात्वापत्तिरिति ॥ एतदन्यभाष्यं कल्पयति-द्वादशाङ्गं हि स
श्रुतज्ञानं केवलज्ञानदिवाकरस्य प्रकाशभूतं केवलज्ञानमिव प्रत्य
र्निश्चाधिकरणभेदेन भिन्नमपि स्वरूपतो न भिन्नम् , किन्तु केव
मिवैकमेव, तुल्यविषयकत्वात् तुल्यसंबन्धित्वाच्च । उद्गमधि
स्वरूपतोऽपि भिन्नमेव, तत्कारणस्य क्षयोपशमस्य प्रत्यात्मभिन्न
श्रुतज्ञानोद्गमस्य च क्षायोपशमिकत्वात् । ते च प्रवादा निजज्ञा
मूलका अपि सामान्यतो द्वादशाङ्गमूलका एवोच्यन्ते । यथा
जलसमुत्थान्यपि कमलानि सामान्यतो जलजान्येव, अत एव
वादानां मूलं द्वादशाङ्गमेवेति सामान्यतोऽभिहितम् , सर्वस्यापि
शाङ्गस्य सर्वोत्कृष्टश्रुतत्वेन सर्वाक्षरसंनिपातात्मकत्वात् प्रवादा
क्षरात्मका एव । अत एव द्वादशाङ्गं रत्नाकरतुल्यम् , रत्नाय
नाप्यनेकज शुभाशुभनयलक्षणवस्तूनां प्रभवत्वात् । परं
दृशां यद् द्वादशाङ्गं तत्स्वरूपत एव सर्वनयात्मकं सत्तामात्रवर्ति
न पुनः फलतोऽपि तस्यापि मिथ्यादृशः कदाचिदपि सर्वाक्षर
माभावात् , मिथ्यादृष्टिमात्रस्यानन्तानन्तभागेऽपि क्षयोपशम , सर्वा
पशमलक्षणसमुद्रापेक्षया बिन्दुकल्पो भवति । तदुक्तम्
निजिनगण० " इत्यादि । सम्यग्दृशां तु केषांचित्संगतानां
द्वादशाङ्गस्य सर्वनयात्मकत्वम् , सर्वाक्षरोपशमात् सम

१ आगमे ग्र० तथा ।

अत एव गौतमादयः सर्वाक्षरसंनिपातिनः प्रवचने भणिताः, एवं तेषां संयतानां सकलमपि द्वादशाङ्गं शुभनयात्मकत्वेनैव परिणमति, सावद्यनयविषयकानुज्ञादिवचनप्रवृत्तेरप्यभावात् । एतेन सर्वेऽपि शाक्यादिप्रवादा जैनागमसमुद्रसंयन्थिनो बिन्दव इति भ्रान्तिरपि निरस्ता. "स्तनानि नियुञ्यन्ते पशूनां मध्यमेऽहनि" इत्यादि प्रवादानामपि जैनागमसूक्तत्वापत्त्या संयतानां सावद्यभाषाप्रवृत्तिप्रसक्तेः । तस्मात्सर्वेऽपि सम्यगेकनयसमुत्था द्वादशाङ्गलक्षणसमुद्रस्य पुरस्तादुत्पन्नाः परिशिष्टनयप्रवादाः समुद्रैकदेशा अपि बिन्दूपमा इत्यर्थः पुनः, अन्यथा 'बिन्दुमार्ग भजन्ते' इति प्रयोगानुपपत्तिः स्यात् । अयथार्थपर्यवसानतया स्वसंयमभावेन यदा निश्चयपक्षापेक्षया महत्त्वेऽप्यपर्यवसितत्वाभावात्, तथाकृतो हस्तायस्वभावं भजते इति हस्तस्य स्तुतिः संभवति । किंच-समुद्रस्य बिन्दव इति भणनमप्यसङ्गतम्, समुद्रस्य यथा हि वेलाकाले ऊर्म्यादयो भवन्ति न पुनर्बिन्दवः, तेषां चोत्पत्तिसंभवात् हस्तपदाद्युपघाताद्वा स्यादिति सर्वानुभवसिद्धम् । अन्यथा समुद्रादितरबिन्दुभिः समुद्रस्य न्यूनत्वापत्त्या तस्य गाम्भीर्यहानिः स्यात् इत्येवंविधं दृष्टिवादव्याख्यानं तन्निरस्तम्,-यत् यस्मात्कारणात् द्वादशाङ्गं स्याद्वादस्वरूपत्वात् शुभाशुभनयप्रवादसमूहरूपम्, तस्मात्कारणात्सम्यक्त्वतः श्रावकस्य पावनेत्यादि [illegible] एवं सत्यपि द्वादशाङ्गं, एतद्यार्गे नयाः, द्वादशाङ्ग एव समवतरन्ति, तत्र वर्तन्ते प्रोक्तस्वरूपाः, द्वादशाङ्गस्य सर्वाङ्गान् शुभस्येव तदुत्पन्नसर्वनयानां [illegible]; एवं तथापि [illegible] सर्वमपि द्वादशाङ्गमुपकाराय भवति, [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

निर्हेतुत्वात्। एवं सत्यपि भेदे द्वयोरपि मनुष्यत्वयोस्तुल्यतया भणने संयतजनमनुष्यत्वस्यावज्ञया जिनावज्ञैव, जिनेनैव भेदाभिधानात् दृष्टान्ते च लोकेऽपि लक्षणोपेत-तदनुपेतयोर्मण्योस्तुल्यतया भणने लक्षणोपेतमणेरवज्ञया तत्परीक्षकस्यावज्ञैवेति ॥ तदिदमखिलमकाण्डतुण्डताण्डवाडम्बरमात्रम्, अनुपपत्तेरेवाभावात्। द्वादशाङ्गस्य विधिनिषेधविषयो स्वसमयपरसमयप्रज्ञापनाविषया वाऽशुभाशुभसर्वप्रवादमूलत्वे दोषाभावात्। न चाशुभानामपि प्रवादानां ततः प्रवृत्तेस्तन्मूलकत्वस्योपादेयतावभङ्गः, तत्रान्यत्रनिपतितविषयत्वरूपस्य तन्मूलकत्वस्योपादेयत्वाप्रयोजकत्वात्, जिनवचनविहितत्वस्यैवोपादेयतायां तन्त्रत्वात्। सर्वेषामपि परवादानामवज्ञाकरणे च न जिनावज्ञाऽभ्युपगम्यते, किन्तु तद्गतसुन्दरप्रवादानामेवेति। 'जीवो हन्तव्यः' इत्यादिनयप्रवादानामवज्ञायां जिनावज्ञाऽऽपादनमसङ्गतमेवेति, ततो भावान्तरकल्पनं निर्मूलकमेवासमञ्जसतरं च। अन्यावज्ञाकरणनियमावज्ञापरिहारार्थं प्रकृतगाथायामन्यत्परिकल्पितभावस्य च तद्विपरीतत्वात्, तदनुसारिणोऽन्याकरणनियमवर्णनामिदं भगवद्वचनासङ्गतम्, तद्वेद्रूपवचने अन्याकरणनियमवर्णनावज्ञाया एव न्याय्यत्वप्रसङ्गादिति। तथाऽपि तत्र किञ्चिद्वक्तव्यम्—द्वादशाङ्गं हि सर्वोत्कृष्टश्रुतज्ञानं सन्तानभेदाविवक्षया गृह्यते, तच्छुद्धज्ञानमेव ज्ञानाज्ञानसाधारणं वा ? केवलस्य सर्वप्रवादमूलत्वानुपपत्तिः, शुद्धाशुद्धयोरेकत्वायोगात्। अन्त्ये च संग्रहनयाश्रयणेन द्वादशाङ्गसामान्यस्य वस्तुतः सर्वनयप्रवादात्मकत्वस्थितावपि व्यक्त्यनुपसंग्रहापत्तिः। न हि यथा नानाजलोत्पन्नानि जलजानि जलजत्वेनोच्यन्ते तथा 'जलं सर्वजलजोत्पादकम्' इत्यपि व्यवहारः क्रियते, एवमेव हि 'सर्वप्रवादमूलं द्वादशाङ्गम्' इत्यपि न स्यात्। यदि चैकवचनेनापि व्यक्त्युपसंग्रहः क्रियते, भेदविव[illegible] च मिथ्यादृशां द्वादशाङ्गमत्यल्पक्षयोपशमात्मकं सर्वांशक्षयो[illegible] न शुद्धसम्यग्दृष्टिद्वादशाङ्गरत्नाकरापेक्षया बिन्दुतुल्यं व्यव[illegible] तद्वा कथं वाचोयुक्तिः ?, 'सर्वेऽपि शाक्यादिप्रवादा जैनागम[illegible] संबन्धिनो बिन्दव इति भ्रान्तिः' इति ज्ञानवाक्ययोर्मिथ्यात्व[illegible] शिष्टयोरेकत्र जैनागमसंबन्धित्वमपरत्र नेत्यत्र प्रमाणाभावात्, [illegible]

अत एव [illegible] सर्वाङ्गमंतिमानिनः प्रवचने भणिताः, यां तेषां संग्रहानां सकलमपि द्वादशाङ्गं श्रुतज्ञानस्कन्धेनैव परिणमति. [illegible] कालिकउत्कालिकादिद्वादशाङ्गसूत्रस्याभावात् । एवं सर्वेऽपि [illegible] जैनागमसमुद्रसंबन्धिनो विच्छेद इति प्रतिपादि [illegible] ... निपुणानि पतन्ते सञ्चरन्ति" इत्यादि [illegible] जैनागमसमुद्र [illegible] संग्रहानां [illegible] [illegible] ... जिनप्रवचनस्य मध्ये प्राकृतिका अपि विच्छिन्नाः इत्यर्थाः पुनः [illegible] इति [illegible] स्यात् । [illegible]

[illegible]

निहेतुत्वात् । एवं सत्यपि भेदे द्वयोरपि मनुष्यत्वयोस्तुल्यतया भणनं संयतजनमनुष्यत्वस्यावज्ञया जिनावज्ञेव, जिनेनैव भेदेनाभिधानात् दृश्यते च लोकेऽपि लक्षणोपेत-तदनुपेतयोर्मण्योस्तुल्यतया भणने लक्षणोपेतमणेरवज्ञया तत्परीक्षकस्यावज्ञैवेति ॥ तदिदमखिलमकाण्डतुण्डताण्डवाडम्बरमात्रम्, अनुपपत्तेरेवाभावात् । द्वादशाङ्गस्य विधिनिषेधविधया स्वसमयपरसमयप्रज्ञापनाविधया वाऽशुभाशुभसर्वप्रवादमूलत्वे दोषाभावात् । न चाशुभानामपि प्रवादानां ततः प्रवृत्तेस्तन्मूलकत्वयोपादेयत्वप्रसङ्गः, तज्जन्यत्वनिष्पत्तिविषयत्वस्य तत्र तन्मूलकत्वस्योपादेयत्वाप्रयोजकत्वात्, जिनवचनविहितत्वस्यैवोपादेयतायां तन्त्रत्वात् । सर्वेषामपि परवादानामवज्ञाकरणे च न जिनावज्ञाऽभ्युपगम्यते, किन्तु तद्गतासुन्दरप्रवादानामेवेति । 'जीवो हन्तव्यः' इत्यादिपरप्रवादानामवज्ञायां जिनावज्ञाऽऽपादनमसङ्गतमेवेति, ततो भावान्तरकल्पनं निर्मूलकमेवासंगततरं च । अन्यासक्ताकरणनियमावज्ञापरिहारार्थं प्रकृतगाथोपन्यासात्परकल्पितभावस्य च तद्विपरीतत्वात् तदनुसारेणोभयाकरणनियमवर्णनाभेदे भगवदवज्ञाप्रसङ्गात्, तद्विद्ध्यवसये अन्याकरणनियमवर्णनावज्ञाया एव न्याय्यत्वप्रसङ्गाच्चेति । तथाऽपि तत्र किञ्चिदुच्यते—द्वादशाङ्गं हि सर्वोत्कृष्टश्रुतज्ञानं सन्तानभेदाविवक्षया गृह्यते, तच्च शुद्धज्ञानमेव ज्ञानाज्ञानसाधारणं वा तेनास्य सर्वप्रवादमूलत्वानुपपत्तिः, शुद्धाशुद्धयोरैक्यायोगात् । अन्त्ये च संग्रहनयाश्रयणेन द्वादशाङ्गसामान्यस्य वस्तुतः सर्वनयप्रवादात्मकत्वनिश्चयेऽपि व्यवस्थानुपसंग्रहापत्तिः । न हि यथा नानाजलोत्पन्नानि जलजानि जलजत्वेनोच्यन्ते तथा 'जलं सर्वजलजोत्पादकम्' इत्यपि व्यवहारः क्रियते, एवमेव हि 'सर्वप्रवादमूलं द्वादशाङ्गम्' इत्यपि न स्यात् । यदि चैकवचनेनापि व्यक्त्युपसंग्रहः क्रियते, भेदविवक्षैव च मिथ्यादृशां द्वादशाङ्गमत्यल्पक्षयोपशमात्मकं सर्वांशक्षयो न शुद्धसम्यग्दृष्टिद्वादशाङ्गरत्नाकरापेक्षया बिन्दुतुल्यं व्यवस्थ तदा कथं वाचोयुक्तिः ?, 'सर्वेऽपि शाक्यादिप्रवादा जैनागमसंबन्धिनो बिन्दव इति भ्रान्तिः' इति ज्ञानधारयगोर्मिथ्याभ्या शिष्ययोरेकत्र जैनागमसंबन्धित्वमन्यत्र प्रमाणाभावात्,

अत एव सौत्रमादयः सर्वाक्षरसंनिपातिनः प्रवचने भणिताः, परं तेषां संयतानां सकलमपि द्वादशाङ्गं शुभनयात्मकत्वेनैव परिणमति, सावद्यनयविषयकानुज्ञादिवचनप्रवृत्तेरप्यभावात् । एतेन सर्वेऽपि शाक्यादिप्रवादा जैनागमसमुद्रसंबन्धिनो बिन्दव इति भ्रान्तिरपि निरस्ता, "षट्शतानि नियुज्यन्ते पशूनां मध्यमेऽहनि" इत्यादि प्रवादानामपि जैनागममूलकत्वापत्त्या संयतानां सावद्यभाषाप्रवृत्तिप्रसक्तेः । तस्मात्सर्वोपशमक्षयोपशमसमुत्थद्वादशाङ्गलक्षणसमुद्रस्य पुरस्तादन्यतीर्थिकाभिमतप्रवादाः समुदीता अपि बिन्दूपमा इत्यर्थो युक्तः, अन्यथा 'बिन्दुभावं भजन्ते' इति प्रयोगानुपपत्तिः स्यात् । अवयवावयविनोरुपमानोपमेयभावेन वर्णने निजावयवापेक्षया महत्त्वेऽप्यवयविनो गौरवाभावात्, नखाङ्गुष्ठो हस्तावयवभावं भजते इति हस्तस्य स्तुतिः संभवति । किं च-समुद्रस्य बिन्दव इति भणनमप्यसङ्गतम्, समुद्रप्रभवा हि वेलाकल्लोलोर्म्यादयो भवन्ति न पुनर्बिन्दवः, तेषां चोत्पत्तिर्मेघाद् हस्तयन्त्रादिव्यापाराद्वा स्यादिति सर्वानुभवसिद्धम् । अन्यथा समुद्रान्निर्गतबिन्दुभिः समुद्रस्य न्यूनत्वापत्त्या तस्य गाम्भीर्यहानिः स्यात् । इत्येवंस्थिते वृत्तिव्याख्यानसंगतिरियम्-यद् यस्मात्कारणाद् द्वादशाङ्गं रत्नाकरोपमया शुभाशुभसर्वप्रवादमूलम्, तस्मात्कारणात्स्वरूपतः फलतश्च यावत्सुन्दरमात्मनिष्ठाकरणनियमादिवाच्यवाचकं यावदधिकं तस्मिन् द्वादशाङ्गे, एवकारो गम्यः, द्वादशाङ्ग एव समवतारणीयं, तत्र वर्तते एवेत्यर्थः, द्वादशाङ्गस्य सर्वोत्कृष्टशुभत्वेन तद्व्यापकमूलस्य सर्वसुन्दरात्मकत्वस्यावश्यंभावात्; परं सम्यग्दृशां यावत्सुन्दरं तत्सर्वमपि द्वादशाङ्गमूलकमुदितं भवति, फलतोऽपि शुभत्वात्, तदागमविधिपरिज्ञानात् । तच्च सानुबन्धपुण्यप्रकृतिहेतुः । मिथ्यादृशां तु स्वरूपतः क्वचिदंशे शुभत्वेऽपि फलतोऽशुभमेवेति । विरुद्धस्वरूपत्वेनयोरुभयोः सम्यग्मिथ्यादृशाकरणनियमयोर्भेदेन भणनमुचितमाचरणनियमस्यावश्या जिनाज्ञा स्यात्, सा चानन्तसंसारहेतुरिति भणितम् । यथा संयतानां स्वरूपतः शुभमपि मनुष्यत्वं संयतजनस्य फलतोऽपि शुभमेव मोक्षप्राप्तिपर्यन्तं सुगतिहेतुत्वात् । तदेव असंयतानां स्वरूपतः फलतः शुभमपि दीर्घकालासंयमहेतुत्वेन दुर्ग-

मिहेतुत्वात् । एवं सत्यपि भेदे द्वयोरपि मनुष्यत्वयोस्तुल्यतया भणनं संयतजनमनुष्यत्वस्यावज्ञया जिनाज्ञैव, जिनैनैव भेदेनाभिधानात् दृश्यते च लोकेऽपि लक्षणोपेत-तदनुपेतयोर्मण्योस्तुल्यतया भणने लक्षणोपेतमणेरवज्ञया तत्परीक्षकस्यावज्ञैवेति ॥ तदिदमखिलमकाण्डतुण्डताण्डवाडम्बरमात्रम्, अनुपपत्तेरेवाभावात् । द्वादशाङ्गस्य विधिनिषेधविषयो स्वसमयपरसमयप्रज्ञापनाविषया वाशुभाशुभसर्वप्रवादमूलत्वे दोषाभावात् । न चाशुभानामपि प्रवादानां ततः प्रवृत्तेस्तन्मूलत्वेन-योपादेयताप्रसङ्गः, तत्प्रत्यनीकप्रतिपत्तिविषयत्वस्यैव तत्र तन्मूलकत्वस्योपादेयत्वाप्रयोजकत्वात्, जिनवचनविहितत्वस्यैवोपादेयतायां तन्त्रत्वात् । सर्वेषामपि परवादानामवज्ञाकरणे च न जिनावज्ञाऽभ्युपगम्यते, किन्तु तद्गतासुन्दरप्रवादानामेवेति । 'जीवो हन्तव्यः' इत्यादिप्रवादानामवज्ञायां जिनाज्ञाऽऽराधनमसङ्गतमेवेति, सतां भावान्तरकल्पनं निर्मूलकमेवासंगततरं च । अन्यास्तिकाकरणनियमावज्ञापरिहारार्थं प्रकृतगाथोपन्यासात्परकल्पितभाष्यस्य च तद्विपरीतत्वात् तदनुसारेणोभयाकरणनियमवर्णनाभेदे भगवद्वचनाप्रसङ्गात्, तद्दृष्टमते अन्याकरणनियमवर्णनावज्ञाया एव न्याय्यत्वप्रसङ्गादिति । तथाऽपि तत्र किञ्चिदुच्यते—द्वादशाङ्गं हि सर्वोत्कृष्टश्रुतज्ञानं तत्राप्रभेदाविवक्षया गृह्यते, तच्च द्रव्यज्ञानमेव ज्ञानाज्ञानसाधारणं वा येनास्य सर्वप्रवादमूलत्वस्यानुपपत्तिः, शुद्धाशुद्धयोरैक्यायोगात् । अन्ये च संग्रहनयाश्रयणेन द्वादशाङ्गसामान्यस्य वस्तुतः सर्वनयवादात्मकत्वादिष्टावपि व्यवस्थानुपसंग्रहापत्तिः । न हि यथा नानाजलोत्पन्नानि जलजानि जलजत्वेनोच्यन्ते तथा 'जलं सर्वजलजोत्पादकम्' इत्यपि व्यवहारः क्रियते, एवमेव हि 'सर्वप्रवादमूलं द्वादशाङ्गम्' इत्यपि न स्यात् । यदि चैकवचनेनापि व्यवस्थोपसंग्रहः क्रियते, भेदविवक्षैव च मिथ्यादृशां द्वादशाङ्गमप्यल्पक्षयोपशमात्मकं सर्वाक्षरपां न शुद्धसम्यग्दृष्टिद्वादशाङ्गरत्नाकरापेक्षया बिन्दुतुल्यं व्यपदेश सदा कथं पार्श्वस्थिता ?. 'सर्वेऽपि शास्त्रादिवादा जैनागम संपत्तिनो बिन्दव इति भ्रान्तिः' इति ज्ञानसारवृत्तौ शिष्टयोरेवात्र जैनागमसंपत्तित्वसमर्थः, अन्यत्र प्रमाणाभावात्,

अत एव सौगतादयः सर्वाक्षरसंनिपातिनः प्रवचने भणिताः, परं तेषां संयतानां सकलमपि द्वादशाङ्गं शुभनयात्मकत्वेनैव परिणमति, सावद्यनयविषयकानुज्ञादिवचनप्रवृत्तेरप्यभावात् । एतेन सर्वेऽपि शाक्यादिप्रवादा जैनागमसमुद्रसंबन्धिनो बिन्दव इति भ्रान्तिरपि निरस्ता, "षट्शतानि नियुज्यन्ते पशूनां मध्यमेऽहनि" इत्यादि प्रवादानामपि जैनागममूलकत्वापत्त्या संयतानां सावद्यभाषाप्रवृत्तिप्रसक्तेः । तस्मात्सर्वं क्षायोपशमसमुत्थद्वादशाङ्गलक्षणसमुद्रस्य पुरस्तादन्यतीर्थिकाभिमतप्रवादाः समुदीता अपि बिन्दूपमा इत्यर्थो युक्तः, अन्यथा 'बिन्दुमात्रं भजन्ते' इति प्रयोगानुपपत्तिः स्यात् । अवयवावयविनोरुपमानोपमेयभावेन वर्णने निजावयवापेक्षया महत्त्वेऽप्यवयविनो गौरवाभावात्, नखाङ्गुष्ठो हस्तावयवभावं भजते इति हस्तस्य स्तुतिः संभवति । किं च-समुद्रस्य बिन्दव इति भणनमप्यसङ्गतम्, समुद्रप्रभवा हि वेलाकल्लोलोर्म्यादयो भवन्ति न पुनर्बिन्दवः, तेषां चोत्पत्तिर्मेघाद् हस्तयन्त्रादिव्यापाराद्वा स्यादिति सर्वानुभवसिद्धम् । अन्यथा समुद्रान्निर्गतबिन्दुभिः समुद्रस्य न्यूनत्वापत्त्या तस्य गाम्भीर्यहानिः स्यात् । इत्येवंस्थिते वृत्तिव्याख्यानसंगतिरियम्-यद् यस्मात्कारणाद् द्वादशाङ्गं रत्नाकरोपमया शुभाशुभसर्वप्रवादमूलम्, तस्मात्कारणात्स्वरूपतः फलतश्च यावत्सुन्दरमात्मनिष्ठाकरणनियमादिप्रत्ययात्मकं यावत्परिकं तत्सर्वं द्वादशाङ्गे, एवकारो गम्यः, द्वादशाङ्ग एव समवतारणीयं, तत्र वर्तते एवेत्यर्थः, द्वादशाङ्गस्य सर्वोत्कृष्टश्रुतत्वेन तद्व्यापकमूलस्य सर्वसुन्दरात्मकत्वस्यावश्यंभावात्; परं सम्यग्दृशां यावत्सुन्दरं तात्त्विकमपि द्वादशाङ्गमूलकमुदितं भवति, फलतोऽपि शुभत्वात्, तदागमतद्विधिपरिज्ञानात् । तच्च सानुबन्धपुण्यप्रकृतिहेतुः । मिथ्यादृशां पुनस्तत् यद्यपीदं शुभमेव फलतोऽशुभं स पर्यवस्यति । बिन्दुस्वरूपदर्शितवर्णिताः सम्यग्मिथ्यादृशोः करणनियमयोर्भेदेन श्रुतशुद्धितदशुद्धिनियमस्यावश्यं विधायकं स्यात्, सा चात्मसंसारहेतुरिति भणितम् । यथा शास्त्रं स्वरूपतः शुभमपि मन्तुगम्यं संयतजनस्य फलतोऽपि शुभमेव सम्यक्परिणतत्वेन शुभनिर्वाहकत्वात् । तदेव मिथ्यादृशां स्वरूपतः शुभमपि विपर्यासपरिणतत्वेन संसारहेतुः ।

निहेतुत्वात्। एवं सत्यपि भेदे द्वयोरपि मनुष्यत्वयोस्तुल्यतया भणनं संपन्नजनमनुष्यत्वस्यावज्ञया जिनावज्ञैव, जिनेनैव भेदेनाभिधानात् दूष्यते च लोकेऽपि लक्षणोपेत-तदनुपेतयोर्मण्योस्तुल्यतया भणने लक्षणोपेतमणेरवज्ञया तत्परीक्षकस्यावज्ञैवेति ॥ तदिदमखिलमकाण्डतुण्डताण्डवाडम्बरमात्रम्, अनुपपत्तेरेवाभावात्। द्वादशाङ्गस्य विधिनिषेधविषयो स्वसमयपरसमयप्रज्ञापनाविषया चा शुभाशुभसर्वप्रवादमूलत्वे दोषाभावात्। न चाशुभानामपि प्रवादानां ततः प्रवृत्तेस्तन्मूलकतयोपादेयतासङ्गः, तत्प्रत्ययनिपत्तिविषयत्वस्यैव तन्मूलकत्वस्योपादेयत्वाप्रयोजकत्वात्, जिनवचनविहितत्वस्योपादेयतायां तन्त्रत्वात्। सर्वेषामपि परवादानामवज्ञाकरणे च न जिनावज्ञाऽभ्युपगम्यते, किन्तु तद्गतसुन्दरप्रवादानामेवेति। 'जीवो हन्तव्यः' इत्यादिनयप्रवादानामवज्ञायां जिनावज्ञाऽऽपादनमसङ्गतमेवेति, ततो भाष्यान्तरकल्पनं निर्मूलकमेवासंगततरं च। अन्याक्ताकरणनियमावज्ञापरिहारार्थं प्रकृतगाथाव्याख्यान्तरकल्पितभाष्यस्य च तद्विपरीतत्वात् तदनुसारेणोभयाकरणनियमवर्णनायां भगवदवज्ञाप्रसङ्गात्, तद्दृष्ट्यनये अन्याकरणनियमवर्णनावज्ञा एव न्याय्यत्वप्रसङ्गादिति। तथाऽपि तत्र किञ्चिदुच्यते—द्वादशाङ्गं हि सर्वोत्कृष्टश्रुतज्ञानं सन्तानभेदाविवक्षया गृह्यते, तच्छुद्धज्ञानमेव ज्ञानाज्ञानसाधारणं वा चेतरथ सर्वप्रवादमूलत्वानुपपत्तिः, शुद्धाशुद्धयोरैक्यायोगात्। अन्त्ये च संग्रहनयाश्रयणेन द्वादशाङ्गसामान्यस्य वस्तुतः सर्वनयप्रवादात्मकत्वसिद्धावपि व्यवस्थानुपसंग्रहापत्तिः। न हि यथा नानाजलोत्पन्नानि जलजानि जलजत्वेनोच्यन्ते तथा 'जलं सर्वजलजोत्पादकम्' इत्यपि व्यवहारः क्रियते, एवमेव हि 'सर्वप्रवादमूलं द्वादशाङ्गम्' इत्यपि न स्यात्। यदि चैकवचनेनापि व्यक्त्युपसंग्रहः क्रियते, भेदविवक्षैव च मिथ्यादृशां द्वादशाङ्गमल्पक्षयोपशमात्मकं सर्वाक्षयो[illegible]म शुद्धसम्यग्दृष्टिद्वादशाङ्गरत्नाकरापेक्षया बिन्दुतुल्यं व्यपदे[illegible] तदा कथं वाचोयुक्तिः ?, 'सर्वेऽपि शाक्यादिप्रवादा जैनागम[illegible] संबन्धिनो बिन्दव इति भ्रान्तिः' इति ज्ञानचारण्योर्भिन्नात्मता[illegible] शिष्टयोरेकत्र जैनागमसंबन्धित्वमपरत्र नेत्यत्र प्रमाणाभावात्, [illegible]

वाक्यमुत्सर्गतो न प्रमाणं नाप्यप्रमाणम्, अर्थापेक्षया तु तत्र प्रा- ण्यमप्रामाण्यं वा व्यवतिष्ठते इति कल्पभाष्यप्रसिद्धार्थानुसारेणाऽ सीनेषु वाक्यरूपपरप्रवादेषु तत्संबन्धित्वमप्यसुन्दरम्, साक्षात्मनि क्षमूतेषु मिथ्याज्ञानरूपेषु प्रवादेषु तदत्यन्तासुन्दरमिति भावभेदे सति वाक्यरचनायां न विशेषः। 'सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतं मिथ्याश्रुतमपि सम्यक्श्रुतम्, मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतं च सम्यक्श्रुतमपि मिथ्याश्रुतम्' इति सिद्धान्तप्रत्यर्थित्वाच्छाक्यादिप्रवादेषु जैनागमांशत्वकल्पनसंब- न्धित्वाभ्युपगमस्य तदेकानुपूर्वीकरचनात्मसंबन्धाभावेन खण्डनं स्वपा- ण्डित्यविजृम्भितमेव। तथैवंभूतसंबन्धेन साधूनां तदुपनादसंयतत्वा- पत्तिः, शुद्धाशुद्धविवेकेनैव साधुभिस्तत्परिग्रहात्। न च 'शाक्यादि- प्रवादा जैनागमसमुद्रसंबन्धिनो बिन्दवः' इति प्रवचनभक्तिमत्र वचनम्,

" पावंति असमंजसावि वयणेहिं जेहिं परसमया।
तुह समयमहोअहिणो ते मंदा बिंदुणिस्संदा ॥ "

इति परमश्रावकेण धनपालपण्डितेनापीत्थमभिधानात्। किं च—

" जं काविल दरिसणं एअं दव्वट्ठिअस्स वत्तव्वं।
सुद्धोअणतणअस्स उ परिसुद्धो पज्जवविअप्पो ॥
दोहिवि णएहिं णीअं सत्थमुलूएण तहवि मिच्छत्तं।
जं सविसयप्पहाणत्तणेण अण्णोण्णनिरवेक्खं ॥ "

इत्यादि संमतिग्रन्थेऽपि शाक्यादिप्रवादानां जैनागमांशत्वं सुप्रसिद्धम्, तत्र द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकांशस्य नय[illegible]त्वात्।

एष सिद्धान्तः—

[illegible]

" तित्थयरवयणसंगहविसेसपत्थारमूलवागरणी।
दव्वट्ठिओ अ पज्जवणओ अ सेसा विअप्पासिं॥" इति।

(संमति नयकाण्ड. गा. ३)

यच्चोक्तम्—' बिन्दुभावं भजन्ते ' इति प्रयोगानुपपत्तिः, अवयवावयविनोरुपमानोपमेयभावे गौरवाभावादिति। तदसत्, नह्यत्र दृष्टान्तावयवसाधारणमवयवत्वम्, किन्तु समुदितेषु परप्रवादेषु तदेकदेशाधेयत्वमिति गौरवाभिधानात्।

यच्चोक्तम्—' समुद्रस्य बिन्दुरिव इति भणनमप्यसंगतम् ' इत्यादि, तदपि असत्, समुद्रस्थानीयजैनमहाशास्त्रप्रभवकल्लोलस्थानीयवाक्यान्तरशाखेभ्यः सामान्यदृष्टिपवनप्रेरितपरसमयबिन्दूद्गमस्याविरोधात्, ' समुद्रान्निर्गतबिन्दुभिः समुद्रस्य गाम्भीर्यहानिः ' इति तु न पामरस्यापि संमतमिति यत्किंचिदेतत्। एवकाराध्याहारेण वृत्तिसंघटना तु वृत्तिकृदभिप्रायेणैव विरुद्धा, ' अन्यत्र न सुन्दरम् ' इत्यस्यार्थस्य वृत्तिकृदनभिप्रेतत्वात्, उदितानुदितयोः करणनियमयोरभेदेन भणनं च यदुदितस्याकरणनियमस्यापत्त्या तद्भेदवादिभगवद्वक्तापर्यवसायिनी स्यात्, तदा तद्भेदवर्णनमपि सामान्याकरणनियमापत्त्या तदभेदवादिभगवद्वक्तापर्यवसायिनी स्यात्, न हि तद्भेदमेव भगवान् वक्ति नाभेदमित्येकान्तोऽस्ति, भेदाभेदवादित्वात्तस्येति पक्षान्तरं परित्यज्य विचारणीयम्; परगुणद्वेष एव भवतामवलेति। एतदर्थसमर्थनायैव हि ' सर्वप्रवादमूलं द्वादशाङ्गं रत्नाकरतुल्यम् ' इत्यत्र " उदधाविव " इत्यादिसंमतितयोद्भावितं वृत्तिकृता।

. अत्र परः प्राह—यत्तु ' सर्वप्रवादानां द्वादशाङ्गं रत्नाकरतुल्यम् ' इति समर्थनाय टीकाकारेण " उदधाविव सर्वसिन्धवः॰" इत्यादिकमपि सिद्धसेनदिवाकरवचनं संमतितयोद्भावितं तत् विचार्यमाणमसंगतमिवाभाति। तथाहि—यदि द्वादशाङ्गं रत्नाकरतुल्यम्, तर्हि नदीतुल्याः प्रवादा न भवेयुः, समुद्रनदीनामुत्पत्तेरभावात्, समुद्रस्य च नदी-

, तीर्थकरवचनसंग्रहविशेषप्रस्तारमूलव्याकरणी।
द्रव्यार्थिकश्च पर्यवनयश्च शेषा विकल्पा अनयोः॥

पितृत्वापत्त्या "'नदीपतिः समुद्रः' इति कविसमयख्यातिविप्रसक्तेः, समुद्रस्य गाम्भीर्यहानिप्रसक्तेश्च। तस्मात्स्तुतिकर्तुरभिप्रायोऽयम्—हे नाथ! 'त्वयि' सर्वज्ञे दृष्टयोऽन्यतीर्थिकानां निजनिजमार्गश्रद्धानलक्षणाः 'समुदीर्णाः' सम्यगुदयं प्राप्ताः तद्विषयो भगवान् ज्ञात इत्यर्थः। अयं भावः—यत्किञ्चिद्करणनियमादिकं जिनेन सुन्दरतया भणितम्, तदन्यतीर्थिकैरपि तथैव प्रतिपन्नम्। एतच्च साम्प्रतं नालिकेरादिफलाहारेणैकादशीपर्वोपवासं कुर्वाणा जैनाभिमतोपवासं सम्यक्तया मन्यन्ते, जैनाश्च तदुपवासं लेशतोऽपि न मन्यन्ते। अत एव च 'न च तासु भवान् प्रदृश्यते' इति। तासु–अन्यतीर्थिकदृष्टिषु 'भवान् न प्रदृश्यते' अन्यतीर्थिकश्रद्धानविषयीभूतं धार्मिकानुष्ठानं गङ्गास्नानादिकं भवान् लेशतोऽपि न मन्यते इत्यर्थः। अन्यतीर्थिकानां दृष्टयो भवति वर्तन्ते। तत्र दृष्टान्तमाह—यथोदधौ सर्वाः सिन्धवः समुदीर्णा भवन्ति–सम्यगुदयं प्राप्ताः स्युः, लोकेऽपि भर्तृसंबन्धेन स्त्रिय उदिता भवन्तीति प्रसिद्धेः। 'तासु भवान्नास्ति' इत्यत्र दृष्टान्तमाह—यथा प्रविभक्तासु सरित्सु नदीषु समुद्रो नास्ति। तासु च समुद्रो नावतरतीत्यर्थः। अनेनाभिप्रायेण स्तुतिः, न पुनरर्हदुपदिष्टप्रवचनद्वाराऽर्हत्सकाशादन्यतीर्थिकदृष्टयः समुत्पन्ना इत्यभिप्रायेणेति॥

तदसत्, प्राचीनाचार्यव्याख्यामुल्लङ्घ्य विपरीतव्याख्यानस्यापसिद्धान्तत्वात्। तदाहुः श्रीहेमचन्द्रसूरयः—

"मदान्धवादृशवमयुक्तमन्यैस्तदन्यथाकारमकारि शिष्यैः।
न विप्लवोऽयं तव शासनेऽभूदहो अधृष्या तव शासनश्रीः॥" इति।

न चैतदुपदेशपदवृत्तिकृत एव दूषणदानम्, किन्तु "एक एव मार्गोऽपि तेषां शमपरायणः।" इत्यादिवदतां श्रीहरिभद्रसूरीणां 'समाख्यानम्' इति पदसूचितग्रन्थकृदेकवाक्यतापन्नानां श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां तदनुसारिणामन्येषां चेत्यतिदुरन्तोऽयं कोऽपि मोहमहिमा। गाथानुपपत्तिरुद्भाविता 'यदि द्वादशाङ्गं रत्नाकरतुल्यम्' इत्यादिना सानुपपत्ता, समुद्राज्जलं गृहीत्वा मेघा वर्षन्ति, ततश्च नद्यः प्रभूता जन्य इति प्रसिद्धेः, परप्रवादानामपि नद्यनुरूपाणां जैनागमस्य समुद्र-

सृतीनामर्थजलाद्यांशिकक्षयोपशमसंघातप्रवृद्धिसंभवात्। एवं नदीतुल्यानां परसमयानां जैनागमसमुद्रमूलत्वे लोकनीत्याऽपि बाधकाभावात्। अत एव न समुद्रस्य नदीमित्रत्वापत्तिदोषोऽपि, लोकनीत्याऽपि तदनुपपत्तेः। यदि चोपमानगतसकलधर्मेण तत्सहचरितानभिमतधर्मापत्तिः स्यात्, तदा चन्द्रोपमया मुखादौ कलङ्कित्वाद्यापत्तिरपि स्यादिति। न चैवं संघातमात्रादीनामिव जैनागमानुसारिक्षयोपशममात्रात् परवादानामनुपहितार्थसत्यत्वप्रसङ्गः, इष्टत्वात्, जैनागमानुसारित्वपरिज्ञानेऽपि तदनुपनिबद्धमिथ्यात्वकल्पनयैव तेषां मिथ्यात्वात्। न चैवं जिनदेशनाया उपचितमिथ्यात्वमूलत्वेनानर्थमूलत्वापत्तिः, विषवद्विनाशिप्रवृत्तावनुपहतस्तदुपस्थितावपि दोषाभावात् भावस्यैव प्राधान्यात्। तदुक्तमष्टके—

" इत्थं चैतदिहेष्टव्यमन्यथा देशनाऽप्यलम्।
कुधर्मादिनिमित्तत्वाद्दोषायैव प्रसज्यते ॥ " इति

परामिप्रायेण प्रकृतस्तुतिवृत्तव्याख्याने च त्वत्तः समुदीर्णाः— इति पाठे 'त्वयि समुदीर्णाः' इति पाठस्य क्लिष्टत्वापत्तिः। किं च— 'एवं परेषां भगवदभिहितार्थश्रद्धानं भगवतश्च तद्देशकत्वाश्रद्धा' एतावता भगवत्प्रतिष्ठालाभः। सांप्रदायिके त्वर्थे 'भगवत्यनन्तदृष्टयः समवतरन्ति, भवांश्च न तासु' इत्येवं श्वेतरसकलदर्शनार्थव्यापकार्थप्रवचनवक्तृत्वरूपातिशयालाभ इत्युपमया व्यतिरेकालंकाराक्षेपात् पुष्टार्थत्वं काव्यस्य स्यात्। किं च—एवमपि परेषां जिनाभिहितार्थश्रद्धानाभ्युपगमे सम्यक्त्वबीजलाभाभ्युपगमप्रसङ्गः। न च तेषां कदाचित् यथार्थजिनोक्तश्रद्धानेऽपि तत्त्वेनवचेति द्वेषत्वेन भावाभावात्। देवो रागद्वेषरहितः सर्वज्ञ एव भवति नापरः, स चास्मदभिमतः सुगतादिरेवेति शाक्यादीनाम्, देवो हरिरेव, परमसत्यमार्गप्रणेतृत्वादि च मिथ्यात्वबीजं दिगम्बरादीनामस्त्येवेति न तेषु धर्मसंभव इति वाच्यम्। तथाऽपि माध्यस्थ्यपक्षपातरहितानां 'यः कश्चिद् रागादिरहितो विशिष्टपुरुषः स देवः' इत्यादिसंमुग्धश्रद्धानवतां भगवदभिहितपारमार्थिकसुन्दरार्थग्राहिणां धर्मबीजमङ्गापरस्य प्रतिरनुमताप च-

स्यात्, अविरतयोगदृष्ट्या तत्प्रणीतवाक्येषु सुन्दरार्थानुपलम्भेऽप्यला प्यादिक्रियाभिकत्वोपपत्तेश्चैतस्यात्मदृष्ट्या विचारणीयम्, तां विना यद्वन्निषादादिक्रियापातात् तत्त्वाप्रतिपत्तेः। तदुक्तं योगबिन्दौ—

"वादांश्च प्रतिवादांश्च वदन्तो निश्चितांस्तथा।
तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति तिलपीडकवद् गतौ॥
अध्यात्ममत्र परम उपायः परिकीर्तितः।
गतौ सन्मार्गगमनं यथैव ह्यप्रमादिनः॥" इति।

नन्वेतदयुक्तम्—मिथ्यादृशां प्राणातिपातादिविनिवृत्तेरप्यधर्मतो निर्दिष्टत्वात् तथा तेषां देशाराधकत्वाभावात्। तदुक्तं सूत्रकृताङ्गे— "अहावरे तच्चस्स ठाणस्स मीसगस्स विभंगे एवमाहिज्जइ, जे इमे भवंति आ[illegible] [illegible]" इत्यादि यावत् ××× "अगत्तादुक्खपहीण मग्गे एगंतमिच्छे [illegible]" इति। एतद्वृत्तिकृद्वो यथा— "अत्र चाधर्मपक्षेण युक्तो धर्मपक्षो [illegible] इत्युक्ते, तथाधर्मस्य भूयिष्ठत्वादधर्मपक्ष एव [illegible]। [illegible] [illegible] कांश्चिदप्यादाय प्राणातिपातादिनिवृत्तिं विदधति, तथा [illegible] [illegible] [illegible], तथा मिथ्यात्वानुभावात् [illegible] [illegible]" इत्यादीति चेत्। सत्यम्, नहि वयमपि [illegible] [illegible] प्राणातिपातादिविनिवृत्ति[illegible] देशाराधकत्वं ब्रूमः, किन्तु [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] धर्मतरं न [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], यदु[illegible]— "[illegible]" इति। एतद्वृत्तिर्यथा— "[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

अयं भावः—एकाकिनस्तावत्तथाविधचारित्रासंभव एव, स्वयं गीता-र्थस्य तन्निश्रितागीतार्थस्य वा चारित्रसंभवात्। न हि चारित्रपरिणामे सति गुरुकुलवासमोचनादिकमसमञ्जसमापद्यते।

उक्तं च पञ्चाशके—

तो ण चरणपरिणामे एयं असमंजसं इह होइ।
आसण्णसिद्धियाणं जीवाण तहा य भणियमिणं॥
नाणस्स होइ भागी थिरयरो दंसणे चरित्ते य।
धन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं न मुंचंति॥

ततः कष्टविहारिणोऽप्येकाकिनो गुरुकुलवासैकाकिविहारयोर्गुण-दोषविपर्यासमबुध्यमानस्य स्वाभिनिवेशात्तपोरतस्यानागमिकत्वेनै-काकित्वेन च प्रवचननिन्दाकारिणः शेषसाधुषु पूजादिच्छंदाभिप्राय-स्य च प्रायो यत्समीक्षितकारित्वेनाभिसन्धित्वात् बालवदसाधुत्वमेव

तदुक्तम्—

“ जे उ तह विवज्जत्था सम्मं गुरुलाघवं अयाणंता।
सग्गाहा किरियरया पवयणखिंसावहा खुद्दा॥
पायं अभिन्नगंठी तमा(वो)उ तह दुक्करंपि कुव्वंता।
बालव्व ण ते साहू धंखाहरणेण विन्नेया॥ ” त्ति।

तथापि न सर्वेषां सहजः परिणाम इति यस्यैकाकिनो विहारिणो नातिमधुरः परिणामः, किन्तु मृगपर्षदन्तर्गतस्य साधोरपवादादिभीरु-तयैव तथाविधकर्मवशाद् गच्छवासमभीरुतयैवैकाकित्वं संपन्नम्, स्वप्र-

---

१ ततो न चरणपरिणामे एतदसमञ्जसमिह भवति।
आसन्नसिद्धिकानां जीवानां तथा च भणितमिदम्॥
ज्ञानस्य भवति भागी स्थिरतरो दर्शने चारित्रे च।
धन्या यावत्कथायां गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति॥

२ ये तु तथा विपर्यस्ताः सम्यग् गुरुलाघवमजानन्तः।
स्वग्राहाः क्रियारताः प्रवचननिन्दावहाः क्षुद्राः॥
प्रायोऽभिन्नग्रन्थयः तमसस्तु तथा दुष्कराण्यपि कुर्वन्तः।
बाला इव न ते साधवः ध्वाङ्क्षाहरणेन विज्ञेयाः॥

[illegible] न निवृत्ता, तस्य स्वरानुसारेण सत्वप्रवृत्तेर्मध्यानकाले पतति किंचित्तु कदाचित्परिणामविशेषवशाद्गमनानुपात्यपि स्यात्।

तदुक्तमुपदेशमालायाम्—

" ओसन्नविहारिस्स गुणविहीणस्स [illegible] ।
[illegible] कयं अप्पणो वहंतु पउर ॥ " इति ।

एतद्वृत्तिर्यथा—" अपगतिनिर्दिष्टः सम्यग्परिगृहीतः श्रुतनिकष आगम-[illegible] येन न तथा [illegible] बहुत्वार्थं [illegible] [illegible] तेन [illegible] [illegible] धर्मं [illegible] [illegible] [illegible] ॥"

[illegible] किंचित्प्रवृत्ति [illegible] अन्यथा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ; न तु [illegible] [illegible] इति न दोषः । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible] ॥ ९० ॥

ननु ' [illegible] ' इति [illegible] —

[illegible] ।
[illegible] ॥ ९१ ॥

लोऽभिव्यक्ताओति । 'लौकिकमिथ्यात्वाल्लोकोत्तरिकं तत् मिथ्यात्वं महापापम्' इत्येकान्तो न युक्तः, यत्परिणामा शुद्धिफलया नानाभेदाः संभवन्ति । तथा च यथा लौकिकं मिथ्यात्वं तीव्रमन्दादि-भेदान्नानाविधं तथा लोकोत्तरमपीति न विशेषः, प्रत्युत ग्रन्थिभेदा-नन्तरमल्पबन्धापेक्षया लोकोत्तरमेवाल्पपापमिति । तदुक्तं योगबिन्दु-सूत्रवृत्त्योः—

" भिन्नग्रन्थेस्तृतीयं तु सम्यग्दृष्टेरतो हि न ।
पतितस्याप्यसौ बन्धो ग्रन्थिमुल्लङ्घ्य देशितः ॥

"' भिन्नग्रन्थेस्तृतीयं तु ' अनिवृत्तिकरणं पुनर्भवति । एवं सति यत्सिद्धं तदाह—सम्यग्दृष्टेर्जीवस्य ' अतो हि ' अत एव करणप्रबलत्वादेव हेतोः ' न ' नैव ' पतितस्य ' तथाविधसंक्लेशात्परिभ्रष्टस्य सतो लभ्यते बन्धो ज्ञानावरणादि-पुद्गलग्रहरूपः, कीदृशः ? इत्याह—' ग्रन्थिं ' ग्रन्थिभेदकालभाविनीं कर्मस्थिति-मित्यर्थः, ' उल्लङ्घ्य ' अतिक्रम्य ' देशितः ' सप्ततिकोट्यादिप्रमाणतया प्रज्ञप्तः, " बंधेण न वोलइ कयाइ "[1] इत्यादिवचनप्रामाण्यात् ॥ "

" एवं सामान्यतो ज्ञेयः परिणामोऽस्य शोभनः ।
मिथ्यादृष्टेरपि सतो महाबन्धविशेषतः ॥

"' एवं ' ग्रन्थेरुल्लङ्घनेन बन्धाभावात् ' सामान्यतः ' न विशेषेण ज्ञेयः परि-णामोऽस्य—सम्यग्दृशः ' शोभनः ' प्रशस्तो मिथ्यादृष्टेरपि ' सतः ' तथाविध-मिथ्यात्वमोहोदयात्, कुतः ? इत्याह—' महाबन्धविशेषतः ' इह द्विधा बन्धः, महा-बन्ध इतरबन्धश्च । तत्र मिथ्यादृष्टेर्महाबन्धः, शेषश्चेतरस्य । ततो महाबन्धस्य वि-शेषतोऽवस्थान्तरनिक्षेपात् । इदमुक्तं भवति—लब्धसम्यक्त्वस्य प्राणिनो मिथ्यादृ-ष्टित्वेऽपि न सामान्यमिथ्यादृष्टेरिव बन्धः, किन्तु कश्चिदत्यन्तन्यूनः ॥ "

तद्विशेष एव कुतः ? इत्याह—

" सागरोपमकोटीनां कोट्यो मोहस्य सप्ततिः ।
अभिन्नग्रन्थिबन्धो न त्वेकापीतरस्य तु ॥

---

१ बन्धेन नातिक्रामति कदाचित् ।

सागरोपमकोटीनां कोट्यां मोहस्य सप्ततिः कर्मग्रन्थप्रसिद्धा अभिन्नग्र-
न्थस्योत्कर्षतो बन्धो 'यद्' यस्मात्कारणात् 'न तु' न पुनरेकाऽपि सागरोप-
न्धीबन्धः, 'इतरस्य तु' भिन्नग्रन्थेः पुनर्मिथ्यादृष्टेरपि मतः ॥

अथोपसंहरन्नाह—

तदत्र परिणामस्य भेदकत्वं नियोगतः।
बाह्यं त्वसदनुष्ठानं प्रायस्तुल्यं द्वयोरपि ॥

यतो ग्रन्थिमतिक्रम्यास्य न बन्धस्तत् तस्माद् 'अत्र' अनयोर्भिन्नग्रन्थीतर-
जीवयोर्विषये 'परिणामस्य' अन्तःकरणस्य भेदकत्वं भेदकभावो 'नियोगेन'
नियोगेन, 'बाह्यं तु' बहिर्भवं पुनरसदनुष्ठानमर्थोपार्जनादि 'प्रायो' बाहुल्येन
'तुल्यं' समं द्वयोरप्यनयोरिति" सैद्धान्तिकमतमेतद्। येऽपि कार्मग्रन्थि-
का भिन्नग्रन्थेरपि मिथ्यात्वप्राप्तावुत्कृष्टस्थितिबन्धमिच्छन्ति, तेषाम-
पि मतेन तथाविधरसाभावात् तस्य शोभनपरिणामत्वे न विप्रतिपत्तिः।
यद्यपि अल्पबन्धेऽपि भिन्नग्रन्थेरशुभानुबन्धान्मिथ्यात्वप्रायल्पेऽनन्त-
संसारित्वं संभवति, तथाऽपि मन्दीभूतं लोकोत्तरमिथ्यात्वं संनिहित-
मार्गावतरणबीजं स्यादिति विशेषः।

न चैवं 'लौकिकमिथ्यात्वाल्लोकोत्तरमिथ्यात्वं शोभनं'—इत्येका-
न्तोऽपि ग्राह्यः, लोकोत्तरस्यापि भिन्नग्रन्थीतरसाधारणत्वात्, मुग्धा-
नां परेषां मिथ्यात्ववृद्धिजनकतया लोकोत्तरमिथ्यात्वस्यापि महापाप-
त्वेनोक्तत्वाच्च। यदागमः—

"जो जहवायं ण कुणइ मिच्छद्दिट्ठी तओ हु को अण्णो।
वड्ढेइ मिच्छत्तं परस्स संकं जणेमाणो ॥" इति।

तस्मादत्रानेकान्त एव श्रेयानिति ॥ २८ ॥

गीतार्थनिश्रितमपि देशाराधकमाह—

यो यथा वादं न करोति मिथ्यादृष्टिस्ततः खलु कोऽन्यः।
वर्धयति मिथ्यात्वं परस्य शङ्कां जनयन् ॥

पढमकरणभेएणं गंथासन्नो जई व सड्ढो वा।
णेगमणयमयभेआ इह देसाराहगो णेओ ॥ २७॥

पढमत्ति। प्रथमकरणभेदेन यथाप्रवृत्तकरणावस्थाविशेषेण ग्रन्थ्यासन्नो ग्रन्थिनिकटवर्ती अपुनर्बन्धकादिभावशाली यतिर्वा श्राद्धो वा इह प्रकृतविचारे नैगमनयभेदात्प्रस्थकन्यायेन–विचित्रावस्थाऽभ्युपगन्तृनैगमनयमतविशेषादवगाहेशाराधको ज्ञेयः।

अयं भावः—गीतार्थस्तावत्प्रकृतिभद्रकत्वादिगुणवतां प्राणिनां योग्यताविशेषमवगम्य केषांचिज्जिनपूजा–तपोविशेष–प्रतिक्रमण–सामायिकादि श्रावकधर्मं समर्पयन्ति, केषांचिच्च प्रव्रज्यामपि; तेषां चापुनर्बन्धकदशायां सदनुष्ठानरागमात्रेण तदनुष्ठानं धर्ममात्रहेतुतया पर्यवस्यति। तदुक्तं पूजामधिकृत्य विंशिकायाम्—

"पढमकरणभेएणं गंथासन्नस्स धम्ममित्तफलो।
साहुत्तगाइभावो जायइ तह नाणुबंधत्ति ॥"

तपोविशेषमाश्रित्योक्तं पञ्चाशके—

"एवं पडिवत्तीए इत्तो मग्गाणुसारिभावाओ।
चरणं विहिअं बहवे पत्ता जीवा महाभागा ॥"

तथा प्रव्रज्यामाश्रित्य तत्रैवोक्तम्—

"दिक्खाविहाणमेअं भाविज्जंतं तु तंतणीईए।
सइअपुणबंधगाणं कुग्गहविरहं लहुं कुणइ ॥"

प्रथमकरणभेदेन ग्रन्थ्यासन्नो यतिर्वा श्राद्धो वा।
नैगमनयमतभेदादिह देशाराधको ज्ञेयः ॥ २७ ॥

---

१ प्रथमकरणभेदेन ग्रन्थ्यासन्नस्य धर्ममात्रफलो।
साधुत्वकादिभावो जायते नानुबन्ध इति॥

२ एवं प्रतिपत्त्येतः मार्गानुसारिभावात्।
चरणं विहितं बहवो प्राप्ता जीवा महाभागाः ॥

३ दीक्षाविधानमेतद् भाव्यमानं तु तन्त्रनीत्या।
सदपुनर्बन्धकयोः कुग्रहविरहं लघु करोति ॥

" एतद्भावयति यथा—दीक्षाविधाने जिनदीक्षाविधिभिन्नेनदनन्तरोक्तं ' भाविज्जंते तु ' त्ति भाव्यमानमपि पर्यालोच्यमानमपि आस्तामभाव्यमानं सकृद्बन्धकापुनर्बन्धकाभ्यामिति गम्यम् । अथवा भाव्यमानमेव नाभाव्यमानमपि, तुशब्दोऽपिशब्दार्थ एवकारार्थो वा, तन्त्रनीत्या—आगमन्यायेन, कयोः ? इत्याह-सकृदेकदा न पुनरपि च बन्धो मोहनीयकर्मोत्कृष्टस्थिति बन्धनं यथास्तौ सकृदपुनर्बन्धकौ तयोः, सकृद्बन्धकस्यापुनर्बन्धकस्य चेत्यर्थः । तथा यो यथाप्रवृत्तकरणेन ग्रन्थिप्रदेशमागतोऽभिन्नग्रन्थिः सकृदेवोत्कृष्टां सागरोपमकोटाकोटिसप्ततिलक्षणां स्थितिं भन्त्स्यति असौ सकृद्बन्धक उच्यते, यस्तु तां तथैव क्षपयन् ग्रन्थिप्रदेशमागतः पुनर्नतां भन्त्स्यति भेत्स्यति च ग्रन्थिं सोऽपुनर्बन्धक उच्यते । एतयोश्चाभिन्नग्रन्थित्वेन कुग्रहः संभवति, न पुनर्विरतसम्यग्दृष्ट्यादीनाम्, मार्गाभिमुखमार्गपतितयोस्तु कुग्रहसंभवेऽपि तत्त्याग एतद्भावनामात्रसाध्य इष्यत उक्तं—सकृद्बन्धकापुनर्बन्धकयोरिति । एतयोश्च भावसम्यक्त्वाभावादीक्षायां द्रव्यसम्यक्त्वेनैवमारोप्यते इति कुग्रहविरहमसदभिनिवेशवियोगं लघु शीघ्रं करोति त्रिचयं इति ॥ "

तथा च धर्ममात्रफलानुष्ठानवतां गीतार्थनिश्रितसाधुश्रावकाणामपि भावतोऽनधिगतश्रुतज्ञानत्वाच्छीलवत्त्वाच्च देशाराधकत्वमेव तन्त्रेऽपि परिभाषणात्, चारित्रमोहनीयक्षयोपशमविशेषाद्भावतोऽधिगतश्रुतज्ञानानां शीलवतां द्रव्यतोऽल्पश्रुतानामपि माषतुषादीनां त्वेवं सर्वाराधकत्वमेव परिशिष्यते इति द्रष्टव्यम् ॥ २७ ॥

विवेचितः प्रथमो भङ्गः, अथ द्वितीयं भङ्गं विवेचयन्नाह—

देसस्स भंगओ वा अलाहओ वा विराहगो वीओ।
संविग्गपक्खिओ वा सम्मद्दिट्ठी अविरओ वा ॥२८॥

देसस्सत्ति । देशस्य मोक्षमार्गतृतीयांशभूतस्य चारित्रस्य गृहीतस्य भङ्गादलाभाद्वा देशस्य विराधको ज्ञेयः । स च देशभङ्गापेक्षया संविग्नपाक्षिको देशाप्राप्त्यपेक्षया चाविरतसम्यग्दृष्टिः, तथा च ज्ञानदर्शनवत्त्वे सति चारित्रभङ्गाप्राप्त्यन्यतरवत्त्वं देशविराधकत्वमिति परिभाषितं भवति ॥ इत्थं च जिनोक्तानुष्ठानमधिकृत्यैव कृतमनिश्रा-

देशस्य भङ्गतो वा अलाभतो वा विराधको द्वितीयः ।
संविग्नपाक्षिको वा सम्यग्दृष्टिरविरतो वा ॥ २८ ॥

निर्देशेन देशाराधकः, विरतिपरित्यागेनैव चाविरतसम्यग्दृष्टिरपि देशविराधकः, "प्राप्तस्य तस्यापालनात्" इति वचनात् इत्युभयोरपि प्रकारयोः सविषयत्वेन प्रामाण्यसिद्धेः 'यद्मासेवी' इति विकल्पेन व्याख्यानं तत्केनाभिप्रायेण? इति संशये सम्यग्व्यक्तृवचनं यथमावे श्रोतुकामाः स्म इति चेत्पूयम्, यतो यथमासिमात्रेण विराधकत्वं स्यात् तर्हि चरकपरिव्राजकादीनां 'ज्योतिष्कादूर्ध्वमुपपाताभावः प्रसज्येत, मोक्षकारणभूतानां सम्यग्ज्ञानादीनां त्रयाणां लेशतोऽप्यभावेन देशविरतिसर्वविरत्योर्युगपद्विराधकत्वात्। तथा 'द्वादशाङ्गपर्यन्तनानाश्रुतावधिमद्गृहमासिमान् छद्मस्थसंयतो दूरे, कैवल्यप्राप्तजिनकल्पादेर्विराधकः प्रसज्येत' इति यत्परेण प्राचीनग्रन्थदूषणरसिकेण प्रोक्तं तत्परिभाषाज्ञानाभावविजृम्भितमिति द्रष्टव्यम्। यो यद्मासिमान् स तद्विराधक इति व्याप्तौ च तत्र तात्पर्याभावात्, किन्तूक्तपरिभाषायामेव तात्पर्यात्। तत्फलं च देशविराधकत्वेन देशाद्याराधकत्वाक्षेपः। तथा च पूर्वभङ्गाद्राधिक्यं लभ्यते, तेन देशविराधकत्वेऽविरतसम्यग्दृष्टेर्देशाराधकत्वादप्यधमत्वे स्यादित्यपास्तम्, परिभाषितस्य विराधकत्वस्याधमत्वाप्रयोजकत्वात् प्रत्युत देशाद्याराधकत्वाक्षेपकतयोत्कर्षप्रयोजकत्वात्। न च परिभाषा न सूत्रनीतिरिति वाच्यनीयम्, "सव्वामगंधं परिन्नाय निरामगंधो परिव्वए" इत्यादीनां परिभाषासूत्राणामपि तन्त्रव्यवस्थापितत्वात्। यदि च देशविराधकत्वं नैवं पारिभाषिकमङ्गीक्रियते, तदाऽनुपात्तव्रतः सम्यग्दृष्टिः कस्मिन् भङ्गेऽवतारणीयः? न च नावतारणीय एव, सर्वाराधकादन्यत्र सहकारियोग्यताभावाभिधानाय विभिरेव भङ्गैः सर्वेषां तद्विलक्षणानां संग्राह्यत्वादिति सूक्ष्ममीक्षणीयम् ॥ २८ ॥

तृतीयचतुर्थभङ्गौ विवेचयति–

तइए भंगे साहू सुअवंतो चेव सीलवंतो अ।
उवयारा सड्ढोवि य भवाभिणंदी चउत्थंमि ॥२९॥

तृतीये भङ्गे साधुः श्रुतवांश्चैव शीलवांश्च।
उपचाराद् श्राद्धोऽपि च भवाभिनन्दी चतुर्थे ॥ २९ ॥

१ सर्वामगन्धं परिज्ञाय निरामगन्धः परिव्रजेत्॥ (आचार)

नइए भंगत्ति। श्रुतवांश्चैव शीलवांश्च साधुस्तृतीयभङ्गे सर्वाराधकलक्षणे समवतारणीयः, उपरतत्वाद् भावतो विज्ञानधर्मत्वाच्च त्रिप्रकारस्यापि मोक्षमार्गस्याराधकत्वात्। श्राद्धोऽपि चोपचारात्तृतीयभङ्ग एव, देशविरतौ सर्वविरत्युपचारात् ज्ञानदर्शनयोश्चाप्रतिहतत्वात्। तत्र च चतुर्थभङ्गे सर्वविराधकलक्षणे भवाभिनन्दी क्षुद्रत्वादिदोषवान् देशतोऽप्यनुपरतो मिथ्यादृष्टिरिति ॥ २९ ॥

अथ केचिद्वदन्ति यो मिथ्यादृष्टिरन्यमार्गस्थः स सर्वविराधको भवतु, यस्तु जैनमार्गस्थः स भवाभिनन्द्यपि न तथा, व्यवहारस्य बलवत्त्वात्, "ववहारोवि हु बलवन्तो"[1] इति वचनप्रामाण्यादिति तन्मतनिराकरणार्थमाह—

भावो जेसिमसुद्धो ते ववहारट्ठियावि एरिसया।
णिच्छयपरंमुहो खलु ववहारो होइ उम्मग्गो ॥३०॥

भावोत्ति। भावश्चित्तपरिणामो येषामशुद्धः—अपुनर्बन्धकाद्यौचित्येन लेशेनापि निश्चयास्पर्शी ते व्यवहारस्थिता अपि—स्वाभिमतैहिकप्रयोजनार्थं व्यवहारमाश्रिता अपि ईदृशाः सर्वविराधका एव, निश्चयपराङ्मुखः खलु [illegible] व्यवहार उन्मार्गो भवतीति न तेषां क्लिष्टकर्मणां स [illegible] त्राणायेति। यस्तु व्यवहारो बलवानप्युक्तः स निश्चयप्रापको न तु तद् [illegible]। अत एव 'अविधिनाप्यभ्यासो विधेयः, दुःषमायां विधि [illegible] तस्यैव चाश्रयणे मार्गोच्छेदप्रसङ्गात्'—इत्यादावाशीप [illegible] विधियत्न एव व्यवहारानु [illegible] माले कर्म [illegible]। प्रत्युक्तं धर्मरत्नाकरे—

"अ[illegible] एवं होई [illegible] सीईरि।
[illegible] ॥" इति।

भावो ये[illegible] व्यवहारस्थिता अपीदृशाः।
निश्चय[illegible] खलु व्यवहारो भवत्युन्मार्गः ॥ ३० ॥

१ ववहारोऽवि हु [illegible]।
२ [illegible] एवं होइ सुत्तोएण हीइति।
[illegible] हरंतो सुत्तगो दिपरंतेण [illegible]॥

एतद्वृत्तिर्यथा—"आलोच्य-विमृश्यैवं पूर्वोक्तन्यायेन तन्त्रवचनम्,
इत्यादि-पूर्वश्च-तन्त्रस्य पूर्वो भागोऽपरश्च-तस्यैवापरो भागः पूर्वापरं तेन, सप
वा एतत्प्रत्यये सति पूर्वापरेणेति पूर्वापरभावयोरित्यर्थः, तयोरविरोधेनेति य
अनेन चालोचनमात्रस्य व्यवच्छेदः, तस्य तत्त्वावबोधासमर्थत्वादिति सूरि
चार्थः पण्डितानां क्रियां विधाने वन्दनागतवेलायामाराधनरूपे यत्न उद्यमो
यत्नः स कर्तव्यो विधातव्यो विमुक्तालस्यैः।'स्वयं विधिना वन्दना
अन्येऽपि विधिनैव तां विधापयितव्या इत्यर्थः। किमर्थमेतदेवम्? इत्याह—
नामल्पमुग्धबुद्धीनां हितं श्रेयस्तद्रूपो योऽर्थः स हितार्थस्तस्मै हितार्थाय,
विपरीततया। यदा हि गीतार्था विधिना स्वयं वन्दनां विदधति, अन्यांश्च
विधापयन्ति, तदा मुग्धबुद्धयोऽपि तथैव प्रवर्तन्ते, प्रधानानुसारित्वान्मार्गाणा

आह च—

" जो उत्तमेहिं मग्गो पहओ सो दुक्करो न सेसाणं।
आयरिअंमि जयंते तयणुचरा के णु सीयंति ॥[1]

तथा—

जे जत्थ जया जइआ बहुस्सुआ चरणकरणउज्जुत्ता।
जं ते समायरंती आलंबणं तिव्वसड्ढाणं ॥"[2]

'जय'त्ति दुष्षमादौ, 'जइअ'त्ति दुर्भिक्षादावितिं। तथाप्रवृ
ते वन्दनाधनजन्यं हितमासादयन्ति, तद्विराधनाजन्यप्रत्यपापे
मोचिता भवन्तीति। अयं चोपदेशोऽसमञ्जसतया स्वयं वन्दनां
चानांस्तथाऽनवाप्तापुनर्बन्धकापयरथेभ्यस्तथाविधजिज्ञासादिलिङ्गि
कलेभ्यो जनेभ्यस्तां प्रयच्छतः सूरीन् वीक्ष्य आचार्येण विहितः,
हि तत्प्रवृत्तौ तेषामन्येषां चानर्थोऽसमञ्जसक्रियाजन्या च शासना
जना मा भूदित्यभिप्रायेणेति गाथार्थः। इति। अत एव च कालानु
चाज्ञैनप्रवचनेऽप्यल्पस्यैव जनस्याराधकस्य दर्शनात् जिनाज्ञारुचिः
प्वेव भक्तिमानादिकार्यमिति पूर्वाचार्या वदन्ति ॥

१ य उत्तमैर्मार्गः प्रहतः स दुष्करो न शेषाणाम्।
आचार्ये यतति तदनुचरा के नु सीदन्ति ॥

२ ये यत्र यदा यदा बहुश्रुताश्चरणकरणोपयुक्ताः।
यत् समाचरन्ति आलम्बनं तीव्रश्रद्धानाम्

उक्तं चोपदेशपदे—

" एवं पाएण जणा कालणुभावा इहंपि सव्वेवि।
णो सुंदरत्ति तम्हा आणासुद्धेसु पडिबंधो ॥ " त्ति ॥

एतद्वृत्तिर्यथा—एवमनन्तरोक्तोदाहरणवत्प्रायो बाहुल्येन जना लोकाः कालानुभावाद्वर्तमानकालसामर्थ्याद् इहापि जिनमतेऽपि सर्वेऽपि साधवः श्रावकाश्च नो—नैव सुन्दरा वर्तन्ते, किन्त्वनाभोगादिदोषाच्छास्त्रप्रतिकूलवृत्तय इति पूर्ववत् तस्मात्कारणादाज्ञाशुद्धेषु— सम्यगधीतजिनागमाचारवशाच्छुद्धिमागतेषु साधुषु श्रावकेषु च बहुमानः कर्तव्य इति ॥ ३० ॥

नन्वेवं विधिविकलव्यवहारस्याराधकत्वाप्रयोजकत्वेऽपि विधिशुद्धव्यवहारस्य भावहीनस्याप्याराधकत्वप्रयोजकत्वे किं बाधकं परं प्रति, तस्य निश्चयप्रापकत्वाद् इत्यत आह—

भावुज्झियववहारा ण किंपि आराहगत्तणं होइ।
भावो उ बोहिबीजं सव्वण्णुमयंमि थोवोवि ॥३१॥

भावोज्झितेति। भावोज्झितव्यवहाराद् भवाभिनन्दिनां द्रव्यव्रतधारिणां विधिसमग्रादपि न किमप्याराधकत्वं भवति, परं प्रति निश्चयप्रापकस्यापि तस्य स्वकार्याकारित्वात्। भावस्तु सर्वज्ञमते स्तोकोऽपि बोधिबीजम्, श्रितधर्मविषयस्य स्तोकस्यापि भावस्य विशेषफलत्वात्। अत एवाद्या धर्मचिन्ताऽपि प्रथमं समाधिस्थानमुक्तम्।

तदुक्तं समवायाङ्गे—" धम्मचिंता वा से असमुप्पण्णपुव्वा समुप्पज्जेज्जा सव्वं धम्मं जाणित्तए " त्ति ॥

एतद्वृत्तिर्यथा—" तत्र धर्मा जीवादिद्रव्याणां पर्यायोत्पादादयः स्वभावा- स्तेषां चिन्ता-अनुप्रेक्षा, धर्मस्य वा श्रुतचारित्रात्मकस्य सर्वज्ञभाषितस्य ' इतिह

भावोज्झितव्यवहारान्न किमप्याराधकत्वं भवति।
भावस्तु बोधिबीजं सर्वज्ञमते स्तोकोऽपि ॥ ३१ ॥

१ एवं प्रायेण जनाः कालानुभावादिहापि सर्वेऽपि।
न सुन्दरा इति तस्मादाज्ञाशुद्धेषु प्रतिबन्धः॥

२ धर्मचिन्ता वा स असमुत्पन्नपूर्वा समुत्पद्येत सर्वं धर्मं ज्ञातुम्॥

देशविरतिलाभकेभ्यः प्रधानोऽन्यम्' इत्येवं चिन्ता, 'वा'शब्दो वक्ष्यमाणसाधि
त्यानापेक्षया विकल्पार्थः 'मे' इति, यः कल्याणभागी तस्य साधोरगमुत्पन्नपूर्वो
पूर्वस्मिन्नपनादासमीनकालेऽनुपजाता, तदुत्पादे सपार्द्धपुद्गलपरावर्ताने कल्याण
स्यान्तरर्थमात्रत समुत्पयेन-आयेन। किं प्रयोजना चैवम्? अत आह-सर्वं निरवशे
धर्मं जीवादिकृत्स्नवस्तुभावप्रयोगोत्पादादिकं श्रुतादिरूपं वा 'जानीयाम्' इत्यपि
ज्ञाता ज्ञातुं ज्ञात्वा च प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरणीयधर्मं परिहर्तुम्। इदमुक्त
भवति धर्मचिन्ता धर्मज्ञानकरणरूपा जायते इति ॥"

अथापूर्वधर्मचिन्तायाः उत्कर्षतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्ते व्यवधानेन
कल्याणकारणत्वमुक्तम्, अन्यत्र च सम्यक्त्वादिगुणानां परमपुद्गल
परावर्तव्यवधानेनेति प्रवचनपूर्वापरभावपर्यालोचनया गुणसामान्यस्य
परमार्धमात्रान्यत्वमस्माभिरुत्प्रेक्षितम्। यदि चैवमपि स्वतन्त्रपरतन्त्रसमा
धारणापुनर्बन्धकादिगुणानामपार्द्धपुद्गलपरावर्तमानत्वमेव सफलगीता
र्थसंमतं स्यात् तदा नास्माकमाग्रह इत्यस्यां परीक्षायामुपयुक्तैर्भवित
व्यं गीतार्थैः प्रावचनागमनानुसारिभिः ॥ ३१ ॥

तदेवं विवेचिता चतुर्भङ्गी, अथान्त्यां को भङ्गोऽनुमोद्यः? को वा न
इति परीक्ष्यते—

तिण्णि अणुमोयणिज्जा एएसु णो पुणो तुरियभंगो।
जेणमणुमोयणिज्जो लेसोवि हु होइ भावस्स ॥३२॥

तिण्णित्ति। एतेषु देशाराधकादिषु चतुर्षु भङ्गेषु त्रयो भङ्गाः। देशा
राधक-देशविराधक-सर्वाराधकलक्षणा अनुमोदनीया न पुनस्तुरीयो
भङ्गः सर्वविराधकलक्षणः, येन कारणेन भावस्य लेशोऽपि अनुमोद
नीयः, स चात्र सर्वविराधके संभवति, देशाराधकादिषु तु मार्गानु
सारि भावविशेषसंभवात्, तदनुमोदनीयत्वं सङ्गतम्। शेषाणामप्यनुमोद
नीयत्वमावश्यकमिति भावः ॥३२॥

अथ किमनुमोदनीयं नाम? [illegible] इत्येतदाशङ्क्याह—

तथा जुआ [illegible]
[illegible]

अणुमोअणाइ विसओ जं तं अणुमोअणि[illegible]
सो पुण पमोअमूलो वावारो तिण्ह जोगा[illegible]

'अणुमोअणाइ' त्ति । अनुमोदनाया विषयो यद्वस्तु तद्[illegible] भवति । तद्विषयत्वं च भावस्य साक्षाद् भावप्रधानत्वात्साधु[illegible] तदुक्तमोघनिर्युक्तौ—

" परमरहस्समिसिणं समत्तगणिपिडयझरिअसाराणं ।
परिणामियं पमाणं निच्छयमवलंबमाणाणं ॥ "ति ।

तत्कारणक्रियायाश्च तदुत्पादनद्वारा ।

यद् हरिभद्रं वचः—

" कज्जं इच्छंतेण अणंतरं कारणंपि इट्ठंति ।
जह आहारजनितिं इच्छंतेणेह आहारो ॥ "ति ।

पुरस्कृत च तत्संपत्तिमत्पंमि तस्यम: सर्वत्र भावापेक्षमेव[illegible] भावस्य पर्यवसानि । सा त्वनुमोदना पुनः प्रमोदमूलो हर्षपूर्वकश्च[illegible] योगानां कायवाङ्मनसां व्यापारो रोमाञ्चोद्गम-प्रशंसा प्रणिधानम[illegible] न तु मानसव्यापार एव, अनुमोदनाया अपि योगभेदेन त्रिविधा[illegible] [illegible] [illegible] मानसव्यापारस्यैवानुमोदनात्वे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

एवं सति योऽनुमोदनाप्रशंसयोर्विषयभेदेन भेदमेवाभ्युपगच्छति तन्मतनिरासार्थमाह—

सामन्नविसेसत्ता भेओ अणुमोअणापसंसाणं ।
जह पुढवीदव्वाणं ण पुढो विसयस्स भेएणं ॥३४॥

'सामन्नविसेसत्त'त्ति । अनुमोदनाप्रशंसयोः सामान्यविशेषत्वात् सामान्यविशेषभावाद्भेदः, यथा पृथिवीद्रव्ययोः । द्रव्यं हि सामान्यं, पृथिवी च विशेषः । एवमनुमोदना सामान्यं प्रशंसा च विशेष इत्येतावानेवानयोर्भेदः, न पुनः पृथग् विषयस्य भेदेनात्यन्तिको भेदः, प्रशंसाया अनुमोदनाभेदत्वेन तदन्यविषयत्वासिद्धेः । नहि घटप्रत्यक्षं प्रत्यक्षभिन्नविषयमिति विपश्चिता वक्तुं युक्तम्, न च मानसोत्साहरूपाऽनुमोदनाया अपि प्रशंसाया भिन्नविषयत्वनियमः, प्रकृतिसुन्दरस्यैव वस्तुनः सम्यग्दृशामनुमोदनीयत्वात्प्रशंसनीयत्वाच्च । न चानुमोदनायाः स्वेष्टसाधकमेव वस्तु विषयः, तादृशस्यैव तपःसंयमादेरारम्भपरिग्रहादेर्वा विरतैरविरतैश्चानुमोदनात्, न तु परेष्टसाधकम्, अन्यथानिष्टसाधनमपि निजधनापहारस्याप्यनुमोदनीयत्वापत्तेः । प्रशंसायाश्चेष्टमनिष्टं च वस्तु विषयः, इष्टस्य धार्मिकानुष्ठानस्यानिष्टस्य चाज्ञापालस्य वस्तुनः प्रशंसाव्यवस्थितेः । भवति हि निजकार्यादिनिमित्तमसद्गुणस्यापि प्रशंसा । अत एवायमागमोऽपि—

"चउहिं ठाणेहिं असंते गुणे दीवेज्जा, १ अब्भासवत्तियं २ परछंदाणुवत्तियं ३ कज्जहेउं ४ कयपडिकइए"त्ति ।

न चैवमनिष्टप्रशंसातिचारस्यापि प्रयोजनविशेषेण कस्यचित्कादाचित्की स्यादित्येतदपि वचनं शोभनम्, स्वारसिकप्रशंसाया अनिष्टाविषयत्वात्, गुणालम्बनकानिष्टप्रशंसाया अपीष्टविषयत्वपर्यवसानात् । न हि किंचित्सर्वथेष्टमनिष्टं वा वस्तु विद्यते, किंतु परिणा-

---

सामान्यविशेषत्वाद् भेदोऽनुमोदनाप्रशंसयोः ।
यथा पृथिवीद्रव्ययोः, न पृथग् विषयस्य भेदेन ॥ २४ ॥

---

१ चतुर्भिः स्थानैरसतो गुणान् दीपयेत्, १ अभ्यासप्रत्ययं २ परच्छन्दानुवर्तित्वं ३ कार्यहेतु ४ कृतप्रतिकृतये इति ।

मविशेषेण भजनीयमिति । यदुवाच कल्पाकल्पविभागमाश्रित्य वाचकमुख्यः—

> किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
> पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥" इति ।

मोहप्रमादादिनाऽनिष्टविषयत्वं च प्रशंसाया इवानुमोदनाया अपि भवतीति न कोऽपि विषयभेदः । न चानिष्टाविषयताच्छदेनोपचारानुपचारप्रवृत्त्याऽनयोरतिचारभङ्गभावाद् भेदः, अभिमनोपचारेणातिचारत्वाभावात् । अन्यथा—

> "[1]संथरणंमि असुद्धं दोण्हवि गिण्हंतदिंतयाणहियं ।
> आउरदिट्ठंतेणं तं चेव हियं असंथरणे ॥"

इत्यादौ कारणिकाशुद्धग्रहणप्रशंसाया अप्यतिचारफलप्रसङ्गात् । अनभिमनोपचारादतिचारभङ्गयोस्तु परिणामभेदः प्रयोजको न तु विषयभेद इति यत्किञ्चिदेतत् । शास्त्रेऽपि प्रशंसा अनुमोदनाविशेष एव गीयते ।

तदुक्तं पञ्चाशकवृत्तिकृता—"[2]दंसणेवि हु दव्वत्थयपभेओ अणुमोअणेण अत्थित्ति"–इति प्रतिकं विवृण्वता यतेरपि-भावस्तवारूढस्याधोऽपि न केवलं ग्रहिण एव । इत्यपेरर्थः । द्रव्यस्तवभेदो द्रव्यस्तवविशेषोऽनुमोदनेन जिनपूजादिदर्शनजनितप्रमोदप्रशंसादिलक्षणयाऽनुमत्या अस्ति विद्यते इतिशब्दो वाक्यपरिसमाप्तमिति ॥

एवमनुमोदनाप्रशंसयोर्विषयभेदाभावे सिद्धेऽनुमोदनीयप्रशंसनीययोर्विषमव्याप्ति परिहरन्नाह—

तेणमणुमोअणिज्जं पसंसणिज्जं च होइ जाईए ।
सुद्धं किच्चं सव्वं भावविसिट्ठं तु अन्नंपि ॥ ३९ ॥

> तेनानुमोदनीयं प्रशंसनीयं च भवति जात्या ।
> शुद्धं कृत्यं सर्वं भावविशिष्टं त्वन्यदपि ॥ ३९ ॥

1 संस्तरणे अशुद्धं द्वयोरपि गृह्णद्ददतोरहितम् ।
आतुरदृष्टान्तेन तदेव हितमसंस्तरणे ॥

2 दर्शनेऽपि हु द्रव्यस्तवप्रभेदोऽनुमोदनेन ॥

'तेणं 'ति । येनानुमोदनाप्रशंसयोर्विषयभेदात्तथैवानुमोदनीयं प्रशंसनीयं च सर्वं शुद्धं स्वल्पशुद्धं तथा दान-शीलादिकं च [illegible] स्वरूपयोग्यतावच्छेदकरूपेण भवति। तद्रूपावच्छेदेन यत्र गुणवत्त्वज्ञानं तद्रूपविशिष्टप्रतिसंधानस्य तद्रूपावच्छिन्नविषयकहर्षजनकत्वात् । तत एव शुद्धाहारग्रहणदानादिव्यवहर्तॄणां सर्वेषामनुमोदनीयत्वेऽपि [illegible]-धाशुद्धाहारदानादिव्यवहर्तॄणामपवादकालभाविनां [illegible] साधोः शुद्धाहारग्रहणं शुद्धम्, आपवादिकं च शुद्धाहारदानादिक-मेवोपदेशो युक्तो न त्वशुद्धाहारग्रहणदानोपदेशोऽपि, सामान्यतः [illegible]-पत्तापित्वात्तस्य; सामान्यपर्यवसानस्य च स्वल्पशुद्धस्य [illegible]-सत्त्वात्, स्वल्पशुद्धं हि वस्तु ज्ञानाद्यनुमोदमानं [illegible] । भावविशिष्टं तु-अपुनर्बन्धकादिभावसंवलितं तु, अन्यदपि [illegible]-दानादिकमपि वस्त्वनुमोद्यम् । 'भावविशिष्टा क्रिया शुद्धा' इत्यादि-प्रशंसया भावकारणत्वेन विषयशुद्धादावपि कृते स्वोत्साहं [illegible] । न चैवमपुनर्बन्धकोचितविषयशुद्धकृत्येऽपि साधोः प्रवृत्त्यापत्तिः, स्वा-भिमतसद्धर्माधिकारित्वसाधनत्वेन प्रतिसंधि[illegible]-कुशले स्वोत्साहसंभवेऽपि स्वाधिकाराभावेन प्रवृत्त्यसिद्धेः । [illegible] 'लोभनमिदमेणापसन्नमणाणमविरयाणाम्' इतिवचना[illegible] इविषयेऽपि जिनपूजादौ आचार्यो न साधूनां प्रवृत्तिरिति [illegible] । इत्थं च भावानुरोधादपुनर्बन्धकादेरात्मयोग्यतिवेदित[illegible] [illegible]-हारवंशमपि धर्मानुष्ठानमनुमोदनीयं प्रशंसनीयं चेति दिक् ॥

उक्तं चोपदेशपदवृत्त्योः—

मो सुअंमि दुक्खो धीरेण [illegible] ।
[illegible] ॥"

" [illegible] धर्मबीजे [illegible]
[illegible]
[illegible]

१ [illegible]
[illegible]

र्यवसाने तत्तद्विषयशुद्धसमाचारे बहुमानो भावप्रतिबन्धः क्षयोपशमवैचित्र्यान्मृदुमध्याधिमात्रः कर्तव्यो धीरैर्बुद्धिमद्भिः। उपसंहरन्नाह—कृतं प्रसङ्गेन पर्याप्तं धर्मबीजप्रख्यापनेनेति। भावानुरोधेन सदनुष्ठानस्यानुमोदनप्रशंसे विहिते, भावश्चापुनर्बन्धकाद्यनुष्ठाने नियत एव, अन्ततो मोक्षाशयस्यापि सत्त्वात्, तस्याप्यचरमपुद्गलपरावर्तभावित्वेन मोहमलमन्दतानिमित्तकत्वेन शुद्धत्वात्।

तदुक्तं विंशिकायाम्—

"[1]मोक्खासओवि णण्णत्थ होइ गुरुभावमलपहावेणं।
जह गुरुवाहिविगारेण जाउ पच्छासओ सम्मं॥" इति

अन्यत्र चरमपुद्गलपरावर्तादन्यत्र। ततो विषयशुद्धादिकं त्रिविधमप्यनुष्ठानं प्रशस्तमिति सिद्धम्॥

उक्तं च विंशिकायामेव—

"[2]विसयसरूवणुबंधेण होइ सुद्धं तिहा इहं धम्मो।
जं ता मुक्खासयाओ सव्वो किल सुन्दरो णेओ॥" इति

विषयशुद्धादिभेदश्चायं योगबिन्द्वावुपदर्शितः—

"विषयात्मानुबन्धैस्तु त्रिधा शुद्धमुदाहृतम्।
अनुष्ठानप्रधानत्वं ज्ञेयमस्य यथोत्तरम्॥
आद्यं यदेव मुक्त्यर्थं क्रियते पतनाद्यपि।
तदेव मुक्त्युपादेयलेशभावाच्छुभं मतम्॥
द्वितीयं तु यमाद्येव लोकदृष्ट्या यथादितम्।
न यथाशास्त्रमेवेह सम्यग्ज्ञानाद्ययोगतः॥
तृतीयमप्यदः किन्तु तत्त्वसंवेदनानुगम्।
प्रशान्तवृत्त्या सर्वत्र दृढमौत्सुक्यवर्जितम्॥" इति।

ननु भवतु विषयशुद्धाद्यनुष्ठानत्रयमपुनर्बन्धकादीनां कथंचित्सुन्दरम्, तथापि वीतरागवचनप्रतिपत्तिरहितस्यैव तद्गतस्यानुष्ठानस्यानुमोदनं

१ मोक्षाशयोऽपि नान्यत्र भवति गुरुभावमलप्रभावेण।
यथा गुरुव्याधिविकारेण जायते पथ्याशयः सम्यक्॥

२ विषयस्वरूपानुबन्धेन भवति शुद्धं त्रिधेह धर्मः।
यत्तो मोक्षाशयात्सर्वः किल सुन्दरो ज्ञेयः॥

त्वानामपि तीर्थत्वात् जिनबिम्बत्वाच्च। तथाऽत्रापि मिथ्यादृशां गुणाः ' सर्वेषां जीवानां दयाशीलादिकं शोभनम् ' इत्येवं सामान्यरूपेणाऽनुमोद्यमानाः केन वारयितुं शक्यन्ते? इति। युक्तं चैतत्, धर्मबिन्दुसूत्रवृत्त्योरपि सद्धर्मदेशनाधिकारसाधारण्येन लौकिकलोकोत्तरगुणप्रशंसामतिपादनात्। तथाहि " साधारणगुणप्रशंसेति " ॥ " साधारणानां लौकिकलोकोत्तरयोः सामान्यानां गुणानां प्रशंसा-पुरस्कारो देशनार्हस्याग्रतो विधेया।

यथा–

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः।
अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसाराः परकथाः
श्रुते चासंतोषः कथमनभिजाते निवसति ॥ "—इति।

इयं च पुरुषविशेषानुपग्रहात्सामान्यप्रशंसैवेति। यद्यप्यत्रापि वाक्यार्थस्य विशेष एव पर्यवसानम्, तथाऽपि साधारणगुणानुरागस्यैवाभिव्यङ्ग्यत्वान्न मिथ्यात्वाभिवृद्धिरिति द्रष्टव्यम्। स्यादत्र परस्येदमाशङ्का–एवं सति मिथ्यादृष्टेः पुरुषविशेषस्य दयाशीलादिगुणपुरस्कारेण प्रशंसा न कर्तव्या स्यात्, अन्यतीर्थिकपरिगृहीतार्हत्प्रतिमाया विशेषणावच्छेदवद् अन्यतीर्थिकपरिगृहीतगुणानामपि विशेषतोऽप्रशंसनीयत्वात्। दोषवत्त्वेन प्रतिसंधीयमाने पुरुषे तद्गतगुणप्रशंसायास्तद्गतदोषानुमतिपर्यवसितत्वात्। अत एव सुखशीलजनवन्दनप्रशंसयोस्तद्गतप्रमादस्थानानुमोदनापत्तिरुक्ता।

" किइकम्मं च पसंसा सुहसीलजणंमि कम्मबंधाय।
जे जे पमायठाणा ते ते उववूहिया हुंति ॥ "

इत्यादिना आवश्यकादाविति ॥

अत्र ब्रूमः–यदि नाम तद्गतदोषज्ञानमेव तत्प्रशंसायास्तद्दोषनदोषानुमतिपर्यवसायकमिति मिथ्यादृष्टिगुणप्रशंसात्यागस्तथाभिमतस्तदाऽविरतसम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वादिगुणप्रशंसाऽप्यकर्तव्या स्यात्, तद्गताविरतिदोषज्ञानात्तस्यास्तदनुमतिपर्यवसानात्।

१ कृतिकर्म च प्रशंसा सुखशीलेषु कर्मबन्धाय।
ये ये प्रमादस्थानानि ते ते उपबृंहितानि भवन्ति ॥

अथाविरतसम्यग्दृष्ट्यादावविरत्यादेः स्फुटदोषप्रतिसन्धानमेव च तद्गुणप्रशंसाया दोषानुमतिपर्यवसानबीजम्, अत एव शैलकराजर्षिप्रभृतीनां पार्श्वस्थत्वादिस्फुटदोषप्रतिसन्धाने हीलनीयत्वमेवोक्तं शास्त्रे न तु गुणसामान्यमादाय प्रशंसनीयत्वम्, तत्कालीनतत्प्रशंसाया दोषानुमतिरूपत्वादित्यविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनां सम्यक्त्वादिगुणानुमोदनेन दोष इति चेत् । तर्हि मार्गानुसारिणां मिथ्यादृशां मिथ्यात्वमपि न स्फुटो दोषः, स्वेतरानिन्दनाद्युपहितप्रबलमिथ्यात्वस्यैव स्फुटदोषत्वादिति तद्गतगुणप्रशंसायामपि न दोषः, । अवश्यं चैतदित्थं प्रतिपत्तव्यम्, अन्यथा मेघकुमारजीवहस्तिनोऽपि दयागुणपुरस्कारेण प्रशंसानुपपत्तिरिति । अन्यतीर्थिकपरिगृहीतत्वं पार्श्वप्रतिमायामिव दयादिगुणेषु न स्फुटो दोषः, दयादिगुणानामभिनिविष्टान्यतीर्थिकमात्रिकत्वाभावेन मिथ्यात्ववृद्धिनिबन्धनत्वाभावात्, प्रत्युत तत्त्वतो जिनप्रवचनाभिहितत्वप्रतिसन्धानेन तदस्फुटीकृतमेव । अतः 'स्तोकस्यापि भगवदभिमतस्य गुणस्योपेक्षा न श्रेयसी ' इत्यध्यवसायदशायां तत्प्रशंसा गुणानुरागातिशयद्वारा कल्याणावहा । अत एव गुणानुरागसंकोचपरिहाराय स्तोकगुणालम्बनेनापि भक्त्युत्थानं विधेयमित्युपदिशन्ति पूर्वाचार्याः ।

तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्यवृत्त्योः—

दंसणनाणचरित्ते तवविणए जत्थ जत्तिय पासे ।
जिणपन्नत्तं भत्तीए पूयए तं तहिं भावं ॥

" दर्शनं च निःशङ्कितादिगुणोपेतं सम्यक्त्वं, ज्ञानं चाचाराङ्गादि, चारित्रं च मूलोत्तरगुणानुपालनात्मकं दर्शनज्ञानचारित्रं द्वन्द्वैकवद्भावः । एवं तपश्चानशनादि, विनयश्चाभ्युत्थानादिरूपस्तत्प्रतिनयम् । एतद्दर्शनादि यत्र पार्श्वस्थादौ पुरुषे यावद्, यत्परिमाणं स्वल्पं बहु वा जानीयात्, तत्र तमेव भावं जिनप्रज्ञप्तं मनसि संप्रधार्य तावन्मात्रं [illegible] इति

तेन मार्गानुसारि[illegible] सर्वेऽपि [illegible] इति स्थितम् ॥ ३५ ॥

१ दर्शन[illegible]
२ जिनप्र[illegible]

"मतश्च 'मिथ्यादृशां गुणा न ग्राह्याः' इति कदाग्रहः परित्याज्य इत्यभिप्रायेणाह—

इअ लोइअलोउत्तर सामन्नगुणप्पसंसणे सिद्धे ।
मिच्छदिट्ठीण गुणे ण पसंसामोत्ति दुव्वयणं ॥३६॥

'इअ' त्ति । इत्यमुना प्रकारेण लौकिकलोकोत्तरसामान्यगुणप्रशंसने सिद्धे इष्टसाधनत्वेन व्यवस्थिते 'मिथ्यादृष्टीनां गुणान्न प्रशंसामः' इति दुर्वचनं गुणमात्सर्यादेव, तथावचनप्रवृत्तेः । न च नैवंभूतं मात्सर्यादेवोच्यते, किन्तु सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिसाधारणगुणप्रशंसया विशेषगुणातिशयभङ्गापत्तिभयादेवेति शङ्कनीयम् । एवं सति विरताविरतसाधारणसम्यक्त्वादिगुणप्रशंसाया अपि परिहारापत्तेः, तथापि अविरतविशेषगुणातिशयभङ्गापत्तिभयतावदस्त्यादिति ॥ ३६ ॥

दुर्वचनत्वं चास्य व्यक्त्या तत्प्रशंसाविधायकसद्वचनयावास्तिष्यतीति तदुपदर्शयति—

मग्गाणुसारिकिच्चं तेसिमणुमोअणिज्जमुवइट्ठं ।
सिवमग्गकारणं तं गम्मं लिंगेहिं धीरेहिं ॥३७॥

मग्गाणुसारित्ति । मार्गानुसारिकृत्यं तेषामपि मिथ्यादृशामप्यनुमोदनीयमुपदिष्टं भगवता ।

तदुक्तं चतुःशरणप्रकीर्णके—

"अहवा सव्वं चिय वीयरायवयणाणुसारि जं सुकडं ।
कालत्तएवि तिविहं अणुमोएमो तयं सव्वं ॥"[1]

इति लौकिकलोकोत्तरसामान्यगुणप्रशंसने सिद्धे ।
मिथ्यादृष्टीनां गुणान् न प्रशंसाम इति दुर्वचनम् ॥ ३६ ॥
मार्गानुसारिकृत्यं तेषामनुमोदनीयमुपदिष्टम् ।
शिवमार्गकारणं तद् गम्यं लिङ्गैर्धीरैः ॥ ३७ ॥

---

[1] अथवा सर्वमेव वीतरागवचनानुसारि यत्सुकृतम् ।
कालत्रयेऽपि त्रिविधमनुमोदयामस्तत्सर्वम् ॥

एतद्‌वृत्तिर्यथा-" अथवेति सामान्यरूपप्रकारदर्शने । 'चिय' त्ति एवार्थे । ततः सर्वमेव वीतरागवचनानुसारि जिनमतानुयायि यत्सुकृतं जिनभवन-बिम्ब-कारण-तत्प्रतिष्ठा-सिद्धान्तपुस्तकलेखन-तीर्थयात्रा-श्रीसंघवात्सल्य-जिनशासन-प्रभावना-ज्ञानाद्युपष्टम्भ-धर्मसांनिध्यक्षमामार्दवसंवेगादिरूपं मिथ्यादृक्संबन्ध्यपि मार्गानुयायिकृत्यं कालत्रयेऽपि त्रिविधं मनोवाक्कायैः कृतं कारितमनुमतं च यद्-भूद् भवति भविष्यति चेति तत्सर्वमित्यर्थः, तत्सर्वं निरवशेषमनुमन्यामहे हर्षगोच-रतां प्रापयाम इति ॥"

ननु मार्गानुसारिकृत्यं न जैनाभिमतधार्मिकानुष्ठानानुकारिमिथ्या-दृष्टिमार्गपतितं क्षमादिकम्, किन्तु सम्यक्त्वाभिमुख्यगतं जैनाभिमत-मेव, तच्च सम्यग्दृष्टिगतानुष्ठानाच्च पार्थक्येन गणयितुं शक्यमित्या-शङ्कायामाह-तन्मार्गानुसारिकृत्यं शिवमार्गस्य ज्ञानदर्शनचारित्रलक्ष-णस्य कारणं धीरैर्निश्चितागमतत्त्वैर्निर्दिष्टैः " पावं न तिव्व भावा कुणई" इत्याद्यपुनर्बन्धकादिलक्षणैर्गम्यम् । अयं भावः-सम्यग्दृष्टिकृत्यं यथा यत्तु सम्यक्चारित्रानुकूलमेवानुमोदनीयं तथा मार्गानुसारिकृत्यमपि सम्य-क्त्वानुकूलमेव । स्वल्पकालप्राप्स्यफलज्ञानं च तत्रानुमोदनीयतायां न तन्त्रम्, किन्तु स्वलक्षणज्ञानमेव । तथा च यत्र भवाभिनन्दित्वप्रति-पक्षगुणानामपुनर्बन्धकादिलक्षणानां निश्चयस्तत्र मार्गानुसारिकृत्या-नुमोदनायां न बाधकम्, विविच्यामितकालभाविफलज्ञानस्य प्रवर्तक-त्वं तु छद्मस्थस्य प्रवृत्तिमात्रोच्छेदप्रसङ्ग इति । अत एव मार्गानुयायि-कृत्यं लक्षणशुद्धं जिनभवनकारणाद्येवोक्तम्, तस्यैव मोक्षमार्गकारण-त्वात् । मोक्षमार्गो हि भावाज्ञा सम्यग्दर्शनादिरूपा, तत्कारणं चा-पुनर्बन्धकचेष्टा द्रव्याज्ञा । तत्र भावाज्ञा मोक्षं प्रति कारणत्वेनानुमोद-नीया, द्रव्याज्ञा तु कारणकारणत्वेनेति न कश्चिद्दोष इति ।

तदिदमुक्तं श्यवन्नैयाराधनापताकायाम्—

अह दुक्कडगरहादलियकम्मधणो पुणो भणइ । १ ।
सुकडाणुमोअणं निव्वसुद्धपुलयंचियसरीरो ॥ २ ॥

१ पाठ न तीव्रभावा करोति ॥
२ अथ दुष्कृतगर्हादलितकर्मधनः पुन
सुकृतानुमोदनं तत्र ...

चेउ़ानिवुद(गु)अद्दअअट्ठमद्दापाडिहेरधम्मकहा ।
जिणवयणवसिरिं अणुमोएमि जिणिंदाणं ॥ २ ॥
सिद्धचमत्तनाणं वरदंसणनाणगुणगणिज्जिआई ।
उत्तीर्णं सिद्धगुणे अणुमन्ने सव्वसिद्धाणं ॥ ३ ॥
पंचविहं आयारं देसकुलाइगुणे य छत्तीसं ।
निस्सेसु अव्वभावनामुत्तं सूरीण अणुमोए ॥ ४ ॥
अंगान उवंगानं पइण्णगुणछेअमूलगंथाणं ।
उवज्झायाणं अज्झावणाइ सव्वं समणुमन्ने ॥ ५ ॥
सन्निंगुणीमहव्वयसंजमजइधम्मगुणगुणसिराणं ।
उज्जुअसिलारसुई अणुमोए समणसमणीणं ॥ ६ ॥
सम्माइअणागाई अणुव्वयाई जिणिंदसिट्ठाई ।
सावगसिलाभिरं अणुमन्ने सड्ढसड्ढीणं ॥ ७ ॥
जिणजम्माइसु उस्सवाणं वर मइसिणीणं पारणए ।
जिणमग्गम्मि वत्तिआई देवाण अणुमन्ने ॥ ८ ॥
जिणिंदाण देसणाई पवयणाणं च अणुमोए ।
सम्मदंसण इमं अणुमन्ने सावयाणंपि ॥ ९ ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

सेसाणं जीवाणं दाणरुइत्तं सहावविणियत्तं।
तह पयणुकसायत्तं परोवयारित्त भव्वत्तं ॥ १० ॥
दक्खिन्नदयालुत्तं पियभासित्ताइ विविहगुणनिवहं।
सिवमग्गकारणं जं तं सव्वं अणुमयं मज्झ ॥ ११ ॥

पञ्चसूत्र्यामप्युक्तम्—

" अणुमोएमि सव्वेसिं अरहंताणमणुट्ठाणं, सव्वेसिं सिद्धाणं सिद्धभावं, सव्वे[illegible] सिं आयरियाणं आयारं, सव्वेसिं उवज्झायाणं (सुत्तदाणं) सव्वेसिं साहूणं स[illegible] हुकिरियं, सव्वेसिं सव्वेसिं सावगाणं मुक्खसाहणजोए, सव्वेसिं देवाणं सव्वे[illegible] जीवाणं होउकामाणं कल्लाणासयाणं मग्गसाहणजोए। होउ मे एसा अणुमोयणा।

एतद्वृत्तिर्यथा—"अनुमोदेऽहमिति प्रक्रमः। सर्वेषामर्हतामनुष्ठानं धर्मकथा[illegible] सर्वेषां सिद्धानां सिद्धभावमव्याबाधादिरूपम्, एवं सर्वेषामाचार्याणामाचारं ज्ञान[illegible] चारादिलक्षणम्, एवं सर्वेषामुपाध्यायानां सूत्रप्रदानं सद्विधिवत्, एवं सर्वेषां स[illegible] धूनां साधुक्रियां स्वाध्यायादिरूपाम्, एवं सर्वेषां श्रावकाणां मोक्षसाधनयोगा[illegible] वैयावृत्त्यादीन् एवं सर्वेषां देवानामिन्द्रादीनां सर्वेषां जीवानां सामान्येनैव भवि[illegible] कामानामाशयशुद्धानां कल्याणाशयानाम्, एतेषां किम्? इत्याह—मार्गसाधनयो[illegible] गान् सामान्येनैव कुशलव्यापारान् 'अनुमोदे' इति क्रियानुवृत्तिः। सर्वा[illegible] देवेष्वपि मार्गसाधनयोगाः, मिथ्यादृष्टीनामपि गुणस्थानकत्वोपपत्तेः। अत[illegible] शिरसि प्रणिधिशुद्धिमाह—भवतु ममैषानुमोदनेत्यादि ॥"

अत्र हि सामान्येनैव कुशलव्यापाराणामनुमोदनस्योक्तत्वा[illegible] मिथ्यादृशामपि स्वाभाविकदानरुचित्वादिगुणसमूहः अनुमोदनीयत्वे[illegible] न तु तद्विषय मार्गानुसारित्वः। यत्तु दानमपि परेषां धर्मसंसर्गहेतुत्वात्[illegible]

[illegible]

धिकरणमिति दानरुचित्वादिगुणेष्वपि विशेषाश्रयणमावश्यकमि
सम्यसम्यक्त्वसंगमनयसारादिसदृशसाधुदानादिनैव दानरुचित्वा
ग्राह्यमिति परस्याभिमतम्, तदसत्। भूमिकाभेदेन दानविधे
भेदात्, सम्यग्दृष्टिं प्रति प्रासुकैषणीयादिदानविधेरिवादिधार्मिकं प्र
" पात्रे दीनादिवर्गे च " इत्यादेरपि दानविधेः प्रतिपादनात्। त
सामान्येन कुशलव्यापारा आदिधार्मिकयोग्या एव ग्राह्या इति पु
पश्यामः। एतेन पुण्यप्रकृतिहेतोरेवानुमोद्यत्वे क्षुत्तृट्सहन-रज्जुग्रह
विषभक्षणादीनामप्यनुमोद्यत्वापत्तिः। पुण्यप्रकृत्युदयमात्रस्यैव च
स्यानुमोद्यत्वे च चक्रवर्तिनः स्त्रीरत्नोपभोगादेरप्यनुमोद्यत्वापत्ति
सम्यक्त्वनिमित्तमात्रस्य चानुमोद्यत्वेऽकामनिर्जराव्यसनादेरप्यनु
द्यत्वापत्तिः।

" अणुकंप-कामणिज्जर-बालतवो-विणय-दाण-विब्भंगे।
संजोगविप्पओगे वसणूसव-इड्ढिसक्कारे॥ "[1]

इत्यादिनाऽनुकम्पादीनामपि सम्यक्त्वप्राप्तिनिमित्तप्रतिपादना
धर्मबुद्ध्या क्रियमाणस्यैवानुष्ठानस्यानुमोद्यत्वे चाभिग्रहिकमिथ्याद
धर्मबुद्ध्या क्रियमाणस्य जैनसमयत्यजनस्याजनादेरप्यनुमोद्यत्वाप
रिति ' सम्यक्त्वाभिमुखस्यैव मार्गानुसारिकृत्यं साधुदानगमनश्रव
ण्यनुमोद्यम्, नत्वन्यमार्गस्थस्य क्षमादिकमपि ' इति परस्य कल्प
जालमपास्तम्, सामान्येनैव कुशलव्यापाराणामादिधार्मिकयोग्यान
मनुमोद्यत्वप्रतिपादनात्, असत्कल्पनाऽनवकाशात्, तीव्रप्रमादा
शबलस्य सम्यक्त्वस्यैव तीव्राभिनिवेशदुष्टस्य मोक्षाशयादेरप्यनः
मोद्यत्वेऽपि जात्या तदनुमोद्यत्वाऽनपायादिति फलतः स्वरूपतश्चा
मोद्यत्वविशेषव्यवस्था न काप्यनुपपत्तिरिति।

यस्त्वाह—सम्यग्दृष्टय एव क्रियावादिनः शुक्लपाक्षिकाश्च न
मिथ्यादृष्टय इति तेषां कृत्यं किमपि नानुमोद्यमिति। तेन न सुप
दृष्टम्, धर्मरुचिशालिनां सम्यग्दृशां मिथ्यादृशां चाविशेषेण क्रिय
वादित्वस्य शुक्लपाक्षिकत्वस्य च प्रतिपादनात्॥

[1] अनुकम्पाऽकामनिर्जरा बालतपो विनय-दानविभङ्गे।
संयोगविप्रयोगौ व्यसनोत्सवर्द्धिसत्कारम्॥

ाहिति, सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा हुज्जत्ति ॥

देशरत्नाकरेऽप्येवमुक्तम्—तथाहि—"केचित्संसा-
ागतौ च्यवनादिदुःखभग्ना मोक्षसौख्यमनुपमं
कर्मपरिणतिवशादेव मनुष्यगतिं प्रापुः। तत्र
ष्टशास्त्रार्थभाविततयाऽभिगृहीतमिथ्यात्वे दि-
मान् पूर्वोक्तमिथ्याक्रियासु मनोवाक्कायवचनादि-
विष्णुपुराणोक्तशतधनुर्नृपादिदृष्टान्तेभ्यो वेद-
ानजिनधर्मद्वेषात्स्वज्ञानक्रियागर्वाच्च यक्षतुल्यं
दूरतः परिहारादिनाऽवगणय्य सर्वेभ्यः प्रागेवे-
मुत्थिमो ज्ञानक्रियादि गर्वादिनाऽभ्यदर्शनिसं-
या मार्गमिलितसम्यक्पथिकतुल्यान् जैनमुनि-
न् यथा यथा प्रबलपादस्खलितगतिसमा अन-
:—सेवालादिभोजनाग्निहोत्रादिका मिथ्यात्व-
तथा तथा तज्जनितमहारम्भजीवघातादिपाप-
पुरोहितवद् गाढगाढतरगाढतमदुःखमयकुमा-
तिपतितो दुर्लभबोधितयाऽनन्तचतुरशीतिलक्ष-
ावपुराद् भृशं दुरवर्लंव जायते पुनरनन्तेन का-

यमा भविओ, णियमा सुक्कपक्खिओ, अंतो पु-
सिज्झिहिति, सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा
श्रुतस्कन्धचूर्ण्युपासकप्रतिमाधिकारादिवचनात्
चगामितया यथाप्रवृत्तकरणादुत्तीर्णोऽपूर्वकरण-

व्यो वा, नियमाच्छुक्लपाक्षिकः। क्रियावादी नियमाद्
, अन्तःपुद्गलपरावर्तस्य नियमात्सेत्स्यति, सम्यग्दृष्टिर्वा

भव्यः, नियमाच्छुक्लपाक्षिकः, अन्तः पुद्गल परावर्तस्य
ष्टिर्वा मिथ्यादृष्टिर्वा भवेदिति ॥

सूर्योदये स्वं भ्रान्तं मन्यमानोऽकामनिर्जरायोगादिना कथंचिन्मनुजभवं प्राप्य कर्मक्षयोपशमवशाज्जाततत्त्वान्वेषणश्रद्धो मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकयोगादपगतदिग्मोहसममिथ्यात्वहेतुकतत्त्वव्यामोहः कथमपि प्रशममसद्गुरुं प्राप्य तदुपदेशबहुमानादुपगतं ज्ञानादिमोक्षमार्गं तदनुगतसम्यगनुष्ठानादिना भजमान उत्कर्षतः पुद्गलपरावर्तमध्ये परेभ्यः पश्चेभ्योऽपि मित्रेभ्यः पश्चादनन्तेन कालेन स्वेप्सुपुरसमं मोक्षमवाप्नोतीति ।

ननु यद्यप्येवं दशाश्रुतस्कन्धचूर्ण्यनुसारेण क्रियावादिनः सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्ट्यन्यतरत्वमुत्कर्षतोऽन्तःपुद्गलपरावर्तमानसंसारत्वेन शुक्लपाक्षिकत्वं च नियमतो लभ्यते, अक्रियावादिनश्च नियमान्मिथ्यादृष्टित्वं कृष्णपाक्षिकत्वं च तथापि नात्र निश्चयः कर्तुं पार्यते, अन्यत्रापार्धपुद्गलपरावर्ताधिकसंसारस्यैव कृष्णपाक्षिकत्वप्रतिपादनात् ।

तदुक्तम्—

"[1]जेसिमवड्ढो पुग्गलपरिअट्टो सेसओ उ संसारो ।
ते सुक्कपक्खिआ खलु अहिए पुण कण्हपक्खिया ॥"

"येषामपार्धपुद्गलपरावर्त एव शेषः संसारस्तत ऊर्ध्वं सेत्स्यते ते शुक्लपाक्षिकाः क्षीणप्रायसंसाराः । खलुशब्दो विशेषणार्थः । प्राप्तदर्शना अप्राप्तदर्शना वा सन्तीति विशेषयति । अधिके पुनरपार्धपुद्गलपरावर्तात्संसारे कृष्णपाक्षिकाः क्रूरकर्माण इत्यर्थः ॥" इत्यादिश्रावकप्रज्ञप्तिवृत्तौ योगबिन्दुवृत्तावप्युक्तम् । तत्रापि शुक्लपाक्षिकोऽपार्धपुद्गलपरावर्तान्तर्गतसंसारः । यत उक्तं "जेसिमवड्ढो पुग्गल०" इत्यादि । ततो हि क्रियावादिनः शुक्लपाक्षिकत्वं भजनीयमेव लभ्यते, अक्रियावादिनोऽपि नियमतः कृष्णपाक्षिकत्वमिति विघटते एव; अपार्धपुद्गलपरावर्ताभ्यन्तरीभूतसंसाराणामप्यक्रियावादिनां संभवात्, तस्यापि कृष्णपाक्षिकत्वभजनाया एव संभवात् । नास्तिकत्वपक्षो ह्यक्रियावादः "[2]अत्थित्ति किरियवाई वयन्ति णत्थित्ति अकिरियवाई"त्ति वचनात् ।

[1] येषामपार्धः पुद्गलपरावर्तः शेषस्तु संसारः ।
ते शुक्लपाक्षिकाः खलु अधिके पुनः कृष्णपाक्षिकाः ॥

[2] अस्तीति क्रियावादिनो वदन्ति, नास्तीति अक्रियावादिनः ॥

स च कर्मवैचित्र्यवशादल्पतरभवानामपि प्रदेश्यादिवद् भवतीति। अत एव भगवत्यां "सुक्कपक्खिया जहा सलेस्सा" त्ति सलेश्यातिदेशेन शुक्लपाक्षिकस्याप्यक्रियावादमंभव उपदर्शितः। तथा च सलेश्याधिकारप्रश्ननिर्वचनसूत्रम्—

"सलेस्सा णं भंते जीवा किं किरियावादी ? पुच्छा।
गोयमा ! किरियावादीवि, जाव वेणइअवादीवि" त्ति ॥

नन्न इमामनुपपत्तिं दृष्ट्वा भगवत्यर्थ एव मनो देयम्। भगवत्यां हि सम्यग्दृष्टय एव क्रियावादिनः प्रतिपादिताः, "मिच्छदिट्ठी जहा कण्हपक्खिया" इत्यतिदेशात्।

"कण्हपक्खिआ णं भंते जीवा किं किरियावादी ? पुच्छा। गोयमा णो किरियावादी, अकिरियावादीवि अण्णाणियवादीवि वेणइअवादीवि" त्ति-वचनात् कृष्णपाक्षिकाणां च क्रियावादित्वप्रतिषेधादिति। युक्तं चैतत्, सूत्रकृताङ्गेऽपि समवसरणाध्ययननिर्युक्तावित्थं प्रतिपादितत्वात्। तथा तु तत्पाठः—

"सम्मदिट्ठी किरियावादी मिच्छा य सेसगा वादी।
जहिऊण मिच्छवायं सेवह वादं इमं सच्चं ॥"

इति चेत्।

नैवम्। एकशास्त्रावलम्बनेनापरशास्त्रदूषणस्य महाशातनारूपत्वाद् उभयशास्त्रसमाधानस्यैव न्याय्यत्वात्। तत्र भगवत्यां सूत्रकृतनिर्युक्तौ च क्रियावादिविशेषस्यैव ग्रहणाद् (अत्र) अक्रियावादिसामान्यस्य ग्रहणाच्च ग्रन्थविरोधः। तदुक्तं भगवतीवृत्तौ—"एते च सर्वेऽप्यन्यत्र यद्यपि मिथ्यादृष्टय एवोक्तास्तथापीह क्रियावादिनः सम्यग्दृ-

---

१ शुक्लपाक्षिका यथा सलेश्या इति।

२ सलेश्या भगवन् ! जीवाः किं क्रियावादिनः ? प्रश्नः।
गौतम ! क्रियावादिनोऽपि यावद् वैनयिकवादिनोऽपीति ॥

३ कृष्णपाक्षिका भगवन् जीवाः किं क्रियावादिनः ? प्रश्नः। गौतम ! नो क्रियावादिनः, अक्रियावादिनोऽपि, अज्ञानिकवादिनोऽपि वैनयिकवादिनोऽपीति।

४ सम्यग्दृष्टयः क्रियावादिनो मिथ्या च शेषका वादिनः।
हित्वा मिथ्यावादं सेवध्वं वादमिमं सत्यम् ॥

'पुर्वो प्राणाः, सम्यगमिन्त्यपादिनामेव तेषां समाश्रयणा
सूत्रकृतवृत्तावप्युक्तम्–" ननु च क्रियावाद्यपशीत्युत्तरश
तत्र तत्र प्रदेशे कालादीनभ्युपगच्छन्तेव मिथ्यावादित्वेनोपन्य
श्चमिह सम्यग्दृष्टित्वेनोच्यते ? उच्यते–स तत्र ' अस्त्येव जीव
मावधारणतयाऽभ्युपगमं कुर्वंस्तथा ' काल एवैकः सर्वस्यास्य
कारणं ' तथा ' स्वभाव एव नियतिश्च पूर्वकृतमेव पुरुषाकार एव
मपरनिरपेक्षतयैकान्तेन कालादीनां कारणत्वेनाश्रयणान्मिथ्या
तथाहि–' अस्त्येव जीवः ' इत्येवमस्तिना सह जीवस्य सामाना
एवाद् यदस्ति तज्जीव इति प्राप्तम्, अतो नियधारणपक्षसमाश्र
विह सम्यक्त्वमभिहितम् । तथा कालादीनामपि समुदितानां पर
सत्यपेक्षाणां कारणत्वेनाश्रयणात्सम्यक्त्वमिति । ननु च कथं
कादीनां प्रत्येकं निरपेक्षाणां मिथ्यात्वस्वभावत्वे सति समुदितानां
सम्यक्त्वसद्भावः ?, न हि यत्प्रत्येकं नास्ति तत्समुदाये भवितुमर्ह
सिकतातैलवत । नैतदस्ति, प्रत्येकं पद्मरागादिमणिष्वविद्यमानाऽपि
रत्नावली समुदाये भवन्ती दृष्टा, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नामेति यत्किंचि
देतदित्यादि ॥ " सा च क्रियावादिसामान्यस्यान्तःपुद्गलपरावर्तान्तर्भाव
संसारत्वेन नियमतः शुक्लपाक्षिकत्वानुपपत्तिः सा क्रियावादिनिरूपण
नुसारेण शुक्लपाक्षिकत्वमपवल्प्य परिहर्तव्या । अत तथाक्रियावादि
वो नियमात्कृष्णपाक्षिकत्वमपि संगच्छते, क्रियावाद एव शुक्लोऽक्रिया
पक्षस्तु कृष्ण इति । अन्यथा नियधारणपक्षाश्रयणे क्रियावादित्वाद्वि
यावादिनोऽपि सम्यग्दृष्टिः स्यात । अथवाऽकृष्णः पुद्गलपरावर्तसंसारिणा
मीयस्तस्य शुक्लपाक्षिकत्वं तद्भिन्नसंसारिणामन्यं च कृष्णपाक्षि
कत्वं विवक्षितमित्यदोष इति प्रतिभाति । तत्त्वं तु बहुश्रुता विदन्ति ॥
एतद्वचनं–अंतोनिकाशमतिअंतमुत्तर क्रियावादी क्रियति कृष्ण
मनुमोदनं।पतिति ... क्रियावादत्वात् शुक्लपाक्षिकत्वादिगुण
वर्ना कर्मभरा... इत्यादि ... प्रतिपादनुता
... ...
... ...मतोक्त ... ...

यदुक्तं योगशास्त्रवृत्तौ—"सा निर्जरा द्वेधा। सह कामेन "निर्जरा मे भूयात्" इत्यभिलाषेण युक्ता सकामा, न त्विहलोकपरलोकफलादिकाऽभिलाषेण युक्ता, तस्य प्रतिषिद्धत्वात्। यदाहुः—"नो[1] इहलोगट्ठयाए तव महिट्ठिज्जा" इत्यादि। इयं सकामा निर्जरा। द्वितीया त्वकामा कामेन पूर्वोक्तेन वर्जितेति।

न च वाच्यं "ज्ञेया सकामा यमिनामकामा त्वन्यदेहिनाम्" इत्यनेन योगशास्त्रस्यैव वचनान्तरेण यतीनामेव सकामा निर्जरा भविष्यति मिथ्यादृशां तु कर्मक्षयार्थं तपःकष्टं सहमानानामप्यकामैवेति। "ज्ञेया सकामा यमिनाम्"—इत्यादिना वचनस्योत्कृष्टसकामनिर्जरास्वामिकथनपरत्वात् उत्कृष्टा हि सकामनिर्जरा तेषामेव भवेदिति। अन्यथा देशविरतसम्यग्दृशां चाकामनिर्जरैव प्राप्नोति, तेषामपि यमित्वाव्यपदेश्यत्वेन विशेषाभावात्। न चैतदिष्टम्, तस्मादेतद्वचनमुत्कृष्टसकामनिर्जराधिकारिकथनपरमिति न दोषः। किं च—ज्ञेया सकामेत्यादिश्लोकव्याख्यानेऽप्यकामनिर्जरास्वामिनो निरभिलाषं निरभिप्रायं च कष्टं सहमाना एकेन्द्रियाद्य एवोक्ताः, न तु बालतपस्व्याद्य मिथ्यादृशोऽपि। तथाहि—सकामा निर्जराऽभिलाषवतो यमिनो यतीन् विज्ञेया। ते हि कर्मक्षयार्थं तपस्यन्ति। अकामा तु कर्मक्षयलक्षणफलनिरपेक्षा निर्जरा अन्यदेहिनां यतिव्यतिरिक्तानामेकेन्द्रियादीनां प्राणिनाम्। तथाहि—एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयो वनस्पतिपर्यन्ताः शीतोष्णवर्षजलाग्निशस्त्राद्यभिघातच्छेदभेदादिनाऽसद्वेद्यं कर्मानुभूय नीरसं तत्स्वप्रदेशेभ्यः परिशाटयन्ति, विकलेन्द्रियाश्च क्षुत्पिपासा शीतोष्णवातादिभिः, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च छेदभेददाहशस्त्रादिभिः, नारकाश्च त्रिविधया वेदनया, मनुष्याश्च क्षुत्पिपासाव्याधिदारिद्र्यादिना, देवाश्च पराभियोगकिल्बिषत्वादिनाऽसद्वेद्यं कर्मानुभूय स्वप्रदेशेभ्यः परिशाटयन्तीत्येषामकामनिर्जरेति॥

समयसारसूत्रवृत्त्योरप्येवमेवोक्तम्। तथाहि—"इदानीं निर्जरा तत्त्वं निगद्यते—"अणुभअरमाणं[2] कम्मपुग्गलाणं परिसडणं णिज्जरा।"

---

१ न इहलोकार्थं तपोऽधितिष्ठेत्।

२ अनुभूयमानानां कर्मपुद्गलानां परिशाटनं निर्जरा।

उपभुक्तविपाकानां परिशटनमात्मप्रदेशेभ्यः प्रच्यवनं निर्जरा। अथ तस्या भेदावाह–सा दुविहा पण्णत्ता सकामा अकामा य। सह कामेन 'निर्जरा मे भूयाद्' इत्यभिलाषेण न त्विह परलोकादिकामेन युक्ता सकामा। अनन्तरोक्तकामवर्जिता त्वकामा। चशब्दः समुच्चये। उपायात्स्वतोऽपि वा फलानामिव कर्मणां पाकस्य भावान्निर्जराया द्वैविध्यमिति भावः। तत्राकामा केषाम्? इत्याह–" तत्थ अकामा सव्वजीवाणं," निर्जराभिलाषिणां तपस्तप्यमानानां सकामनिर्जरेति वक्ष्यमाणत्वात् तद्व्यतिरिक्तानां सर्वेषां जीवानामकामा, कर्मक्षयलक्षणाभिलाषवर्जितत्वात्। एतदेव चतुर्गतिगतजन्तुषु व्यक्तीकुर्वन्नाह। तथाहि–" एगिंदिआई तिरिआ जहासंभवं छेअ-भेअ-सी-उण्ह-वास-जलग्गि-छुहा-पिवासा-कसंकुसाईएहिं, नारया तिविहाए वेअणाए, मणुआ छुहा-पिवासा-वाहि-दालिद्द-चारगनिरोहणाइणा, देवा पराभिओग-किब्बिसआइणा अकामाए निज्जरं कम्ममणुभविउं पडिसाडिंति तेणिमकामणिज्जरा ॥ "

" यथार्हमिति पूर्वोक्तकर्मयोपक्षेपे। छेद-भेद-शीतोष्ण-वर्ष-जलाग्नि-क्षुधा-पिपासा-कशाङ्कुशादय एकेन्द्रियादिषु पञ्चेन्द्रियपर्यन्ततिर्यक्षु वेदना। नारकाणां त्रिविधा वेदना क्षेत्रजान्योन्योदीरित-परमाधार्मिकजनितस्वरूपा। 'चारग निरोध', चारकनिरोधः कारागारग्रह। शेषं सुबोधम्। सकामनिर्जरामाह–"सकामनिज्जरा पुन निज्जराभिलासीणं अणसण ऊणोयरिआ-रसचाय-कायकिलेस-पडिसंलीणयाभेअं छव्विहं बाहिरं पायच्छित्त-विणय-वेयावच्च-सज्झाय-झाण-विउस्सग्गभेअं छव्विहमब्भिंतरं च तवं तवंताणं। निर्जराभिलाषिणामनशनादिभेदं षड्विधं बाह्यं प्रायश्चित्तादिभेदं षड्विधमाभ्यन्तरं च तपस्तप्यमानानां भवति सकामा निर्जरेति सर्वं इत्यादि ॥"

१. सा द्विविधा प्रज्ञप्ता सकामा अकामा च।

२. तत्राकामा सर्वजीवानाम्।

३. एकेन्द्रियादयस्तिर्यञ्चो यथासम्भवं छेद-भेद-शीतोष्ण-वर्षा-जलाग्नि-क्षुधा-पिपासा-कशाङ्कुशादिभिः, नारकास्त्रिविधया [illegible]

४. [illegible]

[illegible] अत्राम [illegible] ।" [illegible] —

" [illegible] ।
[illegible] ॥ "—

[illegible] निजनिज[illegible] [illegible] । [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

यदुक्तम्—

" गुणठाणगपरिणामे संते तह बुद्धिमंपि पाएण ।
जायइ जीवो तप्फलमवेक्खमाणो उ णियमेणं ॥"[1]

गुणविशेषस्य जीवदयादिरूपस्यात्मनि परिणामे सति, तद्वति मनुष्ये बुद्धिमानपि युक्तायुक्तविवेचनशेमुषीपरिगतोऽपि न केवलधर्मार्थं सदा भवति प्रायेण बाहुल्येन जायते जीवः । महतामप्यनाभोगमेवान्तरेण कदाचित्कल्पत्वात् ... मपि कस्यचित्स्यादिति शेषोऽर्थः । अत्रैव मतान्तरमाह—न केवलं बुद्धिमच्छब्देन ... ापवर्गादिप्राप्तिलक्षणमपेक्ष्यान्ये पुनराचार्या नियमोऽयमर्थमाहुः बुद्धिमन्दत्व अनाभोगेऽपि गुणस्थानकपरिणामो मन्यामिति मन्यते । अयमभिप्रायः—सम्यक्त्वपरिणामः प्राणिनो जिनमार्गोपदेशमिति श्रद्धानाः कश्चिदनाभोगवशात् ... ... न सम्यक्त्वादिगुणस्थानभाजो जायन्ते ।

यदोक्तम्—

" सम्मद्दिट्ठी जीवो उवइट्ठं पवयणं तु सद्दहइ ।
सद्दहइ असब्भावं अणाभोगा गुरुनिओगा ॥"[2]

इत्थं बुद्धिमत्त्वे सति प्रायः परिणामफलमाधिक्यमुपलभ्यत इति । यथा च सम्यग्दृष्ट्यादिगुणस्थानान्तरपरिणामेनात्मनोऽपि बुद्धिमत्त्वसामान्यफलमिदं तथा मार्गानुसारिणां मिथ्यादृशां मिथ्यात्वगुणस्थानावान्तरपरिणतिप्रारम्भेऽपि । अत एवापुनर्बन्धकादीनामादिम गुणस्थानाभोगतोऽपि सदनुष्ठानेन मार्गगमनमेवेत्युपदिष्टमन्यत्रा-ऽभिहितम् । यत्तु मिथ्यादृशां सकामनिर्जरासंभवे सम्यग्दृष्टिमिथ्या-दृष्ट्योरविशेषप्रसङ्ग इति केनचिदुच्यते, तदसत् । एवं सति मिथ्यादृ-ष्ट्यादीनां सयोगिकेवलिपर्यन्तानां शुक्ललेश्यावत्त्वेनाविशेषप्रसङ्गात् । अवान्तरविशेषाच्च तद्विशेष इति चेत् । सोऽयं प्रकृतेऽपि तुल्यः, सम्यग्दृष्टिनिर्जरापेक्षया मिथ्यादृष्टिनिर्जराया अल्पत्वस्याभ्युपगमा-दिति यथागमं भावनीयम् ॥ ४१ ॥

[1] गुणस्थानकपरिणामे सति तथा बुद्धिमानपि प्रायेण ।
जायते जीवस्तत्फलमपेक्षमाणस्तु नियम इति ॥

[2] सम्यग्दृष्टिर्जीव उपदिष्टं प्रवचनं तु श्रद्दधाति ।
श्रद्दधात्यसद्भावमनाभोगाद् गुरुनियोगात् ॥

सम्यक्त्वगुणविशेषप्रदर्शनार्थं मिथ्यादृग्गुणमात्रस्य शास्त्रेऽकिंचित्करत्वप्रतिपादनं नैतावता सर्वथा तद्विलोप एव सिध्यति, चारित्रगुणविशेषप्रदर्शनार्थं—

" दसारसीहस्स य सेणियस्स पेढालपुत्तस्स य सच्चइस्स ।
अणुत्तरा दंसणसंपया सिया विणा चरित्तेण हरं गई गया ॥"—

इत्यादिना सम्यक्त्वस्यापि तत्प्रतिपादनादिति द्रष्टव्यम् ॥४३॥

तदेवमन्येषामपि मार्गानुसारिगुणानामनुमोद्यत्वसिद्धौ सम्यग्दृशाऽन्येषां गुणा नानुमोद्या एवेत्युत्सूत्रं त्यक्तव्यम्, स्तोकस्याप्युत्सूत्रस्य महानर्थहेतुत्वादित्युपदेशमाह—

ता उस्सुत्तं मुत्तुं अणुमोइज्जा गुणे उ सव्वेसिं ।
जं थोवावि तओ लहेज्ज दुक्खं मरीइव्व ॥४४॥

ता उस्सुत्तंति । तत् तस्मात्कारणादुत्सूत्रं मुक्त्वा, तुरेवकारार्थः स च 'सर्वेषाम्' इत्यनन्तरं योज्यः; सर्वेषामेव गुणाननुमोदेत; भव्य इति शेषः । यद् यस्मात्स्तोकादपि तत उत्सूत्रान्मरीचिरिव दुःखं लभते । मरीचिर्हि " कविला इत्थंपि इहयंपि " इति स्तोकादप्युत्सूत्रात्सागरोपमकोटाकोटीमानसंसारपरिभ्रमणजन्यदुःखं लब्धवान्, ततो यो मार्गानुसार्यनुमोदनां लुम्पन्नुत्सूत्रसहस्रवादी तस्य किं वाच्यमिति भावः ॥

अत्र केचिदाहुर्मरिचिरुत्सूत्रकाद् दुःखं लब्धवानिति वयं न सहामहे, उत्सूत्रस्य नियमतोऽनन्तसंसारकारणत्वात्, तेन चासंख्येयसंसारार्जनात्, तत उत्सूत्रमिश्रितमेवेदं मरीचिवचनं तदुत्सूत्रमिति प्रतिपत्त-

तत उत्सूत्रं मुक्त्वाऽनुमोदेत गुणान् सर्वेषाम् तु ।
यत्स्तोकादपि ततो लभेत दुःखं मरीचिरिव ॥ ४४ ॥

१ दशारसिंहस्य च श्रेणिकस्य पेढालपुत्रस्य च सत्यके ।
अनुत्तरा दर्शनसम्पत् स्याद् विना चारित्रेणाधरां गतिं गताः ॥

२ कपिल ! इत्थमत्रापि ।

ष्यम् । तथाहि-साधुधर्मे द्विष्टोऽपि साधुधर्मानभिमुखेन कपिलेन युष्मत्समीपे कश्चिद्धर्मोऽस्तीति पृष्टे, आवश्यकवृत्त्यभिप्रायेण 'मम-दर्शने किंचिद्धर्मोऽस्तीति पृष्टे अहो ! अयं मधुरकर्मा द्विष्टोऽपि साधुधर्मानभिमुखो मदुचितः सहायः संवृत्त इति विचिन्त्य मम देशविरतिधर्मोऽस्तीत्यभिप्रायेण मनागिहाप्यस्तीति मरीचिरुक्तवान् । तत्र मरीचेर्यदि देशविरतिविवक्षा नाभविष्यत् तर्हि मनागिति नाभणिष्यत् । एतद्वचनं परिव्राजकवेषे सति परिव्राजकदर्शने किंचिद्धर्मव्यवस्थापकं संपन्नम् । इहशब्दस्यास्पष्टार्थवाचकत्वेन श्रोतुः कपिलस्य परिव्राजकदर्शनेऽपि किंचिद्धर्मोऽस्तीत्यवबोधात्, अन्यथा कपिलः परिव्राजकवेषं नाग्रहीष्यत्, तस्य धर्मचिकीर्षयैव तद्वेषोपादानात्, राजपुत्रत्वे नान्यस्कारणसंभवात्, ततश्च कापिलीयदर्शनप्रवृत्तिः । सा च कपिलस्य मरीचेरन्येषां च महानर्थकारणम्, कुमतप्रवर्तकत्वात् । तदिदंभूतं च वचनमुत्सूत्रमिश्रं, मरीच्यपेक्षया सूत्रत्वेऽपि कपिलापेक्षया (उत्) सूत्रत्वात् । मम पार्श्वे मनाग् धर्मोऽस्तीति देशविरतरूप मरीच्यभिप्रायान्मरीच्यपेक्षया हि सत्यमेवैतत्, परिव्राजकदर्शने धर्मोऽस्तीति कपिलस्य बुद्धिजनकत्वेन कपिलापेक्षया चासत्यरूपमेवेति ।

तदसत्, उत्सूत्रवचनाभिप्रायेण प्रवृत्तस्यास्य वचनस्य सत्यामिश्रितासत्यरूपयोरसूत्रत्वात् । आपेक्षिकसत्यासत्यभाषाभ्यामुत्सूत्रामिश्रितत्वाभ्युपगमे च भगवद्वचनस्यापि तथात्वप्रसङ्गात् । तथापि हि भगवतस्तद्भक्तानां चापेक्षया सत्यं चान्यदीयानां चापेक्षयाऽसत्यमिति । अथ भगवता वचनं परस्यासत्यबोधाभिप्रायेण न प्रयुक्तमिति नोत्सूत्रम्, मरीचिना तु प्रकृतवचनं कपिलस्यासत्यबोधाभिप्रायेणैव प्रयुक्तम् । स खेवं ज्ञातवान्-मामकमद्वचनं कपिलस्य परिव्राजकदर्शने धर्मबुद्धिजनकं भविष्यतीत्येवमेवायं बोधनीय इति, कथमन्यथाऽस्य परिव्राजकवेषमदास्यत् ? इति मद्वचनमिति चेत् । हन्त तर्हि उत्सूत्रमेवेदं प्राप्तमिति नोत्सूत्रमिश्रत्वम् । द्रव्यतोऽसत्यस्य विचारेऽपि तदुत्सूत्रानुष्ठानस्य प्रपञ्चनतयैव द्रव्यतः सत्यस्य प्रकृतवचनस्योत्सूत्रत्वात् मिश्रत्वायोगात् सूत्रानुसन्द्रव्यभावाभ्यां मिश्रत्वाभ्युपगमे त्विहत्यस्यापि मिश्रपक्षाभ्युपगमप्रसङ्गात् । अथ देशविरत्यभिप्रायेण मरीचिना

मया सत्यं वक्तव्यम्, परिव्राजकवेषाभिप्रायेण कपिलापेक्षया त्व
मित्येवं भावभेदादेवेदमुत्सूत्रमिश्रमिति चेत्, न, एतादृशभाव
कदाऽसंभवात्, उपयोगद्वययौगपद्याभ्युपगमस्यापसिद्धान्तत्वात्
एवायं समूहालम्बनोपयोग इति चेत्, तर्हि केन कस्य मिश्रत्व
नियततः पदार्थद्वयापेक्षयैतदिति विषयभेदादेकत्रापि मिश्रत्व
चेत्। तर्हि गतं केवलेनोत्सूत्रेण, सर्वस्याप्यसत्याभिप्रायस्य ध
सत्यत्वात् "सर्वं ज्ञानं धर्मिण्यभ्रान्तं प्रकारे तु विपर्ययः" इति शाब्द
वादप्रसिद्धेः। तर्हि प्रकारभेदादस्तु मिश्रत्वम्, एकस्यैव वचने स
सत्यबोधकत्वावच्छिन्नप्रकारभेदोपरक्ताभिप्रायोपरक्ताद्युत्सूत्रमि
संभवादिति चेत्। न, सूत्रकथनांशेऽभिप्रायस्य प्राबल्येऽनुत्सूत्रस्य
त्रकथनांशे तत्प्राबल्ये चोत्सूत्रस्यैवं संभवान्मिश्रत्वव्यपदेशेन
स्थानवकाशात्। अन्यथा 'क्रियमाणं न कृतम्' इत्यंशेऽसत्यं
पादयामि इतरांशे च सत्यमिति मिश्रत्वव्यपदेशेन वदतो जमाल
मारिणोऽपि नोत्सूत्रं स्यात् किन्तूत्सूत्रमिश्रमिति महदसमञ्जस
अपि च-इदं मरीचिवचनमुत्सूत्रमिश्रमिति वदता मूलत एव
प्रतीता न ज्ञाता। यतः सूत्रोत्सूत्रव्यवस्था तावच्छ्रुतभावभाषामा
नियमे। सा च सत्यासत्यानुभयरूपत्वात् त्रिविधैव दशवैकालिक
चूर्ण्यादिसिद्धान्तप्रतिपादिता। पराभिप्रायेण तु मिश्ररूपाया
तस्याः सिद्धा भगवद्भद्रबाहुकृतविभागव्याघातप्रसङ्ग इति न किंचिदे
दृश्यं च मरीच्यपेक्षया मरीचेरनुत्सूत्रमेवेदं वचनं कपिलापेक्ष
विपर्यासबुद्धिजनकत्वज्ञानेऽपीत्थमुच्यमानमेतद्वचनं मर्मोत्सूत्रमि
रिति तथाभावात्कथंचिदनाभोगहेतुकमुत्सूत्रमिति वदतो माता
वन्ध्या चेति न्यायापात इति द्रष्टव्यम्। किञ्च-सर्वांगसूत्रामोगो न
द्विस्थानि दुःश्रद्धानम्, स्युत्सूत्रस्य मध्य तादृशामोगदर्पतेः सूत्र
स्यावश्यकत्वात्। न च सामुपकस्य तस्य तथोत्सूत्रभाषणमा
स्थमिति शङ्कनीयम्, कर्मपरिणतेर्वैचित्र्यात्। अपरश्च च मत्र
मवानभिलषितविनियोगाद्यावस्थाश्रम्यस्थानं न, उत्सूत्राभोग
त्वात्: किन्तुकर्माभिमानवशात् दुर्विकल्पानिवर्तनात्तथाविधर्मं
नात्। अत एव मूढत्वबलेनस्यासत्प्रयत्नात्कथंचित्प्रज्ञानिवेशे चनाभि

त्सूत्रप्ररूपण एव पर्यवस्यति । तदुक्तं पाक्षिकसप्ततिकावृत्तौ–उत्सूत्रप्ररूपणायाः संसारहेतुत्वात् ।

यथोक्तम्—

फुडपागडमकहंतो जहट्ठियं बोहिलाभमुवहणइ ।
जह भगवओ विसालो जरामरणमहोअहीआसि ॥" त्ति ।

किंच–इहयत्ति देशविरत्यभिप्रायेण प्रोक्तमिति निर्णीतम् । उपदेशमालावृत्तौ "कपिल ! इहाप्यत्रापीति" मत्संबन्धिनि साधुसंबन्धिनि चानुष्ठाने धर्मोऽस्तीति भणनात् । न च तत्र 'साधुसंबन्धिनि' इति भणनेन 'मत्संबन्धिनि देशविरत्यनुष्ठाने धर्मोऽस्ति' इत्येवाभिप्राय इति वाच्यम् । जिनधर्मालसं ज्ञात्वा शिष्यमिच्छन् स तं जगौ–मार्गे जैनेऽपि धर्मोऽस्ति, मम मार्गेऽपि विद्यते इति हैमवीरचरित्रवचनात्स्वमार्गेऽपि तेन धर्माभिधानात् । स्वमार्गश्च तस्य स्वपरिगृहीतलिङ्गाचारलक्षणं कापिलदर्शनमेव । तत्र च मार्गे नियतकारणताविशेषसंबन्धेन धर्ममात्रमेव नास्ति कुतो देशविरत्यनुष्ठानम् ! इत्युत्सूत्रमेतदिति । अनियमाभिप्रायेण स्वस्योत्सूत्रपरिहारेऽप्यलिङ्गादि लिङ्गाभ्युपगमापारिव्राज्यादेरपि तत्राभ्युपगमापत्तिरिति न किंचिदेतत् । एतेन कपिल 'इत्थंपि'त्ति अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वाभिप्रायपरिहारः तत्त्वत्रैव साधुमार्गे, 'इहयंपि'त्ति स्वल्पस्यात्रापि विद्यते । स चैवमाकर्ण्य तत्सकाश एव प्रव्रजितः । मरीचिनाऽप्यनेन दुर्वचनेन संसारोऽभिनिर्वर्तित इति ज्ञानसागरसूरिवचनमपि व्याख्यातं तथापि मार्गभेदाभिप्रायेणैव धर्मभेदाभिधानात् । नहि साधुश्रावकयोर्मार्गभेदेन धर्मभेदः संभवद्युक्तिकोऽपीति विचारणीयम् ।

यत्तु मरीचिवचनमिदमावश्यकनिर्युक्तौ दुर्भाषितं न तु सूत्रमिति नेदमुत्सूत्रं वचनमपीति केनचिदुच्यते । तदसत्, दुर्भाषितपदस्याऽनागमिकार्थोपदेशे रूढत्वात्, तदुक्तप्रज्ञापना वचनवत्त्वात् ।

तदुक्तं पञ्चाशकसूत्रवृत्तौ:—

१ [illegible]

उन्मग्गदेसणाए चरणं नासंति जिणवरिंदाणं ।
वावन्नदंसणा खलु नहु लब्भा तारिसा दट्ठुं ॥ २ ॥"

इत्यागमवचनानि श्रुत्वाऽपि स्वाग्रहग्रस्तचेतसो यदन्यथा (प्र)रूपणं विदधति च तन्महामोहस्यैव, अनर्वाक्पारासारसंसारपारावारविचारभाविभूरिदुःखभाराङ्गीकाराद्विति ॥

तथा श्राद्धविधिवृत्तावप्याशातनाधिकारे प्रोक्तम्—
"एतासु चोत्सूत्रभाषणार्हद्गुर्वाद्यवज्ञादिर्महत्याशातनाऽनन्तसंसारहेतुः सा-वद्याचार्य-मरीचि-जमालि-कूलवालकादेरिव । यतः—

उस्सुत्तभासगाणं बोहीनासो अणंतसंसारो ।
पाणच्चएवि धीरा उस्सुत्तं ता न भासंति ॥
तित्थयरपवयणसुअं आयरिअं गणहरं महिड्ढीयं ।" इत्यादि ॥

तथा योगशास्त्रवृत्तावप्युक्तम्—"भगवानपि हि भुवनगुरुरुन्मार्गदेशनात्सागरोपमकोटाकोटीं यावद्भवे भ्रान्तस्तदल्पं स्वपापकर्मकारं कर्तुमत्यन्तमुचितं भणितमिति । तथा तत्रैव—"अल्पादपि मृषावादाद्" इत्यस्य व्याख्या—"या स्वल्पस्यापि मृषावादस्य महानर्थहेतुत्वं तमागमवचनमित्युपदर्शितम्—

अहह सयलण्णपावा वितहपरूवणमणुमवि दुरंतं ।
जं मरिइभव उवज्जिय-दुक्ख-असीम-कोडा-कोडा-सागरा ॥ १ ॥

उन्मार्गदेशको मार्गनाशको गूढहृदयमायावान् ।
शठशीलश्च ससल्यः तिर्यगायुर्बध्नाति जीवः ॥ १ ॥
उन्मार्गदेशनया चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणाम् ।
व्यापन्नदर्शनाः खलु नैव लभ्या तादृशा द्रष्टुम् ॥ २ ॥

१ उत्सूत्रभाषकाणां बोधिनाशोऽनन्तसंसारः ।
प्राणात्ययेऽपि धीरा उत्सूत्रं ततो न भाषन्ते ॥
तीर्थंकरप्रवचनश्रुतमाचार्यं गणधरं महर्द्धिकम् ॥

२ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[1]पासत्थो-सन्न-हाछंदे कुसीले सबले तहा।
दिट्ठीएवि इमे पंच गोयमा न निरिक्खए॥
[2]जो जहावायं न कुणइ मिच्छादिट्ठी तओ हु को अन्नो।
वड्ढेइ य मिच्छत्तं परस्स संकं जणेमाणो॥

इच्चाइ निच्छयमेव पुरओ करेइ। किरियाकारणं न नाणं, नाणं वा न किरिया, कम्मं पहाणं न ववसाओ वा कम्मं, एगंतेण निच्चमणिच्चं वा दव्वमयं पज्जायमयं सामन्नरूवं विसेसरूवं वा वत्थुं पयासेइ, एवंविहा एगंतवायपहाणा परूवणा विवरीयपरूवणा भवइ। अओ तेसिं पडिक्कमणंति चउत्थो हेऊ।

इयमत्युक्ततरा दुरन्तानन्तसंसारकारणम्।

यदुक्तमागमे—

[3]उम्मग्गदेसणाए इक्केण मरीइ दुक्खसागरं पत्तो।
भमिओ कोडाकोडी सागरसरिणामधिज्जाणं॥

अत्र कश्चिदाह—नन्वत्र दुरन्तानन्तशब्दौ दुःखलभ्यान्तत्वेनान्ताभावेन चासंख्यातानन्ताभिधायकौ विरुद्धार्थाविति कथमेतदुपपत्तिरिति सभ्रान्तः

"[4]वणस्सइ कायमइगओ उक्कोसं जीवो उ संवसे कालं।
मणंतदुरंतं समय गोअम! मा पमाएह॥"

---

१ पार्श्वस्थोऽवसन्न-यथाछन्दाः कुशीलः शबलस्तथा।
दृष्ट्याऽपि इमान् पञ्च गौतम! न निरीक्षते॥
२ यो यथावादं न करोति मिथ्यादृष्टिस्ततः खलु कोऽन्यः।
वर्धयति च मिथ्यात्वं परस्य शङ्कां जनयन्॥

इत्यादि निश्चयमेव पुरतः करोति। क्रियाकारणं न ज्ञानं, ज्ञानं वा न क्रिया, कर्म प्रधानं न व्यवसायो वा कर्म, एकान्तेन नित्यमनित्यं वा द्रव्यमयं पर्यायमयं सामान्यरूपं विशेषरूपं वा वस्तु प्रकाशयति, एवंविधा एकान्तवादप्रधाना प्ररूपणा विपरीतप्ररूपणा भवति। अतस्तेषां प्रतिक्रमणमिति चतुर्थो हेतुः।

३ उन्मार्गदेशनया मरीचिर्दुःखसागरं प्राप्तः।
भ्रान्तः कोटाकोटीः सागरसदृशनामधेयानाम्॥
४ वनस्पतिकायमतिगत उत्कृष्टं जीवस्तु संवसेत्कालम्।
अनन्तं दुरन्तं समयं गौतम मा प्रमादीः॥

इत्यादावनन्तशब्दसमानाधिकरणस्य दुरन्तशब्दस्य दर्शनात् दुरन्तानन्तवचनस्यातिशयितानन्तवाचकत्वेन विरोधाभावात् । इत्थं सति विपरीतप्ररूपणाया दुरन्तानन्तसंसारकारणत्वे मरीचिदृष्टान्तोपन्यासस्य साक्षात्तस्यासंख्यातभवबाधकप्रमाणविरोधेनानुपपत्तिस्तु तस्या दुरन्तानन्तसंसारकारणत्वोपलक्षितायुक्ततरत्वोपनयनाभिप्रायेण निरसनीया ।

यत्तु श्रावकस्य विपरीतप्ररूपणाया अत्र प्रकृतत्वात्तस्य चानाभोगात् गुरुनियोगाद्वा तत्संभवात्तथाविधक्लिष्टपरिणामाभावात्सावद्यानन्तसंसारहेतुः, अत एव श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रस्य वृत्तौ केवलं दुरन्तशब्दस्यैवाभिधानम् । या च विपरीतप्ररूपणा मार्गपतितानामनन्तसंसारहेतुः सा स्वभावमदन्धेन धर्मदेशनाधिकारिणां बहुश्रुतत्वेन लोकपूज्यानामाचार्यादीनां कुमतिविलसितादिजल्पादिहानिभयेन, सावद्याचार्यादीनामिव परविषयकमात्सर्येण, गोष्ठामाहिलादीनामिव तीर्थकृद्वचनस्याश्रद्धाने, जमाल्यादीनामिवाभोगपूर्विकाव्यवसायतया । तं चेहाधिकाराभावेनानुक्ता अप्यनन्तसंसारित्वेन खल एव भाव्या । येन कारणेन यद्यपि अनाभोगमूलकमप्युत्सूत्रं कुदर्शनप्रवृत्तिहेतुत्वेन दीर्घसंसारहेतुरपि भवति, तेन दुरन्तसंसारमधिकृत्य मरीचिरिव दृष्टान्ततया दर्शितः । तस्य च तथाभूतमप्युत्सूत्रं तथैव संजातम्, श्रीआवश्यकचूर्ण्यादावपि तथैवोक्तत्वात्; अन्यथा द्वित्र्यादिभवभाविगुरूणामपि मुनिप्रभृतीनामनन्तसंसारित्वप्रसक्त्याऽऽपत्तौ जैनप्रक्रियाया मूलत एवोच्छेदः स्यादित्यादि परेणोक्तं तदसत् । श्रावकस्यापि " जिणस्स धम्मो परिकहेइ " त्ति वचनात् गुरूपदेशायत्ततया धर्मकथनाधिकारित्वश्रवणात्तथापरिणामवैचित्र्येण तस्यापि गुरूपदेशायत्ततां परित्यज्य कथंचित्सावद्याचार्यादीनामिव विपरीतप्ररूपणासंभवात् तस्याप्यनन्तसंसारकारणत्वात् तत्प्रतिक्रमणार्थनिर्युक्तिगुर्वनिर्देशात् ।

न चान्यत्र दुरन्ताभिधानमनन्तत्वप्रतिक्षेपकम् । दुरन्तानन्त[illegible] [illegible]विरोधित्वात् । अनन्तसंसाराभिधानाभावेऽपि दृष्टान्त[illegible] [illegible] तु [illegible] न तु [illegible] । [illegible] [illegible] धर्मं परिकहेइ [illegible] ।

नन्तसंसारहेतुः' इत्यवस्थितपाठत्यागेनैव तद्दृष्टान्ताध्याहारसंभवात् तस्मात्सूत्रोपलक्षणव्याख्यानरीत्यैव प्रकृतोपनयसमर्थनं न्याय्यम्। ई-दृशोत्सूत्रवचने स्वरूपतोऽनन्तसंसारहेतुत्ववचने चरमशरीरिक्रियमा-णारम्भेऽपि स्वरूपतो नरकहेतुत्ववचनवत् प्रक्रिया विरोधादिति सम्य-ग्विभावनीयम्। इत्थं च—

"आयरिअपरंपरएण आगयं जो उ आणुपुव्वीए।
कोवेइ छेयवाई जमालिनासं व नासीहि॥"

" आचार्याः श्रीसुधर्मस्वामि-जंबूनाम-प्रभवार्यरक्षिताचार्यादयः, तेषां परम्परा-प्रणालिका पारम्पर्यं तेनागतं यद्व्याख्यानं सूत्राभिप्रायस्तदानु-पूर्व्या-व्यवहारनयाभिप्रायेण क्रियमाणमपि कृतं भवति। यस्तु कुतर्क-दध्मातमानसो मिथ्यात्वोपहतदृष्टितया छेकबुद्ध्या-निपुणबुद्ध्या 'कु-शाग्रीयतीक्ष्णबुद्धिकोऽहम्' इति कृत्वा कोपयति दूषयति-अन्यथा तमर्थं सर्वज्ञमतमपि व्याचष्टे 'कृतम्' इत्येवं मृषावादी-वक्ति वचनम्। नहि मृत्पिण्डक्रियाकाल एव घटो निष्पन्नः, कर्मगुणाध्यवसायानामनुपलब्धेः; स एवं छेकवादी-'निपुणोऽहम्' इत्येवंवादी पण्डिताभिमानी जमालि-नाशं-जमालिनिह्नववत्सर्वज्ञमतविलोपको विनश्यति-अरघट्टघटीय-न्त्रन्यायेन संसारचक्रवाले पर्यटिष्यति" इत्यादि सूत्रकृताङ्गप्रधान-व्याख्यानवनिर्युक्तिवृत्तिवचनमात्रमवलम्ब्य ये जमालेरपरप्रदर्शनेन न्यायेन संसारचक्रवालभ्रमणे साध्ये दृष्टान्ततयोपदर्शितत्वात् दृष्टा-न्तस्य च निश्चितसाध्यधर्मवत्त्वात् तस्यानन्तसंसारित्वसिद्धिरिति वद-न्ति ते पर्यनुयोज्याः। अत्र यद्यपि दृष्टान्तः [illegible] [illegible] संसारचक्रवाल[illegible] [illegible] इति कथमस्माकमनन्तसंसारित्वसिद्धिः? [illegible] [illegible] पुनः सूत्रवृत्तिवचनसंवादिनि इति [illegible] [illegible] [illegible]।

ननु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

१ [illegible]

तदुक्तम्—

"एयं पुन एवं खलु अन्नाणपमायदोसओ नेयं।
जं दीहकालठिई भणिआ एगिंदियाईण ॥"[1]–ति

उपदेशपदे व्याख्या एकेन्द्रियादिषु दूरमनुजत्वलक्षणात्पदघट-पटीयन्त्रन्यायक्रमेण पुनः पुनरावर्तते। तदपि कुतः सिद्धम्? इत्याह यद् यस्मात्कारणाद्दीर्घा प्रभूता कायस्थितिः पुनः पुनर्मृत्वा तत्रैव काये उत्पादलक्षणा भणिता प्रतिपादिता सिद्धान्ते एकेन्द्रियादीनां जातीनामिति॥ तत एकेन्द्रियादिजात्याश्रितस्यैवारघट्टघटीयन्त्रन्यायस्याश्रयणात् दृष्टान्ततात्पर्यनिरूपणैवमयमिति।

तदसत्। तत्र मनुजत्वगतिदौर्लभ्याधिकारादरघट्टघटीयन्त्रन्याय-सामान्यस्यैकेन्द्रियादिजातिमात्रेण विशेषयितुमशक्यत्वात् सर्वज्ञमत-विराधकस्य चतुरशीतिलक्षजीवयोनिसंकुल संसारपरिभ्रमणाधिकारा-त्पुनः पुनर्गतिचतुष्टयभ्रमणाभिप्रायस्यैव विवक्षितत्वात्। अत एव श्रुत-विराधनायां चातुर्गतिसंसारपरिभ्रमणं भवतीति स्फुटमेवान्यत्राभिहि-तम्, जमालिदृष्टान्तश्च तत्रोपन्यस्त इति। तथाहि—

"इच्चेयं दुवालसंगं गणिपिडगं तीते काले अणंता जीवा आणाए विराहेत्ता चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरिअट्टिंसु १। इच्चेयं दुवालसंगं गणिपिडगं पडुप्पन्ने काले परित्ता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरिअट्टंति २। इच्चेयं दुवालसंगं गणिपिडगं अणागए काले अणंता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरिअट्टि(टि)स्संति।"[2] नन्दिसूत्रे। . . . .

एतद्वृत्तिर्मलयगिरिकृता, यथा इच्चेयमित्यादि इत्येतद्द्वादशाङ्गं गणिपिट-कमतीतकालेऽनन्ता जीवा आज्ञया यथोक्तपरिपालनाभावेन विराध्य चातुरन्त-

---

१ एतत्पुनरेवं खलु अज्ञानप्रमाददोषतो ज्ञेयम्।
यद्दीर्घकालस्थितिर्भणिता एकेन्द्रियादीनाम् ॥ इति

२ इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकमतीते काले अनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चातुरन्तसंसारकान्तारमनुपर्यटन् १। इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकं प्रत्युत्पन्ने काले परित्ता जीवा आज्ञया विराध्य चातुरन्तसंसारकान्तारमनुपर्यटन्ति २। इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकमनागते काले अनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चातुरन्त-संसारकान्तारमनुपर्यटिष्यन्तीति ॥

संसारकान्तारे विविधशारीरमानसानेकदुःखविटपिशतसहस्रदुस्तरे-भवगहने अनुपरिअट्टिंसु त्ति अनुपरावृत्तवन्त आसन्। इह द्वादशाङ्गं सूत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधं, द्वादशाङ्गमेवाज्ञा आज्ञाप्यते जन्तुगणो हितप्रवृत्तौ यया साऽऽज्ञेति व्युत्पत्तेः, ततः सा त्रिधा, तद्यथा-सूत्राज्ञा अर्थाज्ञा तदुभयाज्ञा। संप्रत्यमूषामाज्ञानां विराधना चिन्त्यते-यदाऽभिनिवेशतोऽन्यथा सूत्रं पठति तदा सूत्राज्ञाविराधना। सा च यथा जमालिप्रभृतीनां यदाऽभिनिवेशवशतोऽन्यथा द्वादशाङ्गार्थं प्ररूपयति तदाऽर्थाज्ञाविराधना; सा च गोष्ठामाहिलादीनामिवावसातव्या। यदा पुनरभिनिवेशवशतः श्रद्धाविहीनतया हास्यादितो वा द्वादशाङ्गस्य सूत्रमर्थं च विकुट्टयति तदोभयाज्ञाविराधना; सा च दीर्घसंसारिणामभव्या(दी)नामनेकधा विज्ञेयेति। तथाऽभिनिवेशतोऽन्यथा पाठादिलक्षणया विराधनया जि(ज)मालीति कालेऽनन्ता जीवाश्चतुर्गतिके नारकतिर्यग्नरामरविविधवृक्षजालदुस्तरे भवाटवीगहनविस्तरे अनुपरावृत्तवन्त आसन् जमालिवत्। अर्थाज्ञायाः पुनरभिनिवेशतोऽन्यथा प्ररूपणादिलक्षणया विराधनया गोष्ठामाहिलवदिति तु हारिभद्रीयवृत्तावुक्तमिति॥" [illegible] एव [illegible] स्पष्टम्।

यत्तु आज्ञाविराधकानां जिनप्रवचनानन्तसंसारित्वं [illegible] पञ्चेदं जमालिदृष्टान्तोपदर्शने, [illegible] संसारविशेषणमेव [illegible] न पुनः [illegible]; यदि [illegible], तस्मात् [illegible] विशेष्य [illegible] समाधानं [illegible], [illegible] चतुरन्त [illegible] संसारविशेषणत्वे [illegible] विविध [illegible] चतुरन्त [illegible], तथा च दृष्टान्ते जमालौ [illegible]। यदि [illegible] दृष्टान्त [illegible]। [illegible] च [illegible] तथा [illegible] कथं हि [illegible]? "[illegible]" [illegible]

[illegible] च

सीअलविहारओ खलु भगवंतासायणाणिओगेण ।
तत्तो भवो अणंतो किलेसबहुलो जओ भणिअं ॥

“तित्थयरपवयणसुअं” इत्याद्युपदेशपदवचनाच्छीतलविहारिणां पार्श्वस्थादीनां नियमादनन्तसंसारापत्तिरिष्यते च, तत्र परिणामभेदाद्भेदं इत्यत्राप्यध्यवसायप्रत्ययः संसारविशेषो महानिशीथोक्तरीत्या ध्येयः । किंच-अरघट्टघटीयन्त्रन्यायेन यत्र संसारपरिभ्रमणप्रदर्शनं तत्र नियमादनन्तसंसार इत्यभ्युपगमे उन्मत्तप्रमादिनामिव कामासक्तानामपि नियमतोऽनन्तसंसाराभ्युपगमप्रसङ्गः, तेषामपि संसारभ्रमणे तन्न्यायप्रदर्शनात् । तदुक्तमाचाराङ्गशीतोष्णीयाध्ययनसूत्रे-“संधि-चमाणा पुणरिति गब्भं” इत्यवयवव्याख्याने “तेन-कामोपादानजनितेन कर्मणा संसिच्यमाना आपूर्यमाणा गर्भाद्गर्भान्तरमुपयान्ति-संसारचक्रवालेऽरघट्टघटीयन्त्रन्यायेन पर्यटन्त आसते” इत्युक्तं भवतीति एवमनेकत्र प्रदर्शितमित्थमभिधानमस्तीति न किंचिदेतत् ।

यत्तु “जमाली णं भंते देवत्ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहि? गोयमा! चत्तारि पंच तिरिक्खजोणिय-मणुअ-देवभवग्गहणाइं संसारं अणुपरिअट्टित्ता तओ पच्छा सिज्झिहिति ।” “इत्यत्र चत्वारि द्वीन्द्रियादयः पञ्च पंचेन्द्रियाः पृथिव्यादयस्ते च ते तिर्यग्योनिकाश्च तेषु देवमनुष्येषु भवग्रहणानि भ्रान्त्वा” इति व्याख्यानादत्र च तीर्थकराशातनाकृतोऽधिकृतत्वाद् भवानन्त्यलक्षणबहुत्वस्य स्पष्टत्वाद् भगवत्यपेक्षयैव जमालेरनन्तभवसिद्धिरिति परस्य मतं तदपूर्वबुद्धिपाटवमूलम्, । एतादृशस्य गम्भीरार्थस्य वृत्तिकृताऽस्पष्टीकृतस्य स्वयमेव स्पष्टीकरणात् कथं चायं तपस्वी नाकलयत्येतावदपि यदमू चतुःपञ्चशब्दौ भवग्रहणसमानाधिकरणौ भिन्नविभक्त्यन्तौ व्यस्तौ समासान्तःपतिततिर्यग्योनिकशब्दस्य विशेषणतामापद्येते इति । न चैतौ न विभक्त्यन्तावपि

१ शीतलविहारतः खलु भगवदाशातनानियोगेन ।
ततो भवोऽनन्तः क्लेशबहुलो यतो भणितम् ॥
[illegible]

२ जमालिर्भगवन्! देवत्वात् देवलोकात् [illegible] उत्पत्स्यते? गौतम! चत्वारि पञ्च तिर्यग्योनिक-मनुष्य-[illegible] [illegible]

क्वचिद्विशेष्यत्वेन क्वचिच्च विशेषणत्वेन स्यात्, तत्र विशेष्यत
यतो यावच्छब्द उक्तगणसंबन्धिभ्यामाद्यन्तपदाभ्यां विशि
गणमध्यवर्तिनां पदार्थानां संग्राहको भवति । यथा–जमाली णं
अरसाहारे विरसाहारे अन्ताहारे पंताहारे लूहाहारे तुच्छाहारे अरसजी
जीवी जाव तुच्छजीवी उवसंतजीवी पसंतजीवी विवित्तजीवी ? हंता॰"
सामान्यसूत्रोक्तस्य गणस्याद्यन्तशब्दाभ्यां विशिष्टो 'गोअम
ते णं अणगारे अरसाहारे जाव विवित्तजीवीति' सूत्रस्तव
यावच्छब्दस्य च सर्वादित्वेन बुद्धिस्थवाचकत्वान्मध्यवर्ति
पदार्थानां नानारूपाणां नानासंख्याकानां संग्राहकत्वम्, एव
शब्दयोरपि गणानुरोधेन भिन्नत्वमेव बोध्यं न पुनर्यावच्छब्दो
पदादिवत्स्वतन्त्रार्थवाचक इति । विशेषणभूतस्तु यावच्छब्द
पदव्याख्यानामर्थानां देशकालादिनियामको भवति । तत्र देश
कर्म–यावत्पञ्चयोजनानि पततं तावद्गन्तव्यमित्यादौ
नियामकत्वं च–" जाव णं से जीवे सया समियं तं तं भावं परिणम
णं से जीवे आरभइ सारभइ समारभइ " इत्यादौ प्रसिद्धम् । विशे
विशेष्यविशेषणभावविकल्पस्तु यावच्छब्दो विस्तारवित्याद्यपदार्थ
स्यात्; नाहि यावच्छब्दो नानर्थको नवा विशेष्यभूतः, आद्यन्त
व्यासार्थानिष्टत्वात्; विशेष्यभूतस्य च तस्य स्याभ्यां वि
प्रयोगात् किन्तु विशेषणभूतः; 'प्राक् पतितं विशेषणम्' इति
स चात्राधिकारात्कालनियामक इति । यावत्कालं चतुःपंच
स्थावरजातिषु नारकतिर्यग्योनिकमनुजदेवानां भवग्रहणानि ग
त्याभिसंबन्धात् तावत्कालं संसारमनुपरावृत्य ततः पश्चात्सं
यावत्सर्वदुःखानामन्तः करिष्यतीति सामान्यसूत्रार्थः एवं
एवं सामान्यसूत्रोक्तानुसारेण विज्ञातव्यः । कालनियमार्थं [illegible]
इत्यादि यावच्छब्दोऽप्यत्राहारार्थः, तावच्छब्देन यावच्छब्दानु

१ [illegible] अरसाहारे विरसाहारे अन्ताहारे पंताहारे लूहाहारे [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ।

१ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ।

ध्यान्तनियमानुपपत्तिरिति ध्यत्रैव सामान्यसूत्रादिव विशेषसूत्रादप्य-
नन्तभवसिद्धिरिति-चेत्, तदिदमसिद्धमसिद्धेन साधयतो महातार्कि-
कत्वमायुष्मतः। यतो 'जाव चत्तारि' इत्यादावपि शमन्तचतुःपञ्चपद-
समानाधिकरणभवग्रहणपदोत्तरद्वितीयाविभक्तेरेव "कालाध्वनोर्व्याप्तौ"
[सिद्ध ०-२-२-४२] इत्यनुशासनात्कालनियमसिद्धौ न पुनस्तदभिधा-
नाय यावच्छब्दप्रयोगः, अर्थपुनरुक्ततयोः प्रसङ्गात्, तस्मात्तदनुरोधेन
तावच्छब्दस्य विशेषसूत्रे यावत्तावच्छब्दयोरध्याहारकल्पनाऽतिजघ-
न्यैवेति।

नन्वेवं "स्थितेर्गतिश्चिन्तनीया" इति यावच्छब्दस्य सूत्रस्थस्य
कोऽर्थः ? इति चेत्, ततो देवलोकादायुःक्षयादिना च्युत्वेति पूर्वप्रक्रा-
न्तपदसमुदायार्थं एवेत्यवेहि। अथैवं गणसंबन्ध्याद्यन्तपदविशिष्टस्यैव
यावच्छब्दस्य पूर्वप्रक्रान्तगणवाक्यार्थवाचकत्वमिति व्युत्पत्तिभङ्ग इति
चेत्, न। तादृशनियमे प्रमाणाभावात्, पूर्वप्रक्रान्तवाक्यार्थवाचकत्वे
यावच्छब्दस्य स्वसंबन्धिपदोपसंदानमात्रस्य ग्राहकत्वेनापेक्षितत्वात्।
अत एव क्वचिद्गणसंबन्ध्याद्यन्तपदविशिष्टादिव क्वचिदन्त्यपदविशि-
ष्टादपि यावच्छब्दात्तदुपस्थितिः। तथाहि—

"एगंतपंडिए णं मणुस्से किं णेरइआउं पकरेइ ४ ? पुच्छा। गोअमा ! एगं-
तपंडिए णं मणुस्से आउअं सिअ पकरेइ, सिअ णो पकरेइ। जइ पकरेइ णो णेर-
इआउअं पकरेइ, णो तिरिगो मणु (स्से), देवाउअं पकरेइ। णो णेरइआउअं
किच्चा णेरइएसु उववज्जइ णो तिरिणो मणुस्से, देवाउअं किच्चा देवेसु उववज्जइ।
से केणट्ठेणं जाव देवाउअं किच्चा देवेसु उववज्जइ ?। गोअमा ! एगंतपंडिअस्स णं
मणुस्सस्स केवलमेव दो गतीओ पण्णत्ताओ, अंतकिरिया चेव कप्पोववत्तिया चेव,
से तेणट्ठेणं गोअमा ! जाव देवाउअं किच्चा देवेसु उववज्जइत्ति॥"

अत्र हि यावच्छब्दस्य न गणसंबन्ध्याद्यन्त्यपदविशिष्टस्यैव पूर्व-
प्रक्रान्तवाक्यार्थवाचकत्वं किन्तु स्वसंबन्ध्यन्त्यपदोपसंदानादेव, तद्वदि-
हापि चत्तारि पंचेत्यादिस्वसंबन्धिपदोपसंदानाद् यावच्छब्दस्य पूर्वप्र-
क्रान्तवाक्यार्थवाचकत्वे न किंचिद् बाधकमिति युक्तं पश्यामः।

किंच-सूत्रे द्योतकरचनारूपमति यावत्पदं दृश्यते । यथा र
काधिकारे-" भावओ णं सिद्धे अणंता नाणपज्जवा अणंता दंसणपज्जवा
अणंता अगुरुअलहुअपज्जवा०" इत्यत्र नात्र गणमध्यस्थस्यान्यस्या
मशीं यावच्छब्देन कर्त्तुं शक्यते, यतो स गणस्तावदित्थमुपदा
" भावओ णं जीवे अणंता नाणपज्जवा अणंता दंसणपज्जवा अणंता चरित्त
अणंता गरुअलहुअपज्जवा अणंता अगरुअलहुअपज्जव त्ति "। तत्र ज्ञान
नपर्यायाः सिद्धस्य साक्षादेवोक्ताः, चारित्रपर्यायाश्च तस्य न संभ
" णो परमविए चरिते " इत्यत्र सिद्धानां चारित्रस्य व्यक्तमेव नि
स्याद् । गुरुलघुपर्यायाश्चौदारिकशरीराण्याश्रित्य व्याख्याता इति
सिद्धस्य न संभवन्ति । अगुरुलघुपर्यायाश्च कार्मणादिद्रव्याणि
स्वरूपं चाश्रित्य व्याख्याताः, तत्र कार्मणादिद्रव्याश्रितास्ते सिद्ध
संभवन्ति, जीवस्वरूपं त्वाश्रित्य सर्वांशशुद्धास्ते संभवन्ति परं
साक्षाच्छब्देनोक्ता इति यावच्छब्दवाच्यं नावशिष्यते इति ततो
तत्र वाक्यार्थद्योतक एव यावच्छब्दस्तद्व्यतिरिक्तापि स्यादिति कि
पश्यामीति निपुणधिया निभालनीयं प्रेक्षावद्भिः ।

किं च-'जाव चत्तारि पंच' इत्यादिसूत्रमपि नरकोपपातानिति
विशेषाभावमाश्रित्य परिमितभवजमालिजातीयदेवकिल्बिषिका
जमालिमाद्यप्रदर्शनायोपन्यस्तं न तु देवकिल्बिषिकसामान्यवि
मिति संभाव्यते, अन्यथा " अणेगइआ अणादीयं अणवदग्गं दीहमद्धं
उरंतं संसारकंतारं अणुपरियट्टंति " इत्यपरिमितभवाभिधानानुपपत्तेः,
'अणेगइआ' इत्यादिकमपरिमितभवाभिधायकं 'जा चत्तारि' इ
त्रिकं च परिमितभवाभिधायकमिति युक्तम्, भवति हि सामान्य
धानस्याप्येकविशेषप्रदर्शने तद्भिन्नविशेषपरत्वम् । यथा 'ब्राह्मणा
जयितव्याः' इति वचनस्य कौण्डिन्यभिन्नब्राह्मणभोजनविधिपरत्वमि
यत्तु 'अणेगइआ' इत्यादिसूत्रमनन्तविशेषमभिप्रेत्याभ्यमा
सम्प्रयुक्तं नु अन्ते निर्वाणागमनसंबंधेन संयोज्यते । तदसत्,
निर्वाणाभावादेवाद्यसूत्रावताराद्व्यक्तविशेषविषयत्वं-" ब्रह्मपुत्ते ण
णो आराहगाओ सपक्खपरदोवा सिंद्धयभद्दाओ धणियपयणप
रकंग, इत्यप्पगोद्दीसओ दोषकालीयविसओ वकंग, महाभागाओ सि

णुभागाओ पकरेइ, (बहुप्पदेसगाओ) अप्पपदेसगाओ पकरेइ। आउयं च णं कम्मं सिअ बंधइ, सिअ णो बंधइ, असायावेअणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ, अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारमणुपरिअट्टइ। कोहवसट्टे णं भंते जीवे किं बंधइ? किं पकरेइ? किं चिणइ? किं उवचिणइ? गोयमा! कोहवसट्टे णं जीवे आउअवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ, एवं जहा पढमसए णं असंवुडस्स अणगारस्स जाव अणु परिअट्टइ। माणवसट्टे णं जीवे एवं चेव, एवं मायावसट्टेवि, एवं लोभवसट्टेवि, जाव अणुपरिअट्टइ" इत्यादिसूत्राणामपि तथात्वापत्तेरिति।

ननु यद्येवं 'चत्तारि पंच' इत्यादिसूत्रे असमासेऽनन्तभवविषयता तदा निर्विषयता स्यात्, चतुःपञ्चशब्दयोरेकार्थानभिधानादिति चेत्, । न, "सिअ भंते! जाव चत्तारि पंच पुढवीकाइआ एगतओ साहारणसरीरं बंधंति, एगतओ पच्छाहारेंति परिणामेंति वा सरीरं बंधंति? णो इणट्ठे समट्ठे। इसिअ भंते चत्तारि पंच आउकाइआ, एवं सिअ भंते जाव चत्तारि पंच तेउकाइआ" इत्यादिषु प्रश्नेषु भगवत्यां "जया णं भंते! सक्के देविंदे देवराया दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजिउकामे भवइ से कहमिआणि पकरेइ? गोयमा! जावचत्तारि पंच सामाणिआ तं ठाणं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति" इत्यादिजीवाभिगमसूत्रेऽन्येषु च बहुषु स्थानेषु तयोः "सत्तट्ठ भवग्गहणाइं सत्तट्ठपयाइं" इत्यत्र सप्ताष्टपदयोरिव सर्वत्रापि विरोधाद्येकार्थव्याप्यत्वसिद्धेः। 'पंच तिरिक्खजोणिय-मणुस्स-देवभवग्गहणाइं' इत्यादिकोऽप्यादर्शान्तरे पाठोऽस्ति, तत्र च शङ्कालेशस्याप्यभाव एव।

नन्वेवमपि 'पञ्चशब्दो गतिद्वयानुरोधेन त्रिगुणितः किं पञ्चदशभवाऽभिधायकः? उत तिर्यग्योनिकदेवसंबन्धिनौ द्वौ भवौ तदन्यश्च मनुजसंबन्धी, अथवा एको भवस्तिर्यक्संबन्धितः तथा द्वौ देवसंबन्धी तदन्यश्च मनुष्यसंबन्धीत्येवं पञ्चभवाभिधायकः?' इत्येवं संदेहानिवृत्तिरेवेति चेत्। न, [illegible] द्वन्द्वसमासस्य सर्वपदप्रधानत्वेन प्रत्येकमेव पञ्चसंख्या न्याय्या [illegible] [illegible] [illegible] पञ्चकृत्य [illegible] पञ्चकृत्व इत्यादिप्रयोगात्

" [illegible]
[illegible]

इति श्रीअभयदेवसूरिसंतानीयगुणचन्द्रगणिकृते प्राकृतवीरचरित्रे ऽप्येतत्थमेवोक्तम् । " तिर्यग्मनुष्यदेवेषु भ्रान्त्वा स कतिचिद् भवान् भुक्त्वा महाविदेहेषु दूरान्निर्वृत्तिमेष्यति । " इत्युपदेशमालाकर्णिकायामप्येत्थमेव निगदितम् ।

अत्र मत्परेणोच्यते—' कतिचिद् भवान् ' इति यद् भणितं तत्किल्बिषिकदेवभवाच्च्युतो जमालिरनन्तरं सर्वलोकगर्हणीयान् मनुष्यादिदुर्गतिसंबन्धिनः कतिचिद् भवानवाप्य पश्चात्सुखमेकेन्द्रियादिषु पास्यतीति ज्ञापनार्थमेव । तथा चागमोऽपि—

" लद्धूण वि देवत्तं उववन्नो देवकिब्बिसे ।
तत्था वि से न याणइ किं मे किच्चा इमं फलं " ॥ १ ॥
तत्तो वि से चइत्ता णं लब्भिही एलमूअगं ।
नरगं तिरिक्खजोणिं वा बोही जत्थ सुदुल्लहा ॥ २ ॥—इति

तद्गतिकदाग्रहविजृम्भितम् , अत्र निर्गमादिषु प्रत्येकं परिमित [illegible] भवग्रहण [illegible] , [illegible] प्रमाणा [illegible] । न च दूरान्निर्वृतिमेष्यतीति वचनानुपपत्तिरेवात्र प्रमाणम् , आग [illegible] । किंच—[illegible] । तदुक्तं सर्वानन्दसूरिविरचितोपदेशमालावृत्तौ —

" [illegible] ।
[illegible] ॥"—इति

[illegible]

संवेगमयमपि जमालेश्च साक्षात्तीर्थकरदूषकत्वादपि पञ्चदश भवा इति यद्यप्यसङ्गतमिति परेणोद्भाव्यते तदपि तथाभव्यत्वादिविशेषादेव न पर्यनुयोज्यम्, अन्यथा संक्लिष्टोत्सूत्रभाषणोऽपि मरीचिर्नरकदुःख-प्राप्तिः, विशिष्टोत्सूत्रभाषिणश्च जमालेर्नरकमित्यत्र भवतोऽपि किमु-त्तरं वक्तव्यमिति रागद्वेषरहितेन चेतसा चिन्तनीयम्।

दीपिकाविंशिकायां वृत्तौ तु "तच्चच्युत्वा चत्वारि पंच तिर्यग्मनुष्य-देवभवग्रहणानि संसारमनुपर्यट्य महाविदेहे सेत्स्यति"-इति शब्द-संदर्भेण भगवतीसूत्रालापकानुसार एव दृश्यते। सिद्धर्षीयोपदेशमाला-टीकायास्त्वादर्शभेदे पाठभेदो दृश्यते। तथाहि-"आजीवन्ति इव-लिङ्गेन लोकानित्याजीवका निह्नवास्तेषां गणो गच्छस्तेषां नेता नायको गुरुरित्यर्थः, राज्यश्रियं महतीं परित्यज्य प्रव्रज्यां गृहीत्वा पश्चाद्दा-रुणं चारित्वा जमालिर्भगवदाज्ञया हितमात्मनोऽकारिष्यत् 'यदि' इत्यध्याहारः, ततो न नैव भ्रमणीये चिन्त्यसैव इह-लोके प्रपञ्चे चाऽपनि-ण्य ?।। तथाहि-मिथ्यात्वाभिनिवेशादसौ भगवद्वचनं क्रियमाणं कृतम्-इत्यश्रद्दधानः 'कृतमेव कृतम्'-इति विपरीतप्ररूपणालक्षणाद्दुश्चा-चरणादेव लोकमध्ये वचनीये पतितोऽतिदुष्करतपोविधानेऽपि किल्बि-षदेवत्वं भवं चाऽनन्तं निर्वर्तितवान्"-इत्यादि केषुचिदादर्शेषु पाठो दृश्यते, "विपरीतप्ररूपणाद्दुश्चिताचरणादेव 'निह्नवोऽयम्'-इति लोक-मध्ये वचनीये पतितोऽतिदुष्करतपोविधानेऽपि किल्बिषदेवत्वं निर्व-र्तितवान्।"-इत्येतदपि कचिदादर्शे पाठो दृश्यते, कचिच्च "तथापि-थ्यात्वाभिनिवेशादसौ भगवद्वचनं 'क्रियमाणं कृतम्'-इत्यश्रद्दधानः 'कृतमेव कृतम्'-इति विपरीतप्ररूपणलक्षणाद्दुश्चिताचरणादेव 'निह्नवो-ऽयम्'-इति लोकमध्ये वचनीये पतितोऽतिदुष्करतपोविधानेऽपि कि-ल्बिषदेवत्वं भवं चानन्तं निर्वर्तितवान्। उक्तं च प्रज्ञप्तौ-"जइ णं भंते! जमाली अणगारे अरसाहारे जाव कम्हा णं लंतए कप्पे तेरससागरोवम ठिइ-एसु किब्बिसिएसु देवताए उववन्ने? गोयमा! जमाली णं आयरियपडिणीए इत्यादि यावत्। जमाली णं भंते! ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिति? गोयमा! पंचतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवभवग्गहणाइं संसारमणु-परियट्टित्ता तओ पच्छा सिज्झिहिति।"-इत्येवमूलः पाठोऽस्ति। उपदे-

यद्यप्यत्रापि केषुचिदादर्शेष्वयमेव पाठोऽस्ति । आदर्शान्तरे च—"अपि दुष्करतरोऽविधानेऽपि किञ्चिदपेक्ष्यत्वं निर्यापिनयात्"—इति । उत्तरं च प्रश्नरूपं—"जइ णं भंते" इत्यादि रचनया पाठोऽस्ति । एवंस्थितं मध्यमा गीतार्थाः इत्थं प्रतिपादयन्ति—यद्युत भगवत्यादिबहुग्रन्थानुसारेण परिशिष्टभवत्वं अप्राप्नोति, निर्ग्रन्थसूत्रपाठविशेषानुसारेण [illegible] तत्तु [illegible]; परं भगवतीसूत्रं [illegible] [illegible] तस्मात्तत्त्वं च [illegible] तेषु [illegible] [illegible] संभवति । [illegible], अतोऽनेकत्वात्, अत्र [illegible] । यतः [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]। यथा [illegible]—" [illegible] भंते [illegible] ? गोयमा ! [illegible] । [illegible] भंते [illegible] ? गोयमा ! [illegible] । [illegible] भंते [illegible] ? [illegible] । [illegible] भंते [illegible] ? [illegible] । [illegible] भंते [illegible] ? गोयमा ! [illegible] " इति । अत्र [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible] [illegible]

[illegible]

विषयतुःपञ्चेन्द्रियाणामेषां न्यापरम्भिनी। इत्यादिगाथासु साधारणवनस्पतेर-नन्ता अप्युक्ताः पिण्डसमर्पिताः"—इत्यादीनि परेणोक्तं तत्त्वनाकलित-ग्रन्थानां विभ्रमोत्पादकं प्रेक्षावतां तूपहासपात्रम्। परापरभवस्थिति-कायस्थितिविवेकस्य तत्र प्रतिपादितत्वात्, उत्कृष्टकायस्थितेरेव निगोदजीवानामनन्तपर्यवसानात्, प्रकृते च भवग्रहणाधिकारात् न तत्कायस्थितिग्रहणं कथमपि सम्भवतीति किं पल्लवग्राहिणा समधिक विचारणयेति कृतं प्रसक्तानुप्रसक्त्या ॥ ४४ ॥

तदेवं सर्वेष्विह लोकत्रयाप्युत्कृष्टस्य दुःखदायित्वादन्येषां गुणा-नुमोदनं न कर्तव्यम्'—इत्युत्सूत्रं व्याख्यातम्, कर्तव्या च गुणानुमोदना सर्वेषामपीति व्यवस्थापितम्, अथ सूत्रभाषकाणां गुणमाह—

सुत्तं भासंताणं णिच्चं हिययट्ठिओ हवइ भयवं।
हिययट्ठिअंमि तंमि य णियमा कल्लाणसंपत्ती ॥४५॥

'सुत्तं भासंताणं'ति। सूत्रं भाषमाणानां नित्यं निरन्तरं भगवां-स्तीर्थङ्करो हृदयस्थितो भवति, भगवदाज्ञाप्रणिधाने भगवत्प्रणिधानस्या-वश्यकत्वात्, आज्ञायाः सुसम्बन्धिकत्वात्। हृदयस्थिते च तस्मिन् भग-वति सति नियमान्निश्चयात् कल्याणसम्पत्तिः, समापत्त्यादिभेदेन तीर्थ-कृद्दर्शनस्य महाकल्याणावहताया पूर्वाचार्यैः प्रदर्शितत्वादिति ॥४५॥

कल्याणप्रापकत्वं च हृदयस्थितस्य भगवतोऽनर्थनिराकरणद्वारा स्यादित्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां तस्यानर्थनिराकरणहेतुत्वगुणमभिष्टुवन्नाह

हिययट्ठिओ अ भयवं, छिंदइ कुविगप्पमत्तभत्तस्स।
तयभत्तस्स उ तंमिवि भत्तिमिमा होइ कुविगप्पो॥

'हिययट्ठिओ अ'त्ति। हृदयस्थितश्च भगवानात्मभक्तस्य स्वसेवकस्य कुविकल्पं कुतर्काभिनिवेशरूपं छिनत्ति। दुर्निवारो हि प्राणिनामना-

सूत्रं भाषमाणानां नित्यं हृदयस्थितो भवति भगवान्।
हृदयस्थिते तस्मिंश्च नियमात्कल्याणसंपत्तिः ॥ ४५ ॥
हृदयस्थितश्च भगवान् छिनत्ति कुविकल्पमात्मभक्तस्य।
तदभक्तस्य तु तस्मिन्नपि भक्तिमिषात् भवति कुविकल्पः ॥४६॥

दिभवपरम्परापरिचयान्मोहमाहात्म्यजनितः कुविकल्पः, केवलं भ
यद्भक्तिरेव तमुच्छिद्य तदुत्पादं निरुद्ध्य वा तत्कृताशुभविपाका
स्मारयतीति । तदुक्तमन्यैरपि—

"पुण्ये मनः कस्य मुनेरपि स्यात् प्रमाणमेतस्य हि दन्यवृत्ति ।
तच्चिन्तितचित्तं परमेश्वरस्तु भक्तस्य दृप्यन्करुणो रुणाद्धि ॥" इति ।

अन्वयप्रदर्शनमेतद् । व्यतिरेकमाह—तद्भक्तस्य तु कुतर्काध्
ततया भगवद्भक्तिरहितस्य तु तस्मिन्नपि सकलदोषरहिते जगत्प्रीषि
भगवत्यपि भक्तिमिषाल्लोकसाक्षिककृत्रिमभक्तिव्यपदेशात्कुविकल्प
ऽसद्दोषाध्यारोपलक्षणो भवतीति भगवतो हृदयेऽवस्थानाभावादि
भावः ॥ ४६ ॥

कथं भगवत्यपि भक्तिमिषात् कुविकल्पो भवतीत्याह—

जेणं भणंति केइ जोगाउ कयावि जस्स जीववहो
सो केवली ण अम्हं सो खलु मक्खं मुसावाई ॥४७

'जेणं'ति । येन कारणेन भणंति केचिद् यदुत यस्य योगात्कदा
चिदपि जीववधो भवति सोऽस्माकं केवली न भवति । स खलु साक्षा
न्मृषावादी, जीववधं प्रत्याख्यायापि तत्करणात् । इदं हि भक्तिवचन
मुग्धैर्ज्ञायते, परमार्थतस्तु भगवत्यसद्दोषाध्यारोपात् कुविकल्प एवेति
भावः ॥ ४७ ॥

एतन्निराकरणार्थमुपक्रमते—

ते इय पज्जणुज्जा कह सिद्धो हंदि एस णियमो भे।
जोगवओ दुव्वारा हिंसा जममक्कपरिहारा ॥ ४८ ॥

येन भणन्ति केचिद् योगात् कदापि यस्य जीववधः ।
स केवली नास्माकं, स खलु साक्षान्मृषावादी ॥ ४७ ॥
ते इति पर्यनुयोज्याः कथं सिद्धो हंदि एष नियमो भवताम् ।
योगवतो दुर्वारा हिंसा यदशक्यपरिहारा ॥ ४८ ॥

'ते इयं'त्ति । ते एवं वादिनः पर्यनुयोज्याः प्रतिप्रष्टव्या इत्यमुना प्रकारेण, यदुत एष नियमो यस्य योगात् कदाचिदपि जीववधो भवति स न केवलीत्येवंलक्षणः कथं ते भवतां सिद्धः ? यद्यस्मात्कारणाद् योगवतः प्राणिन आत्रयोदशगुणस्थानमशक्यपरिहारा हिंसा दुर्वारा, योगनिरोधं विना तस्याः परिहर्तुमशक्यत्वात्, तदीययोगनिमित्तक-हिंसानुकूलहिंस्यकर्मविपाकप्रयुक्ता हि हिंसा तदीययोगाद् भवन्ती केन वार्यतामिति । अथैवं सर्वेषामपि हिंसाऽशक्यपरिहारा स्यादिति चेत्, न । अनाभोगप्रमादादिकारणघटितसामग्रीजन्याया अस्या आ-भोगाप्रमत्ततादिना कारणविघटनेन शक्यपरिहारत्वाद्, योगमात्रज-न्यायास्त्वनिरुद्धयोगस्याशक्यपरिहारत्वादिति विभावनीयम् ।

नन्वीदृश्यां जीवविराधनायां जायमानायां केवलिना जीवरक्षा प्रयत्नः क्रियते न वा ? आद्ये न क्रियते चेत्, तदाऽसंयतत्वापत्तिः । क्रियते चेत् तदा निर्व्यापिनजीवरक्षणाभावात्प्रयत्नवैफल्यापत्तिः; सा च केवलिनो न सम्भवति, तत्कारणस्य वीर्यान्तरायस्य क्षीणत्वाद्, अत एव देशनाविषयकप्रयत्नाविफलतायां केवलिनः केवलित्वं न स-म्भवतीति परेषां सम्यक्त्वाप्रलाभे धर्मदेशनामप्यसौ न करोतीत्य-भ्युपगम्यते । तदुक्तमावश्यकनिर्युक्तौ–

" सव्वं च देसविरइं सम्मं पिच्छइ य होइ कहणाउ ।
इहरा अमूढलक्खो ण कहेइ भविस्सइ ण तं वत्ति ॥ १ ॥"

ततः क्षीणवीर्यान्तरायत्वादशक्यपरिहारापि जीवविराधना केव-लिनो न सम्भवतीति चेत् ॥ न, यथाहि–भगवतः सामान्यतः सर्व-जीवहितोद्देशविषयोऽपि वाक्प्रयत्नः स्वल्पसंसारिष्वेव सफलो भवति, न तु बहुलसंसारिषु, प्रत्युत तेषु कर्णशूलायते । यत उक्तं सिद्धसेन-दिवाकरैः—

" सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य यल्लोकबान्धव ! तवापि खिलान्यभूवन् ।
तन्नाद्भुतं खगकुलेष्विह तामसेषु सूर्यांशवो मधुकरीचरणावदाताः ॥१॥" इति ।

१ सर्वां च देशविरतिं सम्यक् पश्यति च भवति कथनात् ।
इतरथा अमूढलक्ष्यो न कथयति .. ..

अत एव च लौकिकनाथत्वमपि भगवतो बीजाधानादिसंविभाग-भव्यलोकापेक्षया व्याख्यातं ललितविस्तरायाम्, अनीदृशि नाथत्वानुपपत्तेरिति। न चैवमपि भगवतो वाक्प्रयत्नस्य निष्फलत्वं, प्रयत्नविषय एव विशेषतः साफल्यापादकविषयतया तत्प्रवृत्तिसफलत्वा[illegible]त्वविधेः। सामान्यतः सर्वजीवरक्षाविषयोऽपि भगवतः फलतस्तु विशेषतः [illegible] सफलः सन् [illegible] पैक-[illegible] इति।

न चाविकृतविषये वाक्प्रयत्नो न विफलः, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] सर्वथैव विफल इति [illegible]

तदेकस्मिन् समये क्षिपतीत्योघनिर्युक्तिवृत्तिवचने " न च प्रयत्नं कुर्वतापि रक्षितुं पारितः " इति प्रतीकस्य दर्शनाज्जीवरक्षोपायानाभोगादेव तदर्थोपपत्तेः केवलिभिन्नस्यैव ज्ञानिनो योगानामीर्यापथप्रत्ययकर्मबन्धानुकूलस्यापि हिंसाहेतुत्वं सिद्ध्यति, नतु केवलिन इति निरस्तम्। न च प्रयत्नं कुर्वतापीत्यनेन प्रयत्नवैफल्यासिद्धिः, निजकायव्यापारसाध्ययतनाविषयत्वेन तत्साफल्यात्, अन्यथा तेन केवलिनो वीर्याविशुद्धिमापादयतो निर्ग्रन्थस्य चारित्राविशुद्ध्यापत्तेः, तस्याप्याचार रूपप्रयत्नघटितत्वाद् यतनात्वेन चोभयत्र शुद्ध्यविशेषात्। न चाशक्यजीवरक्षास्थलीययतनायां तद्रक्षोपहितत्वाभावो रक्षोपायानाभोगस्यैव दोषो नतु निर्ग्रन्थस्य चारित्रलोपः, स्नातकस्य तु केवलित्वात् तदनाभोगः सम्भवतीति तद्योगा रक्षोपहिता एव स्वीकर्त्तव्या इति वाच्यम्। तथाविधप्रयत्नस्यैव जीवरक्षोपायत्वात्, केवलिनापि तदर्थमुल्लङ्घनप्रलङ्घनादिकरणात्

तदुक्तं प्रज्ञापनायां समुद्घातान्निवृत्तस्य केवलिनः काययोगव्यापाराधिकारे—

" कायजोगं जुंजमाणे आगच्छेज्ज वा, गच्छेज्ज वा, चिट्ठेज्ज वा, णिसीएज्ज वा, तुअट्टेज्ज वा, उल्लंघेज्ज वा, पलंघेज्ज वा, पाडिहारियपीढफलगसेज्जासंथारं पच्चप्पिणिज्जत्ति ॥ " अत्र उल्लंघेज्ज वा पलंघेज्ज वेत्येतत् पदद्वयव्याख्यानं यथा—अथवा विवक्षितस्थानं तथाविधसम्पातिमसत्त्वाकुलां भूमिमवलोक्य तत्परिहाराय जन्तुरक्षानिमित्तमुल्लङ्घनं प्रलङ्घनं वा कुर्यात्। तत्र सहजात्पादविक्षेपान्मनागधिकतरः पादविक्षेप उल्लङ्घनं, स एवातिविकटः प्रलङ्घनमिति। स च जीवरक्षोपायः प्रयत्नो निर्ग्रन्थेन ज्ञात एवेति तस्याशक्यपरिहारजीवहिंसायां तद्रक्षाविघटको नानाभोगः, किं त्वशक्तिः, सा च योगापकर्षरूपा निर्ग्रन्थस्नातकयोः स्थानौचित्येनाविरुद्धेति प्रतिपत्तव्यम्॥ यदि च तादृशरक्षोपायाः केवलियोगा एव, तदनाभोगश्च निर्ग्रन्थस्य तद्विघटक इति वक्रः पन्थाः समाश्रीयते तदा प्रेक्षावतामुपहास्यपात्रता युष्मतः, यत एवमनुपायादेव तस्य तद्रक्षाभाव इति वक्तव्यं स्यान्नतूपायानाभोगादिति कारणवैकल्यमेव हि कार्यविघटने तन्त्रं न तु कारणज्ञानवैकल्यमपि। न च केवलियोगानां

प्रमत्तस्य एव जीवव्यपरोपणमिति गृहीतम् , अप्रमत्तस्यापि केवलिनः, केवलियोगेभ्यः क्वचित् जीवव्यापत्तिर्भवति सत्त्वा-सिद्धेः, अनुमानविरुद्धमिति हिंसायामप्रवृत्तत्वं च केवलिनोऽपि सावद्यत्वमिति महदनुपपन्नमसङ्गतम् । यदि च सावद्यानामित्यादिना-नाथं एव केवलिनोऽपि व्यापारो न तु तत्प्रत्यायितमिति, एतत्-स्ततः सिद्धमेव सम्यगवबोधेन निगदितम् , तत्प्रत्यायितमितरं सुगत-मनुसरणं, सूत्रसंपादनमिदं न सहेतुकमिति च तत्कल्पना सावद्य-रूपिलिङ्गं, यतः 'सत्त्वं प्रोतमानामि'ति व्याप्तमसतः । एवं तावत्-परिहारार्थमिहिंसालक्षणमिति सम्यगागमसिद्धान्तपरिज्ञानार्थमपि अप्रमत्त-स्यापि साधोरपि 'संपत्तओ अ जाई मराई जोगं पप्प तिया-सर्वं'त्यत्र प्रवचन एवाभिहिते इति प्रवचनविरोधप्रसङ्गात् । तस्मादा-भोगादनाभोगाद्वा जायमानायां हिंसायां प्राणातिपातजन्यकर्मबन्ध-जनकयोगपरिणामविघटनं यतनापरिणामेन क्रियते इत्येतदर्थप्रतिपाद-नार्थं "न च प्रयत्नं कुर्वतोऽपि रक्षितुं पार्यते" इत्युक्तम् । अत एव सूत्रेऽप्येवमेव व्यवस्थितम् । तथाहि—

" वज्जेमित्ति परिणओ संपत्तीए विमुच्चई वेरा ।
अवहंतो वि न मुच्चइ किलिट्ठभावोऽतिवायस्स ॥ " इति ॥

एतद्वृत्तिर्यथा—वर्जयाम्यहं प्राणातिपातादीत्येवं परिणतः सन् सम्प्राप्तावपि, कस्य ? अतिप्राप्तस्य प्राणिप्राणविनाशस्येत्युपरिष्टात् सम्बन्धः, तथा विमुच्यते वैरात् कर्मबन्धात् । यः पुनः क्लिष्टपरिणामः सोऽव्यापादयन्नपि न मुच्यते वैरादिति ज्ञात्वा जीवघातजन्यैर्यापथप्रत्य-यकर्मबन्धजनने यतनापरिणामस्य सहकारित्वप्रतिपादनार्थं 'न च प्रयत्नं कुर्वतापि रक्षितुं पार्यते' इत्युक्तमित्यपरे ॥ यत्तु वर्जनाभि-प्राये सत्यनाभोगवशेन जायमानो जीवघातो द्रव्यहिंसात्मको न कर्म-बन्धहेतुः, वर्जनाभिप्रायस्य कारणं तु जीवघाते नियमेन दुर्गतिहेतु-कर्मबन्धो भवतीत्यभिप्राय एव, अन्यथा सुगतिहेतुषु ज्ञानादिष्वपि वर्जनाभिप्रायः प्रसज्यते । केवलिनस्तु वर्जनाभिप्रायो न भवत्येव, सर्वकालं सामायिकसातवेदनीयकर्मबन्धकत्वेन दुर्गतिहेतुकर्मबन्धाभा-वस्य निर्णीतत्वात् तस्माज्जीवघातस्तज्जनितकर्मबन्धभावश्चेत्युभयम-

प्यनाभोगवन्तं तं संपतल्लोकमासाद्यैव म्रियतीति परस्य मतं तदसद्। वर्जनाभिप्रायस्य भगवतः प्रज्ञापनावृत्तावेवोक्तत्वात्, स्वर्गापवर्गनिहेतुकर्मबन्धहेतुत्वाज्ञानेऽपि स्वरूपेण वर्जनीये वर्जनाभिप्रायस्य भगवत उचितप्रवृत्तिप्रधानसामायिकफलमहिम्नैव सम्भवात्; अन्यथाऽनेषणीयपरिहाराभिप्रायोऽपि भगवतो न स्यात् अनेषणीयस्यापि स्वापेक्षया क्लिष्टकर्मबन्धहेतुत्वनिश्चयात्, तथा च 'तेत्थणं रेवत्तए गाहा वइणीए मम अट्ठाए दुवेकवोया उवक्खडिया तेहिं णो अट्ठोत्ति।" अनेषणीयपरिहाराभिप्रायाभिव्यञ्जकं प्रज्ञप्तिसूत्रं व्याहन्येत, तस्मादयोगिनं केवलिव्यवहारानुसारेण वर्जनाद्यभिप्रायस्य सम्भवत्येव; प्रवृत्त्यादावर्ज्यं तु व्यवहारविषयापेक्षया नान्तिमकर्मापेक्षयेति मन्तव्यम्। एतेन केवलज्ञानोत्पत्तिसमय एव केवलिना सर्वकालीनं सर्वमपि कार्यं नियतकारणसामग्रीसहितमेव दृष्टं, तत्र केवलिना निजप्रयत्नोऽपि विवक्षितजीवरक्षाया नियतकारणसामग्र्यामन्तर्भूतो दृष्टोऽनन्तर्भूतो वा आद्ये केवलिप्रयत्नस्य वैफल्यं न स्यात्, तस्य तस्या नियतकारणसामग्र्यन्तर्भूतत्वेन दृष्टत्वात् द्वितीये विवक्षितजीवरक्षार्थं केवलिनः प्रयत्न एव न भवेत्, केवलिना तत्सामग्र्यनन्तर्भूतत्वेन दृष्टत्वादिति अ च प्रयत्नं कुर्वताऽपि रक्षितुं न पारित इति वचनं तदारम्भसंगतमधिकृत्यैवेति कल्पनाऽप्यपास्ता स्वव्यवहारविषयानियतस्यैव केवलिना स्वप्रयत्नस्य दृष्टत्वादिति दिग्॥ ४८॥

ननु जीवहिंसा गर्हणीयाऽगर्हणीया वा?, अन्त्ये लोकलोकोत्तरव्यवहारबाधः। आद्ये च गर्हणीयं कृत्यं भगवतो न भवतीति भगवत्सद्भावसिद्धिरित्याशङ्कायामाह—

खीणे मोहे णियमा गरहाविसओ ण होइ किच्चंति।
ताण जिणाणंति मई दव्ववहे होइ णिव्विसया ॥४९॥

क्षीणे मोहे नियमाद्गर्हाविषयो न भवति कृत्यमिति।
मा न जानानामिति मतिर्द्रव्यवधे भवति निर्विषया ॥ ४९॥

* तत्र च हव्व न्यायाच्यनकार्य ग्रहण हा कषायनमोत्र उवक्खडाः प्यद्रव्य नाश दाय ॥

खीणे मोहे' त्ति क्षीणे मोहे निस्सत्ताकीभूते मोहनीयकर्मणि नियमान्निश्चयेन गर्हविषयः। कृत्यं गर्हणीयं प्राणातिपातादिकर्म न भवति, कस्यापि प्राणिनः। तदुक्तमुपदेशपदे—

" इत्तो अवीयरागो ण किंचि वि करेइ गरहणिज्जं तु" त्ति।

एतद्वृत्त्येकदेशो यथा-इतस्त्विह एवाकरणनियमात्कृतरूपाद्वीतरागः क्षीणमोहादिगुणस्थानवर्त्ती मुनिर्न नैव किञ्चिदपि करोति जीवघातादिकं सर्वं गर्हणीयं त्ववद्यं देशोनपूर्वकोटीकालं जीवन्नपीति इति हेतोः।" सा हिंसा जिनानां विगलितसकलगर्हणीयकर्मणां क्षीणमोहवीतरागाणां न भवतीति तत्र मतिः केवलं भावप्राणातिपातनिषेधापेक्षया सविषया स्याद्, द्रव्यवधे तु निर्विषया भवति, तस्याशक्यपरिहारत्वेनागर्हणीयत्वात्; द्रव्यभावोभयरूपस्य केवलभावरूपस्य च प्राणातिपातादेर्व्रतभङ्गरूपत्वेन शिष्टलोकगर्हणीयत्वादशिष्टगर्हायाश्चाप्रयोजकत्वात्। क्रूरकर्माणो हि न स्वयंभुवं किन्तु मनुष्य इति, कथमस्य देवत्वम्? कवलाहारवतो वा कथं केवलित्वम्? इत्यादिकां भगवतोऽपि गर्हां कुर्वन्त्येवेति। न चेदेवं तदोपशान्तमोहगुणस्थानवर्त्तिनो गर्हणीयप्राणातिपाताद्यभ्युपगमे यथाख्यातचारित्रविलोपप्रसङ्गः।

अथोपशान्तमोहवीतरागस्य मोहनीयसत्ताहेतु कः कदाचिदनाभोगसहकारिकारणवशेन गर्हापरायणजनस्य प्रत्यक्षत्वाद् गर्हणीयो जीवघातो भवत्येव, न तु यथाख्यातचारित्रलोपकत्वेन भवति, उत्सूत्रप्रवृत्तेरेव तद्विलोपहेतुत्वात्। न च प्रतिषिद्धप्रतिसेवणमात्रेणोत्सूत्रप्रवृत्तिः, किन्तु साम्परायिकक्रियाहेतुमोहनीयोदयसहकृतेन प्रतिषिद्धप्रतिसेवणेन,। सा चोपशान्तवीतरागस्य न भवति, तस्या मोहनीयानुदयजन्येर्यापथिकीक्रियया बाधितत्वात्; उत्सूत्रप्रवृत्तोरैर्यापथिकीसंगत्याः महानवस्थानात्। तदागमः—

" जस्स णं कोहमाणमायालोभा वुच्छिन्ना भवंति तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जति। नेव तार उस्सुत्त रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जति, से णं अहा सुत्तमेव रीयं रीयति ॥"

१. यस्य खलु क्रोधमानमायालोभा व्यवच्छिन्ना भवन्ति तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, नैव यावत् उत्सूत्रं रीयं गच्छतः साम्परायिकी क्रिया क्रियते। स खलु यथासूत्रं गच्छति ?

तथाऽस्मादुत्सूत्रप्रवृत्तिप्रतिबन्धिका भावत ईर्यापथिकी क्रियेव, यथाख्यातचारित्रप्रतिबन्धिका च मोहनीयोदयजन्या साम्परायिकी क्रिया भवतीति सम्यक्पर्यालोचनायामुपशान्तवीतरागस्य नोत्सूत्रप्रवृत्तिर्नवा यथाख्यातचारित्रहानिरिति चेत्। न, द्रव्यवधस्य गर्हणीयत्वे प्रतिषिद्धप्रतिषेवणरूपत्वे च तेनोपशान्तमोहस्यापि यथाख्यातचारित्रस्य निर्ग्रन्थत्वस्य च विलोपप्रसङ्गस्य वज्रलेपत्वात्। " [1]परिहारविसुद्धियसंजए पुच्छा, गो० णो पडिसेवए होज्जा, अपडिसेवए होज्जा। एवं जाव अहक्खायसंजए कसायकुसीले पुच्छा, गो० णो पडिसेवए होज्जा, अपडिसेवए हुज्जा, एवं णियंठेवि, एवं सिणाए वि।" इत्याद्यागमेन प्रतिषिद्धप्रतिषेवणस्योपरितनचारित्रनिर्ग्रन्थत्रयविरोधित्वाप्रतिपादनात् संयमप्रतिकूलार्थस्य सञ्ज्वलनकषायोदयात् सेवकः—प्रतिषेवक इति प्रतिषेवणाद्वारे व्याख्यानात् प्रतिषेवणाविशेषेणैव यथाख्यातचारित्रादिविरोधव्यवस्थितेः॥ अनाभोगप्रद्रव्यहिंसायाः प्रतिषिद्धप्रतिषेवणरूपत्वे उपशान्तमोहवृत्तित्वे च न बाधकमिति चेत्। न, प्रतिषेवापदविषयविभागेऽनाभोगप्रतिषेवाया अपि परिगणनात्। यदागमः—" [2]दसविहा पडिसेवणा पण्णत्ता। तं०—दप्प—प्पमाय—ऽणाभोग—आउरे आवईइ य संकिए सहसक्का(र)-भय—प्पदोसा य वीमंसत्ति।" तस्माद्द्रव्यहिंसायाः प्रतिषेवणारूपताभ्युपगमे तवाप्युपशान्तमोहस्य प्रतिषेवित्वे स्यादिष्टप्रतिषेवित्वस्याप्ययथाख्यातचारित्रनिर्ग्रन्थत्वयोस्तत्र का प्रत्याशा? मोहोदयविशिष्टप्रतिषेवणत्वेनोत्सूत्रप्रवृत्तिहेतुमभ्युपगम्य वीतरागे मोहसत्ताजन्यप्रतिषेवणाभ्युपगमेऽप्यतिक्रान्तादिदोषा दुर्द्धरा एव प्रसङ्गेन, मोहोदयसत्ताजन्योत्सूत्रप्रवृत्तिप्रतिषेवणाभेदस्य क्वापि प्रवचनेऽश्रुतत्वात्, प्रत्युत कषायकुशीलादिपरिहारविशुद्धिकाद्युपरितननिर्ग्रन्थसंयतत्रयस्याप्रतिषेवित्वाभिधानात्। मोहोदयमात्रमपि न प्रतिषेवणाजनकमिति तत्सत्ताजन्यप्रतिषेवणवार्त्तापि दूरोत्सारितैवेति तस्या उत्सूत्रप्रवृत्तिहेतुत्वं मोहोदयविशिष्टत्वे तन्त्रमित्यत्र सूत्रसम्मतिप्रदर्शनमत्यसमञ्जसम्, ततः पुलाकबकुशप्रतिसेवाकुशीलत्रयवृत्त्यपकृष्टसंयमस्थाननियतसंज्वलनोदयप्राप्य एव व्यापारविशेषः प्रतिषेवणारूपः स्वीकर्त्तव्यः, स एव च साधूनां गर्हणीय

१ परिहारविशुद्धिकसंयतः पृच्छा गौतम! न प्रतिसेवको भवेत् अप्रतिसेवको भवेत्। एवं यावत् यथाख्यातसंयतः कषायकुशीलः पृच्छा, गौ० नो प्रतिसेवको भवेत् अप्रतिसेवको भवेत्। एवं निर्ग्रन्थोऽपि एवं स्नातकोऽपि॥

२ दशविधा प्रतिसेवना प्रज्ञप्ता तद् यथा—दर्प-प्रमादा-ऽनाभोग-आतुरे-आपत्सु च शङ्किते सहसाकार-भय प्रद्वेषाच्च विमर्शः इति।

इति । "इत्तो अ वीयरागो ण किंचि वि करेइ गरहणिज्जं तु ।"—इत्यनेन तदत्यन्ता-
भाव एव वीतरागस्य प्रतिपाद्यते, न तु द्रव्यहिंसाभावोऽपीति प्रतिपत्तव्यम् ॥४९॥

एतदेव स्फुटीकुर्वन्नाह—

¹अकरणणियमावेक्खं एयं भणिअंति अपडिसेवाए।
इत्तो जिणाण सिद्धी ण उ दव्ववहस्स पडिसेहो ॥५०॥

'अकरणणियमावेक्खं' ति । 'एतद्वीतरागो न किञ्चिद् गर्हणीयं करोति' इत्यकरणनियमापेक्षं भणितमुपदेशपदे, तत्र तस्यैवाधिकारात्, अकरणनियम पापशरीरकार्श्यहेतुराजयक्ष्मरोगस्थानीयः क्षयोपशमविशेषः, स च ग्रन्थिभेदादारभ्याक्षीणमोहं प्रवर्द्धते, यथा यथा च तस्य वृद्धिस्तथा तथा पापप्रवृत्त्यपकर्ष इति क्षीणमोहे मोहक्षयरूपस्याकरणनियमस्यात्यन्तोत्कर्षस्य सिद्धौ पापप्रवृत्तेरत्यन्तापकर्ष इति तत्र पापप्रवृत्त्यत्यन्ताभावः सिद्ध्यतीति सूत्रसन्दर्भेणैव तत्र स्फुटं प्रतीयते । तथाहि—

"²पावे अकरणणियमो पायं परतन्निवित्तिकरणाओ ।
णेओ य गंठिभेओ भुज्जो तयकरणरूवो उ ॥ १ ॥"

कियदन्तरे च—

"³देसविरइगुणठाणे अकरणणियमस्स एव सब्भावो ।
सव्वविरइगुणठाणे विसिट्ठतरओ इमो होइ ॥ १ ॥
जं सो पहाणतरओ आसयभेओ अओ एसो ॥
एत्तो चिय सेढीए णेओ सव्वत्थवि एसो ॥ २ ॥
एत्तो अवीयरागो ण किंचि वि करेइ गरहणिज्जं तु ।
ता तग्गइसवणाइक्कमओ एस विण्णेओ ॥ ३ ॥" त्ति

तथा चैतद्वचनादप्रतिषेवाया जिनानां सिद्धिः, प्रतिषेवारूपपापस्याप्रवृत्तेः, पूर्वगुणस्थानेष्वपकर्षतारतम्याज्जिनानां तदत्यन्तापकर्षसम्भवात् न तु द्रव्यवधस्य प्रतिषेधः, तस्यापकर्षतारतम्यादर्शनात्; नहि सम्यग्दृष्टिदेशविरत्यादियोगाज्जायमानायां द्रव्यहिंसायामपकर्षभेदो दृश्यते, येन जिनेषु तदत्यन्ताभावः सि-

---

१ अकरणनियमापेक्षमेतद् भणितमिति अप्रतिषेवायाः ।
इतो जिनानां सिद्धिर्न तु द्रव्यवधस्य प्रतिषेधः ॥ ५० ॥
२ पापे अकरणनियमः प्रायः परतन्निवृत्तिकरणात् ।
ज्ञेयश्च ग्रन्थिभेदो भूयस्तदकरणरूपस्तु ॥
३ देशविरतिगुणस्थाने अकरणनियमस्य एव सद्भावः ।

द्यंद् अभ्यन्तरपापमनिषेवणे तु प्रतिगुणस्थानं महानेव भेदो दृश्यत इति केवलिनि तदत्यन्ताभावसिद्धिरनाबाधैवेति ॥ ५० ॥

नन्वेवं वीतरागपदेनोपशान्तमोहोऽपि वृत्तिकृता कथं न गृहीतः ? तस्याप्यपरिनिष्ठितत्वाद्–इत्याशङ्कायामाह—

'परिणिट्ठियवयणमिणं, जं एसो होइ खीणमोहंमि।
उवसमसेढीए पुण, एसो परिणिट्ठिओ ण हवे ॥५१॥

'परिणिट्ठियवयणमिणं'ति। परिनिष्ठितवचनमेतत् सम्पूर्णकल्पवचनमेतद्, यदेषोऽकरणनियमः क्षीणमोहे भवतीति। उपशमश्रेण्यां त्वयमकरणनियमः परिनिष्ठितो न भवेत्, तस्याः प्रतिपातस्य नियमात्, तथाकरणनियमवैशिष्ट्यासिद्धेः, परिनिष्ठितविशिष्टाकरणनियमाधिकारादेव क्षीणमोहादिर्वीतरागो वृत्तिकृता विवक्षित इति न कोऽपि दोष इति भावः। परिनिष्ठितात्यन्तविकल्पस्याभावित्वादेव च क्षीणमोहस्य कषायकुशीलादेर्निर्ग्रन्थानिर्ग्रन्थस्य भगवतोऽभिधीयमानमपकृष्यमाणकल्पपापाभावोपलक्षणमिति स्पष्टम् ॥ ५१ ॥

ननु वीतरागो गर्हणीयं पापं न करोतीति वचनाद् गर्हणीयपापाभावः क्षीणमोहस्य सिद्ध्यति, गर्हणीयं च पापं द्रव्याश्रव एव, तस्य गर्हापरायणजनस्य मन्यमानत्वादिति द्रव्याश्रवाभावस्तत्र सिद्ध एव, अत एव क्षीणमोहस्य कदाचिदनाभोगमात्रजन्यसम्भावनारूढाश्रवच्छायारूपदोषसम्भवेऽपि न क्षतिः, तस्याप्यस्वरूपस्य छद्मस्थज्ञानगोचरत्वेनागर्हणीयत्वाद्, गर्हणीयद्रव्याश्रवाभावादेव तत्र वीतरागत्वहानेः–इत्याशङ्कायामाह—

'दव्वासवस्स विगमो गरहाविसयस्स जइ तहिं इट्ठो।
ता जावगयं पावं पडिवन्नं अन्नहा होइ ॥ ५२ ॥

तदेवमिह निर्गुणस्थाने विशिष्टतद्भावोऽपि भवति ॥ १ ॥
यस्य प्रधानस्य आचार्यश्रद्धा तत एव ।
इत एव अन्या तत्र स्थविरार्यस्य ॥ २ ॥
इतश्च वीतरागो न किञ्चिदपि करोति गर्हणीयं नु ।
तत्र सद्गर्हणीयं [illegible] एव विषय ।
१ परिनिष्ठितवचनमिदं यदेष भवति क्षीणमोहे ।
उपशमश्रेण्यां पुनः एष परिनिष्ठितो न भवेत् ।
२ द्रव्याश्रवस्य विगमो गर्हाविषयस्य यदि तत्र इष्टः ।
तदा यावद्गतं पापं प्रतिपन्नमन्यथा भवति ॥ ५२ ॥

'दव्वासयस्स'त्ति। गर्हाविषयस्य द्रव्याश्रवस्य निगमो यदि नहि तत्र क्षीणमोहे इष्टोऽभिमतो भवतस्तर्हि अर्थतोऽर्थापत्त्या भावगतं पापं तत्र प्रतिपन्नं भवति, गर्हणीयपापत्वावच्छिन्नं प्रति त्वन्मते मोहनीयकर्मणो हेतुत्वात्, तन्निवृत्तौ गर्हणीयपापनिवृत्तावप्यगर्हणीयभावरूपपापानिवृत्तेः, अगर्हणीयपापेऽप्यनाभोगस्य हेतुत्वात् तन्निवृत्तौ केवलिनस्तन्निवृत्तिः। क्षीणमोहस्य त्वाश्रवच्छायाऽगर्हणीयपापमभ्युपगम्यत एवेति न दोष इति चेत्, न। अभ्यन्तरपापमात्रस्य गर्हापरायणमनःप्रत्यक्षत्वेन त्वन्मतेऽगर्हणीयत्वात् तत्सामान्येनाभोगस्य हेतुत्वात्। मोहजन्यागर्हणीयपापेऽनाभोगस्यान्यत्र च तत्र मोहस्य हेतुत्वान्न दोष इति चेत्, न। गर्हणीयपापहेतोर्मोहस्यागर्हणीयपापहेतुत्वाभावात्, अन्यथा तज्जन्यगर्हणीयागर्हणीयोभयस्वभावैकपापप्रसङ्गादिति न किञ्चिदेतत् ॥ ५२ ॥

द्रव्याश्रवस्य मोहजन्यत्वमेव व्यक्त्या निराकुर्वन्नाह—

'णियणियकारणपभवा दव्वासवपरिणई ण मोहाओ।
इहरा दव्वपरिग्गहजुओ जिणो मोहवं हुज्जा ॥ ५३ ॥

व्याख्या—द्रव्याश्रवाणां प्राणातिपात-मृषावादादीनां परिणतिर्निजनिजकारणानि यानि योगानाभोगादीनि योगव्यापारमृषाभाषावर्गणायोगादीनि तत्प्रभवा न मोहान्मोहनीयकर्मणो भवति—मोहजन्या नेत्यर्थः। यत्किञ्चित्स्वरूपार्थं मोहोदयापेक्षायामपि द्रव्याश्रवत्वावच्छिन्ने मोहनीयस्याहेतुत्वात्, अन्यथाऽऽहारसंज्ञाहेतुकाहारवृत्तौ बुभुक्षाख्यमोहोदयापेक्षणात्कवलाहारत्वावच्छिन्नेऽपि मोहस्य हेतुत्वात् केवली कवलभोज्यपि न स्यादिति दिगम्बरमतापत्तिरायुष्मतः।

अथ कवलाहारस्य वेदनीयकर्मप्रभवत्वात्तत्र मोहनीयस्य हेतुत्वम्, आश्रवस्य तु मोहप्रभवत्वमिति द्रव्याश्रवपरिणतिरपि मोहजन्यैव, तथोक्तं पाक्षिकवृत्तौ मोहनीयं भावाश्रवहेतुत्वेन यतनां मन्यते, येषां तु यतनामयीं मनाक् पाक्षिकवृत्तौ द्रव्याश्रवमेव मन्यामहे, पुष्पफला शोभिताऽऽभोगेनापि सापवानस्य तस्य ज्ञानादर्थस्याचारादिकस्येन तज्जन्यकर्मैकवाधाराश्लेषपरिणामस्यानवस्थेर्नाविरतिर्निर्गमनस्याभावादसूत्रतेः। या तु तथाभाविपक्षी क्रिया सा न

१ निजनिजकारणप्रभवा द्रव्याश्रवपरिणतिर्न मोहात्।
इतरथा द्रव्यपरिग्रहयुतो जिनो मोहवान् भवेत् ॥ ५३ ॥

जीवघातजन्या, किन्तु प्रमत्तयोगजन्या; " '[1]सव्वो पमत्तजोगो आरंभो त्ति " वचनात्; अन्यथाऽऽरम्भिकी क्रिया कस्यचित्प्रमत्तस्य कादाचित्कयेव स्यात्, तत्कारणस्य जीवघातस्य (कस्य)चित्कादाचित्कत्वात्, अस्ति चारम्भिकी क्रिया प्रमत्तगुणस्थाने यावदनवरतमेव। किञ्च—यदि जीवघातेनारम्भिकी क्रिया भवेत्। तदाऽपरोऽप्रमत्तो दूरे, उपशान्तवीतरागस्याप्यारम्भिकी क्रिया वक्तव्या स्यात्; अस्ति च तस्य सत्यपि जीवघाते ईर्यापथिक्येव क्रियेति न जीवघातात्प्रमत्तस्यारम्भिकी क्रिया, किन्तु प्रमत्तयोगादिति स्थितम्। स च प्रमत्तो योगः प्रमादैर्भवति। ते च प्रमादा अष्टधा शास्त्रे प्रोक्ताः—१ अज्ञान-२ संशय-३ विपर्यय-४ राग-५ द्वेष-६ मतिभ्रंश-७ योगदुष्प्रणिधान-८ धर्मानादरभेदात्। ते चाज्ञानवर्जिताः सम्यग्दृष्टेरपि सम्भवन्तोऽपि प्रमत्तसंयतपर्यन्तानामेव भवन्ति न पुनरप्रमत्तानामपि, प्रमादाप्रमादयोः सहानवस्थानात्। तेनेहाष्टासु प्रमादेषु यौ रागद्वेषौ प्रमादत्वेनोक्तौ (तौ) योगानां दुष्प्रणिधानजननद्वारेणाऽऽरम्भिकीक्रियाहेतू प्रायः; तयोश्च तथाभूतयोः फलोपहितयोग्यतया जीवघाते सति कारणत्वस्य कदाचित्कत्वेऽपि स्वरूपयोग्यतया तयोस्त्वं सार्वदिकमेव। यद्यपि सामान्यतो रागद्वेषावप्रमत्तसंयतानामपि कदाचित्फलोपहितयोग्यतयापि जीवघातहेतू भवतस्तथापि तेषां तौ न प्रमादौ; यतनाविशिष्टया श्रद्धया तत्सहकृतयोस्तयोरारम्भिकीक्रियाया अहेतुत्वात्; तदप्यनाभोगसहकृतयतनाविशिष्टयो रागद्वेषयोर्योगानां दुष्प्रणिधानजनने सामर्थ्याभावात्, सम्यगीर्यया श्रद्धया तयोस्तथाभूतसामर्थ्यस्यापहरणात्। न चैवं प्रमत्तानां सम्भवति, तेषामयतनया विशिष्टयोस्तयोर्योगानामशुभत्वापादकत्वेनारम्भिकीक्रियाहेतुत्वात्, अत एव प्रमत्तानां विनाऽपवादं जीवघातादिकं प्रमादसहकृतानाभोगजन्यम्। तदुक्तं दशवैकालिकसूत्रे—" अयतनया चरन् प्रमादानाभोगाभ्यां प्राणिभूतानि हिनस्तीति "। ततः संयतानां सर्वेषां द्रव्याश्रव एव भवति। तत्र प्रमत्तसंयतानामपवादपदप्रतिषेवणावस्थायामाभोगेऽपि ज्ञानादिलाभिप्रायेण संयमपरिणामानपायाद्द्रव्यत्वम्, अन्यावस्थायां त्वनाभोगात्। अप्रमत्तसंयतानां सप्रवचनार्थधारिणां पाल्यजीवविषयकाभोगप्रमादयोरभावे एकेन्द्रियादिनाभोगसहकृतसर्वदोषेऽपि योगेनापि कदैव जीवघातादिकारणे सम्भवति, तयोरेकतरस्याभावेऽप्यप्रमत्तसंयतानां द्रव्याश्रवो न भवन्त्येवेति ततः प्रमत्तानां प्रमादात् अप्रमत्तानां तु मोहनीयानाभोगाभ्यां द्रव्याश्रवस्थितिर्निर्णीतेति सिद्धमिति॥

१ सर्वः प्रमत्तयोग आरम्भ इति

मोहं विना द्रव्याश्रवपरिणतिर्न स्वकारणमन्तरा केवलिनः सम्भवतीति नेत्याह—इतरया द्रव्याश्रवपरिणतेर्मोहजन्यत्वनियमे द्रव्यपरिग्रहेण वस्त्रपात्ररजोहरणादिलक्षणेन युतो जिनो मोहवान् भवेत्, द्रव्यहिंसाया इव द्रव्यपरिग्रहपरिणतेरपि तन्मते मोहजन्यत्वात्। न च धर्मोपकरणस्य द्रव्यपरिग्रहत्वमनार्षीयमिति शङ्कनीयम्। "[1]दव्वओ णाम एगे परिग्गहे णो भावओ १, भावओ णामेगे णो दव्वओ २, एगे दव्वओवि भावओवि ३, एगे णो दव्वओवि णो भावओवि ४। तत्थ अरत्तदुट्ठस्स धम्मोवगरणे दव्वओ परिग्गहो णो भावओ १। मुच्छियस्स तदसंपत्तीए भावओ णो दव्वओ २, एवं चेव संपत्तीए दव्वओवि भावओवि ३, चरिमभंगो पुण सुन्नोत्ति ४॥" चतुर्भङ्ग्या दशवैकालिक–पाक्षिकसूत्रवृत्तिचूर्ण्यादौ प्रसिद्धत्वात्। न च द्रव्यपरिग्रहयुक्तस्यापि भगवतो मोहवत्त्वमिष्यते, अतो न द्रव्याश्रवपरिणतिर्मोहजन्येति भावः ॥ ७३ ॥

अनर्थक [illegible] केवलिनो द्रव्यहिंसायां सत्यां रौद्रध्यानप्रसङ्गं परापादितं परिहरन्नाह—

'एएणं दव्ववहे जिणस्स हिंसाणुबंधसंपत्ती ।
इय वयणं पक्खित्तं, सारक्खणाणुबंधसारिच्छा ॥७४॥

'एएणं'ति। एतेन द्रव्यपरिग्रहयुक्तस्यापि भगवतो मोहाभावेन द्रव्यवधेऽभ्युपगम्यमाने जिनस्य हिंसानुबन्धस्य हिंसानुबन्धिरौद्रध्यानप्रसङ्गः; तथाभ्युपगमेऽपि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

इत्यनुभवसिद्धम् । केवलिनस्तु योगाः पराभिप्रायेणानाभोगमोहनीयाद्यभावेन परिशेषात् केवलज्ञानसहकृता एव जीवघातहेतवो भवन्ति, केवलज्ञानेन 'एताबन्तो जीवा अमुकक्षेत्रादौ ममावश्यं हन्तव्याः' इति ज्ञात्वैव केवलिना तद्घातात्, तथा च तस्य जीवरक्षादिकं कदापि न भवेत्, केवलज्ञानसहकृततद्योगानां सदा घातकत्वात्, जीवघातस्येव जीवरक्षाया अ(अ)प्यवश्यभावित्वेन परिज्ञानात्, उभयत्र केवलज्ञानस्य सहकारिकारणत्वकल्पने च केवलिनो योगानां जीवघातजीवरक्षाहेतू शुभाशुभत्वे सर्वकाले युगपद् भवतः; एतच्चानुपपन्नम्, परस्परं प्रतिबन्धकत्वादित्येकतरस्याभ्युपगमे पराभिप्रायेण सर्वकालमशुभत्वमेव सिद्ध्यतीति हन्तव्यपरमजीवहननं यावद्धिंसानुबन्धिरौद्रध्यानप्रसङ्ग इति–एतद्वचनं परस्य प्रतिक्षिप्तम्, संरक्षणभावस्य संरक्षणानुबन्धिरौद्रध्यानस्य साहचर्यात् द्रव्यपरिग्रहाभ्युपगमे भगवतस्तुल्ययोगक्षेमत्वात् । नन्वेवं तथापि भवादृशेन वक्तव्यम्, छद्मस्थसंयतानां परिग्राह्यवस्तुविषयकानाभोगसहकृतमोहनीयलक्षणसहकारिकारणवशेन कायादिव्यापाराः परिग्रहग्रहणहेतवस्तः, अत एव च परिग्राह्यवस्तुविषयकाभोगसहकृततथाविधमोहनीयक्षयोपशमादिसहकारिकारणविशिष्टाः परिग्रहत्यागहेतव इत्यनाभोगमोहनीयाभावे केवलियोगानां परिग्रहग्रहणे केवलज्ञानमेव सहकारिकारणमिति यावत्केवलिनो धर्मोपकरणधरणं तावत् संरक्षणानुबन्धिरौद्रध्यानप्रसक्तमेवेति । द्रव्यपरिग्रहेऽभिलापमूलसंरक्षणीयत्वज्ञानाभावान्न रौद्रध्यानमिति यदि विभाव्यते, तदा द्रव्यहिंसायामपि स्वयोगनिमित्तकहिंसाप्रतियोगिनि जीवे स्वहिंसाप्रतियोगित्वप्रकारकाभिलाषमूलज्ञानाभावादेव न तदिति सगुणमेव पन्थानं किमिति न वीक्षसे ? ॥ ५१ ॥

अथ वस्त्रादिधरणं साधोरन्यर्गतो नास्त्येव, कारणिकत्वात्; " '[1]तिहिं ठाणेहिं वत्थं धरेज्जा, हिरिवत्तियं परीसहवत्तियं दुगुंछावत्तियं ' इत्यागमेऽभिधानात्, किन्त्वापवादिकम् । तद्धरणकारणं च जिनकल्पायोग्यानां स्थविरकल्पिकानां सार्वदिकमेव, निरतिशयत्वादिति तद्धरणमपि सार्वदिकं साधम् । तदुक्तं विशेषावश्यके–

" [2]तिहिं सुए चिय जओ धरेज्ज तिहि कारणेहिं वत्थं ति ।

तेणं चिय तदवस्सं निरतिसएणं धरेयव्वं ॥

1 त्रिभिः स्थानैः वस्त्रं धारयेत्–हीप्रत्ययं परिषहप्रत्ययं जुगुप्साप्रत्ययम् ॥

2 त्रिभिः श्रुत एव यतो धारयेत् त्रिभिः कारणैः वस्त्रमिति ।

तेनैव तदवश्यं धारयितव्यं निरतिशयेन ॥

जिनकल्पायोग्यानां हीजुगुप्सापरिषहा यतोऽवश्यम् ।

ह्रीः लज्जेति वा स संयमस्तदर्थं विशेषेण ॥ इति,

जिणकप्पाजोग्गाणं हीकुच्छ-परिसहा जओ त्थि ।
ही लज्जंति व सो संजमो तयत्थं तिसेसेणं' ॥ ति (पृ.१०३८.गा.२६

भगवतश्च यद्यपि वस्त्रादिधरणं ह्री-कुत्सा-परिषहमत्ययं न सम्भवति, तस्य
भावात्, तथापि शीतोष्णादिपरीषहमत्ययं नत्, आहारनिमित्तक्षुत्पिपासापरी
वस्त्रधरणनिमित्तशीतोष्णादिपरिषहमसाया अपि भगवत्यविरोधात्, तथा
कारेण तथाविधं कर्म क्षपणीयमित्यभिमायाच्च न रागादिविकल्पः, तथाविधम
ध्वाचारस्थितिपरिपालनाभिमायेणैव वा तदिति धर्मार्थमभ्युपगृहीतत्वाद् द्रव्यपरिग्र
भगवतो न दोषः। यज्जातीयद्रव्याश्रयं संयतानामनाभोगेनैव प्रवृत्तिस्तज्जाती-
यद्रव्याश्रयस्यैव मोहजन्यत्वाभ्युपगमादनर्थदण्डभूतद्रव्यहिंसादेरेवं तथात्वाद्, धर्मो-
पकरणरूपे द्रव्याश्रये तु संयतानां नानाभोगेनैव प्रवृत्तिः, किन्तु धर्माधर्मार्थित-
स्याऽपरिग्रहत्वाभोगेनैवेति स्वकारणकथनमनतिस्य भगवत्यविरोधः-इत्याशङ्का-
यामाह—

'अववाओवगमे पुण इत्थं नूणं पइण्णाहाणी ते ।
पावंति असुहजोगा एवं च जिणस्स तुज्झ मए ॥५५॥

'अववाओवगमे पुण' त्ति । अत्र भगवतो द्रव्यपरिग्रहेऽपवादोपगमेऽपवादा-
ङ्गीकारे पुनस्ते तव प्रतिज्ञाहानिः, अपवादप्रतिषेवणं च संयतेष्वपि प्रमत्तस्यैव भव-
तीति तव प्रतिज्ञेति। च पुनरेवं धर्मोपकरणप्रत्ययेनापवादतो द्रव्याश्रवाभ्युपगमे तव
मते जिनस्याशुभयोगाः प्राप्नुवन्ति । इष्टं हि तव प्रमत्त-योगानामशुभत्वं तावन्न
जीवघातहेतुत्वमात्रेण, उपशान्तगुणस्थानं यावदप्रमत्तसंयतानां कदाचिन्मज्जनजीव-
घातसम्भवेन "तत्थ णं जे ते अपमत्तसंजया ते णं णो आयारंभा, णो
परारंभा, णो तदुभयारंभा, अणारंभा"—इत्यागमप्रतिपादितानारम्भकत्वानु
पपत्तिप्रसक्तेः, शुभयोगानामारम्भकत्वव्यवस्थितेः, किन्तु फलोपहितयोग्यतया या-
यमीवविषयकाभोगपूर्वकजीवघातहेतुत्वेन, अत्र फलोपहितयोग्यतयेति पदं केवलि-

१ अपवादोपगमे पुनरित्थं नूनं प्रतिज्ञाहानिस्ते ।
प्राप्नुवन्ति अशुभयोगा एवं च जिनस्य तव मते ॥
२ तत्र ये ते अप्रमत्तसंयतास्ते शुभयोग प्रतीत्य नो आत्मारम्भा नो परारम्भा
तदुभयारम्भा अनारम्भा ॥

योगानामशुभत्वनिवारणार्थमेव, तेषां स्वरूपयोग्यतयैव यथोक्तजीवघातहेतुत्वात्, न पुनः फलोपहितयोग्यतयापि, कारणानामभावात् । तथाऽशुभत्वं प्रमत्तयोगानामेव, तदभिप्रायकं तु प्रमत्तयोगानां फलवच्छुभाशुभत्वाभ्यां द्वैविध्याभिधायकमागमवचनमेव । तथाहि—"[1]तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया ते णं सुहं जोगं पडुच णो आयारंभा, जाव अणारंभा । असुहं जोगं पडुच आयारंभावि; जाव णो अणारंभत्ति ।" अत्रापि प्रमत्तसंयतानां सामान्यतः प्रमत्तत्वासिद्ध्यर्थं तदीययोगानां स्वरूपयोग्यतयाऽऽभोगपूर्वकजीवघातहेतुत्वं वक्तव्यम्, कादाचित्काशुभयोगजन्यारम्भकत्वनिरूपणार्थं चाभोगोऽपि घात्यजीवविषयत्वेन व्यक्तो वक्तव्यः, तद्वत एव कस्यचित्प्रमत्तस्य सुमङ्गलसाधोरिवापवादारम्भे साक्षादात्माद्यारम्भकत्वात्, संयतत्वं च तस्य तदानीमपवादपदालम्बनाधिकविरतिपरिणामस्यानपायात्, न चैवमप्रमत्तसंयतस्य भवति, तस्यापवादपदाधिकारित्वाभावेनाभोगपूर्वकजीवघातहेतूनां योगानामभावात् । यच्चापवादप्रतिसेवणाराहित्यावस्थायामप्यप्रमत्तानामिव सद्भूतजीवघातः स चानाभोगजन्य एव, तदानीमनाभोगस्यापि तस्य विद्यमानत्वात्, अत एव एवामप्रमत्तानामिव योगानां शुभत्वेन नात्माद्यारम्भकत्वमिति । फलोपहितयोग्यतास्वरूपयोग्यतयोश्चायं भेदः—यस्य यदन्तर्गतत्वेन विवक्षितकार्यं प्रति कारणता तस्य तदन्तर्गतत्वेनैव फलवत्तया फलोपहितयोग्यता, अन्यथा तु स्वरूपयोग्यता, सत्यपि तस्य कारणत्वे तदितरसकलकारणराहित्येन विवक्षितकार्याजनकत्वात्; एवं स्वरूपयोग्यता एकस्मिन्नपि कारणे सजातीयविजातीयानेकशुभाशुभकार्याणां नानाप्रकारा आधाराधेयभावसम्बन्धेन सहजाताः कारणसमानकालीनाः, फलोपहितयोग्यतास्तु स्वरूपयोग्यताजनिता अपि कादाचित्का एव, तदितरसकलकारणसाहित्यस्य कादाचित्कत्वात्, यच्च कादाचित्कं तत्केषाञ्चित्कारणानां कदाचिदपि न भवत्येव, तेन फलोपहितयोग्यताः केषाञ्चित्कारणानां सम्भवन्त्योऽपि कादाचित्क्य एव मन्तव्याः; अत एव केवलिनां योगा अशुभकार्यमात्रं प्रति सर्वकाले स्वरूपयोग्यताभाज एव भवन्ति, न पुनः कदाचिदपि फलोपहितयोग्यताभाजोऽपि, अशुभकार्यमात्रस्य कारणानां ज्ञानावरणोदयादिघातिकर्मणामभावेन तदितरसकलकारणसाहित्याभावात् । शुभकार्याणां तु यथासम्भवं कदाचित्फलोपहितयोग्यतापि स्यात्, सैव तदितरसकलकारणसाहित्यस्य स-

---

१ तत्र ये ते प्रमत्तसंयतास्ते शुभं योगं प्रतीत्य नो आत्मारम्भाः, यावदनारम्भाः । अशुभं योगं प्रतीत्य आत्मारम्भा अपि यावद् नो अनारम्भा इति.

म्भवादिति न कश्चिद्विरोधः। इत्थं चापवाददशायां प्रमत्तसंयतानां योगानां फलोपहितयोग्यतयाऽऽभोगपूर्वकजीवघातहेतुत्वेन यथाऽशुभत्वं तथा केवलिन आपवादिकस्य धर्मार्थमथवा धर्मोपकरणस्य धरणेऽपि त्वन्मतेनोक्ताऽऽभोगपूर्वकपरिग्रहग्रहणस्य फलोपहितयोग्यतया हेतूनां योगानामशुभत्वापत्तिः स्फुटैवेति।

अथ यद्यपवादेन धर्मोपकरणग्रहणं भगवतोऽभ्युपगम्येत तदा स्यादयं दोषः, अपवादं च केवलिनः कदापि नाभ्युपगच्छामः, तस्य प्रतिषिद्धनिषेवणात्मकत्वेन स्वरूपतः सावद्यत्वात्; निरवद्यत्वं चास्य पुष्टालम्बनप्रतिषेवितस्य रागविषविनाशकस्य परिकर्मितवत्सनागस्येव प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना सोपाधिकमेव। यापि "[1]'गंगाए णाविओ णंदो'" इत्यादिव्यतिकरोपलक्षितस्य धर्मरुचेरनगारस्य नाविकादिव्यापादनप्रवृत्तिः सापि परमार्थपर्यालोचनायां पुष्टालम्बनैव, तदुपसर्गस्य ज्ञानादिहानिहेतुत्वात्, ज्ञानादिहानिजन्यपरलोकानाराधनाभयेन प्रतिषिद्धप्रवृत्तेः पुष्टालम्बनमूलत्वात्; केवलं शक्त्यभावाभावाभ्यां पुष्टालम्बनतदितरापवादयोः प्रशस्ताप्रशस्तप्रज्वलनकषायोदयकृतो विशेषो द्रष्टव्यः; ज्ञानादिहानिभयं च केवलिनो न भवतीति तस्य नापवादवार्त्तापि।

यच्च धर्मोपकरणधरणं तद्व्यवहारनयप्रामाण्यार्थम्, व्यवहारनयस्यापि भगवतः प्रमाणीकर्त्तव्यत्वात्। इत्थं च 'श्रुतोदितरूपेण धर्मोपकरणधरणेन केवलिज्ञानहानिः, 'इदं सावद्यम्' इति प्रज्ञाप्य तत्प्रतिषेधनाद्, अत एव—

" [2]ववहारो वि हु बलवं जं वंदइ केवली वि छउमत्थं।
आहाकम्मं भुंजइ सुअववहारं पमाणंतो " ॥ १ ॥

न केवलं निश्चयोऽपि तु स्वविषये व्यवहारोऽपि बलवान्। यद्यस्मात्कारणात् समुत्पन्नकेवलज्ञानोऽपि शिष्यो यद्यपि निश्चयतो विनयसाध्यस्य कार्यस्य सिद्धत्वात्केवली न कस्यचिद्वन्दनादिविनयं करोति, तथापि व्यवहारनयमनुवर्त्तमानः पूर्वविहितविनयो गुरुं वन्दने–आसनदानादिकं च विनयं तस्य तथैव करोति, यावद्यापि न ज्ञायते, ज्ञाते पुनर्गुरुरपि निवारयत्येवेति भावः। अपरं च—"अनीवगूहयागेन केनचिद् गृहिणा विहितमाधाकर्म यत् श्रुतोक्तपरीक्षया परीक्षमाणे नाप्यवगतं छद्मस्थसाधुनाऽविज्ञातं गृहीत्वा केवलिनिमित्तमानीतं यथाविधि

१ 'गंगायां नाविको नन्दः' इत्यादि आवश्यककथानकं द्रष्टव्यम्।

२ व्यवहारोऽपि खलु बलवान् यद् वन्दते केवल्यपि छद्मस्थम्।
आधाकर्म भुङ्क्ते श्रुतव्यवहारं प्रमाणयन्॥

च केवलिनस्तज्ज्ञानतो निश्चयनयमतेनाभोक्तव्यमपि शुद्धं व्यवहारनयं प्रमाणीकुर्वन्नसौ भुङ्क्त एव, अन्यथा श्रुतधर्मः प्रमाणं क्वं स्यात्, एतच्च किल न कर्तव्यम्, व्यवहारस्य सर्वस्य प्रायः श्रुतेन प्रवर्तमानत्वात्, तस्माद् व्यवहारनयोऽपि बलवानेव केवलिना समर्थितत्वात्।" इति पुष्पशालासूत्रवृत्त्यादिवचनात् केवलिनोऽनेषणीयाहारस्य प्रवृत्तिसिद्धावपि नावद्यदर्शिसिद्धिः, ज्ञानादिहानिभयेन तत्रप्रवृत्तेः, श्रुतव्यवहारशुद्धयैव तत्र प्रवृत्तेः, तत्र 'इदं सावद्यम्' इति भणितेर भावाच्च वचनविरोधः। 'यदि च तदनेषणीयं कथञ्चित् कदाचिदपि केवलिना भुक्तं' इति छद्मस्थज्ञानगोचरीभवेत् तर्हि केवली न भुङ्क्त एव, केवल्यपेक्षया श्रुतव्यवहारशुद्धेरभावात्, 'अशुद्धमिति ज्ञात्वापि केवलिना भुक्तम्' इति छद्मस्थेन ज्ञातत्वात्। अत एव रक्तातिसारोपशमनार्थं रेवतीकृतकूष्माण्डपाको भगवता श्रीमहावीरेण प्रतिषिद्धः कदाचित्साधुना श्रुतव्यवहारशुद्धयानीतोऽपि; रेवती तु जानात्येव—यद् भगवता श्रीमहावीरेण ज्ञात्वैव भुक्तं इति छद्मस्थज्ञानगोचरत्वेन श्रुतव्यवहारभङ्ग एवेति रहस्यम्। एतेन केवलिनोऽभिप्रायाभावाज्जीवघातादौ सत्यपि न दोष इति पराशङ्कापि परास्ता, रेवतीकृतकूष्माण्डपाकपरित्यागानुपपत्तिप्रसक्तेः।

शिष्य—स्वनन्तरक्रियावतो ज्ञानपूर्वकप्रवृत्तावभिप्रायाभावं वक्तुं कः समर्थः? न च श्रुतव्यवहारशुद्धमनेषणीयं भुञ्जानः केवली सावद्यप्रतिषेविता भविष्यतीति शङ्कनीयम्, सर्वेषामपि व्यवहाराणां जिनाज्ञारूपत्वेन श्रुतव्यवहारस्य सावद्यत्वाभावात्, तच्छुद्धयानीतस्य निरवद्यत्वात्। अयं भावः—यथाऽप्रमत्तसंयतो जीववधेऽप्यवधकः, "भवरणं मो उ'त्ति ओघनिर्युक्तिवचनात्, अनाभोगे सत्यप्रमत्ततायास्तथामाहात्म्यात्, यथा चोपशान्तमोहक्षीणरागो मोहसत्ताप्रत्ययहेतुके सत्यपि जीवघाते केवलिवद्वीतरागो नात्मघाती च, मोहनीयानुदयस्य तथामाहात्म्यात्; तथा श्रुतव्यवहारशुद्धेर्माहात्म्यादनेषणीयमप्यनेषणीयमेवेति पुनः सावद्यप्रतिषेवितत्वमपीति चेत्, तदिदमभिहितं गृहीतमपि तेनैव मुग्धवारणम्। यतो यदि भगवत्कृतद्रव्यहिंसानेषणीयाहारयोः स्वरूपतः सावद्यत्वेऽपि श्रुतव्यवहारशुद्धयोरादेयत्वमिष्टं तत्कथं नाम क्षायिकभावस्यानीपन्नेनेव तयोः सावद्यम्, औपाधिकशुद्धताशालित्वात्। न चायं वादः स्थविरकल्पनियत इति कल्पातीतस्य भगवतस्तदभावः, एवं सत्युत्सर्गोऽप्यपवादापत्तेः, तस्यापि जिनकल्पस्थविरकल्पनियतत्वात्। यदि चापवादविशेष एव कल्पनियत इति तस्मा-

१ अवधकः खलु।

पान्यस्य भगवति नागस्यापीत्यनाऽऽचाराद्विशेषेणैव तथाऽपि अस्माभिरस्त्यानीति गवन्यतरायतनमेव । युक्तं चैतत्, तीर्थकरोऽत्यतिशयानुभावतोऽनन्तशक्तिर्न हन्यत साधुसामान्यवर्तितात्मविराधनात् । तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ–"परः प्राह–यदि यदन्वाचीर्णमनुष्ठितं गुरुभिस्तीर्थकृद्भिस्तत् शिष्यैरप्यनुष्ठेयम्, यदि तीर्थकराः प्राकारछत्रत्रयादिकां प्राभृतिकां देवादिभिर्विरचितां समुपजीवन्ति, तत् वयमप्यस्मन्निमित्तकृतं किं नोपजीवामः । सूरिराह—

'कामं खलु अणुगुरुणो धम्मा तह वि हु ण सव्वसाहम्मा ।
गुरुणा जं तु अइसए पाहुडियाई समुवजीवे ॥ १ ॥

काममनुमतं खल्वस्माकं यदनुगुरवो धर्मास्तथापि न सर्वसाधर्म्येण ज्ञायते, किन्तु देशसाधर्म्येण । तथाहि–गुरवस्तीर्थकराः, यत् पुनरतिशयान् प्राभृतिकां सुरेन्द्रादिकृतां समवसरणरचनालक्षणां आदिशब्दादशोकवृक्षादिकां सार्वजनीनकल्पकादिगुणकृतातिशयपरिग्रहः समुपजीवन्ति स तीर्थकृज्जीतकल्प इति कृत्वा न तत्रानुधर्मता चिन्तनीया । यत्र पुनस्तीर्थकृतामितरेषां च साधूनां सामान्यधर्मत्वं तत्रानुधर्मता चिन्त्यते । सा चेयमाचीर्णेति दर्श्यते,

'सगडद्दहसमभोमे अवि य विसेसेण विरहियतरागं ।
तह वि खलु अणाइन्नं एस णुधम्मो पवयणस्स ॥ २ ॥

यदा भगवान् श्रीमन्महावीरस्वामी राजगृहनगरादुदायननरेन्द्रप्रव्राजनार्थं सिन्धुसौवीरदेशवर्ति वीतभयं नगरं प्रस्थितस्तदा किलापान्तराले बहवः साधवः क्षुधार्त्तास्तृषार्त्ताः संज्ञाबाधिताश्च बभूवुः । तत्र भगवानाचरितस्तत्र तिलभृतानि शकटानि पानीयपूर्णश्च ह्रदः समभौमं च गर्तबिलादिवर्जितं स्थण्डिलमभवत्, अपि च सर्वथाऽचित्तत्वादतिशयमात्रे विरहिततरमतिशयेनागन्तुकैस्तद्द्रव्यैर्जीवैर्विवर्जितमित्यर्थः । तथापि खलु भगवता नाचीर्णं नानुज्ञातम्–एषोऽनुधर्मः प्रवचनस्य सर्वैरपि प्रवचनमध्यवर्तिभिर्निरवद्यापद्यपरिहारलक्षण एव धर्मोऽनुगन्तव्य इति भावः । पदार्थः । प्रमाणानि—

१ कामं खलु अनुगुरवो धर्मास्तथापि न सर्वसाधर्म्यात् ।
गुरवः यदतिशयान् प्राभृतिकादीन् समुपजीवन्ति ॥
२ शकट ह्रद समभौमेऽपि च विशेषेण विरहिततरम् ।
तथापि खलु अनाचीर्णम् एषोऽनुधर्मः प्रवचनस्य ॥

'धुक्कंतजोणि-थंडिल-अतसा दिन्ना ठिई (पीढि) अवि छुहाए।
तहवि ण गिण्हिंसु जिणो मा हु पसंगो असत्थहए" ॥

यत्र भगवानावासितस्तत्र बहूनि तिलशकटान्यावासितान्यासन्। तेषु च तिला व्युत्क्रान्तयोनिका अशस्त्रोपहता अप्यायुःक्षयेणाचित्तीभूताः। ते च यद्यस्थण्डिले स्थिताः स्युस्ततो न कल्पेरन्, अत आह—स्थण्डिले स्थिताः, एवंविधा अपि त्रसैः संसक्ता भविष्यन्ति, अत आह—अत्रसाः—तदुद्भवागन्तुकत्रसविरहिताः, तिलशकटस्वामिभिर्गृहस्थैश्च दत्ताः; एतेनादत्तादानदोषोऽपि तेषु नास्तीत्युक्तं भवति। अपि च ते साधवः क्षुधा पीडिता आयुषः स्थितिक्षयमकार्षुः, तथापि श्रीजिनो वर्द्धमानस्वामी नाग्रहीत्, मा भूदशस्त्रहते प्रसङ्गः, 'तीर्थङ्करेणापि गृहीतम्' इति मदीयमालम्बनं कृत्वा मत्सन्तानवर्तिनः शिष्या अशस्त्रोपहतं मा ग्राहिषुरिति भावः। युक्तियुक्तं चैतत् प्रमाणस्थपुरुषाणाम्। यत उक्तम्—"सीदन्ति प्रमाणानि प्रमाणस्थैर्विसंस्थुलैः" इत्यादि। अत्र हि स्वजीवितकल्पातिरिक्तत्वेऽपि तीर्थङ्करः साधुसमानधर्मता प्रोक्ता, सा चानशस्त्रोपहतग्रहणनिमित्तरागद्वेषाग्रहणेनोपपादिता, तथाविधप्रसङ्गनिराकरणाभिप्रायेण। स च श्रुतप्रामाण्यबुद्ध्यैव स्यात् न तु भगवता प्रतिषेधितमिति छद्मस्थबुद्धिमात्रेण, छद्मस्थस्याप्येतैः प्रतिषिद्धत्वेन ज्ञायमानत्वेऽपि भगवतो निशाहिण्डन-मेघग्रहणादिप्रवृत्तेः श्रवणात्, अपवादतोऽप्रतिषिद्धत्वप्रज्ञानात्, तद्दर्शनेन छद्मस्थानामपि प्रसङ्ग इत्युक्तौ च सिद्धान्तार्थपर्यवसायिनाऽर्थभगवतोऽवग्रहप्रवृत्तिः, तस्मादुक्तनिरवद्यानन्यदर्शितपरम्परप्रतिषेधाभ्यां प्रतिक्रियारूपोऽन्यगतिवादाभावेऽपि साधुसमानधर्मताप्रवचनात् भगवति सूत्रोदितक्रियाविशेषरूपस्तस्यापि योपिततया सम्भवोऽविरुद्ध इति युक्तं पश्यामः, तथा च धर्मोपकरणानेषणीयादिविषयप्रवृत्तिगतः स्वरूपत आचरितमपि तत्र स्यात् आभोगेन प्रतिषिद्धविषयप्रवृत्त्युपधानस्य योगाशुभत्वानियामकत्वात् तथा भगवद्योगानामशुभत्वापत्तिरप्रलेशादिभिरेव। यदि च यत्तु श्रुतव्यवहारशुद्धस्याप्यनेषणीयस्येनाभिधाने तत् श्रुतव्यवहारप्रामाण्यस्थापनार्थमेव, 'यथाऽयं साधुस्तपसा राजा' इत्यत्र नामसदृशीभावस्यानुचितत्वेनेति स्वरचनाश्रयणात् भगवत्प्रतिपन्नाना(नां) श्रुतव्यवहारसिद्धाना(नां) प्रतिषिद्धत्वाभिमतविषयप्रवृत्ति(त्ती)नां प्रवृत्तौ न प्रतिषिद्धविषयत्वम्, न

* व्युत्क्रान्तयोनि-स्थण्डिल-अत्रसा दत्ता अपि पीडिता क्षुधा।
तथापि न गृहीतं जिनो मा भवतु प्रसङ्गोऽशस्त्रहते॥

वा ताभिः 'इदं सावद्यम्' इति प्रज्ञाप्य प्रतिषेधित्वम्, इदमित्यनेन प्रत्यक्षप्रत्यक्षनिग्रहणात् तस्याशनवद्यत्वादिति विभाव्यते, तदा 'अनेषणीयं न ग्राह्यम्' इत्यादिसामान्यप्रतिषेधवाक्ये श्रुतव्यवहारशुद्धानेषणीयातिरिक्तानेषणीयादेर्निषेधोऽव्यव्यं वक्तव्यम्; तथा चापवादिकमन्यदपि कृत्यं श्रुतव्यवहारसिद्धमित्यप्रतिषिद्धमेवेन्याभोगेन प्रतिषिद्धविषयप्रवृत्तिः साधूनां क्वापि न स्यादिति तदपेक्षया यतीनाम् शुभयोगत्वमुच्छिद्येतैवेति प्रमत्तानां शुभाशुभयोगत्वेन द्वैविध्यप्रतिपादकागमविरोधः, तस्मादाभोगेन जीवघातोपहितत्वं न योगानामशुभत्वम्, अशुभयोगजन्यजीवघातो जीवारम्भकत्वव्यवहारविषयः, अशुभयोगारम्भकत्वयोः पर्यायत्वप्रसङ्गात्, एकेन्द्रियादिष्वारम्भकत्वव्यवहाराभावप्रसङ्गाच्च; नहि ते आभोगेन जीवं घ्नन्तीति। अस्ति च तेष्वप्यारम्भकव्यवहारः। तदुक्तं भगवतीवृत्तौ—" 'तत्थ णं जे ते असंजया ते अविरइं पडुच्च आयारंभा वि जाव णो अणारंभा" इत्यस्य व्याख्याने इहायं भावः—यद्यसंयतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां नात्मारम्भकत्वादित्वं साक्षादस्ति, तथाप्यविरतिं प्रतीत्य तदस्ति तेषाम्, न हि ते ततो निवृत्ताः; अतोऽसंयतानामविरतिस्तत्र कारणमिति। निवृत्तानां तु कथञ्चिदात्माद्यारम्भकत्वेऽप्यनारम्भकत्वम्। यदाह- 'जा जयमाणस्स' इत्यादि; किन्तु सूत्रोदितेतिकर्त्तव्यतोपयोगपूर्वकव्यापारत्वं शुभयोगत्वं तदनुपयोगपूर्वकव्यापारत्वं चाशुभयोगत्वम्, तदुक्तं भगवतीवृत्तौ—" शुभयोग उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिकरणम्, अशुभयोगस्तु तदेवानुपयुक्ततयेति। तत्र शुभयोगः संयतानां षष्ठेऽपि गुणस्थाने संयमस्य भावादेव, अशुभयोगश्च प्रमादोपाधिकः। तदुक्तं तत्रैव—" प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽशुभश्च योगः स्यात्, संयतत्वात्प्रमादपरत्वाच्चेति "। तत्र प्रमत्तसंयतानामनुपयोगेन प्रत्युपेक्षणादिकरणादशुभयोगदशायामारम्भिकीक्रियाहेतुव्यापारवत्त्वेन सामान्यत आरम्भकत्वादात्मारम्भकादित्वम्, शुभयोगदशायां तु सम्यक्क्रियोपयोगस्यारम्भिकीक्रियाप्रतिबन्धकत्वात्, तदुपहितव्यापाराभावेनानारम्भकत्वम्, प्रमत्तगुणस्थाने सर्वदाऽऽरम्भिकीक्रियाभ्युपगमस्त्वयुक्तः, अनियमेन तत्र तत्प्रतिपादनात्। तदुक्तं प्रज्ञापनायां क्रियापदे—"आरंभियाणं भंते! किरिया कस्स कज्जइ, गो०, अण्णयरस्सावि पमत्तसंजयस्स " इति। अत्रा

१ तत्र ये ते असंयतास्ते अविरतिं प्रतीत्य आत्मारम्भा अपि यावद् नो अनारम्भा।

२ आरम्भिकी भदन्त! क्रिया कस्य क्रियते? गौतम! अन्यतरस्यापि प्रमत्तसंयतस्य।

पिपासो पिपासुः, प्रमत्तसंयतस्याप्यन्यतरस्यैकतरस्य कस्यचित्प्रमादे सति कायदुष्प्रयोगभावतः पृथिव्यादिसमारम्भसम्भवात् अपिशब्दोऽन्येषामप्रमत्तगुणस्थानवर्तिनां नियमप्रदर्शनार्थः। प्रमत्तसंयतस्याप्यारम्भिकी क्रिया भवति किं पुनः शेषाणां देशविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामिति—अस्यां व्यवस्थायां स्थितायां जानतोऽपि भगवतो धर्मोपकरणधरस्येऽवर्जनीयस्य द्रव्यपरिग्रहस्येव गमनागमनादिधर्मव्यापारेऽवर्जनीयद्रव्यहिंसायामप्यनवद्यत्वादेव नाशुभयोगत्वमिति प्रतिपत्तव्यम् । तत्र भगवतो धर्मोपकरणधारणेऽपि मूर्च्छाऽभावेन परिग्रहत्वत्यागान्न परिग्रहदोषः, द्रव्यहिंसायां तु सत्यां प्राणवियोगरूपतल्लक्षणसत्त्वात्तद्दोषः स्यादेवेति व्यामूढधिया शङ्कनीयम्; 'प्रमादयोगेन प्राणव्यपरोपणं हिंसा'—इति तत्त्वार्थे तल्लक्षणकरणात् भगवति तदभावादेव. अत एव 'हिंसा नियतो दोषः, परिग्रहस्त्वनियतो दोषः' इत्यप्यपास्तम्, मैथुनादन्यत्राथोऽनियतदोषत्वप्रतिपादनात् । तदुक्तं तत्त्वार्थवृत्तौ—"प्रमत्तयोगादभिधानमनृतम्, प्रमत्तयोगाददत्तादानं स्तेयम्, प्रमत्तयोगान्मूर्छा परिग्रहः, मैथुने प्रमत्तयोगादिति पदं न.प्रयुक्तमप्रमत्तस्य तथाभावे सति तत्र प्रमत्तयोगग्रहणमर्थवद् भवति, प्रमत्तस्य कर्मबन्धो नाप्रमत्तस्येति प्राणातिपातवन्मैथुने तु रागद्वेषान्वयाविच्छेदात् सर्वावस्थासु मैथुनासेविनः कर्मबन्ध इत्यादि।" एतेन द्रव्यहिंसया भगवतः प्राणातिपातकत्वप्रसङ्गोऽपि निरस्तः, द्रव्यपरिग्रहेण परिग्रहित्वप्रसङ्गतुल्ययोगक्षेमत्वात् । किञ्च वीतरागाणामप्रमत्तानां च जीवविराधनायां सत्यामप्यारम्भिकीप्राणातिपातिकीक्रियाऽभाव एव भणितः। तदुक्तं भगवत्याम्—"[1]तत्थ णं जे ते संजया ते दुविहा पण्णत्ता। तं०—सरागसंजया य वीयरायसंजयाय। तत्थ णं जे ते वीयरागसंजया ते णं अकिरिया। तत्थ णं जे ते सरागसंजया, ते दुविहा पण्णत्ता। तं०—पमत्तसंजया य अपमत्तसंजया य। तत्थ णं जे ते अपमत्तसंजया, तेसिणं एगा मायावत्तिया किरिया कज्जइ, तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया तेसिणं दो किरियाओ कज्जंति। तं०—आरंभिया य मायावत्तिआ य इत्यादि"। एतद्वृत्तिर्यथा—"सरागसंजय'त्ति अक्षीणानुपशान्तकषायाः, 'वीयरागसंजय' त्ति उपशान्तकषायाः क्षीणकषायाश्च। 'अकिरिय'

१ तत्र च ये ते संयतास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः। तद्यथा—सरागसंयताश्च वीतरागसंयताश्च। तत्र च ये ते वीतरागसंयता ते चाक्रियाः। तत्र ये ते सरागसंयतास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः। तद्यथा—प्रमत्तसंयताश्च अप्रमत्तसंयताश्च। तत्र ये ते अप्रमत्तसंयतास्तेषामेका मायाप्रत्ययिका क्रिया क्रियते। तत्र ये ते प्रमत्तसंयतास्तेषां द्वे क्रिये क्रियेते, आरम्भिका मायाप्रत्ययिका च॥

त्ति वीतरागत्वेनारम्भादीनामभावादक्रियाः । 'एगा मायावत्तिय' त्ति अप्रमत्त-
संयतानामेकैव मायाप्रत्यया क्रिया 'कज्जइ' त्ति क्रियते भवति; कदाचिदुड्डाह-
रक्षणप्रवृत्तानामक्षीणकषायत्वादिति । 'आरंभिय' त्ति प्रमत्तसंयतानां सर्वः प्रमत्त-
योग आरंभ इति कृत्वाऽऽरम्भिकी स्यात्, अक्षीणकषायत्वाच्च मायाप्रत्ययेति ।
तथा तत्रैवाष्टशते षष्ठोद्देशके प्रोक्तं-" [1]'जीवेणं भंते ! ओरालियसरीराओ कइ
किरिए ? गो० सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंच किरिए, सिय अकि-
रिए त्ति " ॥ एतद्वृत्तिर्यथा-" परशरीरमौदारिकमाश्रित्य जीवस्य नारकादेः
क्रिया अभिधातुमाह-'जीवेण' मित्यादि । 'ओरालियसरीराओ' त्ति औदारिक-
शरीरमाश्रित्य कतिक्रियो जीव इति प्रश्नः । उत्तरं तु 'सिय तिकिरिय' त्ति । य-
देकजीवोऽन्यस्य पृथिव्यादेः सम्बन्ध्यौदारिकशरीरमाश्रित्य कायं व्यापारयति
तदा त्रिक्रियः, कायिक्यधिकरणिकीप्राद्वेषिकीनां भावात्, एतासां च परस्परे-
णाविनाभूतत्वात् स्यात् 'त्रिक्रियः' इत्युक्तम्, न पुनः स्यात् 'एकक्रियः' स्यात्
'द्विक्रिय' इति । अविनाभावश्च तासामेवमधिकृतक्रिया अवीतरागस्यैव नेतरस्य,
तथाविधकर्मबन्धहेतुत्वात्, अवीतरागकायस्य चाधिकरणत्वेन प्रद्वेषान्वितत्वेन च का-
यिकीक्रियासद्भावे इतरयोरवश्यंभावः, इतरभावे कायिकीसद्भावः । उक्तं च प्रज्ञाप-
नायामिहार्थे-" [2]'जस्स णं जीवस्स काइआ किरिया कज्जइ तस्स अहिगरणिया
नियमा कज्जइ, जस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स वि काइया किरिया नि-
यमा कज्जइ " इत्यादि, । तथाऽऽद्यक्रियात्रयसद्भावे उत्तरक्रियाद्वयं भजनया भ-
वति । यदाह-' [3]'जस्स णं जीवस्स काइया कज्जइ, तस्स पारियावणिया सिय
कज्जइ, सिय णो कज्जइ " इत्यादि । ततश्च यदा कायव्यापारद्वारेणाद्यक्रियात्रय
एव वर्तते, न तु परितापयति न चातिपातयति, तदा त्रिक्रिय एवेति, अतोऽपि
स्यात् 'त्रिक्रिय' इत्युक्तम् । यदा तु परितापयति तदा चतुष्क्रियः, आद्यक्रियात्रयस्य
तत्रावश्यंभावात् । यदा त्वतिपातयति तदा पञ्चक्रियः, चतुष्कस्य तत्रावश्यंभावात् ।
उक्तं च-" [4]'जस्स पारिआवणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया णियमा कज्ज-

---

१ जीवो भदन्त ! औदारिकशरीरात् कतिक्रियः ? गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः, स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पञ्चक्रियः, स्यादक्रिय इति ।

२ यस्य जीवस्य कायिकी क्रिया क्रियते तस्याधिकरणिकी नियमात् क्रियते । यस्याधिकरणिकी क्रिया क्रियते तस्यापि कायिकी क्रिया नियमात् क्रियते ।
३ यस्य जीवस्य कायिकी क्रियते तस्य पारितापनिकी स्यात् क्रियते, स्यान्न क्रियते । ४ यस्य पारितापनिकी क्रिया क्रियते तस्य कायिकी नियमात् क्रियते ।

इ" इत्यादि । अत एवाह–"सिय चउकिरिए,' सिय पंचकिरिए'त्ति तथा सिय अकिरिए" त्ति । वीतरागावस्थामाश्रित्य, तस्यां हि वीतरागत्वादेव न सन्त्यधिकृतक्रिया इति । एतद्वचनानुसारेण ज्ञायते–यदारम्भिकी क्रिया प्रमादपर्यन्तमेव, न तु जीवविराधनायां सत्यामप्युपरिष्टादपि । प्राणातिपातक्रिया च प्रद्वेषेण प्राणातिपातकाल एव, न च पृथिव्यादीनां तदसम्भवः, तत्कुशलाकुशलपरिणामानिवृत्त्यैव तत्प्रतिपादनादिति । साऽप्यप्रमत्तस्य न सम्भवति । न चावीतरागकायस्याधिकरणत्वेन प्रद्वेषान्वितत्वेन च कायिकीक्रियासद्भावे त्रिक्रियत्वस्य नियमप्रतिपादनाद् एवंभूतस्याप्रमत्तस्यापि प्राणातिपातव्यापारकाले प्राणातिपातिकीक्रियासम्भव इति वाच्यम्, कायिकीक्रियाया अपि प्राणातिपातजनकप्रद्वेषविशिष्टाया एव ग्रहणात्, इत्थमेवाद्यक्रियात्रयनियमसम्भवात् । तदुक्तं 'प्रज्ञापनावृत्तौ'–" इह कायिकीक्रिया औदारिकादिकायाश्रिता प्राणातिपातनिर्वर्तनसमर्था प्रतिविशिष्टा परिगृह्यते, तथा काचन कार्मणकायाश्रिता वा, तत आद्यानां तिसृणां क्रियाणां परस्परं नियामकभावः कथमिति चेत्; उच्यते–कायोऽधिकरणमपि भवतीत्युक्तं प्राक्, ततः कायस्याधिकरणत्वात् कायिक्यां सत्यामवश्यमाधिकरणिकी, आधिकरणिक्यामवश्यं कायिकी, सा च प्रतिविशिष्टा कायिकी क्रिया प्रद्वेषमन्तरेण(न) भवति, ततः प्राद्वेषिक्यापि सह परस्परमविनाभावः। प्रद्वेषोऽपि च कायेन स्फुटलिङ्ग एव, वक्त्ररूक्षत्वादेस्तदविनाभाविनः प्रत्यक्षत एवोपलम्भात् । उक्तं च–"रूक्षयति रुष्यतो ननु वक्त्रं स्निह्यति च रज्यतः पुंसः । औदारिकोऽपि देहो भाववशात् परिणमत्येवम् ॥" इति । यदि च प्रद्वेषान्वयाविच्छेदमात्राद्वीतरागमात्रस्य कायिक्यादिक्रियात्रयनियमः स्यात्, तदा सूक्ष्मसम्पराये प्राणातिपातसम्पत्तौ प्राणातिपातक्रियया षड्विधबन्धकत्वस्याप्युपपत्तौ "[1]जीवेणं भंते ! पाणाइवाएणं कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा ।" इत्युक्तव्यवस्थानुपपत्तिः । नन्वेवं–"[2]जीवेणं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।–" इति महासूत्रस्य का गतिः? भवदुक्तरीत्या ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नतो दशमगुणस्थानवर्तिनोऽक्रिय-

---

१ जीवो भदन्त ! प्राणातिपातेन कति कर्मप्रकृतीर्बध्नाति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वाऽष्टविधबन्धको वा ।

२ जीवो भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कतिक्रियः ? गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः, स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पञ्चक्रियः ।

तस्यापि सम्भवेन 'स्यात्क्रियः' इति भङ्गन्यूनत्वादिति चेत्, स्वसहचरिते स्वकार्ये वा ज्ञानावरणीये प्राणातिपातस्य परिसमाप्तिनिर्वृत्तिभेदप्रकारोपदर्शनपरमेतत् सूत्रम्, न तु तद्बन्धे क्रियाविभागनियमप्रदर्शनपरम्—इत्येषा गतिरिति गृहाण। तदुक्तं तद्वृत्तौ—"जीवः प्राणातिपातेन सप्तविधमष्टविधं वा कर्म बध्नाति, स तु तमेव प्राणातिपातं ज्ञानावरणीयादि कर्म बध्नन् कतिभिः क्रियाभिः समापयतीति प्रतिपाद्यते। अपि च कार्येण ज्ञानावरणीयाख्येण कर्मणा कारणस्य प्राणातिपाताख्यस्य निर्वृत्तिभेद उपदर्श्येते, तद्भेदाच्च बंधविशेषोऽपीति। उक्तं च—"तिसृभिश्चतसृभिरथ पञ्चभिश्च क्रियाभिर्हिंसा समाप्यते क्रमशः। बन्धोऽस्य विशिष्टः स्याद् योगप्रद्वेषसाम्यं चेद्। इति तमेव प्राणातिपातस्य निर्वृत्तिभेदं दर्शयति—'सिय तिकिरिए' इत्यादीनि॥ अथैवमप्रमत्तस्यैवाक्रियत्वस्वामिनः सूत्रभणनाद् भगवतीवृत्तौ अक्रियत्वं वीतरागावस्थामाश्रित्यैव कथमुपपादितम्? इति चेत्, स्पष्टत्वार्थम्। बादरसम्पराये यावत् प्रद्वेषान्वयेन त्रिक्रियत्वाभ्युपगमेऽपि सूक्ष्मसम्परायस्याक्रियत्वस्थानस्य परिशिष्टस्यैवैतदुपपादनार्थम्, एतत्प्रकारस्यावश्याश्रयणीयत्वात्। प्रद्वेषाभावेन तत्र कायिक्यधिकरणिकीक्रियाभ्युपगमे च कायिक्यादिक्रियात्रयस्य परस्परं नियमानुपपत्तिरिति। कायिकी क्रिया द्विविधा—अनुपरतकायिकी क्रिया दुष्प्रयुक्तकायिकी क्रिया चेति सिद्धान्तेऽभिधानात् कायिकी क्रियाऽऽरम्भिक्या सममनियता, प्राणातिपातिकी च प्राणातिपातव्यापारफलोपहितत्वात् तद्व्याप्यैवेति प्रतिपत्तव्यम्, तत आरम्भकत्वं प्राणातिपातकत्वं च सत्यामपि द्रव्यहिंसायां प्रमत्तस्यैव नाप्रमत्तस्येति भगवतस्तया तदापादनमयुक्तमेवेति दिक्॥ ५९॥

अथाप्रमत्तस्याभोगजन्यां जीवविराधनायामाभोगवतो भगवतो यद् घातकत्वमापद्यते तत्किं लोकोत्तरव्यवहाराद्, उत लौकिकव्यवहाराद्, उताहो स्वमतिविकल्पितव्यवहाराद्? नाद्यः, लोकोत्तरघातकत्वव्यवहारे आभोगेन जीवविराधनामात्रस्याप्रयोजकत्वाद्, आभोगेनापि जायमानायां तस्यामपवादपदप्रतिसेविनोऽघातकत्वस्य, अनाभोगेनापि जायमानायां तस्यां प्रमादिनो घातकत्वस्य च तद्व्यवहारेणेष्टत्वाद्। नापि द्वितीयः, यतो लोका अपि नाभोगेन जीवघातमात्रादेव घातकत्वं व्यवहरन्ति, कूपनखातायां सति तत्कर्तुर्वधकर्तृत्वप्रसङ्गात्, घोराभोगस्यापि तदा दुष्टत्वाद्, आभोगजन्यत्वस्य च हिंसायामप्रतिष्ठत्वात्। हिंसायां हि निराभोगत्वं दाभोगजन्यत्वमभिसिद्धं इत्येतदेवावसरगतार्थं सम्यगाभोगसम्भवानुविद्धव्यापारत्वं हिंसा बन्धस्या, तथापि सम्यगाभोगाद्यनुकूलानुष्ठाने आत्महिंसाव्यापारत्वाभावात्तदा-

द्वारकत्वं विशेषणं देयम्, इत्यद्वाद्वारकमरणोद्देश्यकमरणानुकूलव्यापारत्वमेव हि हिंसा न्यायशास्त्रसिद्धेति तृतीयपक्षोऽवशिष्यते । स तु स्वमतिविकल्पितत्वादेव स्वशास्त्रमतिबाधया महादोषावह इत्यभिप्रायेणाह—

'अणुसंगयाहिंसाए जिणस्स दोसं तुहं भणंतस्स ।
साहूण वि आभोगा णइउत्ताराइ विहडिज्जा ॥ ५६ ॥

'अणुसंगयाहिंसाए' त्ति अनुषङ्गजया—धर्मदेशनाद्यर्थोद्देशकमहदुपनाय-मानकृतनयमनखेदादिजन्यत्वानुद्देश्यकमरणजनितया हिंसया जिनस्य दोषं भणतस्तव साधूनामप्याभोगान्नद्युत्तारादि विघटेत, तेषामपि नद्युत्तारादौ जलजीवादिविराधनाया अध्यक्षसिद्धत्वादिति । तत्रैतदभिहितम्, यदि जलजीवानामनध्यक्षत्वेन तद्विराधनायाः प्रत्यक्षत्वं सम्भवति, प्रतियोगिनोऽप्रत्यक्षत्वे तदनुयोगिनोऽप्यप्रत्यक्षत्वात् । न च जलस्य प्रत्यक्षत्वेन तज्जीवानामपि प्रत्यक्षत्वमिति वाच्यम्, इदं जलमिति ज्ञानमात्रेणेदमचित्तं सचित्तमिति विवेकेन परिज्ञानोदयप्रसङ्गात् । तस्मात् "'दुविहा पुढविकाइया प०, तं० परिणया चेव अपरिणया चेव, जाव वणस्सइकाइया" त्ति श्रीस्थानाङ्गे । "तत्र परिणताः स्वकायपरकायशस्त्रादिना परिणामान्तरमापादिता अचित्तीभूता इत्यर्थः"—इत्यादिवचनदर्शनेन यथादिमले सचित्ताचित्तयोरन्यतरत्वेन परिज्ञाने सत्यपि इदं जलं सचित्तम्, इदं वा अचित्तम्—इति व्यक्तया विवेकमधिकृत्य परिज्ञानाभावेन छद्मस्थसंयतानामनाभोग एव, तेन सिद्धा नद्युत्तारादौ जीवविराधनाऽनाभोगमन्यथासत्वपरिहारेण—इत्याशङ्कायामाह—

'वज्जंतो च्च अणिट्ठं, जलजीवविराहणं तहिं सक्कं ।
जलजीवाणाभोगं जंपंतो किं ण लज्जेसि ॥ ५७ ॥

१ अनुषङ्गजहिंसया जिनस्य दोषं तव भणतः ।
साधूनामप्याभोगाद् नद्युत्तारादि विघटेत ॥ ५६ ॥

२ द्विविधाः पृथ्वीकायिकाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—परिणताश्चैव अपरिणताश्चैव यावद् वनस्पतिकायिकाः इति ।

३ वर्जयन्नेवानिष्टां जलजीवविराधनां तत्र शक्याम् ।
जलजीवानाभोगं जल्पन् किं न लज्जसे ॥ ५७ ॥

'चउत्थंतोय'त्ति। तत्र नद्युत्तारे जलजीवविराधनाप्रसक्तिर्गा साक्षात्संयत वर्त्तनोयामभ्युपगच्छंश्च जलजीवानाभोगं जल्पयन् किं न लज्जसे? अयं भावः–नद्युत्तारे बहुजलप्रदेशपरित्यागेनाल्पजलप्रदेशगवेषणरूपा यतना तावत्त्वयापि स्वीक्रियते, सा च जलजीवानाभोगाभ्युपगमे दुर्घटा, स्वल्पजलं सचित्तं भविष्यति बहुजलं चाचित्तमिति विपरीतप्रवृत्तिहेतुशङ्कापिशाचीप्रचारस्यापि दुर्वारत्वात्। भगवदुक्तयतनाक्रमप्रामाण्यान्नैवं शङ्केति चेत्, तर्हि यतनाया अपि बहुतराल्पतरप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपाया विवेकेन परिज्ञानं न्यूनाधिकजलजीवविराधनाभोगार्थीनमिति व्यवहारसचित्ततया जलजीवाभोगाभ्युपगमावश्यकत्वात् तत्र तद्द्(तो)व्याघात एव महाव्रताकारणमिति। किञ्च–नद्यादिजलजीवानां निश्चयतश्छद्मस्थानां सचित्तत्वापरिज्ञानेऽपि तत्र स्थितपनकसेवालादीनां निश्चयतोऽपि सचित्तत्वं परिज्ञायते एव। तदुक्तमोघनिर्युक्तौ—

'सव्वो अणंतकाओ सच्चित्तो होइ णिच्छयणयस्स।
ववहारओ अ सेसो मीसो पम्हाणरोट्टाइ॥ १॥"

"एतद्वृत्तिर्यथा–सर्व एवानन्तवनस्पतिकायो निश्चयनयेन सचित्तः, शेषः परीतवनस्पतिर्व्यवहारनयमतेन सचित्तो मिश्रश्च प्रम्लानानि कुसुमानि पर्णानि च, 'रोट्टो' लोट्टो तत्थ तंदुलमुहाइं अत्थंति, तेण कारणेन मीसो भन्नइत्ति।" ते च पनकसेवालादयो जलेऽवश्यं भाविन इति तद्विषयविराधना निश्चयतोऽप्याभोगेन सिद्धेति। तत्रानाभोगेनैव जीवविराधनेति दुर्वचनम्। न च ते तत्रास्माभिः प्रत्यक्षतो न दृश्यन्ते, अतस्तद्विराधनाऽनाभोगजैवेति वक्तव्यम्; स्वच्छस्तोकजलतडागादिषु पनकादीनामस्माभिरप्युपलभ्यमानत्वेन 'नास्माभिस्ते तत्र दृश्यन्त'–इत्यस्यासिद्धत्वात्। किंच आगमवचनादपि तत्र तदवश्यंभावी निश्चीयते। तदुक्तं–प्रज्ञापनातृतीयपदवृत्तौ—"बादरतेजस्कायिकेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः, तेभ्यो बादरनिगोदा असङ्ख्येयगुणाः, तेषामत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात्, जलेषु सर्वत्रापि च भावात्। पनकसेवालादयो हि जलेऽवश्यंभाविनः, ते च बादरानन्तकायिका इति। तथा बादरेष्वपि मध्ये सर्वबहवो वनस्पतिकायिकाः, अनन्तसङ्ख्याततया तेषां प्राप्यमाणत्वात्। ततो यत्र ते बहवस्तत्र ब-

१ सर्वोऽनन्तकायः सचित्तो भवति निश्चयनयस्य।
व्यवहारतश्च शेषो मिश्रः प्रम्लानरोट्टादिः॥

हुत्वं जीवानाम्, पनकत्वे मत्रालत्वम् । वनस्पतयश्च तत्र बहवो यत्र प्रभूता आपः, 'जत्थ जलं तत्थ वणं' इति वचनात्, तत्रावश्यं पनकशैवालादीनां भावात्, ते च पनकशैवालादयो बादरनामकर्मोदये वर्तमाना अपि अत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वाद् अनिभृतपिण्डीभावाच्च सर्वत्र सन्तोऽपि न चक्षुषा ग्राह्याः । तथा चोक्तमनुयोगद्वारेषु—" [1]ते णं बालग्गा सुहुमपणगजीवस्स सरीरोगाहणाहिंतो असंखेज्जगुणा" इति । ततो यद्यपि नैते दृश्यन्ते, तथापि सन्तीति प्रतिपत्तव्याः । आह च मूलटीकाकारः—इह "सर्वबहवो वनस्पतयः" इति कृत्वा यत्र ते सन्ति तत्र बहुत्वं जीवानाम्, तेषां बहुत्वम्, " [2]जत्थ आऊकाओ तत्थ णियमा वणस्सइकाइआ" इति । पणगसेवालहढाई बायरा वि होंति, सुहुमा आणागेज्झा ण चक्खुण'त्ति ॥ किञ्च—नद्युत्तारादौ मण्डूकादित्रसविराधना "तसा य पच्चक्खया चेव"त्ति वचनात् अवश्यं जायमानाभोगपूर्विकैव, इत्येवं च सति जीवोऽयमिति साक्षात्कृत्वा यो जीवघातं करोति तस्य विरतिपरिणामो दूरे, निश्चयतः सम्यक्त्वमपि न स्यात्, अनुकम्पाया अभावेन सम्यक्त्वलक्षणाभावात्—इत्यादि परोक्तं यत्किञ्चिदेव, भावत्रसत्वाज्जीवत्वेन निश्चितस्य विराधनायाः स्वादर्शनमात्रेणाभोगपूर्वकत्वाभावे अप्रोक्तस्थावरत्वानन्तरितत्रसादिविराधनायामपि तदापत्तेः, दृष्ट्वा स्थूलत्रसविराधनायामाभोगविशेषादिविषयविशेषाच्च पातकविशेषस्तु स्याद्; न चैतावताऽन्यत्रानाभोग एव व्यवस्थापयितुं शक्यते । न खलु राजदारगमने महापातकाभिधानादन्यत्र परदारगमने परदारगमनत्वमेव नेति वक्तुं युक्तम् । एतेनाभोगमूलाऽऽभोगपूर्विका च जीवविराधना विनापराधं मिथ्यादृशोऽपि प्रायोऽनार्यजनस्यैव भवति, सा च नावश्यं भाविनी, प्रायः सम्भविसम्भवात् । संयतानां त्वनाभोगमूलैव सा, नत्वाभोगमूला, अत एव नद्युत्तारादौ सत्यामपि जलजीवविराधनायां संयमो दुराराधो न भणितः, भणितश्च कुन्थूत्पत्तिमात्रेणापि, तत्र निदानं मात्रयाभोगोऽनाभोगश्चैव । तत्र यद्यपि संयतानामुभयत्रापि जीवविराधनाऽनाभोगादेव, तथापि स्थावरसूक्ष्मत्रसजीवविषयकोऽनाभोगः सर्वांशैरपि सर्वकालीनो न पुनः क्वाचित्कः कादाचित्कश्च, तस्य चापगमः प्रयत्नशतैरप्यशक्यः, केवलज्ञानसाध्यत्वात्, त्रसयश्च कुन्थ्वादिसूक्ष्मत्रसजीवविषयकस्यानाभोगस्य भूयो निरीक्षणादिनेति, तथाभूतं च निरीक्षणं दुःसा

---

१ ते च बालाग्राणि सूक्ष्मपनकजीवस्य शरीरावगाहनाभ्योऽसंख्येयगुणानि ॥

२ यत्राप्कायस्तत्र नियमाद् वनस्पतिकायिका इति । पनकशैवालहठादयो बादरा अपि भवन्ति सूक्ष्मा आज्ञाग्राह्या न चक्षुषेति ॥

धमिति संयमो दुराराधो भणितः । एवं सम्यक् प्रयत्नपरायणानामपि कदाचित् कुन्थ्वादिस्थूलत्रसजीवविराधना स्यात् । सा च प्रायोऽसम्भविसम्भवेनावश्यभाविनीति वक्तव्यम् । शक्यपरिहारजीवविषयकप्रयत्नवतोऽपि तत्परिहरणोपायस्यापरिज्ञानात्साऽप्यवश्यंभाविनी, विराधना द्वेधा–अनाभोगमूला अनाभोगपूर्विका, अनाभोगमूला आभोगपूर्विका चेति । तत्राद्य(द्या) जीवघाते जाते सत्येव तत्परिज्ञानात् । द्वितीया तु निम्नप्रदेशादौ पिपीलिकादिकमदृष्ट्वोत्पाटिते पादे दृष्ट्वाऽपि पादं प्रत्याहर्तुमशक्तस्य जीवघातावसरे जीवविषयकाभोगस्य विद्यमानत्वात्, परमनाभोगमूलिकापि स्थूलत्रसजीवविराधना संयतानां तज्जन्यकर्मबन्धाभावेऽपि लोकनिन्द्या भवत्येव, तत्कर्तुर्हिंसाव्यपदेशहेतुत्वात्, तद्व्यपदेशः स्थूलत्रसजीवसम्बन्धित्वेन निजसाक्षात्कारविषयत्वात् । न चैवं केवलिवचसा निश्चिताऽपि सूक्ष्मत्रसजीवविराधना, तस्याश्छद्मस्थसाक्षात्कारविषयत्वाभावेन हिंसकव्यपदेशहेतुत्वाभावात् । अत एवाप्रत्यसंवायामनेकजनसहस्रपञ्चेन्द्रियजीवविराधकोऽपि देशविरतिश्रावको 'जीवविराधकः' इति व्यपदेशविषयो न भवति, (भवति) चैकस्या अपि पिपीलिकाया विराधनेनाभोगेनापि; आभोगे च प्रज्ञानिज्ञातेऽपांक्तेयोऽपि स्यात्, तेन निजसाक्षात्कारविषयीभूताविषयीभूतयोर्जीवघातयोर्महान् भेदः, अन्यथाऽप्रमत्तसंवी श्रावको व्याधादिभ्योऽपि जीवघातकत्वेनाधिको वक्तव्यः स्यात्–इत्यादि परस्य कल्पनाजालमपास्तम्, संयतानां सूत्रानुसारे जलजीवविराधनाया आभोगमूलत्वेऽप्याज्ञाशुद्धत्वेनैवादुष्टत्वात् । यच्च तया न संयमस्य दुराराधत्वम्, तस्याः कादाचित्कत्वादालम्बनशुद्धत्वाच्च । यथा च कुन्थूत्पत्तिप्राचुर्येण सार्वदिकयतनाहेत्वाभोगदौर्लभ्यात् संयमस्य दुराराधत्वम्, तथा तथाविधदेशकालादिवशात् सूक्ष्मबीजहरितादिप्रादुर्भावेऽपि सार्वदिकयतनाहेत्वाभोगदौर्लभ्यात् संयमस्य दुराराधत्वमेवेति तु 'दशवैकालिक'षष्ठाध्ययनवचनादपि सूक्ष्माष्टकविदां परिणतलोकोत्तरस्याद्वादरूपाणां प्रतीतमेव । स्थावरसूक्ष्मत्रसविषयकोऽनाभोगः केवलज्ञानं विना दुस्त्यज इति तु सूक्ष्माष्टकयतनाविधानान्यथानुपपत्त्यैव साधितं परिणामशुद्ध्यर्थं तद् ननु सदाभोगार्थम्–इत्येवं तदाभोगाभावेऽपि च स्थूलत्रसाभोगाभ्युपगमोऽप्युच्छिन्नः, तत्रापीत्थं वक्तुं शक्यत्वात् । पिपीलिकाभिव्यक्तेः सूक्ष्मत्रसाभोगोऽभिव्यक्तः प्रतीत एव, पृथिव्यादिजीवाभोगोऽपि जिनवचनादिभिर्निश्चयादाज्ञायोपाद्यादिभ्यः किं नाभिव्यक्तः? स्वकीयतयाऽनाभोगस्तु सनाहत्यनक्षुन्पूतपदतुल्यगिरिजमुद्रिपूर्वेऽपि वक्तुं शक्यत इति न किञ्चिदेतत् । ततो यतनां

दुर्वेशापकत्वपरिहारा । इत्था सूक्ष्मस्थूलजीवविषयकर्मदेऽप्यशक्यपरिहारत्वेन
नैव, विषयभेदात् सङ्केते तु व्यवहारेण न वारयामः । अत एवाप्रमत्तसेनायामपि
विरतस्य कृतसङ्कल्पमूलस्थूलजीवहिंसाप्रत्याख्यानाभङ्गाश्च व्यापादिवदुष्टत्व
न चैवं देशविरतस्येव साधोरप्यनाभोगेन पृथिव्यादिविषये न दुष्टत्वमिति साधोः
त्याख्यानभङ्गदोषसमर्थनार्थं पृथिव्यादिजीवाभोगोऽप्यवश्यमभ्युपेयः । यदि चस्थू
समविषयक एवाभोगोऽभ्युपगम्येत, तदा तद्विपर्यये हिंसकान्ततो दुष्टा स्यात्,
चैवं जैनधर्मक्रियाविरोधो घटते, तैः क्षुद्रमहत्सत्त्वघातादनेनैवमल्पमहत्त्वयोरनेकान्त
वाभ्युपगमात् । तदुक्तं सूत्रकृताङ्गे—

'जे केइ खुद्दगा पाणा अदुवा संति महालया ।
सरिसं तेहिं वेरं ति असरिसं ति य णो वए ॥
एतेहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो ण विज्जई ।
एतेहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥ " ति

एतद्वृत्तिर्यथा—"ये केचन क्षुद्रकाः सत्त्वाः प्राणिन एकेन्द्रियद्वीन्द्रियादयोऽ
काया वा पञ्चेन्द्रिया अथवा महालया महाकायाः सन्ति विद्यन्ते, तेषां क्षुद्रका
मल्पकायानां कुन्थ्वादीनां महान् वाऽऽलयः शरीरं येषां ते महालया हस्त्यश्वा
एतेषां च व्यापादने सदृशं वैरमिति वज्रं-कर्म विरोधलक्षणं वा वैरं सदृशं समान
तुल्यप्रदेशत्वात् सर्वजन्तूनामित्येवमेकान्तेन नो वदेत् । तथा विसदृशमसदृश
तद्व्यापत्तौ वैरं कर्मबन्धो विरोधो वा, इन्द्रियविज्ञानकायानां विसदृशत्वा
सत्यपि प्रदेशतुल्यत्वे न सदृशं वैरमित्येवमपि नो वदेत् । यदि हि वध्यापेक्ष
कर्मबन्धः स्यात् ततस्तद्वशात् कर्मणोऽपि सादृश्यमसादृश्यं वा वक्तुं युज्यते; न
तद्वशादेव बन्धः, अपि त्वध्यवसायवशादपि; ततश्च तीव्राध्यवसायिनोऽल्पकाय
सत्त्वव्यापादनेऽपि महद्वैरम्, अकामस्य तु महाकायसत्त्वव्यापादनेऽपि स्वल्पमिति
एतदेव सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—' एतेहिं 'इत्यादि । आभ्यामनन्तरोक्ताभ्यां स्थान
स्थानयोर्वा स्थानयोरल्पमहाकायव्यापादनकर्मबन्धसदृशत्व (विसदृशत्व)योर्व्यव
रणे व्यवहारो निर्युक्तिकत्वान्न युज्यते । तथाहि—न वध्यस्य सदृशत्वमसदृशत्वं वैकमे

१ येऽपि क्षुद्रकाः प्राणा अथवा सन्ति महालयाः ।
सदृशं तैर्वैरमिति असदृशमिति च नो वदेत् ॥
एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां व्यवहारो न विद्यते ।
एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामनाचारं तु जानीयात् ॥

कर्मबन्धस्य कारणम्, अपि तु वधकस्य तीव्रभावो मन्दभावो ज्ञातभावोऽज्ञातभावो महावीर्यत्वमल्पवीर्यत्वं चेत्येतदपि; तदेवं वध्यवधकयोर्विशेषात् कर्मबन्धविशेष इत्येवं व्यवस्थिते वध्यमेवाश्रित्य सदृशत्वासदृशत्वव्यवहारो न विद्यत इति। तथाऽनयोरेव स्थानयोः प्रवृत्तस्यानाचारं विजानीयादिति ॥" तथाहि—यज्जीवसाम्यात् कर्मबन्धसदृशत्वमुच्यते, तदयुक्तम्, यतो नहि जीवव्यापत्त्या हिंसोच्यते, तस्य शाश्वतत्वेन व्यापादयितुमशक्यत्वात्, अपि त्विन्द्रियादिव्यापत्त्या। तथा चोक्तम्—

"पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः।
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा॥" इत्यादि।

अपि च भावसव्यपेक्षस्यैव कर्मबन्धोऽभ्युपेतुं युक्तः। तथा हि—वैद्यस्यागमसव्यपेक्षस्य सम्यक् क्रियां कुर्वतो यद्यातुरविपत्तिर्भवति, तथापि न वैरानुषङ्गो भवेद्, दोषाभावात्। अपरस्य तु सर्पबुद्ध्या रज्जुमपि घ्नतो भावदोषात् कर्मबन्धः, तद्रहितस्य तु न बन्ध इति। उक्तं चागमे—"[1]उच्चालियंमि पाए" इत्यादि। तन्दुलमत्स्याख्यानकं तु सुप्रसिद्धमेव। तदेवं वध्यवधकभावापेक्षया स्यात् सदृशत्वम्, स्यादसदृशत्वमिति, अन्यथाऽनाचार इति। एतेन लौकिकपातकत्वव्यवहारविषयीभूतैव हिंसा महाऽनर्थहेतुरिति परस्य यत्र तत्र प्रलपनमपास्तम्। अपि चैवमापवादिकोऽपि वधो महानर्थाय सम्पद्यते, ज्ञानादिहानिनिवारणमात्राभिप्रायस्य संयमपरिणतेऽ(रल)पापहेतुत्वेऽपि तत्कृतवधे लौकिकपातकत्वव्यवहारविषयत्वेनाशुद्धत्वानिवृत्तेः। पठ्यते च यतनादिनाऽपवादस्य शुद्धत्वमेव। तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्ये—

"[2]गीयत्थो जयणाए कडजोगी कारणंमि णिद्दोसो।
एगेसि गीयकडो अरत्तदुट्ठो य जयणाए ॥ १॥ त्ति।

तस्मादागमोदितयतनयाऽध्यात्मशुद्धिरेव संयमरक्षाहेतुर्नत्वनाभोग इति स्थितम्। अत एव विरताविरतयोर्ज्ञानिनोरज्ञानिनोश्च विराधनायां यतनानिमित्ताऽध्यात्मशुद्धि-तदशुद्धिविशेषात् कर्मनिर्जराबन्धविशेषो व्यवस्थितः। तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्यवृत्त्योर्द्वितीयखण्डे—अथ ज्ञानाज्ञानद्वारमाह—

---

१ उच्चालिते पादे।

२ गीतार्थो यतनया कृतयोगी कारणे निर्दोषः।
एकेषां गीतकृतोऽरक्तोऽद्विष्टश्च यतनया॥

" [1]जाणं करेइ इक्को हिंसमजाणमपरो अविरओ य ।
तत्थवि बंधविसेसो महंतरं देसिओ समए ॥ १ ॥

इह द्वावविरतौ, तत्रैकस्तयोर्जानन् हिंसां करोति विचिन्त्येत्यर्थः, अपरः पुनरजानन्, तत्रापि तयोरपि बन्धविशेषः 'महंतरं'ति महताऽन्तरेण देशितः समये-सिद्धान्ते । तथाहि-यो जानन् हिंसां करोति, (स) तीव्रानुभावबहुतरं पापकर्मोपचिनोति; इतरस्तु मन्दतरविपाकमल्पतरं तदेवोपादत्ते ।

[2]विरतो पुण जो जाणं कुणति अजाणं व अप्पमत्तो य ।
तत्थवि अज्झत्थसमा संजायति णिज्जरा ण चओ ॥ २ ॥ "

यः पुनर्विरतः प्राणातिपातादिनिवृत्तः स जानानोऽपि 'सदोषमिदम्' इत्यवबुध्यमानोऽपि गीतार्थतया द्रव्यक्षेत्राद्यापवादेषु प्रलम्बादिग्रहणेन हिंसां करोति, यद्वा न जानाति परमप्रमत्तो विकथादिप्रमादरहित उपयुक्तः सन् यत्कदाचित् प्राण्युपघातं करोति तत्राप्यध्यात्मसमा चित्तप्रणिधानतुल्या निर्जरा सञ्जायते । यस्य यादृशस्तीव्रो मन्दो मध्यमो वा शुभाध्यवसायस्तस्य तादृश्येव कर्मनिर्जरा भवतीति भावः । 'न चओ'त्ति न पुनश्चयः-कर्मबन्धः सूक्ष्मो भवति, प्रथमस्य भगवदाज्ञया यतनया प्रवर्त्तमानत्वाद्, द्वितीयस्य तु प्रमादरहितस्याजानतः कथं प्राण्युपघातेऽनं भावि ? अदुष्टत्वादिति । यत्तु जीवघातवर्जनाभिप्रायवतां यतनया प्रवर्त्तमानानां छद्मस्थसंयतानामनाभोगजन्यात्ययपरिहारेण जायमानं जीवघातानृतभाषणादकं (स)संयमपरिणामानपायहेतुः, संयमपरिणामानपायहेतुत्वं हि वर्जनाभिप्रायोपाधिकमेव, जीवविराधनायाः संयमपरिणामापगमहेतोर्जीवघातपरिणामजन्यत्वलक्षणस्य निजस्वरूपस्य वर्जनाभिप्रायेण परित्याजनात् । अयं भावः-यद्धर्मविशिष्टं यद्वस्तु निजस्वरूपं जहाति स धर्मः तत्रोपाधिरिति नियमाद्, वर्जनाभिप्रायविशिष्टा हि जीवविराधना जीवघातपरिणामजन्यत्वं संयमनाशहेतुं परित्यजति, तेन संयमपरिणामानपायद्वारा वर्जनाभिप्रायजन्यां निर्जरां प्रति जीवविराधनाया अपि प्रतिबन्धकाभावत्वेन कारणतापि । यदागमः-

" [3]जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।

---

१ जानन् करोत्येको हिंसामजाननपरोऽविरतश्च ।
तत्रापि बन्धविशेषो महाऽन्तरो देशितः समये ॥
२ विरतः पुनर्यो जानन् करोत्यज्ञानेऽप्रमत्तश्च ।
तत्रापि अध्यात्मसमा सञ्जायते निर्जरा न चयः ॥
३ या यतमानस्य भवेद्विराधना सूत्रविधिसमग्रस्य ।
सा भवति निर्जराफला अध्यात्मविशोधियुक्तस्य ॥

सा होइ णिज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥ १ ॥ ” त्ति ।

अत्र हि 'सुत्तविहिसमग्गस्स' त्ति कृतसर्वसावद्यप्रत्याख्यानस्य वर्जनाभि प्रयतः साधोरित्यर्थः । तत्र जायमानाया निर्जराया जीवविराधना प्रतिबन्धिका भवति, जीवघातपरिणामजन्यत्वाभावेन वर्जनाभिप्रायोपाध्यपेक्षया दुर्बलत्वात्, ए जीवविराधनापि यदि निर्जरां प्रति कारणं भवेत्, तर्हि यथाभूतापि विराधना तय यथादिवद्भूयस्येव श्रेयस्करी, भूयो निर्जराहेतुत्वादिति पराशङ्कापि परास्ता, स्वरू कारणभूतस्य तथा वक्तुं शक्यत्वात् । न चैवं जीवविराधना तथा, तस्याः संयम णापापगमद्वारा स्वरूपतो निर्जरायाः प्रतिबन्धकत्वात् । प्रतिबन्धकं च यथा यथा समर्थं च तथा तथा श्रेयः, तेन तस्याः कारणत्वं, प्रतिबन्धकाभावत्वेन प्रतिबन्धकाभाव भूयस्त्वं प्रतिबन्धकानामल्पत्वेनैव स्यात्, अन्यथा तदभावस्य कारणता न स्यादि दिकूटकल्पनाऽऽरसिकेणोच्यते । तदसत्, निश्चयतः सर्वत्र संयमप्रत्ययनिर्जराया ध्यात्मशुद्धिरूपस्य भावस्यैव हेतुत्वात्, तदङ्गभूतव्यवहारेण चापवादपदादिप्रत्यय हिंसाया अपि निमित्तत्वे बाधकाभावात्; “ जे[1] आसवा ते परिस्सवा ”-इत्या वचनप्रामाण्यात् । निमित्तकारणोत्क(र्षाप)र्षौ च न कार्योत्कर्षापकर्षप्रयोजकावि न निर्जरोत्कर्षार्थं मारणहिंसोत्कर्षाश्रयणापत्तिः, यच्च 'जा जयमाणस्से'त्यादि पुरस्कारेण वर्जनाभिप्रायेणानाभोगजन्याशक्यपरिहारहिंसायाः प्रतिबन्धकाभाव कारणत्वाभिधानं तत्तु तद्वृत्त्यर्थानाभोगविजृम्भितम्, तत्रापवादप्रत्ययाया हिंसाया व्याख्यानात् । तथाहि-यतमानस्य-सूत्रोक्तविधिपरिपालनपूर्णस्याध्या त्मविशोधियुक्तस्य रागद्वेषाभ्यां रहितस्येति भावः, या भवेद्विराधनाऽपवादप त्यया सा भवति निर्जराफला । इदमुक्तं भवति-कृतयोगिनो गीतार्थस्य कारण येन यतनयाऽपवादपदमासेवमानस्य विराधना सा सिद्धिफला भवतीति पिण्ड निर्युक्तिवृत्तौ । न चेयमनाभोगजन्या वर्जनाभिप्रायवती वा, किन्तु ज्ञानपूर्वक तदनुष्ठानपर्यन्तं विध्यङ्गत्वेन सती व्यवहारनयप्रत्ययेन च विध्यङ्गाकारणमहत्त्वा [illegible] बन्धेऽनुरूपं निर्जरानुपपत्त्याऽर्णावत [illegible] पटमहाभिप्रायेण [illegible] एवमनुबन्धतो हिंसारूपा सर्वदर्शनेषु निषेध्या 'न हिंस्यात् सर्वाणि भूतानि' इति निषेधवचनेऽनर्थपि न स्पृशति, अविधिहिंसाया एवात्र निषेधात् । विधिसंवल हिंसायास्तु तदनुष्ठानात्पूर्वत्वेन परमार्थतो मोक्षकत्वात् । तदुक्तमुपदेशरह दर्शनं-अत्र [illegible] व्याख्यातानि दर्शयता

[1] ये आस्रवास्ते परिस्रवाः

" [1]हिंसिज्ज ण भूयाइं इत्थ पयत्थो पसिद्धगो चेव ।
मणमाईहिं पीडा सव्वेसिं चेव ण करिज्जा " ॥ २ ॥

" हिंस्याद् व्यापादयेद् न नैव भूतानि पृथिव्यादीन् प्राणिनः, अत्र सूत्रे पदार्थः प्रसिद्धकश्चैव प्रख्यानरूप एव, तमेव दर्शयति–मनआदिभिर्मनोवाक्कायैः पीडां सर्वेषां चैव समस्तानामपि न कुर्याद् न विदध्यादिति । तथा

" [2]आरंभिपमत्ताणं, इत्तो चेइहरलोचकरणाई ।
तक्करणमेव अणुबंधओ तहा एस वक्कत्थो " ॥ ६८ ॥

व्याख्या–आरम्भः–पृथिव्याद्युपमर्दः स विद्यते येषां ते आरम्भिणो गृहस्थाः, प्रमाद्यन्ति निद्राविकथादिभिः प्रमादैः सर्वसावद्ययोगविरतावपि सत्यां ये ते प्रमत्ता यतिविशेषाः, आरम्भिणश्च प्रमत्ताश्च तेषाम्, इतः–पदार्थाच्चैत्यगृहलोचकरणादि, चैत्यगृहमर्हतो भगवतो बिम्बाश्रयः, लोचकरणं केशोत्पाटनरूपम्, आदिशब्दात् तत्तदपवादाश्रयणेन तथा तथा प्रवचनदुष्टनिग्रहादिपरपीडाग्रहस्तेषां करणाद्; तत्करणमेव प्रागभिहितहिंसादिकरणमेव प्राप्तम् । कुतः ? इत्याह–अनुबन्धतोऽनुगमात् तथा तत्प्रकारायाः परपीडाया इत्येष चालनारूपो वाक्यार्थ इत्यर्थः॥

" [3]अविहिकरणंमि आणाविराहणा दुट्ठमेव एएसिं ।
तो विहिणा जइअव्वं ति महावक्कत्थरूवं तु ॥ ६९ ॥

व्याख्या–अविधिकरणेऽनीतिविधाने चैत्यलोचादेरर्थस्याज्ञाविराधना भगवद्वचनविलोपना दुष्टमेव, एतेषां चैत्यगृहादीनां करणम्, तत्रेयमाज्ञा—

जिनभवनकारणं विधिः शुद्धा भूमिर्दलं च काष्ठादि ।
भृतकानतिसन्धानं स्वाशयवृद्धिः समासेन ॥ "

लोचकर्मविधिस्तु—

" [4]धुवलोओ अ जिणाणं वासावासेसु होइ थेराणं ।

---

१ हिंस्याद् ॥ भूतानि अत्र पदार्थः प्रसिद्धकश्चैव ।
मनआदिभिर्न पीडां सर्वेषामेव न कुर्यात् ॥

२ आरम्भिप्रमत्तानामितश्चैत्यगृहलोचकरणादि ।
तत्करणमेवानुबन्धतस्तथा एष वाक्यार्थः ॥

३ अविधिकरणे आज्ञाविराधना दुष्टमेव एतेषाम् ।
ततो विधिना यतितव्यमितिमहावाक्यार्थरूपस्तु ॥

४ ध्रुवलोचश्च जिनानां वर्षावासेषु भवति स्थविराणाम् ।
तरुणानां चतुर्मास्यां वृद्धानां भवति षण्मास्याम् ॥

नरुणाणं चउमासे वुड्ढाणं होइ छम्मासे ॥ ? ॥ " इत्यादि ॥

तत्तस्माद्विधिना जिनोपदेशेन यतितव्यम्–इत्येवं महावाक्यार्थस्य मानुना-लि(न)तत्प्रत्ययस्थानरूपस्य रूपं तु स्वभावः पुनः। महावाक्यार्थमेव गाथापूर्वार्द्धेनोपसंहरन्नैदंपर्यमाह—

" एवं एसा अणुवंधभावओ तत्तओ कया होइ ।
अइदंपज्जं एयं आणायम्मंमि सारोत्ति ॥ ? ॥ "

एवं विधिना यत्नेन क्रियमाणैषा हिंसाऽनुवन्धन उत्तरोत्तरानुबन्धभावान्मोक्षप्राप्तिपर्यवसानानुगमात् तत्त्वतः परमार्थतः कृता भवति, मोक्षसंगतेर जिनाज्ञाया उपरमाभावादिति ऐदंपर्यमेतदत्र यदुताज्ञाधर्मे सारः । इति परिमाणाद्विवि । प्रतिवन्धकाभावत्वेनोक्तहिंसाया निर्जराहेतुत्वे चाभ्युपगम्यमाने केवलायास्तस्याः प्रतिवन्धकत्वाभावाज्जीवघातपरिणामविशिष्टत्वेन प्रतिवन्धकत्वे विशेषणाभावप्रयुक्तस्य विशिष्टाभावस्य शुद्धविशेष्यस्वरूपत्वे विशेष्याभावप्रयुक्तस्य तस्य शुद्धविशेषणरूपस्यापि सम्भवाज्जीवघातपरिणामोऽपि देवानांप्रियस्य निर्जराहेतुः प्रसज्येतेत्यहो ! काचनापूर्वेयं तर्कागमचातुरी । वर्जनाभिप्रायेण जीवघातपरिणामजन्यत्वलक्षणं स्वरूपमेव विराधनायास्त्याज्यतेऽतो नैयमसती प्रतिवन्धिकेति चेत् , किमेतद्विराधनापदप्रवृत्तिनिमित्तमुत विशेषणं विराधनापदार्थस्य । आद्ये पदप्रवृत्तिनिमित्तं नास्तं(स्ति), पदार्थश्च प्रतिपाद्यते इत्यप्रमुन्मत्तप्रलापः । अन्त्ये च विशिष्टप्रतिवन्धकत्वपर्यवसाने उक्तदोषतादवस्थ्यमिति मुग्धशिष्यप्रतारणमात्रमेतत् । न च 'यद्धर्मविशिष्टं यद्वस्तु निजस्वरूपं जहाति स धर्मस्तत्रोपाधिः' इति नियमाद् वर्जनाभिप्रायविशिष्टा हि जीवविराधना जीवघातपरिणामजन्यत्वं संयमनाशहेतुं परित्यजतीति भावार्थपर्यालोचनादनुपहितविराधनात्वेन प्रतिवन्धकत्वं लभ्यत इत्युपहितायास्तस्याः प्रतिवन्धकाभावत्वं स्वरूपेणैवाक्षतमित्यपि युक्तम्, प्रकृतविराधनाव्यक्तौ जीवघातपरिणामजन्यत्वस्यासत्त्वेन त्याजयितुमशक्यत्वाद्, अत एव तत्प्रकारकप्रमितिप्रतिवन्धरूपस्यापि तद्धानस्यानुपपत्तेः । अथ वर्जनाभिप्रायाभावविशिष्टविराधनात्वेन प्रतिवन्धकत्वे न कोऽपि दोषः, प्रत्युत वर्जनाभिप्रायस्य पृथक्कारणत्वाकल्पनाल्लाघवमेवेति चेत् , न । वर्जनाभिप्रायमात्रस्याज्ञावाह्यानुष्ठानेऽपि सत्त्वान्नोत्तेजकत्वमित्याज्ञाशुद्धभावस्यैवोत्तेजकत्वं वाच्यम्, स च विशिष्टनिर्जरामात्रे स्वतन्त्रकारणमिति न तत्रास्योत्तेजकत्वं युज्यते; अन्यथा दण्डाभावविशिष्टचक्रत्वादिनापि घटादौ प्रतिवन्धकता कल्पनीया स्यादिति न किञ्चिदेतत् । तस्मादाज्ञाशुद्धभाव

एव सर्वत्र संयमरक्षाहेतुर्न त्वनाभोगमात्रमिति । नद्युत्तारेऽपि यतीनां तत एवा-
दुष्टत्वम्, न तु जलजीवानाभोगादिति स्थितम् ॥ ६७ ॥

अथ तत्र जलजीवानाभोगे व्यक्तं दूषणमाह—

जलजीवाणाभोगा णइउत्तारंमि जइ ण तुहं दोसो ।
पाणेवि तस्स तासो मूलच्छेज्जो ण हुज्जाहि ॥६८॥

व्याख्या—'जलजीवाणाभोग'त्ति नद्युत्तारे जलजीवानाभोगाद् यदि तव न दोषः, तर्हि तस्य जलस्य पानेऽपि स दोषो मूलच्छेद्यो मूलप्रायश्चित्तविशोध्यो न भवेत्; नहि नदीमुत्तरतो जलजीवानाभोगस्तत्पाने च तदाभोग इति त्वया वक्तुं शक्यते, तदनाभोगस्य त्वया केवलज्ञाननिर्वर्त्तनीयत्वाभ्युपगमात्, तथा चोभयत्रैव मिथ्यादुष्कृतप्रायश्चित्तशोध्यमेव पापं स्यात् । ननु ज्ञात्वा जलपानेऽपि मूलच्छेद्यम्, तच्च श्रुतपरम्पराविरुद्धमित्याभोगविषयतापि जलजीवानामवश्यं वक्तव्या, प्रायश्चित्तभेदस्तु यतनायतनाविशेषादिति । यदि च ज्ञात्वा जलपाने न जलजीवाभोगात्प्रायश्चित्तविशेषः, किन्तु निःशूकत्वादित्युच्यते, तर्हि स्थूलत्रसाभोगोऽप्युच्छिद्येत, तद्वधेऽपि निःशूकताविशेषादेव पातकविशेषोपपत्तेः । शास्त्रे त्वाभोगानाभोगावकर्त्तव्यत्वज्ञानतदभावरूपावेवोक्तौ । तदुक्तं पञ्चाशकवृत्तौ—"तत्राभोगोऽकर्त्तव्यमिदमिति ज्ञानम्, अनाभोगस्त्वज्ञानमिति । तौ चोभयविराधनायामपि सम्भवत एव ।" प्रतिपादितं च प्रायश्चित्तमाभोगानाभोगभेदात् पृथिव्यादिविराधनायामपि पृथगेवेति न किञ्चिदेतत् । एतेन यदुच्यते विनापवादं ज्ञात्वा जीवघातको यतसंयतो न भवेत्,-तर्हि असंयतत्वमुच्छिन्नसंकथं भवेद्—इत्यादि परेण तदपास्तम् । अपवादमन्तरेणापि सामान्यसाधूनामपवादपदानधिकारिणां चोत्कृष्टचारित्रवतां प्रतिमाप्रतिपन्नजिनकल्पिकादीनां नद्युत्तारादावाभोगपूर्वकजीवविराधनायाः साधितत्वात् । नद्युत्तारश्च जिनकल्पिकादीनामपि, "[२]जत्यत्थमे" इत्यादि प्रवचनेषु दिवसतृतीयपौरुष्यतिक्रमे नद्यामुत्तरतस्ते जलात्पदमात्रमपि बहिर्न निक्षिपन्ति, किन्तु तत्रैव तिष्ठन्ति—इत्यादिभणनेन प्रतीत एव । सोऽप्यपवादिकश्चेत्, तर्हि विहाराहारादिक्रियास्वौत्सर्गिकीषु जीवविराधनया योगसमु-

१ जलजीवानाभोगाद् नद्युत्तारे यदि न तव दोषः ।
पानेऽपि तस्य त्रासो मूलच्छेद्यो न भवेद् ॥

२ यत्रास्तमियाद्

स्यया जिनकल्पिकादीनामसंयवत्वमसक्तेर्न्वलेपत्वमेव, तस्या योगावश्यंभावित्वस्य प्रवचनादेव निश्चयाद् अङ्गीकृतं चैतत्परेणापि । यदुक्तं तेन–"यत्रानुष्ठाने आरम्भस्तज्जिनैः प्रतिषिद्धमेव, उत जिनोपदिष्टक्रियायामारम्भो न भवत्येव" इति लुम्पकीयपक्षद्वयदूषणार्थं ग्रन्थान्तरे। आद्यपक्षे साधूनां विहारा–हार–नीहार–नद्युत्तार–प्रतिक्रमण–प्रतिलेखनो–पाश्रयप्रमार्जनादिक्रियाणां प्रवचनप्रसिद्धानामारम्भाविनाभाविनीनां प्रतिषेधे सम्पन्ने नवैव गल्पादुका। द्वितीयेऽप्यसत्वाशा, नद्युत्तारादिषु षण्णामपि जीवानां विराधनासम्भवात्, '[1]जत्थ जलं तत्थ वणं'–इत्यागमवचनात् प्रतिक्रमणप्रतिलेखनादिषु च वायुजीवादीनामारम्भस्यागमप्रसिद्धत्वात्, एजनादिक्रियायुक्तस्यारम्भाद्यवश्यंभावात् । यदागमः–"[2]जाव णं एस जीवे एअइ वेयइ चलइ फंदइ' इत्यादि यावदारंभे वट्टइ" इत्यादि। किंच–अपवादे आभोगपूर्विकायामपि जीवविराधनायां सम्यक्त्वनाशादिदूषणं यत् त्वया नोच्यते, तत्र किं म्रियमाणानां जीवानां प्राणत्यागाभावः, सद्गतिर्वा कारणं, द्वयमप्यागमबाधितमित्याशयशुद्धत्वमेव तत्र कारणं वाच्यमित्यशक्यपरिहारजीवविराधनायामप्याशयशुद्धत्वादेव दोषाभावोऽस्तु, किमनाभोगप्रश्नेन, अत एव जीवघातेऽपि लोके द्रव्यहिंसाया भावहिंसायां शब्दादीनां रताविवानैकान्तिककारणत्वात्, जीवरक्षाविषयकप्रयत्नेनैव साधोरन्यस्वत्वशुद्देरदुष्टत्वं विशेषावश्यके उपपादितं नत्वनाभोगेनैव, तथा च तद्ग्रन्थः—

"[3]एवमहिंसाऽभावो जीवघणंति ण य तं जउ भिहियं ।
सत्थोवहयमजीवं ण य जीवघणंति तो हिंसा ॥ १ ॥"

नन्वेवं सति लोकस्यातीव पृथिव्यादिजीवघनत्वादहिंसाभावः, संयतैरप्यहिंसाव्रतमित्थं निर्वाहयितुमशक्यमिति भावः, तदेतद् न, यतोऽनन्तरमेवाभिहितमस्माभिः–शस्त्रोपहतं पृथिव्यादिकमजीवं भवति । तदजीवत्वे चाकृताकारितादिपरिभोगेन निर्वहत्येव यतीनां संयमः । न च 'जीवघनो लोकः' इत्येतावन्मात्रेणैव हिंसा सम्भवतीति ॥ आह ननु जीवाकुले लोकेऽवश्यमेव जीवघातः सम्भवी, जीवांश्च घ्नन् कथं हिंसको न स्यात् ? इति भावः ।

---

१ यत्र जलं तत्र वनम् ।
२ यावदेष जीव एजते वेदयति चलति स्पन्दते इत्यादि यावदारम्भे वर्तते ।
१ एवमहिंसाऽभावो जीवघनमिति न च तद् यतोऽभिहितम् ।
शस्त्रोपहतमजीवं न च जीवघनमिति ततः हिंसा ॥

"[1]ण य घायउत्ति हिंसो णाघायंतोत्ति णिच्छियमहिंसो ।
ण विरलजीवमहिंसो ण य जीवघणंति तो हिंसो ॥ १ ॥
अहणंतोवि हु हिंसो दुट्ठत्तणओ मओ अहिमरोब्व ।
बाहिंतो ण वि हिंसो सुद्धत्तणओ जहा विज्जो ॥ २ ॥"

नहि 'घातकः' इत्येतावता हिंस्रः, नचाघ्नन्नपि निश्चयनयमतेनाहिंस्रः, नापि 'विरलजीवम्' इत्येतावन्मात्रेणाहिंस्रः, न चापि 'जीवघनम्' इत्येतावता च हिंस्र इति; किं तर्हि? अभिमरो गजादिघातकः स इव दुष्टाध्यवसायोऽघ्नन्नपि हिंस्रो मतः। बाधमानोऽपि च शुद्धपरिणामो न हिंस्रः, यथा वैद्य इति घ्नन्नप्य- हिंस्रोऽघ्नन्नपि च हिंस्र उक्तः। स इह कथंभूतो ग्राह्यः? इत्याह—

" [2]पंचसमिओ तिगुत्तो नाणी अविहिंसओ ण विवरीओ ।
होउ व संपत्ती से मा वा जीवोवरोहेणं ॥ १ ॥

पञ्चभिः समितिभिः समितः तिसृभिश्च गुप्तिभिर्गुप्तो ज्ञानी जीवस्वरूपतद्रक्षा- क्रियाभिज्ञः सर्वथा जीवरक्षापरिणामपरिणतस्तत्प्रयतश्च कथमपि हिंसन्नप्यविहिंस- को मतः। एतद्विपरीतलक्षणस्तु नाहिंसकः, किन्तु हिंस्र एवायम्, अशुभपरिणाम- त्वात्, (भावबाह्य)जीवहिंसाया जीवोपरोधेन जीवस्य कीटादेरुपरोधेनोपघातेन स- म्पत्तिर्भवतु मा भूद्वा, 'से' तस्य साध्वादेः हिंसकत्वे तस्या अनैकान्तिकत्वादिति॥ कुतस्तस्या अनैकान्तिकत्वम्? इत्याह—

" [3]असुहो जो परिणामो सा हिंसा सो उ बाहिरणिमित्तं ।
कोवि अवेक्खेज्ज ण वा जम्हा णेगंतियं बज्झं ॥ १ ॥"

यस्मादिह निश्चयनयतो योऽशुभपरिणामः स एव हिंसेत्याख्यायते । स च बाह्यसत्त्वातिपातक्रियालक्षणं निमित्तं कोऽप्यपेक्षते, कोऽपि पुनस्तन्निरपेक्षो भवेत्,

---

१ न च घातक इति हिंस्रो नाघातयन्निति निश्चितमहिंस्रः
न विरलजीवमहिंस्रो न च जीवघनमिति ततो हिंस्रः ॥
अघ्नन्नपि खलु हिंस्रो दुष्टत्वान्मतोऽभिमर इव ।
बाधमानो नापि हिंस्रः शुद्धत्वाद् यथा वैद्यः ॥

२ पञ्चसमितस्त्रिगुप्तो ज्ञानी अविहिंसको न विपरीतः ।
भवतु वा संपत्तिस्तस्य मा वा जीवोपरोधेन ॥

३ अशुभो यः परिणामः सा हिंसा स तु बाह्यनिमित्तम् ।
कोऽपि अपेक्षते न वा यस्मादनैकान्तिकं बाह्यम् ॥

यथा तन्दुलमत्स्यादीनाम्, यस्मादनैकान्तिकमेवं बाह्यनिमित्तम्, तत्सद्भावेऽप्यहिंसकत्वात्, तदभावे च हिंसकत्वादिति। नन्वेवं तर्हि बाह्यो जीवघातः किं सर्वथैव हिंसा न भवति? उच्यते—कश्चिद् भवति, कश्चित्तु न। कथम्? इत्याह—

" [1]असुहपरिणामहेऊ जीवाबाहोत्ति तो मयं हिंसा।
जस्स उ ण सो णिमित्तं, संतोवि ण तस्स सा हिंसा" ॥ १ ॥

ततस्तस्माद् यो जीवाबाधोऽशुभपरिणामस्य हेतुरथवाऽशुभपरिणामो हेतुर्यस्यासावशुभपरिणामहेतुर्जीवाबाधो जीवघातः स एव हिंसेति मतं तीर्थंकरगणधराणाम्। यस्य तु जीवाबाधस्य सोऽशुभपरिणामो न निमित्तं स जीवाबाधः सन्नपि तस्य साधोर्न हिंसेति। अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रढयन्नाह—

" [2]सद्दादओ रइफला ण वीयमोहस्स भावसुद्धीओ।
जह तह जीवाबाहो ण सुद्धमणसो वि हिंसाए ॥ २ ॥"

यथेह वीतरागद्वेषमोहस्य भगवत इष्टाः शब्दरूपादयो भावविशुद्धितो न कदाचिदपि निष्फला रतिजनकाः सम्पद्यन्ते, यथा वेह शुद्धात्मनो रूपवत्यामपि मातरि न विषयाभिलाषः संजायते, तथा शुद्धपरिणामस्य यत्नवतः साधोः सत्त्वोपघातोऽपि न हिंसायै सम्पद्यते, ततोऽशुभपरिणामजनकत्वे बाह्यं निमित्तमनैकान्तिकमेवेति॥"
(पृ. ७४७. गा. १७६२–६८)

यदि चावश्यपरिहारविराधनाभोगः साधूनां सम्यक्त्वक्षतिकरः स्यात् तर्ही-न्द्रियकविहारादिक्रियापरित्याग एव स्यात्, तत्रापि योगजन्यविराधनानिश्चयात्, न च प्रमाणान्तरेण निश्चितेऽपि स्याद्दर्शनमात्रेणानाभोगः यतो यत्नुमिच्छुकमेव, न केवले यदा निरन्तरजीवाकुलभूमिं निर्णीयापि रात्रौ तत्रैव स्वैरंगमने जीवावगमस्येन तत्र तज्जीवविराधनाऽनाभोगजा वक्तव्या स्यात्। तथा च लोकनाशविरोधः। [illegible] केवलिसमुद्घाते निश्चीयमानायामपि [illegible]विराधनायां अनाभोगपूर्वकत्वं [illegible] न स्यात्, [illegible]विराधनानामिति न किञ्चिदेतत् ॥ ५८ ॥

एवं [illegible] विश्रान्तस्य [illegible] समाधत्ते—

[1] अशुभपरिणामहेतुर्जीवाबाध इति ततो मतं हिंसा।
यस्य पुन स न निमित्तं सन्नपि न तस्य सा हिंसा ॥
[2] शब्दादयो रतिफला न वीतमोहस्य भावशुद्धेः।
यथा तथा जीवाबाधो न शुद्धमनसोऽपि हिंसायै ॥

'नणु आभोगा इत्थं विरयाणं हुज्ज देसविरयत्तं ।
णेवं जं पडिपुन्ना पडिवत्ती सुत्तआणा य ॥ ५९ ॥

व्याख्या—ननु । नन्वत्र नद्युत्तारे जलजीवविराधनायामाभोगाद्विरतानां सर्वसंयमवतां देशविरतत्वं भवेत्, निश्चितेऽपि जलजीवघातेऽनभिमतस्य विरतिपरिणामस्याभ्युपगमे तस्य देशविरतिरूपस्यैव पर्यवसानात्, निश्चितेऽपि जलजीवघाते तज्जीवविषयकविरतिपरिणामस्यानपायेन चारित्राखण्डनाभ्युपगमे च सर्वेषामपि सम्यग्दृशां सर्वविरतिप्रतिपत्तौ न किञ्चिद्बाधकमिति देशविरत्युच्छेद एव स्यादिति भावः । नैवम्, यद्—यस्मात् कारणाद्विरतानां प्रतिपूर्णा प्रतिपत्तिः—अष्टादशशीलाङ्गसहस्रग्रहणलक्षणा सूत्राज्ञा च, तेन न निश्चितायामपि जलजीवविराधनायां नद्युत्तारादौ देशविरतत्वम्, प्रतिपन्नसर्वविरतेः सूत्राज्ञयाऽखण्डनात् । न च प्रतिदिनकर्तव्यविधिप्रोत्सर्गापवादगहनाष्टादशशीलाङ्गसहस्रप्रतिपत्तियोग्यतां स्वात्मन्यनिश्चित्यादिन एव तत्प्रतिपत्तिर्युक्तेति तदवस्थतनगुणस्थानयोग्यतया देशविरतिप्रतिपत्तिसम्भवात् तदुच्छेद इति भावः । इदं तु ध्येयम्—निश्चयनयमतेनाष्टादशापि शीलाङ्गसहस्राण्यखण्डान्येवात्मप्रदेशवत्परस्परनियतान्यनेनैकस्यापि सुपरिशुद्धस्य शीलाङ्गस्य सत्त्वे शेषसद्भाव एव स्यादिति समुदितैरेव तैः सर्वविरतिसम्भवः । तदुक्तं हरिभद्राचार्यैः-

"[2]एत्थ इमं विण्णेयं, अइदंपज्जं तु बुद्धिमंतेहिं ।
इक्कंपि परिसुद्धं, सीलंगं सेससब्भावे ॥ १ ॥
एक्को वाऽऽयपएसोऽसंखेज्जपएससंगओ जहओ ।
एयंपि तहा णेयं सतत्तचाओ इहरहा उ ॥ २ ॥
जम्हा समग्गमेयंपि सव्वसावज्जजोगविरईओ
तत्तेणेगसरूवं ण खंडरूवत्तणमुवेइ ॥ ३ ॥

---

१ नन्वाभोगादित्थं विरतानां भवेद् देशविरतत्वम् ।
नैवं, यत्प्रतिपूर्णा प्रतिपत्तिः सूत्राज्ञा च ॥ ५९ ॥
२ अत्रेदं विज्ञेयमैदंपर्यं तु बुद्धिमद्भिः ।
एकमपि सुपरिशुद्धं शीलाङ्गं शेषसद्भावे ॥
एको वाऽऽत्मप्रदेशोऽसंख्येयप्रदेशसंगतो यथा च ।
एतदपि तथा ज्ञेयं स्वतत्त्वत्याग इतरथा तु ॥
यस्मात्समग्रमेतदपि सर्वसावद्ययोगविरतितः ।
तत्त्वेनैकस्वरूपं न खण्डरूपत्वमुपैति ॥

भावं विणावि एवं होइ पवित्ती ण बाहए एसा ।
सव्वत्थ अणभिसंगा विरईभावं सुसाहुस्स ॥ १७ ॥
उस्सुत्ता पुण बाहइ, समइविअप्पसुद्धा वि णियमेण ।
गीयणिसिद्धपवज्जणरूवा णवरं णिरणुबंधा ॥ १८ ॥
इहरा उ अभिणिवेसा इयरा नय मूलछेज्जविरहेण ।
होए सा एत्तो च्चिय, पुव्वायरिआ इमं चाहु ॥ १९ ॥
गीयत्थो अ विहारो बीओ गीयत्थमीसिओ चेव ।
इत्तो तइअविहारो णाणुण्णाओ जिणवरेहिं ॥ २० ॥
गीयस्स ण उस्सुत्ता तज्जुत्तस्सेयरस्स य तहेव ।
णियमेणं चरणवं जं (जओ) ण जाउ आणं वि लंघेइ ॥ २१ ॥
ण य तज्जुत्तो अण्णं णिवारए जोग्गयं मुणेऊणं ।
एवं दोण्हवि चरणं परिसुद्धं अण्णहा णेव ॥ २२ ॥
ता एव विरतिभावो संपुण्णो एत्थ होइ णायव्वो ।
णियमेणं अट्ठारससीलंगसहस्सरूवो उ ॥ २३ ॥ त्ति

ततो नद्युत्तारादावुत्सूत्रप्रवृत्त्यभावादाशयशुद्धस्य साधोर्न सातिचारत्वमपीति कुतस्तरां देशविरतत्वम् ? तदेवं नद्युत्तारेऽन्यत्र वाऽपवादपदे भगवदाज्ञया द्रव्याश्रवप्रवृत्तावपि न दोषत्वमिति स्थितम् । एवं चात्र विहितानुष्ठानेऽनुबन्धतोऽहिंसा-

---

भावं विनाऽप्येवं भवति प्रवृत्तिर्न बाधते एषा ।
सर्वत्रानभिष्वङ्गाद् विरतिभावं सुसाधोः ॥
उत्सूत्रा पुनर्बाधते स्वमतिविकल्पशुद्धाऽपि नियमेन ।
गीतनिषिद्धप्रपदनरूपा नवरं निरनुबन्धा ॥
इतरथा त्वभिनिवेशादितरा न च मूलच्छेद्यविरहेण ।
भवेत्सा इत एव पूर्वाचार्या इदमाहुः ॥
गीतार्थश्च विहारो द्वितीयो गीतार्थमिश्रितश्चैव ।
इतस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातो जिनवरैः ॥
गीतस्य नोत्सूत्रा तद्युक्तस्येतरस्य च तथैव ।
नियमेन चरणवर्ज्ज न जात्वाज्ञामपि लङ्घयति ॥
न च तद्युक्तोऽन्यं निवारयति योग्यतां ज्ञात्वा ।
एवं द्वयोरपि चरणं परिशुद्धमन्यथा नैव ॥
तत एव विरतिभावः संपूर्णोऽत्र भवति ज्ञातव्यः ।
नियमेनाष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूपस्तु ॥" इति

नेन परिनतायां द्रव्यहिंसायामपीति भगवद्दर्शनं प्रवृत्तिहेतुरिति समञ्जसम्, अथा-
कथंचिद् द्रव्यहिंसायां प्रवर्त्तमानोऽप्यप्रमत्त इति 'पश्चात्करोति' वचनात्। ननु तो
दर्शने नद्युत्तारादौ जलजीवविराधनाऽनुज्ञा किं साक्षादेवरूपा, उत फलतोऽभि-
प्रेता ? नाद्यः, 'स साधुर्जीवविराधनां करोतु' इत्यादिरूपेण केनचिदप्या-
लापेनाभणनात्। यदुक्तं-'भरिंसा भगवंतो' इत्यादि। अत एव दीक्षां गि-
ह्णातोऽपि शिष्यो भगवान् 'यथासुखं' इत्येवोक्तवान्न पुनरन्यं व्यापारमादि। य-
द्विहारकालेऽभ्युद्यतो भगवानादेशमुक्तेनाप्यनुज्ञां ददाति, यथानुज्ञायाः पश्चात्
[illegible] निरवद्यत्वात्। नापि द्वितीयः, यतः फलतया नद्युत्तारस्यैव फलहेतुत्वे-
[illegible] न नद्युत्तारस्य यतनादिविशिष्टस्यैव भणितः, अयतनावि-
शिष्टस्य तु [illegible] जलजीवविराधनयैव नद्युत्तारोऽप्यनिष्ट-
[illegible] भणित इति जलजीवविराधनाविशिष्टो नद्युत्तारः केनचि-
[illegible]

[illegible]

दसनिषेवणेऽप्यनादिमिथ्यात्वादिलक्षणवस्तुस्वरूपावबोधको जिनोपदेशो भवति। तथा गाथया उपसर्गकारिणमधिकृत्य "[१]पंचिंदियववरोवणा कप्पिअ" त्ति निशीथचूर्णावुक्तः न पुनः स हन्तव्य इति विधिमुखेन जिनोपदेशो भवति; '[२]सव्वे पाणा सव्वे भूआ सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण हन्तव्वा " इत्याद्यागमेन विरोधप्रसङ्गात्। एवं दशाश्रुतस्कन्धचूर्णौ—" [३]अवण्णवाई पडिहणेज्ज'त्ति भणितं सदाचार्यशिष्याणां परवादनिराकरणे सामर्थ्यं दर्शितम्। यथा—" [४]मिच्छद्दिट्ठीसु पडिहएसु सम्मत्तं थिरं होइ " त्ति श्रीमन्नन्दीचूर्णौ भणितम्। अत एव " [५]साहूणं चेइआण य' इत्यादौ सर्वबलेनेति स्वप्राणव्यपरोपणं यावदित्येवं भणितम्, न पुनर्जिनप्रवचनाहितकर्ता 'हन्तव्य' इति, जैनानां तथाभाषाया अनुपपन्नुचितत्वात्। यद्यपि सर्वबलेन निवारणे पञ्चेन्द्रियव्यापादनं कादाचित्कं भवत्यपि, तथापि 'स व्यापादनीयो व्यापादयतां च' इत्यादिरूपेण मनोव्यापारवानपि केवली न भवति, तथाभूतस्यापि मनोव्यापारस्य सावद्यत्वेन मत्याख्यातत्वात्। न चापवादिकस्तथाव्यापारः सावद्यो न भविष्यतीति शङ्कनीयम्, यतोऽपवादप्रतिषेवणं च संयतेष्वपि प्रमत्तस्यैव भवति, कथं तर्हि सर्वोत्कृष्टनिष्पन्नप्रमत्तस्य केवलिनोऽपीति ? परं पञ्चेन्द्रियव्यापादनभयेन यदि सति सामर्थ्ये प्रवचनाहितं न निवारयति, तर्हि संसारवृद्धिर्दुर्लभबोधिता चेत्यादि श्रीकालिकाचार्यकथादौ भणितम्। अहितनिवारणे च क्रियमाणे कदाचित्पञ्चेन्द्रियव्यापत्तौ साधिकमनिमप्याशयस्य शुद्धत्वाज्जिनाज्ञाऽऽराधकः सुलभबोधिश्चेत्यादिरूपेण वस्तुस्वरूपावबोधको जिनोपदेशो भवतीति तात्पर्यम्। एवं जिनोपदेशेन वस्तुस्वरूपमवगम्य स्वत एव यथौचित्येन प्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यां जिनाज्ञाराधको भवतीति जिनोपदेशस्य यत्स्याद्वाद्यावबोध एव चरितार्थत्वाज्जलजीवविराधनानुज्ञा केवलिनः कलङ्क एव। न च नद्युत्तारस्य कारणत्वेन जलजीवविराधनाऽऽपवादिकीति तत्र जिनोपदेशो भविष्यतीति शङ्कनीयम्, अचित्तजलनद्युत्तारस्य भावापत्त्या तस्या नद्युत्तारं कारणत्वाभावात्। तस्मान्नद्युत्तारस्य कारणं न जलजीवविराधना, किन्तु पादादिक्रियैवेति। एतेन 'जलं वस्त्रगलितमेव पेयम् नागलितम्' इत्युपदिशता केवलिना जले जीवविराधना सचित्तजलपानं चोपदिष्टं भविष्यतीति शङ्काऽपि परास्ता। यतः " सन्निदोषणे० " इत्यादिना न्यायेन तत्र जलगलनमेवोपदिष्टम्,

१ पञ्चेन्द्रियव्यपरोपणा कल्प्या इति ॥ २. सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वा न हन्तव्याः ॥ ३ अवर्णवादिनं प्रतिहन्यात्। ४ मिथ्यादृष्टिषु प्रतिहतेषु सम्यक्त्वं स्थिरं भवति। ५. साधूनां चैत्यानां च।

नद्य त्रसजीवरक्षार्थमिति । न च केवलिना जीवघातादिकं साक्षादनुज्ञातमिति न ब्रूमः; किन्तु विहारादिकमनुजानता तदविनाभावेन जायमानमनुज्ञातमित्यस्यापि वचनस्यावकाशः, एवं सति गजसुकुमालश्मशानकायोत्सर्गमनुजानतः श्रीनेमिनाथस्य तदविनाभावितदीयशिरःप्रज्वालनस्याप्यनुज्ञापत्तेः । न च नद्युत्तारे जलजीवविराधना यतनया कर्त्तव्येति जिनोपदेशो भविष्यतीत्यपि सम्भावनीयम्, यतनाविराधनयोः परस्परं विरोधात्, यतना हि जीवरक्षाहेतुरयतना च जीवघातहेतुरिति । तस्माज्जीवविराधना नियमादयतनाजन्यैव, अयतना चात्मनो जीवघातवदनाभोगजन्याशक्यपरिहारेणैव, जीवरक्षा च यतनाजन्यैवेत्यनादिसिद्धो नियमो मन्तव्यः।अत एव छद्मस्थसंयतानामुपशान्तवीतरागपर्यन्तानां यतनया प्रवर्त्तमानानामपि या विराधना सा नियमादनाभोगवशेनायतनाजन्यैव, परमप्रमत्तसंयतानां नातिचारहेतुरपि; आशयस्य शुद्धत्वात्। एतच्च सम्भावनयाप्यात्मकृतत्वेनाज्ञातायां छद्मस्थसाक्षात्कारगम्यजीवविराधनायामवसातव्यम्, ज्ञातायां च प्रायश्चित्तप्रतिपित्सोरेव, अन्यथा तु निःशूकतया संयमापगमः प्रतीत एव। न चाप्रमत्तानामयतना न भविष्यतीति शङ्कनीयम्, अनाभोगजन्यायतनायाश्छद्मस्थमात्रस्य सत्त्वेनाप्रमत्ततायाः अनाबाधकत्वात्, तेन संयतानां सर्वत्राप्यनाभोगजन्याशक्यपरिहारेण जायमाने जीवघातमृषाभाषणादौ जिनोपदेशो न भवत्येव, तथाभूताया अपि विराधनाया अयतनाजन्यत्वेन निषिद्धत्वात्, अत एव संयतानां द्रव्यतोऽपि हिंसा कर्मबन्धकारणम्, असत्यपि कृतप्रत्याख्यानभङ्गेनालोचनाविषयः। यदागमः—"[1] से अ पाणाइवाए चउव्विहे पण्णत्ते, तं०—दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ" इत्यादि प्रत्याख्यानं च सर्वविरतिसिद्ध्यर्थमेव, तस्या अपि द्रव्यत आश्रवरूपत्वात्, सूक्ष्मपृथिव्यादीनामिवाविरतिप्रत्ययकर्मबन्धहेतुत्वात्, भावहिंसायाः कारणत्वाच्च; एतेन यत्र क्वापि धार्मिकानुष्ठाने सम्भावनयाप्यवद्यं भवति तदनुष्ठानविषयको जिनोपदेशो न भवति, श्रावन्मात्रस्याप्याश्रवस्योपदेशविषयत्वापत्त्या कृतसर्वसावद्यप्रत्याख्यानवतः प्रत्याख्यानभङ्गेन 'केवली यथा वादी तथा कर्त्ता न भवेद्' इत्येवं प्ररूपणात्मकं पाशचन्द्रमतमप्युपेक्षितं द्रष्टव्यम्, जैनप्रवचने प्रागुक्तप्रकारेण तदंशे जिनोपदेशापत्तेरेवानङ्गीकारात्; तस्मादयं भावः—यद्वस्तुजातं चिकीर्षितकार्यस्य प्रतिकूलमननुकूलं वा भवेत्तदविनाभावसम्बन्धेन जायमानमप्यनुकूलकारणवदुपदेशविषयो न भवति। यथा नद्युत्तारादावुपदेशे जीवघातो यथा वा क्षुद्वेदनाद्युपशमनार्थाहारविधौ निक्रम-

1 स च प्राणातिपातश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च ॥

धुरादिरसास्वादः, परं यत्र चिकीर्षितकार्यस्यानुकूलकारणान्यपि व्यवहारतः सावद्यानि भवन्ति तद्विषया जिनानुज्ञा क्रियाकालेऽप्यादेशमुखेन न स्यात्, एवं व्यवहारतो भाषायाः सावद्यत्वप्रसक्तेः; किं त्विष्टफलोपदर्शनेन कल्प्यत्वाभिव्यञ्जनोपदेशमुखेनैवावगन्तव्या । सा चानुज्ञा निश्चयतो निरवद्यैव, संसारप्रतनुकरणपूर्वकसानुबन्धिपुण्यप्रकृतिबन्धहेतुत्वात् । एतेन कुसुमादिभिर्जिनेन्द्रपूजामुपदिशता कुसुमादिजीवविराधनाप्युपदिष्टैव, पूजाविनाभावित्वेन ज्ञातैव पूजायामुपदिष्टत्वादिति वचनमपास्तम्, कुसुमादिजीवविराधनायाः पूजायाः कर्तुर्दृष्टश्चाप्रत्यक्षत्वेन पूजाविषयकपरिणामव्यवहाराहेतुत्वेन कल्पितकुसुमादीनामिव द्रव्यपूजासामग्र्यनन्तर्भूतत्वात्, उपदेशमन्तरेणापि जायमानत्वात्, पूजां कुर्वता त्यक्तुमशक्यत्वाच्च, अन्यथा कुसुमादीनामिव तस्या अपि भूयस्त्वमेव विशिष्टपूजाङ्गं वाच्यम्, न च कुसुमादिभूयस्त्वे तद्भूयस्त्वमावश्यकम्, कुसुमादीनां सचित्ताचित्ततया द्वैविध्यव्यवस्थानात् । तस्मात्तीर्थकृतामाज्ञोपदेशः कर्मक्षयनिमित्तं प्रत्युपेक्षणेर्यासमित्यादिषु संयता यतनया प्रवर्त्तेरन् नान्यथा, संसारवृद्धिहेतुत्वादित्येवंविधिनिषेधमुखाभ्यामेवावगन्तव्यो न पुनस्त्वमित्थं कुरु इत्यादिसाक्षादादेशमुखेनापि । न च यतनया नद्युत्तारवत्तया द्रव्यपूजापि संयतानां भवत्विति शङ्कनीयम्, साधूनां त्रसस्थावरजीवरक्षार्थयतनाधिकाराद्, नद्युत्तारे '[1]एगं पायं जले किच्चा' इत्यादिविधिना तन्निर्वाहाद्, द्रव्यस्तवे च त्रसजीवरक्षार्थयतनावतां श्राद्धानामेवाधिकारात्, सर्वारम्भपरिजिहीर्षापूर्वकपृथिव्यादियतनापरिणामे च तेषामपि चारित्र एवाधिकार इति तत्कारापणं च साधूनामुपदेशमुखेन युक्तम्, निश्चयतोऽनुज्ञाविषयत्वाद्, न त्वादेशमुखेन; पृथिवीदलादीनां तत्कारणानां व्यवहारतः सावद्यत्वात्, सोऽप्युपदेशो जिनपूजायतनाविषय एवेति सर्वत्र यतनायामेव भगवदाज्ञा, न तु कचिद् द्रव्यहिंसायामपीति॥ तत्र ब्रूमः—अनुज्ञा तावद्भगवतो विधिवचनरूपा नद्युत्ताराद्यविनाभाविन्यां जलजीवप्राणवियोगरूपायां जलजीवविराधनायां न कथञ्चिदेव, तस्या उदासीनत्वात् । तदनुकूलव्यापाररूपायां तु तस्यां नद्युत्तारादिव्यापाररूपायां साऽवर्जनीयैव, उभयस्वभावस्यानैकान्तिकस्य निमित्तकारणस्य बुद्धिभेदेन पृथक्कर्तुमशक्यत्वाद्, अत एव च यतनाविशिष्टस्य नद्युत्तारस्येष्टफलहेतुत्वं भणितम् । अत एव नैमित्तिकविधिरूपाया भगवदाज्ञाया बहुलाभाल्पव्ययद्रव्यहिंसायां व्यवहारतः पर्यवसानमुत्सर्गतः, प्रतिषिद्धं हि केनचिन्निमित्तेनैव विधीयत

१ एकं पादं जले कृत्वा ॥

इति तत इदमुच्यते “ [1] अप्पेण बहु इच्छइ विसुद्धआलंबणो समणो ।” इति। निश्चयतस्तु नैकान्ततो बाह्यं वस्तु विधीयते निषिध्यते वा, केवलं शुभभावो विधीयतेऽशुभभावस्तु निषिध्यते, अत एव भावानुरोधेन बाह्ये वस्तुनि विधिनिषेधकामचारः । तदुक्तं सङ्घदासगणिक्षमाश्रमणपूज्यपादैः—“ [2] णय किंचि अणुण्णायं पडिसिद्धं वावि जिणवरिंदेहिं । एसा तेसिं आणा कज्जे सच्चेण होअव्वं ॥ २ ॥ ” इति । तथा च ‘ यदेव निश्चयाद्व्यवहारेण नद्युत्तारादेरनुज्ञातत्वं तदेव द्रव्यहिंसाया अपि ’ इत्यवशिष्टकल्पना जाल्मनुत्थानोपहतम् । इदं तु ध्येयम्-अनुज्ञाविषयतावच्छेदकं हिंसात्वं नद्युत्तारत्वादिकं वा, किन्तु सामान्यविशेषविधिविधेयतावच्छेदकविधिशुद्धव्यापारत्वयतनाविशिष्टनद्युत्तारत्वादिकम्, फलतस्तु विधिशुद्धहिंसाया अप्यनुज्ञाविषयत्वं व्यवहाराबाधितमेव, अत एव विधिना क्रियमाणाया जिनपूजादिविषयहिंसाया अनुबन्धभावतो मोक्षप्राप्तिपर्यवसानत्वमुपदेशपदपञ्चवस्तुकादावुक्तम् । यत्तु ‘अरिहंता भगवंतो ’ इत्यादि सम्मतिप्रदर्शनेन भगवतो विराधनाविषयकवाक्प्रयोगासम्भव उपपादितस्तदत्यन्तमसमञ्जसम्, सम्मतिवचनस्य कायव्यापारेणेव प्रवर्त्तकत्वनिवर्त्तकत्वाभावाभिधानतात्पर्यद्वाक्प्रयोगस्याप्यप्रवर्त्तकनिवर्त्तकत्वविधिनिषेधव्यापारवैयर्थ्यात् । यदपि “ सविशेषणे० ” इत्यादिन्यायेन यतनाऽयतनाविषयत्वमेव सर्वत्र जिनोपदेशस्योपदर्शितं तदपि विशेष्यभागस्याकिञ्चित्करत्वप्रदर्शनार्थं महावाक्यार्थपर्यवसानार्थमेतदर्थपर्यवसानार्थं वा ? नाद्यः, नद्युत्तारजन्यस्य भिक्षाचर्याविहारादिफलस्य यतनामात्रादसिद्धेर्विशेष्यभागस्याकिञ्चित्करत्वासम्भवात् । न द्वितीयः, महावाक्यार्थस्य सर्वैरेव पदार्थैः पर्यवसानात् । नापि तृतीयः, ‘आज्ञा धर्मे सार ’ इति सार्वत्रिकैदंपर्यार्थस्य प्रकृतवाक्यार्थे योजनायामपि विशेष्यस्य त्यागायोगात् । किञ्चैवं ‘ [3] जयं चरे ’ इत्यादौ यतनांश एवोपदेशो न तु चरणांश इत्येकत्र वाक्ये कथं पदपदार्थयोजना ? यदपि ज्ञानाद्यर्थप्रपत्तावप्रतिषेधेऽप्यनादिसिद्धकल्प्यत्वादिलक्षणवस्तुस्वरूपावबोधक एव जिनोपदेशः, प्रवृत्तिस्त्वौचित्यज्ञानेन स्वत एवेत्युक्तं तदप्यगाधभ्रमसमुद्रमज्जनविजृम्भितम्, जिनोपदेशात् कल्प्यत्वादिबोधे स्वत एव प्रवृत्तिवचनस्याविचारितरमणीयत्वात्, कल्प्यताबोधकस्योपदेशस्यैव प्रवृत्तिजनकेच्छाजनकज्ञानविषयेष्टसाधनतादिबोधकत्वेन प्रवर्त्तकत्वात्, एतदेव हि

[1] आत्मना बहु इच्छति विशुद्धालम्बनः श्रमण इति ॥ [2] न किञ्चिदनुज्ञातं प्रतिषिद्धं वापि जिनवरेन्द्रैः । एषा तेषामाज्ञा कार्ये सत्येन भवितव्यम् ॥
[3] यतं चरेत् ।

सर्वत्र विधेः प्रवर्त्तकत्वमभ्युपयन्ति शास्त्रविदः । विधेः प्रवर्त्तकत्वादेव च कल्प्य-मानादिबोधकादर्थवादादपि विधिकल्पनमाद्रियते, इत्थं च ''पञ्चेन्द्रियव्यपरोवणा वि कप्पिय'त्ति, निशीथचूर्णावुक्तं न पुनः'स हन्तव्य' इतीति यदुक्तं तद् ध्वनि-भेदेनार्थपरावर्त्तमात्रम् । यच्च 'सव्वे पाणा' इत्यादिना विरोधोद्भावनं कृतं तद् 'न हन्तव्य' इत्यादिशब्दमात्रश्रवणमात्रेणैव, किन्तु हिंसाविषयकोपदेशार्थमात्रेण स्यात्, तन्निराकरणं चैतत्सूत्रस्याविधिकृतहिंसाविषयत्वेनैव हरिभद्रसूरिभिः कृतमिति नात्र पर्यनुयोगावकाशः । किञ्च सामान्यतः सर्वजीवपरितापनानिषेधेऽपि क्वचिदपवादत-स्तदुपदेशो विधिमुखेनापि दृश्यते, यथा भगवत्याम्–'''' तं छंदेण अज्जो तुम्मे गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पडिचोअणाए पडिचोएह, धम्मिआए पडिसारणाए पडि-सारेह, धम्मिएणं पडोआरेणं पडोआरेह; धम्मिएहिं अट्ठेहिं हेऊहिं पसिणेहि य निप्पिट्ठपसिणवागरणं करेह '' । त्ति एतद्धि गोशालस्य परितापजनकं वचनं भगवतैव साधं द्रष्टाऽऽज्ञप्तम्, न चोत्सर्गतः परपरितापजनकं वचनं साधूनां वक्तुं युज्यत इत्यपवादपदप्राप्तादविधिकृतत्वात्सर्वविधिवदङ्गीकर्त्तव्यः । इत्थं च ''अवण्ण-वाई पडिहणेज्ज' त्ति दशाश्रुतस्कन्धचूर्णिवचनस्य यदन्यार्थपरिकल्पनं तदयुक्त-मेव, मिथोविरुद्धं चेदं यदुतापवादविधिमनिषेधः, पञ्चेन्द्रियव्यापादनभयेन सति सामर्थ्ये प्रवचनाहितानिवारणे संसारवृद्धिर्दुर्लभबोधिता चेति । इत्थं हि प्रवचना-हितनिवारणे निमित्ते पञ्चेन्द्रियव्यापादनस्य बलवदनिष्टाननुबन्धित्वबोधार्थम-पवादविधिरवश्यं कल्पनीयः, अन्यथा सामान्यनिषेधजनितभयानिवृत्तेरिति । यच्चाहितनिवारणे क्रियमाणे कदाचित्पञ्चेन्द्रियव्यापत्तौ प्रायश्चित्तश्रवणात्तस्य शुद्धत्वाज्जिनाराधकत्वं सुलभबोधित्वं चोक्तं तदविचारितरमणीयम्, यतनाव-तोऽपवादेऽपि प्रायश्चित्तानुपदेशात् । तदुक्तं बृहत्कल्पवृत्तौ तृतीयखण्डे–'' तथा मूलगुणप्रतिसेव्यप्याऽऽलम्बनसहितः पुरुषः, पुलाकवत्; स हि कुलादिकार्ये चक्र-वर्त्तिस्कन्धावारमपि मृद्नीयात्, विनाशयेत्, न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् । '' इत्यादि । यत्तु नद्य "'हिट्ठाणट्ठिओ वि ''–इत्यादिनाऽपवादस्यानल्पावि-

१. पञ्चेन्द्रियव्यपरोपणाऽपि कल्प्यते इति । २. तत् छन्देन आर्य ! यूयं गोशालं मङ्खलिपुत्रं धार्मिकया प्रतिचोदनया प्रतिचोदयत, धार्मिकया प्रतिसारणया प्रति-सारयत, धार्मिकेण प्रत्युपचारेण प्रत्युपचारयत, धार्मिकैरर्थैर्हेतुभिः प्रश्नैश्च निष्पिष्टप्रश्नव्याकरणं कुरुतेति । ३. अवर्णवादिनं प्रतिहन्यात् । ४. अष्टस्थानस्थि-तोऽपि ।

त्वमुक्तं तत्स्वाभाविकम्, न तु मतिसेवनाकृतमिति बोध्यम् । किञ्च तस्य प्राय-श्चित्तं स्यात् तदा पुनर्व्रतारोपणादि स्यात्, आकुट्या पञ्चेन्द्रियघाते मूलादिप्रा-यश्चित्ताभिधानात् । उक्तं च–" तस्य हस्तशताद्बहिर्गमन इव निरतिचारता-भिव्यञ्जकं सूक्ष्मातिचारविशोधकमालोचनाप्रायश्चित्तमेव । तथा च द्वितीयस्तवे बृहत्कल्पभाष्यवृत्तिग्रन्थः–" '[1]आयरिए गच्छम्मि य कुलगणसंघे अ चेइयवि-णासे । आलोइअपडिकंतो सुद्धो जं णिज्जरा विउला ॥ " षष्ठीसप्तम्योरर्थ-स्याभेदः । आचार्यस्य वा गच्छस्य वा कुलस्य वा गणस्य वा सङ्घस्य वा चैत्य-स्य वा विनाशे उपस्थिते सति सहस्रयोधिप्रभृतिना स्ववीर्यमहापयता तथा परा-क्रमणीयं (णीयं) यथा तेषामाचार्यादीनां विनाशो नोपजायते, स च तथा पराक्रममाणो यद्यपराधमापन्नस्तथाऽप्यालोचितप्रतिक्रान्तः शुद्धः–गुरुसमक्षमा-लोच्य मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेणैवासौ शुद्ध इति भावः । कुतः ? इत्याह–यदस्मा-त्कारणाद्विपुला महती निर्जरा कर्मक्षयलक्षणा तस्य भवति, पुष्टालम्बनसमग्रस-मनस्कतया सर्वसंयमानन्त्यादिति ॥ " इत्थं च सर्वत्र वस्तुस्वरूपावबोधक एवा-भ्यस्तोत्सर्गे न तु विधिसूत्र इति यत्किञ्चिदेव, बहूनां छेदग्रन्थस्थापवादसूत्राणां विधिसूत्रेण व्याख्यातत्वात् । तथा आचाराङ्गेऽपि " '[2]से तत्थ पयलमाणे वा पवडमाणे वा रुक्खाणि वा गुच्छाणि वा लयाओ वा वल्लीओ वा तणाणि वा गहणाणि वा हरियाणि वा अवलंबिया उत्तरिज्जा, जे तत्थ पाडि-पहिया उवागच्छंति ते पाणी जाएज्जा, तओ संजयामेव अवलंबिय २ उत्तरेज्जा, तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जेज्जा । " इत्यत्र गच्छगतस्य साधोरित्यापा-न्नस्य विधिसूत्रेणैवोपदेशात् । न च " '[3]से भिक्खू वा २ गामाणुगामं दू-इज्जमाणे अंतरा से वप्पाणि वा फलिहाणि वा पागाराणि वा तोरणाणि वा

---

1 आयरिए गच्छम्मि य कुलगणसंघे य चेइयविणासे ।
आलोइयपडिकंतो सुद्धो जं निज्जरा विउला ॥

2 [illegible] ॥

भग्गलाणि वा अग्गलपासगाणि वा [उवाओ वा दरीओ] वा सति परक्कमे संजयामेव परक्कामिज्जा णो उज्जुअं गच्छिज्जा । केवली बूआ, आयाणमेयंति"॥ [आचारांग. पा. ३३७] प्रागुक्तनिषेधकारणानिष्टसम्भावनावचनमेतद्, ननु विधिवचनमिति वाच्यम्; विधिवचनत्वेनापि वृत्तिकृता वृत्त्या(त्त्यां)व्याख्यानात् । तथाहि 'से' इत्यादि । स भिक्षुर्ग्रामान्तराले यदि वप्रादिकं पश्येत्, ततः सत्यन्यस्मिन् सङ्क्रमे तेन ऋजुना पथा न गच्छेद्, यतस्तत्र गर्तादौ निपतन् सचित्तं वृक्षादिकमवलम्बेत, तच्चायुक्तम् । अथ कारणिकस्तेनैव गच्छेत्, कथञ्चित्पतितश्च गच्छगतो वल्ल्यादिकमवलम्ब्य प्रातिपथिकं हस्तं वा याचित्वा संयत एव गच्छेदिति । तथा सामान्यतः प्रतिषिद्धं लवणभक्षणमप्यपवादतो विधिमुखेन तथैवानुज्ञातं दृश्यते । तथाहि "[1]से भिक्खू वा २ [जाव समाणे सिया] तं परो अव(भि)हट्टु अंतो पडिग्गहे बिडं वा लोणं वा उब्भियं वा लोणं परिभाइत्ता णीहट्टु दलइज्जा, तहप्पगारं पडिग्गहं परहत्थंसि वा परपायंसि वा अफासुअं जाव णो पडिग्गाहिज्जा, से आहच्च पडिग्गाहिए सिया, तं च णाइ दूरगयं जाणेज्जा, से तमादाए तत्थ गच्छेज्जा, पुव्वामेव आलोइज्जा, आउसोत्ति वा भगिणीति वा इमं ते किं जाणया दिण्णं, उदाहु अजाणया ? से य भणेज्जा, नो खलु मे जाणया दिन्नं, अजाणया दिण्णं, कामं खलु आउसो इदाणिं णिसिरामि तं भुंजह वा णं परिभाएह वा णं तं परेहिं समणुन्नायं समणुसिट्ठं तओ संजयामेव भुंजेज्ज वा पिवेज्ज वा, जं च णो संचाएति भोत्तए वा पायए वा साहम्मिया तत्थ वसंति, संभोइआ समणुण्णा अपरिहारिआ अदूरगया तेसिं अणुप्पदायव्वं सिया, णो जत्थ साहम्मिआ [सिआ], जहेव बहुपरिआवन्ने (कं)

---

१ अथ भिक्षुर्वा यावत्समानः स्यात् परः प्रविश्यान्तः पतद्ग्रहे बिडं वा लवणं वा उद्भिन्नं वा लवणं परिभज्य निःसृत्य दद्यात्, तथाप्रकारं प्रतिग्रहं परहस्ते वा परपात्रे वा अप्रासुकं यावद् नो प्रतिगृह्णीयात्; स आहत्य (सहसा) प्रतिगृहीतं स्यात्, तं च नातिदूरं ज्ञात्वा स तमादाय तत्र गच्छेत्, पूर्वमेव आलोकयेद्, आयुष्मन् ! भगिनीति वा इदं त्वया जानता दत्तमुताजानता ? स च भणेत्-नो खलु मया जानता दत्तम्, कामं खलु आयुष्मन् ! इदानीं निःसृजामि तं भुञ्जीत वा परिभाजयेत् वा तं परैः समनुज्ञातं समनुसृष्टं ततः संयत एव भुञ्जीत वा पिबेद् वा । यच्च न शक्नोति भोक्तुं पातुं वा, साधर्मिका यत्र वसन्ति साधर्मिकाः समनोज्ञा अपरिहारिका अदूरगतास्तेषामनुप्रदातव्यं स्यात्, नो यत्र साधर्मिकाः स्युः यथैव बहुपर्यापन्नः क्रियते तथैव कर्तव्यं स्यात्, एवं खलु तस्य भिक्षोर्भिक्षुण्या वा सामग्र्यमिति ॥

फीरं तहेव कायव्वं सिया, एवं खलु तस्स भिक्खुस्स
अंति । ” एतद्वृत्तिर्यथा–स भिक्षुर्गृहादौ प्रविष्टः, तस्
गृहस्थः ‘ अभिहडु अंतो ’ इति अंतः प्रविश्य पतद्ग्रहे
धर्थ खण्डादियाचने सति विडं वा लवणं खनिविशेषोत्पन्
कराद्युत्पन्नं ‘परिभाइ’त्ति दातव्यं विभज्य दातव्यद्रव्यात्
ततो निःसृत्य दद्यात्, तथाप्रकारं परहस्तादिगतमेव
क्षेत्ति सहसा प्रतिगृहीतं भवेत् । तं च दातारमदूरगतं
वणादिकमादाय तत्समीपं गच्छेत्, गत्वा च पूर्वमेव तल्लवणादि
एतच्च ब्रूयात् ‘ अमुक ’ इति वा, भगिनीति वा ! एतच्च
जानता दत्तमुताजानता ? एवमुक्तः सन् पर एवं वदेत् यथा
दत्तम्, साम्प्रतं तु यदि भवतोऽनेन प्रयोजनं ततो दत्तमेतत्
मदेवं परैः समनुज्ञातं समनुसृष्टं प्रत्यासुकं कारणवशादप्रासुकं
यत्र न शक्नोति भोक्तुं पातुं वा तत् साधर्मिकादिभ्यो दद्यात्,
धांतप्रतिविधि मानकं निर्दिष्यात्, एतत्तस्य भिक्षोः सामग्र्यमिति ।
न धारणादविषयोऽपि मनोव्यापारः सारवत्त्वात् केवलिनो
धीति शङ्कनीयम्, अधिष्ठानपुरुषविशेषेऽपि निर्दिष्टानाम्पर्यायादिले
यत्वात्, अन्यथा देशविरत्युपदेशोऽपि न स्यात्, तस्य परणाना
मेनारवादिकत्वात्, अत एव चारित्रमार्गमनुपदिश्य देशविरत्युपदेशो
हिंसाद्यप्रविषयानुमतेः क्रमप्रकारपतिद्दात्म उपदर्शितः । यत्तु ‘गर्भं वहन्
दंसम्ह’न्यत्र “ पविसेणगे० ” इत्यादिव्याख्यानमपरोपदिष्टं न
हन्तेन निषिद्धोत्सर्गतः कारणतोऽपीति, तदसत्, यतो नत्थाप्यनपि
कं, बृहत्कल्पभाष्यनिर्युक्तौ–“ ‘उग्गमेण–गाग्धण–पोभण्णे य उग्गाण–
मेंते य । कायरआउकाए एवं तु समासओ गन्भे ” ॥ ति ॥ अत एव
बृहत्कल्पादौ ‘ इति इतो सम्पूर्णं व्याख्यातम् । तत्र [illegible]
निर्दिष्टमिति निर्दिष्टेन बृहत्कल्पे निषिद्धत्वाद[illegible]पारिशेषात्,
दर्शित हि [illegible] भवति । [illegible]
[illegible] निषिद्धत्वमपि । [illegible]

१ [illegible]

न्हेतुत्वात्, तत्राशयशुद्धेः प्रतिबन्धिकाया यतनातिरिक्ताया असिद्धेः, तस्याश्चायतनया सह विरोधात्, स्थूलयतनायां स्थूलायतनायाः प्रतिबन्धकत्वेन सूक्ष्मायतनाकल्पने प्रमाणाभावात्, अयतनासत्त्वेऽप्रमत्तानामप्रमत्तत्वासिद्धेः । या च सूक्ष्मा विराधना द्वादशगुणस्थानपर्यन्तमालोचनाप्रायश्चित्तबीजमिष्यते सा न सूक्ष्मायतनारूपा, सूक्ष्माया अप्ययतनायाश्चारित्रदोषत्वेनोपशान्तक्षीणमोहयोर्यथाख्यातचारित्रिणोस्तदनुपपत्तेः; किन्त्वनाभोगलक्षणसूक्ष्मप्रमादजनितचेष्टाश्रवरूपा, अत एव द्वादशगुणस्थानपर्यन्तम्, तन्निमित्तालोचनाप्रायश्चित्तसम्भवः । तदुक्तं प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ–" इयं चालोचना गमनागमनादिष्ववश्यकर्त्तव्येषु सम्यगुपयुक्तस्यादुष्टभावतया निरतिचारस्य छद्मस्थस्याप्रमत्तयतेर्द्रष्टव्या, सातिचारस्य तूपरितनप्रायश्चित्तसम्भवात्, केवलज्ञानिनश्च कृतकृत्यत्वेनालोचनाया अयोगात् । आह–यतीनामवश्यकर्त्तव्यानि गमनागमनादीनि तेषु सम्यगुपयुक्तस्यादुष्टभावतया निरतिचारस्याप्रमत्तस्य किमालोचनया ? तामन्तरेणापि तस्य शुद्धत्वात्, यथासूत्रं प्रवृत्तेः । सत्यमेतत्, केवलं याश्चेष्टानिमित्ताः सूक्ष्मप्रमादनिमित्ता वा सूक्ष्मा आश्रवक्रियास्ता आलोचनामात्रेण शुद्ध्यन्तीति तच्छुद्धिनिमित्तमालोचनेति । तथा व्यवहारदशमोद्देशकवृत्तावप्युक्तं–निर्ग्रन्थस्यालोचना–विवेकरूपे द्वे प्रायश्चित्ते, स्नातकस्यैको विवेक इति । तथाऽऽलोचना गुरोः पुरतः स्वापराधस्य प्रकटनम्, कश्चित्तावन्मात्रेणैव शुद्धिः, यथाऽवश्यकृत्ये हस्तशतात् परतो गमनागमनादौ सम्यगुपयुक्तस्य निरतिचारस्य यतेः, सातिचारस्य तूपरितनप्रायश्चित्तसम्भवात् । यतेरवश्यकृत्ये गमनागमनादौ निरतिचारस्यालोचनां विनाऽपि कथं न शुद्धिः, यथासूत्रं प्रवृत्तेः । सत्यम्; परं याश्चेष्टानिमित्ताः सूक्ष्मा आश्रवक्रियास्तासां शुद्ध्यर्थमालोचनेति । तथा 'यतिजीतकल्पवृत्तावप्युक्तम्–" अत्राह शिष्यः–निरतिचारो यतिः करणीयान् योगान् करोति, ततः किमालोचनया विशोध्यम् ? गुरुराह–सूक्ष्मा आश्रवक्रियाः सूक्ष्मप्रमादनिमित्तका अविज्ञातास्तासामालोचनमात्रेणशुद्धिरित्यादि । तथा पञ्चाशकसूत्रवृत्त्योरप्युक्तम्–

" '[1]ता एवं चिय एयं विहियाणुट्ठाणमेत्थ हवइत्ति ।
कम्माणुबंधछेअणपणइं आलोअणाइजुअं ॥ "

---

१ तत एवमेवैतद् विहितानुष्ठानमत्र भवतीति ।
कर्मानुबन्धच्छेदनमनघमालोचनादियुतम् ॥

" यस्मात्सर्वावस्थासु कर्मबन्धोऽस्ति, कर्मबन्धानुमेया च विराधना, इष्टे चासौ द्रव्यतो वीतरागस्यापि छद्मस्थस्य, चतुर्णामपि मनोयोगादीनामभिधानम्; ' ता ' तस्माद् ' एवंविय 'त्ति एवमेव विराधनायाः शोधनीयत्वेन ' एतद् ' क्षालनादिकं ' विहितानुष्ठानं ' विधेयक्रिया ' अत्र ' कर्मापनयनप्रक्रमे ' भवति ' स्याद् । इतिशब्दः समाप्त्यर्थो गाथान्ते योज्यः । किंविधं भवति ? इत्याह–'कर्मानुबन्धच्छेदनं' कर्मसन्तानच्छेदकं ' अनघं '–अदोषम, परोक्तदूषणाभावात् । किम्भूतं सद् ? इत्याह–' आलोचनादियुतं ' आलोचनप्रतिक्रमणादिप्रायश्चित्तसमन्वितमिति गाथार्थ इति ॥ "

वस्तुतः कर्मबन्धानुमेया द्रव्यविराधना निर्ग्रन्थस्य स्नातकस्य च तुल्या, द्वयोरपि सामयिककर्मबन्धहेतुत्वात्; परं छद्मस्थानां विहितानुष्ठानमालोचनादिपुरस्सरं साधनम्, तथैव विधानात्, छद्मस्थयोगानां शोध्यत्वेन प्रायश्चित्तस्य च योग्यत्वेन स्नातकयोरित्यकषायस्य योगा ईर्यापथिककर्मबन्धहेतुत्वेन, नापरः; तथाऽशुद्धा । अकषायश्च वीतरागः सरागश्च सञ्ज्वलनकषायवानप्यविद्यमानवद्द्वयो-र्बन्धानुमानात् तथाविधत्वो निर्दिष्टः, अनुदरा कन्येतिनिर्देशवत् इत्यकषायस्य विराधना, न वा तस्याऽसंभाविद्रव्यहिंसादिकमप्यपवादनामन्यमिति प्रतिपत्तव्यम् । यदुक्तं द्रव्यतोऽपि हिंसायाः कृतप्रत्याख्यानभङ्गनाशोधनादिविषयत्वमिति तदपि-सिद्धान्तपरिभाषाज्ञानाभावविजृम्भितम्, द्रव्याद्यपेक्षया हिंसादिभावस्यैव प्रत्याख्येयत्वात्, द्रव्यहिंसादिना हिंसादिप्रत्याख्यानभङ्गाभावात् अनेनैवाभिप्रायेण चतुर्विधत्वाईयुक्तं " ¹से अहिंसाए चउव्विहे पण्णत्ते, दव्वओ खित्तओ० " इत्यादिग्रन्थेन प्रत्याख्यानस्य परिग्रहस्य च चतुर्भेदत्व इति दिगम्बर-निराकरणप्रसङ्गेऽभिहितम् । तथा च तद्ग्रन्थः—

" ²अपरिग्गहत्तणं ति जा य मुच्छाऽपरिग्गहोऽभिमओ ।
सव्वत्थेसु न सा वायव्वा पुणमत्थारो ॥ "

³सा च " मुच्छा परिग्गहो वुत्तो " इत्यादिना परिग्रहत्वेन दोषोऽपि यथा क्रियते, तथापि मूर्छैव परिग्रहत्वेनाभिमतो भावः । सा च मूर्छा यतः क्वचित् तथा सर्वत्रापि अपरिग्रहत्वेऽप्येषु न कस्मिन्नपि वस्त्र-

1 [illegible]
2 [illegible]
[illegible]
3 [illegible]

ज्ञावः सूत्रपरमार्थः, न पुनस्त्वदभिमतः सर्वथा वशपरित्यागोऽपरिग्रहतेति सूत्राभिप्रायः, तस्मादपरिज्ञानसूत्रभावार्थो मिथ्यैव विवसे त्वमिति ॥ ॥

किञ्च यदि द्रव्यहिंसया कृतप्रत्याख्यानभङ्गः स्यात् तदा तवाप्युपशान्तमोहस्य यथाख्यातचारित्रं न स्यात्, अंशतो भङ्गावश्यंभावादिति । यच्च सर्वविरतिसिद्ध्यर्थं द्रव्यहिंसाया अपि प्रत्याख्यानमुपपादितम्, तदयुक्तम्, एवं योगानामपि प्रत्याख्यानापत्तेः 'अयोगिकेवलिन्येव सर्वतः संवरो मतः' इति वचनादयोगिन्येव सर्वसंवरसिद्धेः । यच्च द्रव्याश्रवस्य सूक्ष्मपृथिव्यादीनामिवाविरतिप्रत्ययकर्मबन्धहेतुत्वमुक्तं तच्चूर्यैव, तेषामविरतिभावं मनीत्यैव कर्मबन्धाभिधानात्, तद्योगानां द्रव्यहिंसाऽहेतुत्वात्, भावहिंसाकारणत्वं च योगानामिव द्रव्यहिंसाया अपि न बाधकमिति । 'यत्तेनेत्यादिना पाशचन्द्रमतमुपेक्ष्य तस्मादयं भावः' इत्यादिना किञ्चित् सम्प्रदायानुसारि भणितं तदर्द्धजरतीयन्यायानुकारि, हिंसांशे जिनोपदेशाभावेन तन्मताश्रयणे 'पूजाद्युपदेशाभावापत्तेः, तदविनाभाविहिंसांशे उपदेशाभावेन भक्त्युपदेशसमर्थनसम्भवेऽपि तद्वत्कुसुमार्चनाद्यंशे तस्य कुसुमादिजीववधानुकूलव्यापाररूपहिंसावगाहित्वस्य निराकर्त्तुमशक्यत्वात्, एवमनिष्टबीजरूपमनपोह्येष्टफलहेतुत्वेन कल्प्यत्वाभिव्यक्तेरप्यनुपपत्तेः, कुसुमादिहिंसायाः सन्दिग्धत्वेन तथाविधपातकाहेतुत्वे मिथ्यादृशामपि तस्यास्तथात्वापत्तेः, तस्माद् द्रव्यस्तवस्थलीयहिंसायामनुबन्धशुद्धत्वेनैव भगवदाज्ञा सम्यक्त्वादिभावहेतुत्वादितिे॥५९॥

तदेवमाभोगेऽपि द्रव्यहिंसाया दोषानावहत्वं यत्सिद्धं तदाह—

'तम्हा दव्वपरिग्गह–दव्ववहाणं समेऽवि आभोगे ।
णहु दोसो केवलिणो केवलनाणे व चरणे वा ॥ ६० ॥

'तम्ह'त्ति । तस्माद् द्रव्यपरिग्रह–द्रव्यवधयोः समेऽप्याभोगे साक्षात्कारे केवलिनो नैव दोषः, केवलज्ञाने चारित्रे वा ज्ञानावरण–चारित्रमोहनीयक्षयजन्ययोः केवलज्ञान–चारित्रयोर्द्रव्याश्रवमात्रेणानपवादात् । यत्तु क्षीणमोहस्यापि स्नातकचारित्राभावात्संभावनारूढातिचाररूपस्यापि द्रव्याश्रवस्य यदि तत्प्रतिबन्धकत्वं तदा साक्षाज्जीवघातस्य द्रव्यरूपस्यापि तत्त्वायमाप्तमेवेति केवलिनोऽपि द्रव्यहिंसा चारित्रदोष एवेति परेण प्रोच्यते तदसत्, स्नातकस्य निर्ग्रन्थभेदत्वाद् यथाख्यातस्यैव चारित्रभेदत्वात् तत्प्रतिबन्धकत्वस्य च द्रव्यहिंसायां त्वयाऽप्यनभ्युपग-

१ तस्माद् द्रव्यपरिग्रह–द्रव्यवधयोः समेऽप्याभोगे ।
नैव दोषः केवलिनः केवलज्ञाने च चरणे वा ॥

मात् । यदि च स्नातकचारित्रस्य द्रव्यहिंसा दोषः स्यात् तदा निर्ग्रन्थचारित्रस्यापि दोषः स्यादेव, निर्ग्रन्थ–स्नातकयोरेकसंयमस्थानाभ्युपगमात् । " णिग्गंथसिणायाणं तुल्लं इक्कं च संजमट्ठाणं " इति पञ्चनिर्ग्रन्थीवचनादिति द्रष्टव्यम् ॥६०॥

हिंसाचतुर्भङ्ग्यनुसारेणैव द्रव्यहिंसया भगवतो दोषाभावमाह—

[1]णोदव्वा णोभावा जह तह हिंसा ण दव्वमित्तेणं ।
तेणं तीए दोसं जिणस्स को भासए सण्णी ॥ ६१ ॥

व्याख्या—' णोदव्व ' त्ति । नोद्रव्याद् नोभावाद् यथा न हिंसा, तथा द्रव्यमात्रेणापि हिंसा तत्त्वतो न हिंसा । तेन तया द्रव्यहिंसया दोषं जिनस्य कः संज्ञी भाषेत–अपि तु न कोऽपीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति–हिंसामधिकृत्यद्रव्यभावाभ्यां चतुर्भंगी तावदियं श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तावुक्ताः—१ द्रव्यतो भावतश्च हिंसा–' हन्मि ' इति परिणतस्य व्याधादेर्मृगवधे । २ द्रव्यतो न भावतः–ईर्यासमितस्य साधोः सत्त्ववधे । यदागमः—

" [2]वज्जेमित्ति परिणओ संपत्तीए विमुच्चई वेरा ।
अवहंतो वि ण मुच्चइ किलिट्ठभावा इवायस्स ॥ " त्ति ।

३ भावतो न द्रव्यतः–अङ्गारमर्दकस्य कीटबुद्ध्याऽङ्गारमर्दने, मन्दप्रकाशे रज्जुमहिबुद्ध्या घ्नतो वा । ४ न द्रव्यतो न भावतः–मनोवाक्कायशुद्धस्य साधोरिति ॥

अत्र परश्चतुर्थभङ्गस्वामिनं सयोगिकेवलिनमेवाह । यत्तु चूर्णिकारेण " चउत्थो सुण्णो " त्ति भणितम्, तत्र स्वामिनमधिकृत्य, केवलिनस्तत्स्वामिनो विद्यमानत्वात्, तस्य सर्वोत्कृष्टचारित्रान्यथानुपपत्त्या मनोवाक्कायैः शुद्धत्वात्, अन्यथा स्नातकः केवली न स्यात्, किन्तु हिंसास्वरूपमधिकृत्यैवोक्तम्, तथैवम्–यदि हिंसा तर्हि न द्रव्यतो न भावत इति वक्तुमप्ययुक्तम्, द्रव्यभावयोरन्यतरत्वेनाप्यसम्भावात्, तेन चतुर्थो भङ्गः शून्यो भणितः, विरोधात् । न च शैलेश्यवस्थायां केवली स्वामी भविष्यतीति शङ्कनीयम्, तस्य सिद्धस्येव योगाभावेन मनोवाक्कायैः शुद्धत्वाभावाद्, तदविद्यमाने वस्तु ' वस्तुेण शुद्ध ' इति व्यवह्रियत इत्याद्यमी समर्थयामास । तथायुक्तम्, हिंसाव्यवहाराभावमधिकृत्यैव चतुर्थभङ्गशून्यत्वा-

१ नोद्रव्याद् नोभावाद् यथा, तथा हिंसा न द्रव्यमात्रेण ।
तेन तया दोषं जिनस्य को भाषते संज्ञी ? ॥ ६१ ॥

२ वर्जयामीति परिणतः संपत्त्या विमुच्यते वैरात् ।
अघ्नन्नपि न मुच्यते क्लिष्टभावादिवायसः ॥

भिधानाद् विरुद्धधर्माभ्यां सहभावस्यैव तद्भङ्गेद्वस्यापि सम्भवेन तल्लक्षणान्वयव्यवहारोपपत्तेः । हिंसात्वस्यपमधिकृत्य तु द्रव्यमात्रहिंसायामप्यहिंसात्वं प्रवचने प्रतीतमिति कदाचिद् द्वितीयभङ्गस्वामिनोऽपि भगवतः स्नातकस्य निर्ग्रन्थस्यैव चतुर्थभङ्गस्वामित्वाऽविरोध एव, अहिंसापरिणत्यभेदाश्रयणेन तद्भङ्गस्यापि सम्भवदुक्तिकत्वात् । न चैवं द्वितीयभङ्गकालेऽपि चतुर्थभङ्गापत्तिर्द्रव्यहिंसाकालेऽप्यप्रमत्तयतीनां मनोवाक्कायशुद्धत्वानपायादिति वा वाच्यम्, चतुर्थभङ्गोपपादकमनोवाक्कायशुद्धताया गुप्तिरूपाया एव ग्रहणाद् अत एव नियतचतुर्थभङ्गस्वामित्वमयोगिकेवलिनोऽपि नानुपपन्नम्, शुद्धप्रवृत्तिव्यापारेणेव विरोधव्यापारेणापि मनोवाक्कायशुद्धताऽनपायाद्, अन्यथा तदविनाभाविध्यानानुपपत्तेः । उक्तं हि—ध्यानं करणानां सत्प्रवृत्ति-निरोधान्यतरनियतम्—

> " [1]सुददुप्पयत्तवावारणं णिरोहो व विज्जमाणाणं ।
> झाणं करणाणमयं ण उ चित्तणिरोहमेत्तागं ॥

इत्यादिग्रन्थेन विशेषावश्यके योधकेन च व्यापारसुप्रसम्पद्योपरतेनापि शुद्धस्वव्यवहारो भवत्येव, यथा जलेन शुद्धं वस्त्रमिति । सर्वोत्कृष्टमनोवाक्कायशुद्धतयाऽयोगिकेवली नियमेनैव चतुर्थभङ्गस्वामी युज्यत इति । न च शैलेश्यवस्थायामपि शारीरस्पर्शमागतानां मशकादीनां व्यापत्तौ चतुर्थभङ्गस्वामित्वनियमानुपपत्तिः, द्रव्यहिंसायास्तदनुकूलनोदनाख्ययोगव्यापारनियतत्वात्, तत्र तदभावात्तत्सम्भवस्याप्यनिमग्नप्रकल्पत्वादिति दिक् ॥ ६१ ॥

यदि च ' न द्रव्यतो न भावतो मनोवाक्कायशुद्धस्य साधोः ' इति वचनानुरोधेन सयोगिकेवलिनश्चतुर्थभङ्गस्वामित्वमेवाभिमतं भवेत् तदाऽप्रमत्तादीनां सयोगिकेवलिपर्यन्तानां द्रव्यहिंसया दोषाभाववत्त्वं प्रवचनाभिहितं न घटेतेत्याह—

[2]पयमं चिय वयणमिणं दट्ठवं होइ कप्पभासस्स ।
जं अपमत्ताईणं सजोगिचरमाण णो हिंसा ॥ ६२ ॥

व्याख्या—' पयडं चिय ' त्ति । प्रकटमेवैतद्वचनं कल्पभाष्यस्य द्रष्टव्यं

---

[1] सुदृढप्रयत्नव्यापारणं निरोध इव विद्यमानानाम् ।
ध्यानं करणानामयं न तु चित्तनिरोधमात्रकम् ॥

[2] प्रकटमेव वचनमिदं द्रष्टव्यं भवति कल्पभाष्यस्य ।
यदप्रमत्तादीनां सयोगिचरमाणां नो हिंसा ॥ ६२ ॥

भवति रागद्वेषरहितेन परीक्षकेण, यदप्रमत्तादीनां सयोगिकेवलिचरमाणां नो नैव हिंसा, व्याप्रियमाणयोगानामपीति शेषः। तथा च तद्ग्रन्थः—

" [1]अप्पेव सिद्धंतमजाणमाणो तं हिंसगं भाससि जोगवंतं।
दव्वेण भावेण य संविभत्ता चत्तारि भंगा खलु हिंसगत्ते "॥

अपीत्यभ्युच्चये, अस्त्यन्यदपि वक्तव्यमिति भावः। यदेवं योगवन्तं छेदनादिव्यापारवन्तं जीवं हिंसकं त्वं भाषसे, तन्निश्चीयते सम्यक् सिद्धान्तमजानत एवं प्रलापः। सिद्धान्ते योगमात्रप्रत्ययादेव न हिंसोपवर्ण्यते, अप्रमत्तसंयतादीनां सयोगिकेवलिपर्यन्तानां योगवतामपि तदभावात्। कथं तर्हि सा प्रवचने प्ररूप्यते? इत्याह—द्रव्येण भावेन च संविभक्ताश्चत्वारो भङ्गा खलु हिंसकत्वे भवन्ति। तथाहि—१. द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावतः, २. भावतो नामैका हिंसा न द्रव्यतः, ३. एका द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि, ४. एका न द्रव्यतो नापि भावतः। अथैषामेव यथाक्रमं भावनां कुर्वन्नाह—

[2]आहच्च हिंसा समिअस्स जा उ, सा दव्वओ होइ ण भावओ।
भावेण हिंसा उ असंजयस्स, जे वा वि सत्ते ण सदा वहेइ॥
[3]संपत्ति तस्सेव जदा भविज्जा, सा दव्वहिंसा खलु भावओ अ।
अज्झत्थसुद्धस्स जदा ण होज्जा वधेण जोगो दुहओ वि हिंसा॥

समितस्येर्यासमितावुपयुक्तस्य याऽऽहत्य कदाचिदपि हिंसा भवेत् सा द्रव्यतो हिंसा। इयं च प्रमादयोगाभावात् तत्त्वतो अहिंसैव मन्तव्या, "प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा" इति वचनात्। भावेन भावतो या हिंसा न तु द्रव्यतः साऽसंयतस्य प्राणातिपातादेरनिवृत्तस्योपलक्षणत्वात् संयतस्य वाऽनुपयुक्तगमनागमनादि कुर्वतो यानपि सत्त्वानसौ सदैव न हन्ति तानप्याश्रित्य मन्तव्या, [4]" जे वि न वाविज्जंती णियमा तेसिंपि हिंसओ सो उ " त्ति वचनात्। यदा तु तस्यैव प्राणिव्यपरोपणमप्याप्तिर्भवति, तदा सा द्रव्यतो भावतश्च हिंसा भवि-

१ अप्येव सिद्धान्तमजानन् त्वं हिंसकं भाषसे योगवन्तम्।
द्रव्येण भावेन च संविभक्ताश्चत्वारो भङ्गाः खलु हिंसकत्वे॥
२ आहत्य हिंसा समितस्य या तु सा द्रव्यतो भवति न भावतस्तु।
भावेन हिंसा त्वसंयतस्य यानपि सत्त्वान् न सदा हन्ति।
३ संप्राप्तिस्तस्यैव यदा भवेत् सा द्रव्यहिंसा खलु भावतश्च।
अध्यात्मशुद्धस्य यदा न भवेत् वधेन योगो द्विधापि हिंसा॥
४ येऽपि न व्यापाद्यन्ते नियमात्तेषामपि हिंसकः स त्विति॥

पगम्या । यः पुनरात्मना येनःप्रणिधानेन शुद्ध उपयुक्तगमनादिक्रियाकारीत्यर्थः, तस्य यदा वधेन प्राणिव्यपरोपणेन सह योगः सम्बन्धो न भवति तदा द्विधापि द्रव्यतो भावतोऽपि च हिंसा न भवतीति भावः । तदेवं भगवत्प्रणीते प्रवचने हिंसाविषयाश्चत्वारो भङ्गा उपवर्ण्यन्ते । अत्र चाद्यभङ्गे हिंसायां व्याप्रियमाणकाययोगेऽपि भावत उपयुक्ततया भगवद्भिरहिंसक एवोक्तः, ततो यदुक्तं 'भवता वस्त्रच्छेदनव्यापारं कुर्वतो हिंसा भवति' इति तत्प्रवचनरहस्यानभिज्ञतासूचकमिति ॥ ६२ ॥

नन्वथ 'अप्रमत्तादीनामपि कृतवस्त्रच्छेदनव्यापारत्वात् हिंसकः, योगवत्त्वाद्'–इति परोपन्यस्तानुमानदूषणव्यभिचारस्फोरणाय व्यभिचारस्थानत्वं प्रदर्शितम् । व्यभिचारश्च हेतुसत्त्वे साध्याभावत्वमिति केवलिनोऽप्रमत्तादिसाधारण्येन योगवत्त्वम्, अहिंसकत्वं च सिद्ध्यति, ननु कथमपि द्रव्यहिंसेति चेद्, न । अत्र च 'आद्यभङ्गः' इत्यादिनिगमनवचनविचारणयाऽधिकृतवस्त्रच्छेदनव्यापारवानहिंसकः, हिंसाव्याप्रियमाणकाययोगवत्त्वेऽपि भावत उपयुक्तत्वात्, अप्रमत्तादिवद्–इति स्वमतसाधनदृष्टान्त एव भगवति तत्सिद्धेः । किञ्च पूर्वपक्षिणा वस्त्रछेदनादिव्यापारे हिंसान्वितयोगत्वं तावद् 'भगवती' वचनेनैव प्रदर्शितम् । तथाहि—

" [1]सद्दा तहिं मुच्छइ छेअणा वा धावंति ते दो वि उ जाव लोगो ।
पत्थस्स देहस्स य जो विकम्पो ततोवि वाता विनरन्ति लोगं " ॥

भो आचार्य ! तत्र वस्त्रे छिद्यमाने शब्द सम्मूर्च्छति, छेदनका वा सूक्ष्मावयवा उड्डीयन्ते, एते च द्वयेऽपि विनिर्गता लोकान्तं यावत् प्राप्नुवन्ति । तथा वस्त्रस्य देहस्य च यो विकम्पश्चलनं ततोऽपि विनिर्गता वातादयः प्रसरन्तः सकलमपि लोकमापूरयन्ति ।

[2]" अहिच्छसी जंति ण ते उ दूरं संखोभिया ते अवरे वयंती ।
उड्ढं अहेया वि चउद्दिसं पि पूरिंति लोगं तु खणेण सव्वं ॥ "

अथाचार्य ! त्वमिच्छसि–मन्यसे वस्त्रच्छेदनसमुत्थाः शब्दपक्ष्मवातादिपुद्गला न दूरं लोकान्तं यान्ति, नहि तैः संक्षोभिताश्चालिताः सन्तोऽपरे व्रजन्ति; एवमपरापरपुद्गलप्रेरिताः पुद्गलाः प्रसरन्तः क्षणेनोर्ध्वमधस्तत्सृष्वपि दिक्षु सर्वमपि लोकमापूरयन्ति " ॥ यत एवमतः—

---

१ शब्दस्तत्र मूर्च्छति, छेदनका वा धावन्ति ते द्वयेऽपि तु यावल्लोकम् ।
वस्त्रस्य देहस्य च यो विकम्पस्ततोऽपि वाता वितरन्ति लोकम् ॥

२ अथेच्छसि यान्ति न ते तु दूरं संक्षोभिताः तैरपरे व्रजन्ति ।
ऊर्ध्वमधो वाऽपि चतसृषु दिक्ष्वपि पूरयन्ति लोकं तु क्षणेन सर्वम् ॥

[illegible] ॥ १ ॥ [illegible] विरतो [illegible] ॥ २ ॥ " इति । यथा च [illegible] [illegible] ... [illegible] अथवा [illegible] ... [illegible] अभावः, [illegible] ... [illegible] ॥ ५९ ॥

[illegible] —

[illegible] ।
[illegible] ॥ ६० ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? जाव केवली णं अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु जाव चिट्ठइ, णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठित्तए ? गो० केवलिस्स णं वीरियसजोगसद्दव्वयाए चलाइं उवगरणाइं भवंति, चलोवगरणट्ठयाए य णं केवली अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठइ, णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव चिट्ठित्तए, से तेणट्ठेणं जाव वुच्चइ केवली अस्सिं समयंसि जाव चिट्ठित्तए " ॥

एतद्वृत्तिर्यथा–'अस्सिं समयंसि' त्ति । अस्मिन् वर्त्तमानसमये 'उग्गाहित्ता णं' ति अवगाह्य–आक्रम्य 'सेयकालंसि वि' त्ति एष्यत्कालेऽपि 'वीरियसजोगसद्दव्वयाए' त्ति वीर्यं–वीर्यान्तरायक्षयप्रभवा शक्तिः तत्प्रधानं सयोगं मानसादिव्यापारयुक्तं यत् सद्विद्यमानं द्रव्यं जीवद्रव्यं तत्तया, वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगान् विना चलनं न स्यादिति सयोगशब्देन सद्द्रव्यं विशेषितम् । सदिति विशेषणं च तस्य सदा सत्तावधारणार्थम् । अथवा स्व आत्मा तद्रूपं स्वद्रव्यम्, ततः कर्मधारयः, अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स चासौ सद्द्रव्यश्च मनःप्रभृतिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोगसद्द्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता, तया हेतुभूतया 'चलाइं' ति अस्थिराणि 'उवगरणाइं' अङ्गानि, 'चलोवगरणट्ठयाए य' त्ति चलोपकरणलक्षणो योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणता तया, चशब्दः पुनरर्थे इति " ॥

एवञ्च चलोपकरणत्वं निरन्तरसूक्ष्मगात्रसञ्चारबीजं चलनसामान्यसामग्र्यां निविशमानं गमनादिक्रियापरिणामसामान्यहेतुत्वं सद् गमनादिस्थूलक्रियामपि जनयत्येव । सा च स्थूलक्रियाऽवर्जनीयारम्भसहकृता सती केवलिनो न वीर्यान्तरायक्षयक्षतिकरी, यत्तत्सामान्यकारणं चलोपकरणत्वमपि नामकर्मपरिणतिविशेषापादितयोगाशक्तिनियतमेव । यदाह सूत्रकृताङ्गवृत्तिकृत्–" सयोगी जीवो न शक्नोति क्षणमप्येकनिश्चलं स्थातुम्, अग्निना ताप्यमानोदकवत् कार्मणशरीरानुगतः सदा परिवर्त्तमानत्वात् " इत्यादीनि । तत्कार्यस्थूलक्रियायामप्यशक्यपरिहारारम्भत्यागे योगाशक्तिरेव निमित्तमिति । केचित्तु सूक्ष्मक्रियाणामिव स्थूलक्रियाणामपि चलोपकरणतावशादनियतदेशत्वादवश्यकत्वात् तत्प्रयुक्तारम्भसम्भवः केवलिनोऽपि दुर्निवार इत्याहुः ॥ ६८ ॥

ननु यद्येवं स्थूलक्रियेव द्रव्यारम्भस्तदा केवलिनस्तस्य कादाचित्कत्वं न स्यात्, इष्यते चायमन्यसाधूनामपि कादाचित्क एव, 'आहच्च हिंसा समिअस्स जा उ सा

यतः साऽल्पदोषाय ॥ १ ॥ तद्वज्जीवहितार्थं जीवाकीर्णेऽपि विचरतो लोके। या भवति जीवपीडा यतस्ततः साल्पदोषाय ॥ २ ॥ " इति। तथा च स्थूलक्रियैवारम्भरूपा सम्पन्ना, मोहनीयं च न तस्यां हेतुः, क्षोभवत्त्विरोधाद्–इत्थंभूतारम्भस्य भगवति सत्त्वे न बाधकमित्यारम्भशक्तिरेवारम्भाक्षेपिका, अन्यथा तु चरमयोग इव प्राक्तनयोगेष्वप्यारम्भशक्तिकल्पने प्रमाणाभावः, निश्चयेन कार्यं कुर्वत एव कारणत्वाभ्युपगमाद् । न च शक्तिविशेषं विना योगत्वेनैव केवलियोगस्यारम्भस्वरूपयोग्यत्वाभ्युपगमो यौक्तिकः, चरमयोगस्यापि तत्त्वापत्तेः । न चेष्टापत्तिः, आरम्भस्वरूपयोग्ययोगत्वेनान्त्यक्रियाविरोधित्वाद्–इत्यारम्भशक्तिसत्त्वे केवलिनः स्थूलक्रियारूपारम्भो नानुपपन्न इति ॥ ६७ ॥

एतदेवाह—

'सो केवलिणो वि हवे चलोवगरणत्तणं जमेयस्स ।
सहगारिवसा णिययं पायं थूलाइ किरियाए ॥ ६८ ॥

व्याख्या—'सो त्ति' स पुद्गलप्रेरणाद्यारम्भ आरम्भः केवलिनोऽपि भवेद्, यद् यस्मादेतस्य केवलिनश्चलोपकरणत्वं सहकारिवशाद्–गमनक्रियापरिणामादिसहकारिवशात्प्रायः स्थूलया क्रियया नियतं वर्तते।

अयं भावः—चलोपकरणत्वं तावद् भगवतोऽप्यस्त्येव, तथा च भगवतीसूत्रम्–" 'केवली णं भंते ! अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा ओगाहित्ता णं चिट्ठइ पभू णं केवली सेअकालंसि तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठित्तए ? गो० णो इणट्ठे समट्ठे ।

---

१ स केवलिनोऽपि भवेद् चलोपकरणत्वं यदेतस्य ।
सहकारिवशान्नियतं प्रायः स्थूलया क्रियया ॥ ६८ ॥

१ केवली भदन्त ! अस्मिन् समये येष्वाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा अवगाह्य तिष्ठति प्रभुः केवली एष्यत्काले तेष्वेवाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावदवगाह्य स्थातुम् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः । स केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–यावत्केवली अस्मिन् समये येष्वाकाशप्रदेशेषु यावत्तिष्ठति न प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेष्वेवाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावत्स्थातुम् । गौतम ! केवलिनो वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया चलानि उपकरणानि भवन्ति, चलोपकरणार्थतया च केवली अस्मिन् समये येष्वाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावत्तिष्ठति, न प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेष्वेव स्थातुम्, स तेनार्थेन यावदुच्यते अस्मिन् समये यावत्स्थातुम् ।

से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ ? जाव केवली णं अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु जाव चिट्ठइ, णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठित्तए ? गो० केवलिस्स णं वीरियसजोगसद्दव्वयाए चलाइं उवगरणाइं भवंति, चलोवगरणट्ठयाए य णं केवली अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठइ, णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव चिट्ठित्तए, से तेण-ट्ठेणं जाव वुच्चइ केवली अस्सिं समयंसि जाव चिट्ठित्तए " ॥

एतद्वृत्तिर्यथा—'अस्सिं समयंसि त्ति। अस्मिन् वर्तमानसमये 'ओगाहित्ता णं' ति अवगाह्य—आक्रम्य 'सेयकालंसि वि' त्ति एष्यत्कालेऽपि 'वीरियसजोगसद्-दव्वयाए' त्ति वीर्यं—वीर्यान्तरायक्षयप्रभवा शक्तिः तत्प्रधानं सयोगं मानसादिव्यापारयुक्तं यत् सद्विद्यमानं द्रव्यं जीवद्रव्यं तत्तथा, वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगान् विना चलनं न स्यादिति सयोगशब्देन सद्द्रव्यं विशेषितम्। सदिति विशेषणं च तस्य सदा सत्तावधारणार्थम्। अथवा स्व आत्मा तद्रूपं द्रव्यम्, ततः कर्मधारयः, अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स चासौ सद्द्रव्यम् मनःप्रभृतिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोगसद्द्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता, तया हेतुभूतया 'चलाइं' ति अस्थिराणि 'उवगरणाइं' अङ्गानि, 'चलोवगरणट्ठयाए य' त्ति चलोपकरणलक्षणो योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणार्थता तया, चशब्दः पुनरर्थ इति " ॥

एतच्च चलोपकरणत्वं निरन्तरसूक्ष्मगात्रसञ्चारबीजं कम्पनशालान्यगात्रादां निश्चीयमाने गमनादिक्रियापरिणामप्रागभावसहकृतं सत् गमनादिस्थूलक्रियायामपि जन-यत्येव। सा च स्थूलक्रियाऽवर्जनीयारम्भसहकृता सती केवलिनो न वीर्यान्तराय-क्षयप्रतिकरी, प्रमत्तसाधारणकारणे चलोपकरणत्वमपि नावकर्मपरिणतिनिर्वाहे-पापादिप्रयोगाऽशक्तिनियतमेव। यदाह सूत्रकृताङ्गवृत्तिकृत्—" सयोगी जीवो न शक्नोति क्षणमप्येकनिश्चलं स्थातुम्, अग्निना ताप्यमानोदकवत् मार्दङ्गरजोवत्-गतः सदा परिवर्त्तमान एवास्ते " इत्यादीनि। तत्रायं स्थूलक्रियायामप्यवर्जनीया-रम्भत्यागे योगाशक्तिरेव निमित्तमिति। केचित्तु सूक्ष्मक्रियावत्स्थूलक्रिया-णामपि चलोपकरणतायाऽनियतदेशत्वात्कादाचित्कत्वात् तत्प्रयुक्तारम्भस्य पदः केव-लिनोऽपि दुर्निवार इत्याहुः ॥ ६८ ॥

ननु यद्येवं स्थूलक्रियैव द्रव्यारम्भजननी केवलिनस्तर्हि [illegible] न स्यात्, इत्यतो पापमन्यथाप्रनापि [illegible] 'आरम्भ हिंसा [illegible]

वनः साऽल्पदोषाय ॥ १ ॥ तद्वज्जीवहितार्थं जीवाकीर्णेऽपि विचरतो लोके। या भवति जीवपीडा यत्नवतः साल्पदोषाय ॥ २ ॥" इति। तथा च स्थूलक्रियैवारम्भरूपा सम्मता, मोहनीयं च न तस्यां हेतुः, दृष्टेष्टविरोधाद्-इत्येवंभूतारम्भस्य भगवति सत्त्वे न बाधकमित्यारम्भशक्तिरेवारम्भाक्षेपिका, अन्यथा तु चरमयोग इव प्राक्तनयोगेष्वप्यारम्भशक्तिकल्पने प्रमाणाभावः, निश्चयेन कार्यं कुर्वत एव कारणत्वाभ्युपगमात्। न च शक्तिविशेषं विना योगत्वेनैव केवलियोगस्यारम्भस्वरूपयोग्यत्वाभ्युपगमो यौक्तिकः, चरमयोगस्यापि तद्व्यापत्तेः। न चेष्टापत्तिः, आरम्भस्वरूपयोग्ययोगत्वेनान्त्यक्रियाविरोधित्वाद्-इत्यारम्भशक्तिमतो केवलिनः स्थूलक्रियारूपारम्भो नानुपपन्न इति ॥ ६७ ॥

एतदेवाह—

'सो केवलिणो वि हवे चलोवगरणत्तणं जमेयस्स।
सहगारिवसा णियमं पायं थूलाइ किरियाए ॥ ६८ ॥

व्याख्या—'सो त्ति' स पुद्गलप्रेरणाद्यात्मक आरम्भः केवलिनोऽपि भवेद्, यद् यस्मादेतस्य केवलिनश्चलोपकरणत्वं सहकारिवशाद्-गमनक्रियापरिणामादिसहकारिवशान्नायः स्थूलया क्रियया नियतं वर्तते।

अयं भावः—चलोपकरणत्वं तावद् भगवतोऽप्यस्त्येव, तथा च भगवतीसूत्रम्-" 'केवली णं भंते ! अस्सि समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा ओगाहित्ता णं चिट्ठइ पभू णं केवली सेअकालंसि तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठित्तए ? गो० णो इणट्ठे समट्ठे।

१ स केवलिनोऽपि भवेद् चलोपकरणत्वं यदेतस्य।
सहकारिवशान्नियतं प्रायः स्थूलया क्रियया ॥ ६८ ॥

२ केवली भदन्त ! अस्मिन् समये येष्वाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा अवगाह्य तिष्ठति प्रभुः केवली एष्यत्काले तेष्वेवाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावदवगाह्य स्थातुम्? गौतम ! नायमर्थः समर्थः। स केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-यावत्केवली अस्मिन् समये येष्वाकाशप्रदेशेषु यावत्तिष्ठति न प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेष्वेवाकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावत्स्थातुम्। गौतम ! केवलिनो [illegible] [illegible] [illegible] भवन्ति [illegible] [illegible] च केवली अस्मिन् समये [illegible] हस्तं वा यावत् [illegible] न प्रभुः केवली [illegible] स्थातुम्, स तेनार्थेन यावदुच्यते अस्मिन् समये यावत्स्थातुम्।

ते केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ ? जाव केवली णं अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु जाव चिट्ठइ, णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव आगासपएसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठित्तए ? गो० केवलिस्स णं वीरियसजोगसद्दव्वयाए चलाइं उवगरणाइं भवंति, चलोवगरणट्ठयाए अ णं केवली अस्सिं समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठइ, णो णं पभू केवली सेयकालंसि वि तेसु चेव चिट्ठित्तए, से तेण-ट्ठेणं जाव वुचइ केवली अस्सिं समयंसि जाव चिट्ठित्तए " ॥

एतद्वृत्तिर्यथा–' अस्सिं समयंसि त्ति । अस्मिन् वर्तमानसमये 'उग्गाहित्ता णं' ति अवगाह्य–आक्रम्य ' सेयकालंसि वि ' त्ति एष्यत्कालेऽपि ' वीरियसजोगसद्-दव्वयाए ' त्ति वीर्य–वीर्यान्तरायक्षयप्रभवा शक्तिः तत्प्रधानं सयोगं मानसादिव्यापारयुक्तं यत् सद्विद्यमानं द्रव्यं जीवद्रव्यं तत्तया, वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगान् विना चलनं न स्यादिति सयोगशब्देन सद्द्रव्यं विशेषितम् । सदिति विशेषणं च तस्य सदा सत्तावधारणार्थम् । अथवा स्व आत्मा तद्रूपं स्वद्रव्यम्, ततः कर्मधारयः, अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स चासौ सद्द्रव्यश्च मनःप्रभृतिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोगसद्द्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता, तया हेतुभूतया ' चलाइं ' ति अस्थिराणि ' उवगरणाइं ' अङ्गानि, ' चलोवगरणट्ठयाए अ ' त्ति चलोपकरणलक्षणो योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणता तया, चशब्दः पुनरर्थे इति " ॥

एतच्च चलोपकरणत्वं निरन्तरसूक्ष्मगात्रसञ्चारबीजं चलनसामान्यसामग्र्यां निविश्यमानं गमनादिक्रियापरिणामप्रयत्नसहकृतं सद् गमनादिस्थूलक्रियामपि जनयत्येव । सा च स्थूलक्रियाऽवर्जनीयारम्भसङ्गता सती केवलिनो न वीर्यान्तरायक्षतिकरी, चलनत्वसामान्यकारणं चलोपकरणत्वमपि नामकर्मपरिणतिविशेषादिनियोगाशक्तिनियतमेव । यदाह सूत्रकृताङ्गवृत्तिकृत्–" सयोगी जीवो न शक्नोति क्षणमप्येकनिश्चलं स्थातुम्, अग्निना ताप्यमानोदकवत् कार्मणशरीरानुगतः सदा परिवर्तयन्नेवास्ते " इत्यादीति । तत्कार्यस्थूलक्रियायामप्यशक्यपरिहारारम्भन्यायेन योगाशक्तिरेव निमित्तमिति । केचित्तु सूक्ष्मक्रियाणामिव स्थूलक्रियाणामपि चलोपकरणतावशाद नियतदेशत्वावश्यकत्वात् तत्प्रयुक्तारम्भसम्भवः केवलिनोऽपि दुर्निवार इत्याहुः ॥ ६८ ॥

ननु यद्येवं स्थूलक्रियैव द्रव्यारम्भकत्वा केवलिनस्तस्य कादाचित्कत्वं न स्यात्, इष्यते चायमन्यसाधूनामपि कादाचित्क एव, 'आरंभ हिंसा समिअस्स जा उ सा

दव्वओ होइ ण भावओ उ।" त्ति वचनाद्-इत्याशङ्कायेनद्वचनं फलीभूतसाक्षात्सम्बद्धारम्भविषयत्वाद्यानुपपन्नम्, स च केवलिनोऽपि कादाचित्क एवेत्यभिप्रायेण निराचिकीर्षुराह—

'सक्खं तु कायफासे जो आरंभो कयाइ सो हुज्जा।
अहिगिच्च तं णिमित्तं भण्णइ कम्मबंधठिई ॥६९॥

व्याख्या—'सक्खं तु' त्ति। साक्षात्तु कायस्पर्शे य आरम्भः स कदाचिदेव भवेद्, तं च साक्षात्कायस्पर्शाज्जायमानं द्रव्यारम्भं व्यवहारिजनमतीयमानमिति गम्यं, निमित्तमधिकृत्य कर्मबन्धस्थितिर्भण्यते शास्त्रकारैरिति गम्यम्। यद्यप्यप्रमत्तानामवश्यभावी जीवघातो न प्राणातिपातत्वेन दोषः, तथापि निमित्तभूतस्यास्यैकाधिकरणोपादानसद्भावासद्भावकृतं फलवैचित्र्यं विचार्यत इत्यर्थः ॥६९॥

कथमित्याह—

'तत्थ णिमित्ते सरिसे जेणोवादाणकारणाविक्खो।
बंधाबंधविसेसो भणिओ आयारवित्तीए ॥ ७० ॥

व्याख्या—'तत्थ' त्ति। तत्र साक्षात्कायस्पर्शाज्जायमानारम्भे निमित्ते सदृशे आकेवलिनमेकरूपे सति येन कारणेनोपादानकारणस्यापेक्षा नियतसद्भावासद्भावाश्रयणरूपा यत्र स तथा बन्धाबन्धविशेषः—कर्मबन्धनारम्भतदभावप्रकारो भणित इति आचारवृत्तौ। तत्र प्रथममेतदधिकारसम्बद्धमाचाराङ्गलोकसाराध्ययनचतुर्थोद्देशकस्थं सूत्रं लिख्यते—"³से अभिक्कममाणे पडिक्कममाणे संकुचेमाणे पसारेमाणे विणिवट्टमाणे संपलिमज्जमाणे एगया गुणसमियस्स रीयतो कायसंफासमणुचिन्ना एगइया पाणा उद्दायंति, इह लोगवेयणवेज्जावडियं जं आउट्टिकयं

1. साक्षात्तु कायस्पर्शे य आरम्भः कदाचित्स भवेत्।
अधिकृत्य तं निमित्तं भण्यते कर्मबन्धस्थितिः॥
2. तत्र निमित्ते सदृशे येनोपादानकारणापेक्षः।
बन्धाबन्धविशेषो भणित आचारवृत्तौ ॥ ७० ॥
3. स अभिक्रममाणः प्रतिक्रममाणः संकुचन् प्रसारयन् विनिवर्तमानः संपरिमृजन् एकदा गुणसमितस्य रीयमाणस्य कायसंस्पर्शमनुचीर्णा एके प्राणा अपद्रान्ति, इह लोकवेदनवेद्यापतितं यदाकुट्टिकृतं कर्म तत्परिज्ञाय विवेकमेति॥

कर्म्मं तत्परिज्ञाय विवेगमेति त्ति" ॥ अथैतद्वृत्तिः–'से' इत्यादि । स भिक्षुः सदा गुर्वादेशविधायी एतद्व्यापारवान् भवति, तद्यथा–अभिक्रामन्–गच्छन्, प्रतिक्रामन्–निवर्त्तमानः, संकुचन् हस्तपादादिसङ्कोचनतः, प्रसारयन् हस्तादीनवयवान्, विनिवर्त्तमानः समस्ताशुभव्यापारान् सम्यक् परिसमन्ताद् हस्तपादादीनवयवांस्तन्निक्षेपस्थानिव रजोहरणादिना मृजन् संपरिमृजन्, गुरुकुलवासं वसेदिति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । तत्र निविष्टस्य विधिः–भूम्यामेकमूरुं व्यवस्थाप्य द्वितीयमुत्क्षिप्य तिष्ठेत्, निश्चलस्थानासहिष्णुतया भूमौ मत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च कुक्कुटीविजृम्भितदृष्टान्तेन सङ्कोचयेत्प्रसारयेद्वा, स्वपन्नपि मयूरवत् स्वपिति, स किलान्यसत्त्वभयादेकपार्श्वशायी सचेतनश्च स्वपिति, निरीक्ष्य च परिवर्त्तनादिकाः क्रिया विधत्ते इत्येवमादि सम्परिमृजन् सर्वाः क्रियाः करोति । एवं चाप्रमत्ततया पूर्वोक्ताः क्रियाः कुर्वतोऽपि कदाचिदवश्यं भावितया यत् स्यात्तदाह–'एगया' इत्यादि । एकदा कदाचित् गुणसमितस्य गुणयुक्तस्याप्रमत्ततया रीयमाणस्य सम्यगनुष्ठानवतोऽभिक्रामतः प्रतिक्रामतः सङ्कुचतः प्रसारयतो विनिवर्त्तमानस्य संपरिमृजतः कस्यांचिदवस्थायां कायः शरीरं तत्संस्पर्शमनुचीर्णाः कायसङ्गमागताः सम्पातिमादयः प्राणिन एके परितापमाप्नुवन्ति, एके ग्लानतामुपयान्ति, एकेऽवयवविध्वंसमापद्यन्ते । अपश्चिमावस्थां तु सूत्रेणैव दर्शयति–एके प्राणाः प्राणिनोऽपद्रान्ति–प्राणैर्विमुच्यन्ते । अत्र च कर्मबन्धं प्रति विचित्रता । तथा हि–शैलेश्यवस्थायां मशकादीनां कायसंस्पर्शेन प्राणत्यागेऽपि पञ्चधोपादानकारणयोगाभावान्नास्ति बन्धः, उपशान्तक्षीणमोहसयोगिकेवलिनां स्थितिनिमित्तकषायाभावात् सामयिकः, अप्रमत्तयतेर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कृष्टतश्चान्तःकोटाकोटिस्थितिरिति । प्रमत्तस्य त्वनाकुट्टिकयामुपेत्य प्रवृत्तस्य कस्यचित्प्राण्याद्यवयवसंस्पर्शात् प्राण्युपतापनादौ जघन्यत उत्कृष्टतश्च प्राक्तन एव विशेषिततरः । सचेतनोऽपि भवेन क्षिप्यत इति सूत्रेणैव दर्शयितुमाह–'इह लोग' इत्यादि । इहास्मिन् लोके जन्मनि येऽनुभवनमिह लोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलोकवेदनवेद्यं यथापतितमिहलोकवेदनवेद्यापतितम्, इदमुक्तं भवति–प्रमत्तयतिनापि यदि कायतः कृतं कर्म कायसङ्घट्टनादिना तदीदृक्फलानुबन्धि, तेनैव भवेन क्षिप्यमाणत्वाद्, आकुट्टिकाकर्मणि तु यद्विधेयं तदाह 'जं आउट्टी' इत्यादि । यत्तु पुनः कर्माकुट्टया कृतमागमोक्तकारणमन्तरेणोपेत्य प्राण्युपमर्दनेन विहितं तत्परिज्ञाय प्रपरिज्ञया विवेकमेति विविच्यतेऽनेनेति विवेकः

प्रायश्चित्तं दशविधं तस्यान्यतरं भेदमुपैति तद्विवेकं वाऽभावाख्यमुपैति, तत्करोति येन कर्मणोऽभावो भवतीति ॥ ”

अत्र गुर्वादेशविधायिनमभिक्रमणादिव्यापारवन्तमप्रमत्तसंयतमवश्यंभाविजीवविराधनाभागिनमनूद्य कर्मबन्धाबन्धविशेषविधाने वृत्तौ पूरितम्, अनाकुट्टिकयाऽऽकुट्टिकया च जीवविराधनाकारिणं प्रमत्तसंयतमनूद्येहलोकवेदनवेद्यापतितस्य विवेकयोग्यस्य च कर्मबन्धस्य विधानं साक्षादेव सूत्रेऽभिहितम्, तत्र केवली ‘उद्देसोपासगस्स णत्थि’ त्ति वचनाद् गुर्वादेशविधायित्वाभावात् सम्भावितभाविजीवघातभयाविनाभाविनियताभिक्रमणादिक्रियाभावाच्च नानूद्य इति तद्वारि भर्तिनैवावश्यंभाविजीवविराधनानिमित्तकबन्धाबन्धविचार इति परोऽभिमन्यते, तन्महामृषावादविलसितम् । साक्षादेव केवलिनमनूद्य वृत्तौ तत्समर्थनस्य ब्रह्मणापि परावर्तुमशक्यत्वात् । तत्रानूद्यतावच्छेदकधर्मे विरोधोद्भावनेन च वृत्तिकृत एव सूत्राभिप्रायानभिज्ञत्वं वक्तुमुपक्रान्तो देवानां प्रियस्त्वमेव मन्यमानस्त्वमेव वाऽवमन्यस इति महाकष्टं तद् । न चैतद्विरोधोद्भावनं विचार्यमाणं चमत्कारकारि, गुर्वादेशविधायित्वस्य भगवति फलतोऽभिधानाविरोधात्, अत एव “ किं ते भंते ! जत्ता ? सोमिला ! जं मे तवणियमसंजमसज्झायझाणावस्सयमाईसु जयणा । सेत्तं जत्ता ”। इत्यत्र सूत्रे एतेषु च यद्यपि भगवतो न किञ्चित्तदानीं विशेषतः सम्भवति, तथापि तत्फलसद्भावात्तदस्तीत्यवगन्तव्यमित्युक्तम् । अभिक्रमणादियतनाव्यापाराश्च यादृशाश्छद्मस्थसंयतानामयतनाभयाविनाभाविनस्तादृशा एवायतनाभयाभावेऽपि भगवतः सम्भवन्त्येव, साधुसमानधर्मतयैव कलिकपरिहारादियतनावदभिक्रमणादियतनाया अप्युपपत्तेरिति न किञ्चिदेतत् ।

यच्चावश्यंभावित्वं प्रायोऽसम्भविसम्भवविरहार्थकम्, यदेव हि प्रायोऽसम्भवि सत् कदाचित्सम्भवति तदेवावश्यम्भावीति व्यवह्रियते, अन्यथा सर्वमपि कार्यमवश्यमभावित्वेन वक्तव्यं स्यात्; पञ्चसमवायवादिभिर्जैनैः सर्वस्यापि कार्यस्य नियतनिजजन्यतासामग्रीप्रभवत्वेनावश्यम्भावित्वेनेष्टत्वात्, कालादिषु पञ्चसु कारणेषु नियतेरपि परिगणनात्, अत एव सर्वाण्यनिमित्तकनिरवद्यमार्गेण्यनियतकभावीनीति प्रवदन्ते सर्वविदः । कोऽपि कर्तृविशेषनियमात् निरवद्यमार्गस्थेः प्रायोऽसम्भवित्वात्, प्रमत्तसंयतस्य कायादिव्यापाराज्जायमानानाभोगवशेन कादाचित्कोऽन्यदवश्यम्भाविता वार्त्तै कृत्स्ना तत्र केवलिनः, तस्य सम्यगाभोगवत्त्वानिपात-सामाचारीसमाचरितत्वात् नावश्यम्भाविविराधनात्वं केवलिन्यनूद्य विराधि विपा-

णीयमन्ति' इति परेणोद्भुष्यते, तदसद्। अनाभोगादेरिव विषयासन्निधानादेरपि कादाचित्कत्वेनावश्यंभावित्वोपपत्तेः केवलिनोऽप्यप्रमत्तयोरिवावश्यंभाविजीवविराधनोपपत्तेः। अन्यथा तमधिकृत्य वृत्तिकृता यत्सामयिककर्मबन्धाबन्धव्याख्यानं कृतं तस्यात्यन्तमनुपपत्तेः। किञ्च अवश्यंभाविनी जीवविराधना प्रायोऽसम्भविसम्भवाऽप्रमत्तस्यैव ननु प्रमत्तस्य, तदीयकायव्यापाराज्जायमानस्य जीवघातस्य प्रायः सम्भविसम्भवत्वात्, प्रमत्तयोगानां तथास्वभावत्वाद्, अत एव प्रमत्तसंयतस्य प्रमत्तयोगानङ्गीकृत्यारम्भिकी क्रियापि, तेषां योगानां जीवघातहेतुत्वाद्, अन्यथा प्रमत्ताप्रमत्तयोरविशेषः सम्पद्येत (इति) परस्याभ्युपगमेऽवश्यंभावित्वानुपपत्तिः, अनाकुट्टिकयाऽनुपेत्य प्रवृत्तमवश्यंभाविजीवविराधनावन्तं प्रमत्तसंयतमधिकृत्यैवेहलोकवेदनवेद्यापतितकर्मबन्धस्य साक्षात्सूत्रेऽभिधानात्, तस्य च जीवविराधनाया अवश्यंभावित्वस्य प्रायः सम्भविसम्भवत्वेन परेण निषेधात्, तस्मादयं पन्थाः, किन्त्वनभिमतत्वे सत्यवर्जनीयसामग्रीकत्वमवश्यंभावित्वव्यवहारविषयः, अत एव जिज्ञासितयोर्द्वयोर्वस्तुनोः पुरःस्थितयोरेकस्य दर्शनार्थमुन्मीलितेन चक्षुषाऽपरस्यापि दर्शनमवश्यं भवतीति व्यवह्रियते। अत एव च जमालेर्भगवता दीक्षणे निह्नवमार्गोत्पादस्यावश्यंभावित्वमपि नानुपपन्नम्, तदानीं तस्यानभिमतस्याप्यवर्जनीयसामग्रीकत्वात्; एवंविधा चावश्यंभाविनी विराधना संयतानां सर्वेषामपि सम्भवतीति तामधिकृत्य वृत्तिकृदुक्ता व्यवस्था केवलिन्यपि युक्तिमत्येवेति। वस्तुतः सर्वस्यापि कार्यस्य पुरुषकारभवितव्यतोभयजन्यत्वेऽपीदं कार्यं पुरुषकारजनितमिदं च भवितव्यताजनितमिति विभक्तो व्यवहार एकैकस्योत्कटत्वलक्षणां बहुत्वलक्षणां वा मुख्यतामादायैव शास्त्रकारैरुपपादितः। तदिह साधूनामनाकुट्ट्या जायमाने जीवघाते भवितव्यताया एव मुख्यतया व्याप्रियमाणत्वात् तथावश्यंभावित्वव्यवहारः, न त्वनाभोगजन्यत्वमेव तत्र तन्त्रम्, आभोगपूर्वकस्य कारणिकस्यापि तस्य विवेकयोग्यत्वहेतोः पृथक्करणे ऐहलौकिकवेदनवेद्यापतितकर्मबन्धहेतुतया परिशेषितस्यावश्यंभावित्वेनैव परिगणनात्, ततो जीवरक्षापरिणामवतामनाकुट्ट्या जीवघातप्रवृत्तिरहितानां सर्वेषामेव संयतानां या काचिद्विराधना भवति साऽवश्यंभाविनीति कायस्पर्शमनुचीर्णैः प्राणिभिर्जायमानां तामाश्रित्यावश्यंभावित्वे इति कृदुक्तव्यवस्थायां न कोऽपि सन्देह इति सूक्ष्मधिया भावनीयम्। अत्र सत्यपि प्रस्थेयं शङ्कोन्मीलति—यदुताऽत्र कर्मबन्धं प्रति विचित्रता। तथाहि—' शैलेश्यवस्थायां कायसंस्पर्शेन मशकादीनां प्राणत्या-

नेऽपि पञ्चविधोपादानकारणाभावान्नास्ति बन्धः' इत्यत्र कर्तुः सम्यग्विचारे मशका- दीनां प्राणत्यागस्य कर्ता किमयोगिकेवली, उतान्यः कश्चिद्? नाद्यः, अयोगित्व- कर्तृत्वयोर्विरोधेनायोगिकेवलिनः कर्तृत्वाभावात्; नहि कायादिव्यापारमन्तरेण कर्ता भवितुमर्हति, 'क्रियाहेतुः स्वतन्त्रः कर्ता' इति वचनात्। यदि चायोगि- केवलिनः शरीरस्य सम्पर्कादपि जायमानो जीवघातस्तन्निमित्तकत्वेन तत्कर्तृको मन्यते, तर्हि अपसिद्धान्तः स्यात्। पुरुषप्रयत्नमन्तरेणापि प्राणत्यागलक्षणस्य कार्यस्य जायमानत्वेन पञ्चसमवायवादिव्याहतेः। निमित्तत्वमात्रेण च कर्तृत्वव्य- पदेशोऽपि न भवति, साध्वादिनिमित्तकोपसर्गस्य दानादेश्च साध्वादिकर्तृ- कत्वेन व्यपदेशप्रसक्तेः। द्वितीयविकल्पेऽन्यः कश्चित् कर्ता—इत्यभ्युपगम्यमानेऽना- भोगवशः हुताशस्पर्शनिष्ठोऽपि मशकादीनां निजप्राणत्यागोऽनाभोगवशेन ध्रिय- माणतत्कर्तृक एव, यदि मशकादीनां निजकायादिव्यापारो नाभविष्यत् तर्हि शरीरसम्पर्कमात्रेण निजप्राणत्यागोऽपि नाभविष्यद्—इति व्याप्तिबलेन तत्कार्यप्रयोगसम्भवात्। तथा चायोगिकेवलिनि मशकादिकर्तृका जीवविरा- धना सम्भवत्यपि नायोगिकेवलिनि तु सा कथं स्यात्? तत्र हिंसा भवन्ती मशकादिकर्तृकानुभवित्वेन तत्कर्तृकापि स्यात्, न च केवलिनो जीवविराधनाकर्तृकार्यभागत्वेन जीवविराधनाविचारे कथं केवलिनो निर्दोषो दृश्यते? इति ॥ ७० ॥

तत्र आह—

कारगसंबंधेणं तस्स णिमित्तस्सिमा उ भज्जापा।
कत्ता पुणो पमत्तो णियमा पाणाइवायस्स ॥ ७१ ॥

व्याख्या—'कायफासेति' ति। कायस्यापि [illegible] अयोगिकेवलि- [illegible] निमित्तत्वेन तस्य [illegible] [illegible] अयोगिकेवल्यादि[illegible] [illegible] निमित्तस्य वस्तुनः [illegible] क्रियते, तद् [illegible] विराधनाविषयः [illegible] इति [illegible] [illegible]। कर्ता पुनः [illegible] नियमेन भवति वा, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। यदि

योऽप्यकांपायसमयोरपि कथञ्चित्कर्तृत्वादस्यो, यदोपशान्तमोहाद्युपचारेणैवकस्मात्
ज्ञानवतामिमामामुर्गत्वादेव निराकार्योऽसि यदुच्यते परैः 'सयोगि केवली कदा-
चिदपि विशेषतः कल्पयति, भवत्येवमिन्द्रात् अयोगि केवलित्व' इत्यत्र कदा-
चिदपि विशेषत्वं सयोगिकेवलिनोऽपि दृष्टान्ते नास्ति, तस्याकर्तृत्वात्। किञ्च
–अयोगिकेवलिनो ज्ञानाद्युपयोगित्वकर्तृत्वयोर्विरोधापरिहानमपि स्फुटमेवेत्यादि,
तस्मादेकान्ताभिप्रायापरिहारार्थं स्थितमिति मन्तव्यम्; न केवलमधिकृतानाराद्-
ध्यैतमन्यः कर्मबन्धसद्भावो भवतीति ॥ ७१ ॥

तदयं ग्रन्थः सार्थक एव। तथाहि–अयोगिकेवलिनि मनोवाक्कायस्थान्त-
कर्मकाण्डस्थितिः एव, तथा च कर्मबन्धोऽप्यपगमापानुगतो मनुष्यादीनामेव
भवति, एवमनयोरेव कर्मबन्धोपादानकारणयोः परस्परं कार्यकारणभावत-
त्वात् न पुनर्भिन्नकर्तृकयोरपि, सांसारिकजीवकर्तृकैः पञ्चविधोपादानकारणैः सि-
द्धान्तेऽपि कर्मबन्धनगतेः। तस्मादन्वयव्यतिरेकाभ्यामनादिसिद्धकार्यभावव्य-
वस्थानिरूपणार्थम् च कर्मबन्धे सति विधिप्रोक्तादि सम्यक्त्वोऽभिहितम्। तथायोगि-
न्युपादानकारणाभावात् कर्मबन्धाभाव इति व्यतिरेकनियमः प्रदर्शितः, स चान्व-
यनियममपि दार्ढ्यहेतुः, अन्यथा कर्मबन्धविधिविचारेऽन्यकषायायोगिकेव-
लिनो भणनमनर्थकमेव स्यात्, प्रयोजनाभावात्। योगवन्तु चोपादानकारण-
त्वं कर्मबन्धस्याणवार्थकत्वमित्यन्वयनियमं प्रदर्शयेदेव योगवतामपि कर्मबन्ध-
वैचित्र्यमुपादानकारणवैचित्र्यापादनमेवेति नियमसिद्ध्यर्थं तथापि कारणवैचित्र्ये का-
र्य(र्यो)वैचित्र्यमुपशान्तक्षीणमोहसयोगिकेवलिनां स्थितिनिमित्तकषायोदयाभावात्
सामयिकः कर्मबन्ध इति समुच्चयभणनेन समानः इत्युक्तम्, तेषां च त्रयाणामपि
मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगप्रमादलक्षणानां पञ्चविधोपादानकारणानां मध्ये के-
वलयोगस्यैव सत्त्वेन कर्मबन्धोऽपि तन्मात्रत्य एव। स च सामयिकसातवेदनीयक-
र्मबन्धलक्षणः समान एव भवति, विशिष्टमोहनीयोदयाभावात्, न पुनरुप-
शान्तस्यैव क्षीणमोहस्यापि जीवघातादिकं भवतीति बुद्ध्या समुच्चयेन भणनम्,
सर्वाङ्गसाम्यमधिकृत्य समुच्चयेन भणितमसम्भवात्, अन्यथोपशान्तस्यैव क्षीणमोह-
स्यापि जीवघातादिकमोहनीयसत्तापि वक्तव्या स्यात्, तथा केवलिवदुपशा-
न्तस्यापि सर्वज्ञत्वं वक्तव्यं प्रसज्येत; नहि नारकतिर्यगमराः कर्मबन्धका इत्या-
दिसमुच्चयभणनेन सर्वेषामपि साम्यं कस्यापि संमतम्। तस्मादत्र सामान्यतः
कर्मबन्धमधिकृत्य नारकादीनां समुच्चयेन भणनं तथा सामयिकसातवेदनीयकर्म-

बन्धमधिकृत्योपशान्तादीनां समुच्चयेन भणनमित्यत्र अप्रासङ्गिके प्रथमाङ्गटत्रिग्रन्थे नास्माकमनभीप्सितसिद्धिरित्याशङ्कायामाह—

जो पुण इह कत्तारं नियमा मसगाइजीवमहिकिच्च ।
भणइ इमं पासंगियमइप्पसंगो फुडो तस्स ॥ ७१ ॥

व्याख्या—‘जो पुण’ त्ति । यः पुनरिह शैलेश्यवस्थायामवश्यंभाविन्यां जीवविराधनायां कर्त्तारं नियमान्मशकादिजीवमधिकृत्येदमाचाराङ्गटपुक्तं प्रासंगिकं भणति—तद्विराधनाकर्तृमशकादिजीवगतोपादानकर्मबन्धकार्यकारणभावप्रपञ्चप्रदर्शनमात्रमसङ्गप्राप्तं वदति, न तु स्वसम्बद्धजीवविराधनाफलाफलवैचित्र्यप्रदर्शनपरम्, तस्य स्फुट एवातिप्रसङ्गः । एवं ह्यप्रमत्तसंयतस्यापि प्रमादनियतजीवविराधनाकर्तृत्वाभावेन जीवविराधनानिमित्तककर्मबन्धो म्रियमाणजीवगत एव पर्यवस्येद्, नत्वप्रमत्तसंयतनिष्ठ इति कर्मबन्धानुमेयविराधनाया अप्रमत्तसंयतादिषु विचित्राया अभिधानमखिलं व्यधिकरणमेव स्यादिति ।

किञ्च—अत्र ‘कर्मबन्धं प्रति विचित्रता’ इत्यत्र ‘अत्र’ इति निमित्तसप्तम्याश्रयणात् संयतसम्बद्धावश्यंभाविजीवविराधनानिमित्तमधिकृत्यैव कर्मबन्धविचित्रता वक्तुमुपक्रान्ता, सा च कर्मबन्धाभावकर्मबन्धावान्तरभेदान्यतररूपेति नायोगिनि तद्विचित्रताऽनुपपत्तिः । अत एव—“सेलेसिं पडिवन्नस्स जे सत्ता फरिसं पप्प उद्दायंति मसगादी, तत्थ कम्मबंधो णत्थि । सजोगिस्स कम्मबंधो दो समया । जो अपमत्तो उद्दवेइ तस्स जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अट्ठमुहुत्ता । जो पुण पमत्तो न य आउट्टिआए तस्स जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अट्ठसंवच्छराइं । जो उण आउट्टिआए पाणे उवद्दवेइ तवो वा छेओ वा येपावडे वा करेइ ॥”—इत्याचाराङ्गचूर्णावप्यवश्यंभाविजीवविराधनानिमित्तक एव कर्मबन्धाभावः (वः) कर्मबन्धविशेषश्चायोगिकेवल्यादीनां संयतानां पश्चानुपूर्व्या व्यक्तः प्रतीयते । कर्मबन्धाभावादौ निमित्तत्वं च तत्र स्वसमानाधिकरणोपादानानुरोधेनाऽभिधीयमानं निमित्तत्वमैकान्तिकमिति सम्प्रदायाऽविरुद्धम् । तथा च ‘सजोगिस्स कम्मबंधो दो समया’ इत्यत्र ‘तत्र’ इत्यध्याहारमनुपपन्नम् । तत्र कायस्पर्शं प्राप्य सत्त्वोपरमे सयोगिकेवलिनो द्वौ समयौ कर्मबन्ध इति स्फुटार्थस्तीमातृस्थान्तःक्षीणमोहयोरपि गम्यमानतामीयत्वेन तत्र द्वावेव समयौ कर्म-

बन्धः स्फुट इति हुताशज्वालादीनां समुच्चयेन धवने न जीवघातमधिकृत्येति चतुरस्रो, तदनुगुणत्वचाशानिवत्स्येव, समुच्चयप्रतियोगिनां पदार्थानां तुल्यत्व-स्नेहगुणधर्मविशिष्टक्रियान्वयित्वेनैव समुच्चयनिर्वाहात् । एवं च यथा सिकतादौ धूल्यादिसंसर्गेऽपि स्नेहाभावान्न बन्धः, बदरचूर्णगन्तुचूर्णादीनां तु चिरकाल-स्थितिहेतुस्नेहविशेषाभावादल्पकालीनो बन्धः, कणिकादीनां तु स्नेहोत्कर्षादुत्कृष्टस्य इत्यत्र बदरचूर्णादीनां तुल्यत्वदेव स्नेहविशेषाभावविशिष्टस्तोकघृतादिसंसर्गनिमित्तकाल्पकालीनबन्धभवनक्रियान्वयित्वेनैव समुच्चयः प्रतीयते, तथा महतोऽप्युपशान्तादीनां तुल्यत्वदेव स्थितिनिमित्तकषायाभावविशिष्टस्तोकजीवघातनिमित्तकसामयिकबन्धभवनक्रियान्वयेनैव समुच्चयोपपत्तेरिति नारकतिर्यगादयः इति दृष्टान्तेन प्रत्येकपदार्थधर्ममादाय समुच्चयखण्डनमपाण्डित्यविजृम्भितमेव, तस्य केनाप्यनभ्युपगतत्वात् । सकलधर्मविशिष्टक्रियान्वयतुल्यतारूपसमुच्चयखण्डने तु समुच्चयनाम्पर्यवसानस्यैवानुपपत्तिरिति न किञ्चिदेतत् ॥७२॥

यदेवमाचाराङ्गवृत्त्यभिप्रायेण यावद्योगिकेवलिनि संयतानामपि कायस्पर्शानावश्यंभाविनी(न्या)जीवविराधनया(नाया)व्यक्तमेव प्रतीतावपि ये 'अयोगिकेवलिन्यवश्यंभावी मशकादिघातो मशकादिकर्तृको न त्वयोगिकेवलिकर्तृकः'—इति शब्दमात्रेण मुग्धान् प्रतारयति(न्ति) त एवं प्रष्टव्याः—सोऽप्येवंविध एव सयोगिकेवलिनः कथं न भवति ? इति । इत्थं पृष्टाश्च त एवमुत्तरं ददते—योगवतो हि केवलिनो जीवरक्षैव भवति, तत्कारणानां शुभयोगानां सत्त्वात् । अयोगिकेवलिनस्तु योगानामेवाभावेन स्वरूपयोग्यतयापि निजयोगजन्यजीवघातसामग्र्या अभावात्तज्जीवरक्षासामग्र्या अप्यभाव एवेति तत्राह—

जियरक्खा सुहजोगा जइ तुह इट्ठा सजोगिकेवलिणो ।
हंदि तया तयभावे अजोगिणो हुज्ज हीणत्तं ॥ ७३ ॥

'जिअरक्खा' त्ति । जीवरक्षा—जीवघाताभावरूपा यदि तव मते सयोगिकेवलिन इष्टा, केवलियोगानामेव जीवरक्षाहेतुत्वात्, 'हन्दीत्याक्षेपे' तदा तदभावे—योगाभावेन जीवरक्षाऽभावेऽयोगिकेवलिनो हीनत्वं सयोगिकेवल्यपेक्षयाऽपकृष्टत्वं भवेत् ।

अथ भावः—जीवघाताभावरूपा जीवरक्षा किं त्वया गुणरूपाऽभ्युपगम्यते,

दोषरूपा, उभयरूपा, अनुभयरूपा वा ? आद्ये तद्गुणवैकल्येनायोगिकेवलिनो हीनत्वं दुर्निवारमेव । द्वितीये तु स्वाभ्युपगमस्य हानिर्लोकशास्त्रविरोधश्च । तृतीयश्च पक्षो विहितक्रियापरिणतयोगरूपां जीवरक्षामधिकृत्य विहितक्रियात्वेन गुणत्वं योगत्वेन च दोषत्वमभिप्रेत्य सम्भवदुक्तिकोऽपि स्वाभाविकजीवघाताभावरूपां जीवरक्षामधिकृत्यासम्भवदुक्तिक एव; नहि स गुणो दोषश्चेत्युभयरूपतामास्कन्दतीति । चतुर्थे तु तदभावेऽप्ययोगिकेवलिन इव सयोगिकेवलिनोऽपि न बाधक इति, किं तत्रावश्यंभाविजीवविराधनानिरासव्यसनितया ? अथ जीवघाताभावमात्ररूपा जीवरक्षा न गुणः, किन्तु योगजन्यजीवघाताभावरूपा; सा च मशकादिकर्तृकमशकादिजीवघातकालेऽयोगिकेवलिनोऽपि विशिष्टाभावसत्त्वाद्यानुपपन्नेति न तस्य तद्गुणवैकल्यम् । न वा सयोगिकेवलिनोऽपि योगात् कदाचिदपि जीवघातापत्तिः, तादृशजीवरक्षारूपातिशयस्य चारित्रमोहनीयक्षयसमुत्थस्य ज्ञानावरणीयक्षयसमुत्थकेवलज्ञानस्येव सर्वकेवलिसाधारणत्वात् संयतानां यत्नोपयोगविषयकाभोगस्तज्जीवरक्षाया नियतत्वाच्च । अत एव सामान्यसाधूनामप्यनाभोगजन्यायामेव विराधनायां परिणामशुद्ध्या फलतोऽबन्धकत्वमुपदर्शितम् ॥ तथा चोक्तं हितोपदेशमालायां—

"णणु कह उववत्ताण वि छउमत्थ मुणीण सुहुमजिअरक्खा ।
सत्तं गहवि ण वहगा उवभोगपरा जओ भणिअं ॥ १ ॥"

एतद्व्याख्या यथा—नन्विति पूर्वपक्षोपन्यासे । छद्मस्थानां विशिष्टातिशयज्ञानरहितानां मुनीनां साधूनामुपयुक्तानामपि सम्यगीर्यासमितानामपि सूक्ष्माणां धर्मचक्षुषामदृश्यानां जीवानां कथं रक्षासम्भवः ? आचार्य आह—सत्यमवितथमेतत्, तथापि विशिष्टज्ञानशून्या अपि यत्नोपयोगपराः पूर्वोक्तयुक्त्या चंक्रमणस्थानाद्यदा सम्भवन्त्यपि प्राणिवधे न वधका—वधकार्यपापभाजः ॥" न चैतत्कारणिकम्, यत 'द्रव्याद्धिंसेऽपि पाप' इत्यादि; यत एव भगवतोऽहिंसाविशेषः, अत एव 'भगवओ केवलीण ठाणं' इति प्रश्नव्याकरणसूत्रे केवलिनां स्थाने केवलिनामहिंसायाः स्वातन्त्र्येणाभिधानम् । तथा चतुःशरणप्रकीर्णकेऽपि 'सव्वजिआणमहिंसं अरिहंता'—इत्यत्र सर्वे सूक्ष्मबादरभेदभिन्ना ये जीवास्तेषां न हिंसाऽहिंसा तामर्हन्ति इति विवृतमस्ति चेत्, नन्वेवं योगजन्यजीवघाताभावरूपाया जीवरक्षाया भगवतोऽतिशयत्वे व्यभिचारिण्या एव तस्य सयोगिकेवलिनो

योगाज्जीवघातो मा भूत्, अयोगिकेवलिवन्मशकादियोगादेव तत्कायस्पर्शेन म-शकादिघातस्तु जायमानः कथं वारणीयः? मयानावच्छेदकतासम्बन्धेन तत्र केवलियोगानां प्रतिबन्धकत्वात् न वारणीय इति चेत्। तत्किं प्रतिबन्धकत्वं शु-भयोगत्वेन, उत केवलियोगत्वेन, आहोस्वित् क्षीणमोहयोगत्वेन। नाद्यः, अप्र-मत्तसंयतानामपि जीवघातानापत्तेः, तेषामप्यात्माद्यनारम्भकत्वेन शुभयोगत्वात्। न द्वितीयः, केवलियोगत्वेन जीवघातप्रतिबन्धकत्वे क्षीणमोहयोगात् तदापत्तेरप्र-तिबन्धात्, सा च तवानिष्टेति। नापि तृतीयः, क्षीणमोहयोगत्वेन तत्प्रतिबन्धक-त्वं कल्पनीये आवश्यकत्वाल्लाघवाच्च मोहक्षयस्यैव तथात्वकल्पनौचित्यात्। तथा चायोगिकेवलिनोऽपि कायस्पर्शान्मशकादिव्यापत्त्यभ्युपगमो दुर्घटः स्यादिति। न च सर्वजीवाहिंसालक्षणोऽतिशयोऽहिंसायाः केवलित्वस्यानत्वं वाऽयोगिकेवलि-चरिमसमयेन क्वापि प्रतिपादितमस्ति, येन त्वया तत्र व्यभिचारवारणाय क्षीणमोह-योगत्वेन जीवघातप्रतिबन्धकत्वं कल्प्यमानं युक्तिक्षमं स्यादिति सर्वजीवाहिंसादि-प्रतिपादनं सकलभावाकरणनियमनिष्ठाभिधानाभिप्रायेणैव नतु हिंसाया अपि स-र्वथाऽभावाभिप्रायेण। अनाभोगस्तु न तज्जनको येन तदभावात्तदभावः स्यादिति तु यत्नतः प्रतिपादितमेवेति न किञ्चिदेतदिति स्मर्तव्यम्।

किंच–मशकादिकर्तृकजीवघाते सत्यपि केवलियोगानां त्वया प्रतिबन्धकत्वं कल्प्यते तत् केवलं व्यसनितयैव, उत तादृशस्यापि तस्य दोषत्वात्। नाद्यः, व्यसनि-तामात्रकृतकल्पनाया अनादेयत्वात्। न द्वितीयः, तादृशस्य जीवघातस्य सयोगिकेव-लिनो दोषत्वेऽयोगिकेवलिनोऽपि दोषत्वापत्त्यवादिति बहुतरमूहनीयम् ॥ ७३ ॥

अथ केवलिनो योगा एव रक्षाहेतव इति पराभ्युपगमप्रकारं विकल्प्य दूषयन्नाह–

'सा तस्स सरूवेणं वावारेण च आइमे पक्खे।
पडिलेहणाइहाणी बितिए अ असक्कपरिहारो ॥७४॥

व्याख्या—'सा तस्स' त्ति। सा जीवरक्षा तस्य केवलिनः शुभयोगस्य स्वरूपेण सत्तामात्रेण वा, अथवा व्यापारेण–जीवरक्षार्थं स्वस्य ... वाऽन्यदेशनयनाभिमुखपरिणामेन। आदिमे प्रथमे पक्षे ...

१ सा तस्य स्वरूपेण व्यापारेण चादिमे पक्षे।
प्रतिलेखनादिहानिः, द्वितीये चाशक्यपरिहारः

प्रतिलेखना हि केवलिनः प्राणैः संसक्तस्यैव वस्त्रादेः प्रवचने प्रसिद्धा । तदुक्तमोघनिर्युक्तौ—

" [1]पाणेहि च संसत्ता पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।
संसत्तमसंसत्ता छउमत्थाणं पडिलेहा ॥ १ ॥ " त्ति ॥ २५७ ॥

सा च स्वरूपेणैव योगानां जीवरक्षाहेतुत्वेऽनुपपन्ना स्यात्, तद्व्यापारं विनापि जीवरक्षोपपत्तौ तद्विविक्तीकरणप्रयासस्य पलिमन्थत्वाद्, न च पलिमन्थः केवलिनो युज्यते, अत एवं प्रत्युपेक्षितमपि वस्त्रादावश्यंभाविजीवसंसर्गं जानन् केवली पलिमन्थादेव नानागतमेव प्रत्युपेक्षते, किन्तूपभोगकाल एव प्रत्युपेक्षते इति व्यवस्थितम् । तदुक्तम्—

" [2]संसज्जइ धुवमेअं अपेहिअं तेण पुव्व पडिलेहे ।
पडिलेहिअंपि संसज्जइत्ति संसत्तमेव जिणा ॥ " ॥ २५८ ॥ त्ति ।

" एतद्व्याख्या यथा—संसज्यते प्राणिभिः संसर्गमुपयाति ध्रुवमवश्यमेतद्वस्त्रादि अप्रत्युपेक्षितं सत् तेन पूर्वमेव केवलिनः प्रत्युपेक्षणां कुर्वन्ति । यदि पुनरपि संदिग्धे—इदमिदानीं वस्त्रादि प्रत्युपेक्षितमप्युपभोगकाले संसज्यते, तदा 'संसत्तमेव जिण' त्ति संसक्तमेव जिनाः केवलिनः प्रत्युपेक्षन्ते, न त्वनागतमेव, पलिमन्थादिति ॥ "

' पडिलेहणाइहाणी ' इत्यत्रादिना जीवरक्षाहेतूल्लङ्घनप्रलङ्घनादिव्यापारस्यापि केवलिनो वैयर्थ्यं बोध्यम्, नियतव्यापारेणैव केवलियोगाज्जीवरक्षेति । द्वितीये च पक्षेऽङ्गीक्रियमाणेऽन्यपरिहारोऽप्यवश्यमभ्युपगन्तव्य इति गम्यम्, सर्वत्र जीवरक्षाव्यापारस्य स्वकायस्य जीवानां वा विविक्तीकरणपर्यवसितस्य दुःकरत्वात् ॥ ७४ ॥ तथाहि—

[3]ण हु सक्का काउं जे इह वायरवाउकायरक्खणं ।
केवलिणावि विहारे जलाइ जीवाण य तयंति ॥७५॥

---

१ प्राणैः संसक्तानां प्रतिलेखना भवति केवलिनां तु ।
संसक्तासंसक्तानां छद्मस्थानां तु प्रतिलेखना ॥
२ संसज्यते ध्रुवमेतद् अप्रेक्षितं तेन पूर्वं प्रतिलेखयन्तु ।
प्रतिलेखितमपि संसज्यते इति संसक्तमेव जिनाः ॥
३ नैव शक्यं कर्तुमिह बादरवायुकायरक्षणम् ।
केवलिनापि विहारे जलादिजीवानां च तदिति ॥ ७५ ॥

व्याख्या—'वाउ सङ्क' त्ति। 'ण हु' नैव जनयम, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, 'फत्तु' 'हे' इति पादपूरणार्थो निपातः। इह जीवघने लोके बादरवायुकायिकानां जीवानां स्वत एवोपनिपत्य केवलिनः कायमुपस्पृशतामुद्दरणं—विविक्तदेशसंक्रमणम, केवलिनापि च पुनर्विहारे जलादिजीवानां वद्—उद्धरणम, इति गाथार्थपरिसमाप्तौ।

अयं भावः—केवलियोगव्यापारस्य जीवरक्षाहेतुत्वे यत्र स्वाभाविमयुक्तः सद्वैकल्यं तत्र तत्सार्थक्यमस्तु, यत्र तु जीवनिरन्तरत्वेव जीवविविक्तीकरणमशक्यं तत्रावश्यंभाविन्यां जीवविराधनायां जिनस्य तद्योगानां वा को दोषः? नहि कारणान्तरवैकल्यप्रयुक्तकार्याभावेऽधिकृतकारणस्यासक्तमोद्भावनमधीततर्कशास्त्रा विदधते। इत्थं सति दण्डसत्त्वेऽपि चक्राभावे घटाभावाद्दण्डस्यापि घटाशक्तताया उद्भावनीयत्वमसङ्गादिति ॥ ७५ ॥

अत्र परः शङ्कते—

'नणु जिणजोगाउ तहा जलाइजीवाण घायपरिणामो।
अचित्तपएसेणं जह गमणं पुप्फचूलाए ॥ ७६ ॥

व्याख्याः—'नणु' त्ति। नन्विति पूर्वपक्षे, यथा पुष्पचूलायाः साध्व्या अवाप्तकेवलज्ञानाया अपि मेघे वर्षत्यपि अतथाविधजलपरिणतिविशेषादचित्तप्रदेशे ते गमनं संपन्नम, तथा विहारेऽपि जलादिजीवानां जिनयोगाद्घातपरिणामोऽस्तु, नचैवमस्माकं काप्यनुपपत्तिरस्ति, केवलिमात्रजीवमात्रयोर्घात्यघातकसम्बन्धाभावे केवलिनोऽघातकस्वभावेन जीवानां घात्यस्वभावेन तथैव केवलिनो विहारादिनिर्वाहो भवति, यथा न पृथिव्यादिजीवानां स्वयोगेन भयादिलेशोऽपि सम्पद्यत इति ॥ ७६ ॥

अत्र समाधानमाह—

'भण्णइ सव्वं एयं भणियं णु तए परोप्परविरुद्धं।
दिट्ठंतियदिट्ठंता जमेगरूवा ण संपन्ना ॥ ७७ ॥

---

१. ननु जिनयोगात् तथा जलादिजीवानां घातपरिणामः।
अचित्तप्रदेशेन यथा गमनं पुष्पचूलायाः ॥ ७६ ॥
२. भण्यते सर्वमेतद् भणितं नु त्वया परस्परविरुद्धम्।
दार्ष्टान्तिकदृष्टान्तौ यदेकरूपौ न संपन्नौ ॥ ७७ ॥

पनमुच्यते, तदा तव मतेऽपि सूक्ष्मसम्परायोपशान्तमोहयोर्द्रव्यहिंसाऽभ्युपगमेन भापनावश्यंभावाद् भयमोहनीयकर्मबन्धसम्भवे षड्विधबन्धकत्वमेकविधबन्धकत्वं च भज्येत । न च जानतो भयप्रयोजकव्यापाररूपमेव भापनं भयमोहनीयाश्रव इति नायं दोष इति वाच्यम्, जानतोऽपि भगवतो योगात् त्रिपृष्ठवासुदेवभवविदारितसिंहजीवस्य पलायननिमित्तकभयश्रवणात् । यत्तु तस्य भयहेतवो न श्रीमहावीरयोगाः, किन्तु तदीययोगा एव, यथाऽयोगिकेवलिशरीरान्मशकादीनां योगा एव कारणमिति कल्पनं तत्तु स्फुटातिप्रसङ्गग्रस्तम् । अवश्यं ह्येवं वक्तुं, साधुयोगादपि न केषामपि भयमुत्पद्यते, किन्तु स्वयोगादेवेति । अथ भगवत्यभयदत्वं प्रसिद्धम्, तदुक्तं शक्रस्तवे–'अभयदयाणं' ति । एतद्वृत्त्येकदेशो यथा–"प्राणान्तिकोपसर्गकारिष्वपि न भयं ददन्ते, यद्वाऽभया सर्वप्राणिभयत्यागवती दया कृपा येषां तेऽभयदयास्तेभ्य इति । तन्निर्वाहार्थं केवलियोगादन्येषां न भयोत्पत्तिरिति कल्प्यते, साधुषु च तथाकल्पने न प्रयोजनमस्तीति चेद्, न । अस्मिन्नप्यर्थे सम्यग्व्युत्पन्नोऽसि, किं न जानासि ? संयमस्यैवाभयत्वम्, येन संयमिनां संयमप्रामाण्यादेवान्यभयाजनकयोगत्वं न कल्पयसि । न जानामीति चेद्, तर्हि "तं नो करिस्सामि समुट्ठाए मंता मइमं अभयं विदित्ता"–इत्याचाराङ्गसूत्र एवाभयपदार्थं पर्यालोचय, येनाज्ञाननिवृत्तिः स्याद्, "अविद्यमानं भयमस्मिन् सत्त्वानामित्यभयः संयमः' इति युक्तं वृत्ताविति ॥ ८१ ॥

परमतस्यैवोपपादकान्तरं निराकरोति—

जंपि भयं णारंभो लद्धिविसेसाउ चेव केवलिणो ।
तं पि इमीइ दिसाए णिराकयं होइ णायव्वं ॥ ८२ ॥

व्याख्या—'जं पि भयं' ति । यदपि मतं लब्धिविशेषादेव केवलिनो नारम्भः, प्रसिद्धं ह्येतद्–यदुत घातिकर्मक्षयोपशमायात्तजङ्घाचारणादिलब्धिमतां साधूनां नदीसमुद्रादिजलज्वलनशिलोपवनवनस्पतिपत्रपुष्पफलादिकमवलम्ब्य यदृच्छया गमनागमनादिपरायणानामपि जलजीवादिविराधना न भवतीति । तदुक्तं 'गीतासमवसद्धआसव'–इत्यादि चतुःशरणगाथावृत्तौ–"चारणेत्यादि यावत् केचित् पुष्पफलपत्रशिखादिनिर्गतविविधग्रामनीहारगतस्यापकेनवा रिपाता–प्रदंडतन्तुस्पर्शरश्मिस्त्वावलम्बनेन गतिपरिणामकुशलप्रस्पता वापीनद्यादिजले भूमाविव पादोत्क्षेपनिःक्षेपकुशला जलचारणा

इत्यादि ” । कथं तर्हि घातिकर्मक्षयात्तासां लब्धिभाजः केवलिनो जीवविराधनासम्भवः ? एतस्या अपि क्षायिकलब्धेः सर्वक्षायोपशमिकलब्ध्यात्मकत्वेन क्षायोपशमिकलब्धिसाध्यस्य जीवरक्षादिकार्यमात्रस्य साधकत्वात् । सा च क्षायिकी लब्धिर्भगवतो जीवरक्षाहेतुरनुत्तरचारित्रान्तर्भूता द्रष्टव्या । तत्प्रभावादेव न केवलिनः कदाप्यारम्भ इति । तदपि मतमनया दिशा निराकृतं ज्ञातव्यं भवति, लब्धिस्वभावादेव जीवरक्षोपपत्तौ केवलिन उल्लङ्घनादिव्यापारवैयर्थ्यापत्तेरेति भावः ॥८२॥

द्विदर्शितमेव दूषणं विकल्प्य स्फुटीकुर्वन्नाह—

तं खलु उवजीवंतो पमायवं तुह मए जिणो हुज्जा ।
सेलेसीए वि फलं ण तस्स उवजीवणाभावे ॥ ८३ ॥

व्याख्या—‘ तं खलु ’ त्ति । तं लब्धिविशेषमुपजीवन्-जीवरक्षार्थं व्यापारयन् खलु निश्चितं जिनः केवली तव मते प्रमादवान् स्यात्, लब्ध्युपजीवनं हि प्रमत्तस्यैव भवतीति शास्त्रमर्यादा । अस्तु तर्हि स लब्धिविशेषोऽनुपजीवित एव जीवरक्षाहेतुः, क्षायिकीनां हि लब्धीनां न प्रयुञ्जना भवति, तासामनवरतमेकस्वभावेनैव सर्वकालीनत्वात्, तासां च फलवत्त्वमपि तथैव । तदितराणां तु कादाचित्कत्वेन फलवत्त्वात् प्रयुञ्जनि विशेषः-इत्येव ह्यस्मन्मतमित्यत्राह-तस्य लब्धिविशेषस्योपजीवनाभावे तु शैलेश्यामपि फलं जीवरक्षारूपं नास्ति, तदानीं तत्कायस्पर्शेन मशकादिव्यापत्तेस्त्वयापि स्वीकारात्, किं पुनः सयोगिकेवलिनि वाच्यम्; तथा चोपजीवनानुपजीवनविकल्पव्याघातात् तादृशलब्धिविशेषकल्पनमप्रामाणिकमेवेति भावः ॥ ८३ ॥

अथ चारित्रमोहनीयकर्मक्षयजनिता जीवरक्षाहेतुर्लब्धिर्योगगतैव कल्प्यत इति शैलेश्यवस्थायां नोक्तदोष इत्याशङ्कायामाह—

जोगगया सा लद्धी अजोगिणो खाइगावि जइ णत्थि ।
ता तक्कम्मस्सुदओ तस्सेव हवे पराहुत्तो ॥ ८४ ॥

व्याख्या—‘ जोगगय ’ त्ति । सा जीवरक्षाहेतुर्लब्धिर्योगगतेति कृत्वा क्षायिक्यपि यदि अयोगिनोऽयोगिकेवलिनो नास्ति, तदा तस्यैवायोगिकेवलिन एव तत्कर्मणश्चारित्रमोहनीयकर्मण उदयः पराहृत्तो भवेत्, चारित्रमोहक्षयकार्याभावस्य चारित्रमोहोदयव्याप्यत्वादिति भावः ॥ किंच-यदि लब्ध्युपजीविजल-

चारणादिषु परिदृष्टा जीवविराधनाऽभावलब्धिरनुपजीव्या यदि केवलिनि कल्प्यते, तदा तादृशजङ्घाचारणादिषु परिदृष्टाऽनियतचरणलब्धिरप्यनुपजीव्या केवलिनि कस्मान्न कल्प्यते ? तस्या उपजीव्यत्वनियमात्र तत्कल्पनं केवलिनि कर्तुं शक्यत इति चेद्, तदेतदन्यत्रापि तुल्यमिति स्वयमेव विभावय । तस्मान्नियतयोगव्यापारादेव भगवतां जीवरक्षा, न तु स्वरूपत इत्यवश्यंभाविन्यां जीवविराधनायां न किञ्चिद्बाधकमिति स्थितम् ॥ ८४ ॥

नन्वेवमवश्यभाविन्याऽपि जीवविराधनया केवलिनोऽष्टादशदोषरहितत्वं न स्याद्, हिंसादोषस्य तदवस्थत्वाद् । न 'देवोऽष्टादशदोषरहित एव'—इत्यत्राप्येकान्तवादो जैनानामनिष्ट इति शङ्कनीयम्, अनेकान्तवादस्याप्यनेकान्तत्वेनानेकान्ताभ्युपगमेऽपि दोषाभावादित्याशङ्कायामाह—

दव्वारंभं दोसं अट्ठारसदोसमज्झयारम्मि ।
जो इच्छइ सो इच्छइ णो दव्वपरिग्गहं कम्हा ॥ ८५ ॥

'दव्वारंभं 'त्ति । अष्टादशदोषमध्ये यो द्रव्यारम्भं दोषमिच्छति, स द्रव्यपरिग्रहं दोषं कस्मान्नेच्छति ? तथा च धर्मोपकरणसद्भावाद् द्रव्यपरिग्रहेण यथा न दोषवत्त्वं तथा द्रव्यारम्भेणापि न दोषवत्त्वम्, भावदोषविगमादेव भगवति निर्दोषत्वव्यवस्थितेरिति भावनीयम् । यच्चोक्तं निर्दोषत्वे भगवतो नानेकान्त इति, तदसद्; दोषविभागकृतानेकान्तस्य तत्राप्यविरोधाद् । यच्चानेकान्तस्यानेकान्तत्वमधिकरणानियमापेक्षयोद्भावितं तत्केनाभिप्रायेण ? इति वक्तव्यम्, अन्ततः स्वपररूपापेक्षयाऽप्यनेकान्तस्य सर्वत्र सम्भवाद्, अत एवात्मानात्मापेक्षया सर्वत्रानेकान्तो वाचकपुङ्गवेनोक्तः । द्रव्यात्मेत्युपचारः सर्वद्रव्येषु नयविशेषेण, आत्मादेशादात्मा भवति, अनात्मा परादेशादिति । अनेकान्तस्यानेकान्तत्वं तु स्याद्वादसप्तभङ्गीवाक्यघटकैकतरभङ्गावच्छेदकरूपापेक्षया व्यवस्थितम् । अत एव—

" भयणा वि हु भइअव्वा जह भयणा भयइ सव्वदव्वाइं ।
एवं भयणाणियमो वि होइ समयाविराहणया ॥ " त्ति

सम्मतिगाथायां भजनाऽभजनाभ्यां समयाविराधना । " इमाणं भंते ! रयणप्पभापुढवी किं सासया असासया ? गो ! सिय सासया, सिअ असासया " त्ति । स्याद्वाददेशनायां द्रव्यार्थतया शाश्वत्येव, पर्यायार्थतया त्वशाश्वत्येवेत्यधि-

…नभङ्गरूपनिर्द्धारणापेक्षया द्वत्तौ व्याख्याता । निःक्षेपादिप्रपञ्चोऽपि हि सर्वत्र स्याद्वादघटनार्थमेव, यतः प्रस्तुतार्थव्याकरणादप्रस्तुतार्थापाकरणाच्च निःक्षेपः …ल्वानुच्यते, ततश्च स्याद्वादसिद्धिरिति । अत एव सर्वत्रौत्सर्गिकी स्याद्वादे… …नैवोक्तेति सम्मत्यादिग्रन्थानुसारेण सूक्ष्ममीक्षणीयम् ॥ ८५ ॥

अथ च एवमवश्यंभाविन्याऽपि जीवविराधनया मन्दूनदोषमुत्प्रेक्ष्य भगवतोऽ… …द्दोषाध्यारोपणं कुर्वन्ति तेषामपायमाविष्कुर्वन्नाह—

मिच्छादोसवयणओ संसाराडविमहाकडिल्लंमि ।
जिणवरणिंदारसिआ भमिहिंति अणोरपारम्मि॥८६॥

व्याख्या—' मिच्छादोसवयणओ 'त्ति । मिथ्यादोषवचनात्—भगवद्दूषणदो… …भिधानाद् जिनवरनिन्दारसिका अभव्या दूरभव्या वा जनाः संसाराटवीम… …गहनेऽनर्वाक्पारे भ्रमिष्यन्ति, तीव्राभिनिवेशेन तीर्थकराशातनाया दुरन्तानन्त… …सारहेतुत्वात् । उक्तं च—' तित्थयरपवयणसुअं ' इत्यादि ८६ ॥

अथ केवलि-छद्मस्थलिङ्गविचारणया न केवलिनोऽवश्यंभाविनी विराधना …म्भवतीति व्यामोहोऽपि न कर्त्तव्यः, तस्यविचारपर्यवसानत्वात्तस्य, …त्यभिप्रायवानाह—

…सोवि य जायइ मोहो छउमत्थजिणाण लिंगवयणाउ ।
…ववहारस्स ण चिट्ठइ सोवि य परमत्थदिट्ठीए ॥८७॥

' जो वियत्ति' । सोऽपि च छद्मस्थजिनयोर्लिङ्गवचनात् स्थानाङ्गस्थान्मोहो …पन्ने दुर्व्याख्यानुव्याख्यानां मूढ्तामिति शेषः, सोऽपि परमार्थदृष्ट्या प्रवृत्तस्य न …ष्ठति; अपरिज्ञानव्याख्याकृतभ्रमस्य परिज्ञानव्याख्याऽवधारणमात्रनिवर्त्तनी… …रत्वादिति भावः । तत्र छद्मस्थकेवलिलिङ्गवचनमिदं स्थानाङ्गे … सत्तहिं ठाणेहिं छउमत्थं जाणेज्जा । तं०—पाणे अइवाइत्ता भवति, मुसं वइत्ता …वति, अदिन्नमादित्ता भवति, सद्दफरिसरसरूवगंधे आसाइत्ता भवति, पूआ …रारमणुवूहित्ता भवइ,'इमं सावज्जं'ति पण्णवेत्ता पडिसेवेत्ता भवति,णो जहावादी …हाकारी यावि भवति । सत्तहिं ठाणेहिं केवली जाणिज्जा । तं०—णो पाणे अइ… …इत्ता भवइ, जाव जहावाई तहाकारी यावि भवइ " इति । तद्वृत्तिर्यथा—"अद

[illegible] भवति, स च सैः [illegible] — 'गर्वाति गर्वोति' इत्यादि। [illegible] भवतीत्यादि। यथा — [illegible] भवति। इद च [illegible] पर्य [illegible] [illegible] परिनिष्ठितः। [illegible] [illegible] [illegible] भवति। इत्येवं [illegible] भावना कार्या। यथा [illegible] भवति। [illegible] — [illegible] भवति। [illegible] भवति। [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]। यथा [illegible] — [illegible] [illegible]। [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।"

[illegible] — [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] ॥" [illegible]।

[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

णितम्, तथा च सिद्धं क्षीणमोहस्यापि मृषा भाषणम्, तच्च छद्मस्थत्वावबोधकं लिङ्गमेव, तत्कथमुच्यते छद्मस्थत्वज्ञापकलिङ्गानि यावदुपशान्तवीतरागमेव भवन्ति ? इति चेद् । मैवम्, छद्मस्थज्ञानगोचरस्यैव मृषाभाषणस्य लिङ्गत्वेनाभिमतत्वात् । तच्च द्रव्यतो मृषाभाषणं क्षीणमोहस्य न भवति, क्रोधादिजन्यत्वात् । यदागमः—" सव्वं भंते ! मुसावायं पच्चक्खामि । से कोहा वा लोहा वा, भया वा, हासा वा, " इत्यादि क्षीणमोहस्य च क्रोधादयो न भवन्तीति कारणाभावाद् द्रव्यतो मृषाभाषणस्याभावः; तथा च भावतो मृषाभाषणस्य सुतरामभावः, तस्य मोहनीयोदयजन्यत्वात् । तथा च क्षीणमोहमात्रस्य द्रव्यतो भावतो वा मृषाभाषणं न भवत्येव; संयतानां जीवघातादावनाभोगसहकृतमोहनीयकर्मणो हेतुत्वात्; मोहनीयाभावे चानाभोगो वास्तवमृषाभाषणे सत्यकारणे सत्यपि सम्भावनारूढमृषाभाषणं प्रति कारणं भवत्येव, अनाभोगस्य तथास्वभावस्यानुभवसिद्धत्वात्; तेन क्षीणमोहस्याप्यनाभोगहेतुकं सम्भावनारूढजीवविराधनावन्मृषाभाषणमपि भवत्येव; तच्च छद्मस्थज्ञानागोचरत्वेन छद्मस्थत्वावबोधकं लिङ्गं न भवति, तस्य केवलज्ञानगम्यत्वात्; न च सम्भावनारूढस्य मृषाभाषणस्य मृषाभाषणत्वव्यपदेशो न भविष्यतीति शङ्कनीयम्, सम्भावनारूढं मृषाभाषणमिति भणितत्वापि मृषाभाषणव्यपदेशो न भविष्यतीति भणतो वदद्व्याघातापत्तेः । किञ्च—जैनानामस्तोकेऽपि कल्पितस्तोकस्याङ्गीकारे कल्पनाया इव सम्भावनाया अपि प्रामाण्यमेव, तत एव कालशौकरिकस्य कल्पितमहिषव्यापादनं महिषव्यापादनतया भगवता श्री महावीरेण भणितमिति प्रवचने प्रसिद्धिः; तस्मात् कर्मबन्धाहेतुत्वेऽपि सम्भावनारूढमृषाभाषणस्य स्नातकचारित्रप्रतिबन्धकत्वेन द्रव्यमृषाभाषणस्यैव दोषत्वम्, चित्रलिखितायां नार्यां नारीत्वव्यपदेशस्येव मृषावादव्यपदेशस्य च विषयत्वे प्रतिपत्तव्यमिति न दोष इति; तस्मात् यावदुपशान्तवीतरागमेव छद्मस्थत्वज्ञापकानि लिङ्गानीति स्थितम् । तानि च प्रत्यक्षगम्यानि मिथ्याकारादिलिङ्गगम्यानि वा; अयं साधुः साक्षात् सम्भावनया वा प्राणातिपातादिप्रतिषेविता, मिथ्याकारान्यथानुपपत्तेः, अस्मदादिवत्—इत्येवं लिङ्गगम्यत्वेनापि प्राणातिपातादिना लिङ्गेन ' छद्मस्थोऽयं संयतः ' इत्येवं निश्चयसम्भवात् । न च मिथ्याकारः कादाचित्क एव जीवघातादौ भवति, पुनरकरणाभिप्रायेण तस्य फलवत्त्वात्, सार्वदिकस्य तु तस्य सम्भवे सर्वविरतिपरिणामस्यैवानुपपत्तिः; प्रतिसमयमनवरतं जीवघाता भवन्त्येव इत्यभिप्रायस्य

सम्बन्धनिबन्धकत्वादिति । अत्र च छद्मस्थत्वज्ञापकलिङ्गानां सप्तानामपि मोहनीयकर्मजन्यत्वेन परस्परानुविद्धानां स्वरूपयोग्यतया निश्चयतः सर्वकालीनत्वेऽपि फलोपहितयोग्यतया व्यवहारेणानवरतं नियमाभावोऽप्याद्येषु पञ्चस्वेव, चरमयोस्तु द्वयोर्लिङ्गयोः सामान्यतः सर्वकालीनत्वेन सूक्ष्मदृशां पुरःस्फूर्तिकत्वात्, ताभ्यां छद्मस्थत्वनिर्णयो विवक्षितपरीक्षाकाले सुलभ एव । तथा हि—इच्छाकारादिसाधुसामाचारोपरायणस्य छद्मस्थसंयतस्य गमनागमनस्थितिशयनाशनासनप्रत्युपेक्षणादिक्रियासु चक्षुषा पुनः पुनर्निरीक्षणं, (निरीक्ष्य) च यथासम्भवं रजोहरणादिना प्रमार्जनं, प्रमृज्य च हस्तपादाद्यवयवानां यथास्थानेऽभ्यसनं त्वक्परावर्त्तनं, तथैव वस्त्रपात्राद्युपकरणानामादाननिक्षेपणम्, प्रमृजतश्च रजोहरणादिक्रियया मक्षिकापिपीलिकादीनां भयत्रासोत्पादनेनेतस्ततो नयनं चेत्याद्यनेकप्रकारमनुष्ठानं सम्भावितभाविजीववधादिदोषभयजन्यं कालमधिकृत्यानियतमप्यन्यतमत्किंचिदनवरतं भवत्येव, तत्रापि पिपीलिकादिजन्तूनां भयत्रासोत्पादनं सावद्यमिति प्रज्ञाप्य जीववधवर्जनाभिप्रायवतोऽप्यशक्यपरिहारेण तत्प्रतिषेवणं सप्तलिङ्गात्मकं छद्मस्थत्वाभिव्यञ्जकं सामान्यतः सर्वकालीनसुलभमेव । तत्प्रतिषेवणे च संयतो न यथावादी तथा कर्त्तेत्यपि मन्तव्यम्, अशक्यपरिहारेणापि प्रत्याख्यातस्य सावद्यस्य प्रतिषेवणादिति केवलिनोऽपि परीक्षायां विपरीतानि छद्मस्थलिङ्गानि द्रव्यरूपाण्येव ग्राह्याणि, तेषामेव छद्मस्थज्ञानगोचरत्वेनानुमितिजनकत्वात् । यथाहि—छद्मस्थसंयतोऽनाभोगसहकृतमोहनीयवशेन कदाचित्प्राणानामतिपातयिता भवति, परीक्षोपयोगियात्यजीवानां सम्पर्कस्य तद्विषयकानाभोगस्य च कादाचित्कत्वात्; तथा केवली न भवतीत्येवं प्राणातिपातादिविपर्ययलिङ्गैर्द्रव्यरूपैः केवलित्वं साध्यमिति । स च केवली द्विविधो ग्राह्यः—सद्भूतकेवली, अन्तर्मुहूर्त्तभाविकेवलज्ञानाभिमुखः क्षीणमोहश्च । यथा बद्धदेवायुर्देवगत्यभिमुखत्वेन देवत्वव्यपदेशविषयः प्रवचने प्रतीतः, तथाऽन्तर्मुहूर्त्तेनोत्पत्स्यमानकेवलज्ञानः क्षीणमोहोऽपि केवलिव्यपदेशविषयो भवत्येवेति, तथा 'भाविनि भूतवदुपचारः' इति न्यायात् प्रत्यासन्नभाविपर्यायस्य भूतवद्ग्रहणं युक्तमेव । यथा गर्भस्थोऽप्यर्हन् शक्रेण भावार्हत्तया स्तुतः । एवं क्षीणमोहमात्रस्य छद्मस्थवीतरागस्यापि कथञ्चित्केवलित्वव्यपदेशो न दोषावहः । किं च—केवलित्वगमकानि सप्तापि लिङ्गानि मोहनीयक्षयप्रसूत्यान्येव, 'केवली हि क्षीणचारित्रावरणत्वान्निरतिचारसंयमत्वादप्रतिषेवित्वाच्च कदाचिदपि प्राणानामतिपात-

पिता भवति ' इति वचनात्, तेन लिङ्गापेक्षया द्वयोरपि साम्यमेव । एवं च सति यदि क्षीणमोहस्य छद्मस्थवीतरागस्य कथंचित्केवलित्वं नाभ्युपगम्यते, तर्हि क्षीणमोहे छद्मस्थवीतरागे सप्तापि लिङ्गानि व्यभिचरन्ति, तत्र हेतुषु विद्यमानेषु साध्यस्य केवलित्वस्यासत्त्वात् । नन्वास्तामन्यत्, परं केवलिनः पञ्चानुत्तराणि भवन्ति । यदागमः—"केवलिस्स णं पंच अणुत्तरा पं० । तं०—अणुत्तरे नाणे, अणुत्तरे दंसणे, अणुत्तरे चरित्ते, अणुत्तरे तवे, अणुत्तरे विरिए " त्ति । एतानि पञ्चापि केवलिनि वर्तमानानि कथं केवलित्वगमकलिङ्गतया नोक्तानि ? इति चेत्, उच्यते—एतेषां पञ्चानामपि छद्मस्थज्ञानागोचरत्वेनानुमितिजनकत्वाभावात् न लिङ्गानि भवितुमर्हन्ति, प्रत्युत केवलज्ञानादिपरिज्ञानार्थमेवोक्तलिङ्गानां प्रज्ञापनेति । एतेन सप्तापि प्राणातिपातादीनि छद्मस्थानां रागद्वेषजनितानि, तेषां तयोः सत्त्वात् । केवलिनस्तु रागद्वेषजनितानां तेषां निषेधो न पुनः सर्वथा निषेधः, चक्षुःपक्ष्मनिपातमात्रजन्याया असद्भूल्येयवायुकायजीवविराधनायाः केवलिनोऽप्यनिवृत्तेरिति निरस्तम्, अशक्यपरिहारस्यापि केवलिनि निरासात् ।

किंच—परकीयरागद्वेषयोस्तदभावस्य च नितान्तछद्मस्थज्ञानागोचरत्वेन तथाभूतच्छद्मस्थभावानुमितिजनकलिङ्गानां विशेषणत्वासम्भवात्, सम्भवे च यो रागद्वेषवान् स छद्मस्थः, यस्तु रागद्वेषरहितः स केवलीति विशेषणज्ञानमात्रेण छद्मस्थकेवलिनोर्विवेकेन सम्यग्निर्णये जाते प्राणातिपातादीनां तन्निषेधरूपाणां च विशेष्यपदानां भणनमुन्मत्तप्रलापकल्पं स्यादेव, प्रयोजनाभावात्, धर्मोपदेशादिक्रियामात्रस्यापि तथात्वेन सप्तसङ्ख्याभणनस्यायुक्तत्वाच्च । किंच—असिद्धविशेषणदानेन हेतूनां सन्दिग्धस्वरूपासिद्धतापि, यथा रागद्वेषवत्त्वछद्मस्थत्वयोस्तद्राहित्यकेवलित्वयोर्ध्रुवमैवेति हेतोः साध्यसहितत्वेन हेतुस्वरूपहानिः; तस्मादविशिष्टानामेव छद्मस्थगम्यप्राणातिपातादितन्निषेधरूपाणां केवलित्वगमकलिङ्गत्वं प्रतिपत्तव्यम् । यत्तु छद्मस्थत्वज्ञापकलिङ्गेषु ' कदाचित् ' इति विशेषणं टीकाकारेण दत्तं तत्सप्तानामपि लिङ्गानां स्वरूपासिद्धिवारणार्थम्, नहि छद्मस्थमात्रस्य सततं प्राणातिपातादिर्योऽस्ति सम्भवतीति । यच्च केवलित्वज्ञापकलिङ्गेषु ' कदाचिदपि ' इति विशिष्टविशेषणमुपात्तं तच्छद्मस्थमात्रे व्यभिचारवारणाय; भवति हि विशेषणं विना छद्मस्थमात्रे प्राणातिपाताद्यभावात्स्यादां तेषु विद्यमानेषु केवलित्वाभावेन व्यभिचार इति ।

अत्र वदन्ति—' यतर्हि दार्णाह छद्मस्थ ज्ञाणिज्जा ' इत्यत्रावसरस्य एको-

करणे प्राणातिपातकत्वादयः सर्वेऽपि हेतवः स्वरूपासिद्धतामाप्नुवन्ति, प्राणातिपातादिनिमित्तक्रियाभावेन तस्य प्राणातिपातकत्वाद्यभावात् । यथा हि—कर्मग्रन्थाद्यभिप्रायेण निद्रोदयस्याप्रमत्तादिगुणस्थानेषु सत्त्वेऽपि न तेन प्रमत्तत्वम्, द्रव्यतो निद्राविषयादिवत्त्वस्य प्रमत्तत्वाप्रयोजकत्वात्; तथा द्रव्यतो जीवविराधनायामप्यप्रमत्ताः प्राणातिपातका न प्रोच्यन्त इति । न चौपचारिकैरपारमार्थिकैर्द्रव्यतः प्राणातिपातकत्वादिभिस्त्वत्कल्पितैरपि पारमार्थिकं छद्मस्थत्वं साधयितुं शक्यते, द्रव्यतो विरतिमहाव्रतवत्त्वादिभिः परिव्राजकत्वमभव्यनिह्नवादिषु च पारमार्थिकविरतत्वचारित्रित्वादिसाधनप्रसक्तेः । किं च—औपचारिकं प्राणातिपातकत्वं 'यावज्जीवः सयोगस्तावदारभते' इत्याद्यागमवचनादेव प्रसिद्धव्यभिचारमिति सद्भूतप्राणातिपातकत्वादिभिश्छद्मस्थत्वस्य साधनात् प्रमत्त एवात्र पक्षीकार्यः, तेन न स्वरूपासिद्धिः, तत्र पारमार्थिकानां हेतूनां सत्त्वादिति ।

किंच—'व्यापादनशीलो भवति' इत्यत्र फलनिरपेक्षा वृत्तिः शीलमिति, शीलार्थत्वात्, तस्याश्च स्वभावनिबन्धनत्वात् प्राणातिपातादिस्वभावहेतुसिद्ध्यर्थं प्रमत्त एव पक्षीकर्त्तव्य इति । न च प्रमत्तत्वादेव तत्र छद्मस्थत्वरूपसाध्यस्यापि प्रतीतत्वात्साध्यत्वाभावः, 'अप्रतीतमनिराकृतमभीप्सितं साध्यम्' इति वचनादिति वाच्यम्, व्यामूढमनसां तद्व्यामोहनिवृत्त्यर्थं छद्मस्थत्वस्य साध्यमानत्वोपपत्तेः ।

> "प्रसिद्धानां प्रमाणानां लक्षणोक्तौ प्रयोजनम् ।
> तद्व्यामोहनिवृत्तिः स्याद् व्यामूढमनसामिह ॥"—

इति न्यायावतारवचनात् । यथा हि—सास्नादिमत्त्वाद् गवि गोत्वसिद्धेऽपि व्यामूढस्य तत्प्रतिपत्त्यर्थं प्रयोगः क्रियते—यथा इयं गौः, सास्नादिमत्त्वात्, यत्र गोत्वाभावस्तत्र सास्नादिमत्त्वाभावो यथा महिष इत्यादि । एवमत्रापि पुरुषविशेषे प्रमत्तत्वाच्छद्मस्थत्वे सिद्धेऽपि व्यामूढस्य ज्ञापनार्थमनुमाने कर्त्तव्ये छद्मस्थत्वस्य साध्यत्वं घटत एवेति । एतेन निद्राविकथादिप्रमादवतश्छद्मस्थत्वेन संशयानुपपत्तेर्न तत्परिज्ञानाय लिङ्गापेक्षेत्यपि निरस्तम्, उक्तयुक्त्या व्यामोहनिरासार्थं तदुपपत्तेः, विप्रतिपत्त्यादिना केवलिच्छद्मस्थविशेषस्यापि संशये सति तत्साधनोपपत्तेश्च । न च सूत्रे प्राणातिपातकत्वादीनां सामान्येन छद्मस्थलिङ्गत्वेन प्रोक्तत्वात् प्रमत्तछद्मस्थरूपविशेषे व्याख्यायमाने सूत्राशात-

नैतद्वाच्यम्, सूत्रस्य सूत्रान्तरसम्मत्या व्याख्यानकरणे आशातनायाः परित्यागात्। किंच—भवतोऽप्यप्रमत्तरूपछद्मस्थविशेषमुपादायैव व्याख्यानकरणात्तद्विषये पर्यनुयोग एव युज्यते ।

" यत्रोभयोः समो दोषः परिहारोऽपि वा समः ।
नैकः पर्यनुयोक्तव्यस्तादृगर्थविचारणे ॥ "

इति वचनात् । ननु प्रमत्तस्य पक्षत्वेऽप्रमत्तसंयते कथं छद्मस्थत्वं स्यात् ? लिङ्गाभावात्—इति चेत्, न । लिङ्गिनि लिङ्गावश्यंभावनियमाभावात्, धूमं विनापि तप्तायोगोलके वह्निदर्शनात् । ननु यद्येवं प्रमत्तस्य पक्ष भावतः प्राणातिपातकत्वादीनां च लिङ्गत्वं तदा छद्मस्थत्वगमकलिङ्गेषु ' कदाचित् '—इति विशेषणं यत्टीकाकारेण दत्तं तदनुपपन्नं स्याद्, अप्रमत्तसंयतपक्षे द्रव्यप्राणातिपातादीनां लिङ्गत्वे हि तेषां सार्वदिकत्वाभावेन स्वरूपासिद्धिवारणार्थं तदुपपन्नं स्यात् । प्रमत्तसंयतपक्षे भावप्राणातिपातस्य सार्वदिकत्वेन तद्विशेषणस्यानुपपत्तिरेवेति । मैवम्, अविशेषेणोक्तस्य प्राणातिपातकत्वादेः स्वरूपसिद्धत्वाभावेन ' कदाचित् '—इत्यस्योभयमतेऽपि स्वरूपविशेषणत्वात् कालिकसम्बन्धेन व्याप्तेरभिमतत्वेऽपि ' कदाचित् ' इत्यस्य कालान्तरोपसङ्ग्रहेऽनुपयोगात्, यथा प्राणातिपातकत्वादिकं तथा छद्मस्थत्वमिति नियमसिद्धौ ' कदाचित् ' इत्यनेन किमुपकर्तव्यमेतादृशनियमस्फोरणं विनेति । केचित्तु केवली कदाचिदपि प्राणानामतिपातयिता न भवतीति यत्केवलिनो लिङ्गमुक्तं तत्सर्वाप्रमत्तानामपि समानमिति तद्व्यावृत्त्यर्थं छद्मस्थलिङ्गेषु ' कदाचित् ' इति विशेषणमुक्तम् । इत्थं चाप्रमत्तानां प्रमत्तगुणस्थानवर्तित्वे प्रमत्तत्वात् कदाचिद्भावतोऽपि यत्प्राणातिपातकत्वं सम्भवति, न तु केवलिनः, तस्य देशोनपूर्वकोटीकालमप्यप्रमत्तत्वस्यैव भावादिति विशेषोऽवबुद्धो भवति । न चाप्रमत्ता अपि सर्वदा प्राणानतिपातका एव भवन्ति, प्रमत्तत्वेन प्राणातिपातकत्वेऽप्यप्रमत्ता एव नोच्यन्ते इत्यतिप्रसक्तमपूर्वं तल्लक्षणमिति वाच्यम्, अप्रमत्तस्य प्रमत्तगुणस्थानवर्तिनो जीवघातं प्रति ' अप्रमत्तोऽपि जीवघातं करोति ' इति व्यपदेशसम्भवात्, चतुर्दशपूर्व्यादीनां चतुर्गतिकत्वादिवचनवत्तदुपपत्तेः । यथाहि—' भगवानपि स्थूलगुरुरुन्मार्गदेशनात्सागरोपमकोटाकोटीं भ्रान्तः ' इति योगशास्त्रवृत्तिवचनम् । लोकेऽपि च घृतघटे घृताभावेऽपि ' घृतघट ' इति व्यपदेशो भाविनि भूतवदुपचारेण दृश्यते, तथैवाप्रमत्तादिगुणस्थानवर्तिनोऽपि प्रमादवत्त्वे भावतः प्राणातिपातक-

त्वादिव्यपदेशो भवति न तु केवलिनः, तस्य कदाचिदपि प्रमादवत्त्वाभावादिति नातिव्याप्त्यादिदोष इत्याहुः ॥

तेषां यथयमाशयोऽप्रमत्तसंयतेषु केवलित्वगमकप्राणातिपाताभावादिलिंगानां व्यभिचारः, 'कदाचिदपि' इति विशेषणेन तद्योग्यताभावानां लिङ्गत्वलाभेन वार्यत इति छद्मस्थलिङ्गेषु 'कदाचिद्' इति विशेषणं योग्यतास्पष्टत्वार्थमिति; तदा सा योग्यता प्राणातिपातादिभागभावरूपा प्राप्नोति केवलिपरीक्षायां क्षपकश्रेणापूर्वकरणादीनां तदभाववत्त्वेषु व्यभिचारो दुर्वारः। छद्मस्थपरीक्षायां च प्रमत्तस्यैव पक्षत्वे योग्यताग्रहणवैकल्यम्, सर्वेषां तु छद्मस्थानां पक्षत्वे तेष्वेवासिद्धिरिति किमप्रमत्तादावौपचारिकप्राणातिपातकत्वादिविवक्षया ? इति प्रमत्ताप्रमत्तसाधारणपक्षकछद्मस्थत्वसाधने प्राणातिपातादिलिङ्गेषु 'कदाचिद्' इति विशेषणेन साध्याधिकरणकिञ्चित्कालावच्छिन्नत्वं देयम्, केवलित्वगमकलिङ्गेषु च साध्याधिकरणयावत्कालावच्छिन्नत्वे देयमिति नोद्देश्यासिद्धिर्न वा व्यभिचार इति विभावनीयम् । यत्तु भावभूतलिङ्गानां न छद्मस्थज्ञानोपयोगित्वमिति । तदसद्, भावभूतानामेव शमादिलिंगानां छद्मस्थानां परनिष्ठसम्यक्त्वज्ञानजनकत्वप्रतिपादनाद्। तदुक्तं योगशास्त्रवृत्तौ–" पञ्चभिर्लक्षणैर्लिङ्गैः परस्थं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्ष्यते, लिङ्गानि तु शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यस्वरूपाणीत्यादि " । बाह्यपरिणतिविशेषादेव तत्र शमादिभावलिङ्गज्ञानसौलभ्यमिति चेद्, अत्रापि तत एव न भावलिङ्गज्ञानदौर्लभ्यं परीक्षकाणाम् । एतेन छद्मस्थत्वगमकानि लिङ्गानि यावदुपशान्तवीतरागमेव भवन्ति । यच्च क्षीणमोहस्य मृषाभाषणं तच्छद्मस्थज्ञानगोचरत्वेन न लिङ्गम्, द्रव्यतो मृषाभाषणस्य क्रोधाद्यभावेन क्षीणमोहेऽभावादित्यादि यदुक्तं तन्निरस्तम्, उक्तरीत्या द्रव्यव्यतिरिक्तस्यापि मृषावादस्य सुपरीक्षकाणां सुग्रहत्वात् । किंच–क्षीणमोहस्य द्रव्यतो मृषाभाषणं नास्तीति सर्वशास्त्रविरुद्धम्, यस्मात्सर्वावस्थासु कर्मबन्धोऽस्ति, कर्मबन्धानुमेया च विराधना, इष्यते चासौ द्रव्यतो वीतरागस्यापि छद्मस्थस्य, चतुर्णामपि मनोयोगादीनामभिधानादिति पञ्चाशकवृत्तौ द्रव्यत एव मृषावादस्य क्षीणमोहेऽभिधानात् । अत एव सूक्ष्मप्रमादनिमित्तविराधनयाऽऽलोचनाप्रायश्चित्तं तत्रोक्तम् । तथाहि–

आलोअणाविवेगो वा णियंठस्स दुवे भवे ।
विवेगो अ सिणायस्स एमेया पडिवत्तिओ ॥ " त्ति

यतिजीतकल्पसूत्रे प्रोक्तम् । “ आलोचनाप्रायश्चित्तं विवेकप्रायश्चित्तमित्येते द्वे प्रायश्चित्ते निर्ग्रन्थस्य भवतः, स्नातकस्य केवल एको विवेकः।”–इति तद्वृत्तौ। अत्र स्नातकस्य केवलविवेकप्रायश्चित्तभणनेन निर्ग्रन्थयोरुपशान्तक्षीणमोहयोरालोचनाविवेकप्रायश्चित्ते द्वेऽविशेषेणैवोक्ते सम्भाव्येते; अन्यथा निर्ग्रन्थे विकल्पद्वयमदर्शयिष्यद्; यथा–कुत्रचिन्निर्ग्रन्थे विवेकप्रायश्चित्तमेव, कुत्रचिच्चालोचनाविवेकरूपे द्वे इति; न चैवं क्वचिदुपदर्शितमिति माध्यस्थ्येन पर्यालोच्यम् । तथा चालोचनाप्रायश्चित्तयोग्या द्रव्यविराधना केवलिविलक्षणे क्षीणमोहे शास्त्रसिद्धेति द्रव्यतो मृषाभाषणं क्षीणमोहे न भवतीति यद्वचनं तन्निरर्थकमेव । यत्तु तत्रानाभोगहेतुकं सम्भावनारूढं जीवविराधनावन्मृषाभाषणमुपपादितं तत्र दृष्टान्तासिद्धिः, द्रव्यतो जीवविराधनाया तत्रोपपादितत्वात्, भगवत्यामपि तत्र जीवविराधनायाः स्पष्टमुक्तत्वात् । तथा च तत्सूत्रं १८ श०–“ अणगारस्स णं भंते ! भाविअप्पणो पुरओ दुहओ जुगमायाए पेहाए रीयं रीयमाणस्स पायस्स अहे कुक्कुडपोए वा वट्टापोए वा कुलिंगच्छाए वा परियावज्जेज्जा, तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइआ किरिया कज्जइ ? गो० अणगारस्स णं भविअप्पणो जाव तस्स णं इरियावहिआ किरिया कज्जइ, णो संपराइआ किरिया कज्जइ । केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? जहा सत्तमसए संवुडुद्देसए व जाव अट्ठो णिक्खित्तो ” त्ति ॥ ‘पुरओ ’त्ति अग्रतः, ‘दुहओ’त्ति द्विधा–अन्तराऽन्तरा पार्श्वतः पृष्ठतश्चेत्यर्थः, ‘जुगमायाए ’त्ति यूपमात्रया दृष्ट्या, ‘ पेहाए ’त्ति प्रेक्ष्य ‘ रीयं ’ति गतं गमनं ‘ रीयमाणस्स ’त्ति कुर्वत इत्यर्थः, ‘ कुक्कुडपोयए ’ त्ति कुक्कुटादिपोतः, ‘ वट्टापोयए ’त्ति इह वर्तकः पक्षिविशेषः, ‘ कुलिंगच्छाए व ’त्ति पिपीलिकादिसदृशः, ‘ परियावज्जेज्ज ’त्ति पर्यापद्येत–म्रियते । ‘एवं जहा सत्त मसए’ इत्यादि। अनेन यत्सूचितं तस्यार्थलेश एवम्–अथ केनार्थेन भदंत ! एवमुच्यते ? गौतम ! यस्य क्रोधादयो व्यवच्छिन्ना भवन्ति, तस्यैर्यापथिक्येव क्रिया भवति ”–इत्यादि तद्वृत्तावुक्तम् ।

अत्र भावितात्माऽनगार उपशान्तः क्षीणमोहश्च प्रायः, अन्यस्यैर्यापथिकीक्रियाऽभावात्, केवलिनश्चानाभोगप्रयुक्तोक्तविशिष्टगमनासम्भवादिति वदन्ति । तथा सम्भावनारूढं मृषाभाषणं द्रव्यभावाभ्यां भिन्नं न क्वाप्युपदर्शितमिति क्षीणमोहे तदभिधानं भवतोऽपूर्वपाण्डित्याभिव्यञ्जकमेव. द्रव्यभावातिरिक्तस्य सम्भावनारूढस्य शशविषाणवदवस्तुत्वात् । यच्च व्यक्तिशक्तिरूपं सम्भवं सम्भाव्य

च योगवीर्यमुक्तं तद्भावपरिणामरूपमेव, यथोक्तं सूत्रकृताङ्गवीर्याध्ययनवृत्तौ। तथ मनोवाक्कायादीनां तद्भावपरिणतानां यद्वीर्यं सामर्थ्यं तद्द्विविधं—सम्भवे सम्भाव्ये च। सम्भवे तावत्तीर्थकृतामनुत्तरोपपातिकानां च सुराणामतीव पटूनि मनोद्रव्याणि भवन्ति । तथाहि—तीर्थकृतामनुत्तरोपपातिकसुरमनःपर्यायज्ञानिप्रश्नव्याकरणस्य द्रव्यमनसैव करणात्, अनुत्तरोपपातिकसुराणां च सर्वव्यापारस्यैव मनसा निष्पादनादिति । सम्भाव्ये तु यो हि यमर्थं पटुमतिना प्रोच्यमानं न शक्नोति साम्प्रतं परिणमयितुं, सम्भाव्यते त्वेष परिकर्म्यमाणः शक्ष्यत्यमुमर्थं परिणमयितुमिति । वाग्वीर्यमपि द्विविधं—सम्भवे संभाव्ये च। तत्र सम्भवे तीर्थकृतां योजननिर्हारिणी वाक् सर्वस्वभाषानुगता च; तथाऽन्येषामपि क्षीरमध्वाश्रवादिलब्धिमतां वाचः सौभाग्यमिति । तथा हंसकोकिलादीनां सम्भवति स्वरमाधुर्यम् । सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते श्यामायाः स्त्रियो गानमाधुर्यम् । तथा चोक्तम्—"श्यामा गायति मधुरं काली गायति खरं च रूक्षं(क्षं च)" इत्यादि । तथा सम्भावयाम एतं श्रावकदारकमहत्सुस्वरसंस्कारसम्पन्नशरीरेषु यथा तदभिलषत्येष्विति, तथा सम्भावयामः—शुकसारिकादीनां वाचो मानुषभाषापरिणामः । कायवीर्यमप्यौरस्यं यदस्य बलम् । तदपि द्विविधं—सम्भवे सम्भाव्ये च । सम्भवे यथा चक्रवर्तिबलदेववासुदेवानां यद्बाहुबलादिकायबलम् । तद्यथा—कोटिशिला त्रिपृष्ठेन वामकरतलादुद्धृता, यदि वा 'सोलसरायसहस्सा' इत्यादि यावदपरिमितबला जिनवरेन्द्रा इति । सम्भाव्ये तु—सम्भाव्यते तीर्थंकरो लोकमलोके कन्दुकवत् प्रक्षेप्तुम्, तथा मेरुं दण्डवत् गृहीत्वा वसुधां छत्रवद्धर्तुमिति । तथा सम्भाव्यतेऽन्यतरसुराधिपो जम्बूद्वीपं वामहस्तेन छत्रकवद्धर्तुमनेनैव सन्धर्तुमिति । तथा सम्भाव्योऽयं दारकः परिवर्धमानः शिलामेनामुद्धर्तुं हस्तिनं दमयितुमश्वं वाहयितुमित्यादि, तदिह यदि क्षीणमोहे सम्भावनारूपं क्षायोपशमिकं सम्भवे वक्तव्यं तदा व्याख्यात एव [illegible] संगतम् । यदि च सम्भाव्ये तदा भविष्यति इति न कथमपि युक्तम् प्रतिभासते । न च क्षीणमोहे क्षायोपशमिकं वीर्यं सम्भाव्यमेव, अपूर्वादिषु सप्तसु गुणस्थानेषु [illegible] भावानां क्षयोपशमे द्वितीयतृतीय[illegible] [illegible] । [illegible] '[illegible]' इत्यस्य [illegible] । [illegible] [illegible] ।

[illegible]—[illegible]

मृषाभाषणं तन्मूलकमेव स्यात्, तथा च क्षीणमोहे तस्याप्यभावः प्राप्नोति । ननूक्तं तदनाभोगात्तत्कमेवेति चेत्, तर्हि नादृते द्रव्यतो मृषाभाषणमेव किमिति नाभ्युपेयते ? किं मम्भाषणया ? न च द्रव्यभूतेन तेन प्रत्याख्यानभङ्गो भवति, भावभूतस्यैव तस्य प्रत्याख्यानत्वात्, "प्रमत्तयोगादसदभिधानं मृषा" इति तत्त्वार्थवचनात् । न च भावतः प्राणातिपातमृषाभाषणादेर्यत्कारणं तदेव तस्य द्रव्यतोऽपीति क्षीणमोहेन तत्सम्भवतीति वाच्यम्, एवं सति भावतो ज्ञानदर्शनचारित्राणां यानि कारणानि तान्येव द्रव्यभूतानां तेषां कारणानि स्युरिति अभव्यादीनामपि द्रव्यतो ज्ञानदर्शनचारित्रवतां ज्ञानावरणीय–दर्शनमोहनीय–चारित्रमोहनीयकर्मक्षयोपशमाः कारणानि स्युः । तथा चागमबाधा ।

किञ्च–एवं केवलिनो द्रव्येन्द्रियाणामप्यभावापत्तिः, भावेन्द्रियस्य ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमयोः केवलिन्यभावात् । न च द्रव्येन्द्रियाभावः केवलिन्युक्तः, किन्तु भावेन्द्रियाभाव एवेति ।

किं च–उपशान्तमोहे यथा जीवविराधना मोहनीयकारणमन्तरेणापि भवति, तथा क्षीणमोहे मोहाभावेऽपि द्रव्यतो जीवविराधनामृषाभाषादिसद्भावे किं बाधकम् ? अथास्त्यैवागमबाधा । तथा हि–" रायगिहे जाव एवं वयासी, अह भंते ! पाणाइवाए मुसावाए अदिण्णादाणे मेहुणे परिग्गहे' एस णं कतिवण्णे कतिगंधे कतिरसे कतिफासे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचवण्णे दुगंधे पंचरसे चउफासे पण्णत्ते " इत्यादि भगवतीसूत्रे द्वादशशते पञ्चमोद्देशके प्रोक्तम् । 'रायगिहे' इत्यादि । 'पाणाइवाए' त्ति प्राणातिपातजनितं तज्जनकं वा चारित्रमोहनीयं कर्मोपचारात् प्राणातिपातः, एवमुत्तरत्रापि, तस्य च पुद्गलरूपत्वात् वर्णादिमत्त्वं भवति, अत उक्तं 'पंचवण्णे' इत्यादि । आह च "पंचरस पंचवण्णेहि परिणयं दुविहगंधचउफासं । दवियमणंतपएसं सिद्धेहिं अणंतगुणहीणं ॥ [illegible]

[illegible]

पत्तेः,तेषामपि चारित्रमोहनीयकार्यत्वप्रतिपादनात् ।, तदुक्तं भगवत्यां–"चरित्तमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कतिपरीसहा समोअरंति ? गो० सत्त परीसहा समोअरंति । तं०–" अरती अचेल इत्थी णिसीहिआ जायणा य अक्कोसा । सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहंमि सव्वेत्ति " ॥ तत्त्वार्थभाष्येऽप्युक्तम्–" चारित्रमोहे नाग्न्यारतिस्त्रीनिषद्याक्रोशयाचनासत्कारपुरस्काराः परीषहा उक्ताः ।" इति । एतद्वृत्तिर्यथा–"दर्शनमोहवर्जं शेषं चारित्रमोहनीयं–चारित्रान्मूलोत्तरगुणसम्पन्नान्मोहनात्पराङ्मुखत्वाच्चारित्रमोहनीयम्, तदुदये सत्येते नाग्न्यादयः सप्त परीषहा भवन्ति । नाग्न्यं जुगुप्सोदयाद्, अरत्युदयादरतिः, स्त्रीवेदोदयात् स्त्रीपरिषहः, निषद्या स्थानासेवित्वं भयोदयात्, क्रोधोदयादाक्रोशपरीषहः, मानोदयाद् याच्ञापरीषह इति ॥ अथचारित्रमोहोदये सत्येते परीषहाः प्रोक्ताः, तस्मादुपशान्ते न भवन्तीति चेत्, तर्हि चारित्रमोहनीयकर्मोदये सति प्राणातिपातादयः प्रोक्ताः, अतस्तेऽपि तत्र मा भूवन् । अथ भावत एव प्राणातिपातादयश्चारित्रमोहनीयोदयप्रभवाः, द्रव्यतस्तु चारित्रमोहनीयस्य सत्तायामपि तत्र ते भवन्तीति चेत्, तर्हि भावत एव चारित्रमोहनीयोदयप्रभवाः सप्त परीषहाः सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानं यावद्भवन्ति, द्रव्यतस्तु न एवोपशान्तमोहेऽपि चारित्रमोहसत्तानिमित्तका भवन्तु, तुल्ययोगक्षेमत्वादिति । यच्च संभावनारूढप्राणातिपातनिषेधव्याघातेनैव तत्सिद्धिसमर्थनं कृतम्, तत्तु शास्त्रस्यापि निषेधव्याघातात् तत्सिद्धिसमर्थनमायातम् । या च (अ)लौकिकलोककल्पनातुल्या सम्भावना प्रोक्ता, सा तु मत्कार्थत्वात्रिशयितत्वमेव प्रतिपादयेत् । अलौकिकलोकप्रमाणासंख्येयखण्डप्रमाणाग्रविज्ञानविषयकल्पना हि वैज्ञानिकसम्बन्धेन तद्विषयविज्ञानाधरविज्ञानस्यैव ख्यापयतीति । आह च भाष्यकारः–

" वर्द्धतो पुण चारि लोगत्थं चेव पासई दव्वं ।
सुहुमयरं सुहुमयरं परमोही जाव परमाणुं ॥ "– इति ।

तद्वदिहापि सम्भावनया विशिष्टमेव प्राणातिपाते प्रमत्तयोगित्ति विरतौ ज्ञेये कल्पना भवन इति । यच्च अत एव 'कायस्पर्शाद्विराधन'इत्यायुक्तं, तत्तु न मन्येत स्मर्यते, यतः कायस्पर्शाद्विराधनस्य प्रतिषेधस्यापाततोऽनन्तेन भगवतोक्तं तत्तारत्वाश्रिय, तेन तत्र तत्कल्पनायाः प्रामाण्यम्, सम्भावनारूढप्राणातिपातादेर्प्राणातिपातादि नु भवतो मोहस्य इति कथं तत्कल्पना स्यात् ! अतएव सम्भावनापि नास्मरति, तर्हि स्तिमितं दिनकरीनां भगवानपि सम्भावना क्रियते; यत एव शीलाङ्गे

सम्भावनारूढमृषाभाषादेः स्नातकचारित्रप्रतिबन्धकत्वेन दोषत्वमित्यपि निरस्तम्, असतो दोषत्वायोगात् । अत एव चित्रलिखितनारीदृष्टान्तोऽपि निरस्तः, असत आकारमात्रतया अप्यभावादिति न किञ्चिदेतत् ।

यच्च छद्मस्थलिङ्गानां द्रव्यभूतानां मिथ्याकारादिलिङ्गगम्यत्वस्यापि सम्भवान्मिथ्याकारस्य चाऽनवरतप्रवृत्तावसम्भवात् संयतानां द्रव्यहिंसादिकं कादाचित्कत्वेनानाभोगप्रयुक्तमेवेत्यभिधाने तदयुक्तम्, मन्याख्यानभावहिंसादेरेवानाभोगप्रयुक्तकादाचित्कभङ्गपरिणतिवतो मिथ्याकारविषयत्वात्, द्रव्यहिंसामात्रे तदभावात्, अन्यथाऽपवादपदजिनपूजाऽऽहारविहारादिक्रियाणामपि मिथ्याकारविषयत्वापत्तेः । यच्च षष्ठसप्तमलिङ्गयोश्छद्मस्थमात्रे सुलभत्वमुक्तम्, तत्प्रतिलेखनाप्रमार्जनादिक्रियाणां पिपीलिकादिक्षुद्रजन्तुभयोत्पादकत्वेन सावद्यत्वं स्यात्, तदेव तु नास्ति, कायादिनियताचाररूपाणां तासामौत्सर्गिकीणां क्रियाणामत्यन्तनिरवद्यत्वात् । अपवादकल्पत्वादासां कथञ्चित्सावद्यत्वमिति चेत्, न । अपवादस्यापि विधिशुद्धस्य सावद्यत्वाभावं तत्कल्पत्वेनाभिमते तदभावात् । न चोत्सर्गापवादव्यतिरिक्तोऽपवादकल्पो राशिभयकल्पनारसिकं भवन्तं विनाऽन्येन केनापीष्यत इति तत्सद्भावे प्रमाणमस्ति । अवयाववयपरिहारविषयभेदेनापवादापवादकल्पयोर्भेदाभ्युपगमे च दुष्करसुकरत्वादिभेदेनाशनपुष्कलाहारादिक्रियाणामुत्सर्गोत्सर्गकल्पभेदकल्पनाया अप्यापत्तेरिति न किञ्चिदेतत् । तस्मात् पञ्चमसप्तमलिङ्गयोः सौलभ्यमपि प्रमत्तस्यैव प्रतिपत्तव्यदशायां क्षेयम्, अप्रमत्तस्य तु सत्तामात्रेणैवतद्द्रष्टव्यम् । यत्तु केवलिनोऽपि परीक्षायां छद्मस्थज्ञानगोचरत्वेन द्रव्यरूपाण्येव लिङ्गानि ग्राह्याणीत्युक्तम्, तत्र चतुरस्रैश्चमत्कारकारि, द्रव्यरूपाणामपि प्राणातिपातादीनामभावस्य सर्वकालीनत्वस्य हेतुघटकस्य दुर्ग्रहत्वात् । सूक्ष्मदृष्ट्या तद्ग्रहे च भावरूपलिङ्गानामपि न दुर्ग्रहत्वमिति । यच्चोक्तं "स च केवली द्विविधो प्राय" इत्यादि, तदसत् । क्षीणमोहे केवलित्वस्यागमबाधितत्वात्, आगमे छद्मस्थवीतरागमध्य एव क्षीणमोहस्य परिगणितत्वात् । उक्तं च प्रज्ञापनायां—" से किं तं खीणकसायवीयरायचरित्तायरिआ ? खीणकसायवीयरायचरित्तायरिआ दुविहा पं० । तं०—छउमत्थखीणकसायवीयरायचरित्तायरिया य, केवली खीणकसायवीयरागचरित्तायरिया य" इत्यादि । यदि च ता(प्रा)गम वाधामुपेक्ष्य 'भाविनि भूतवदुपचारः' इति न्यायाद् द्वादशे गुणस्थाने कथञ्चित्केवलित्वमभ्युपगम्यते, तर्हि चरमशरीरिणि प्रथमादिगुणस्थानवर्तिनि सम्यक्त्वान्वासके वा प्रमत्तादिगुण-

स्थानवर्त्तिनि तदभ्युपगन्तव्यं स्यात् । किञ्च–क्षीणमोहस्य केवलित्वविवक्षा केनापि न क्रियते कथं भवता कर्त्तव्या ? नहि स्वल्पकालभाविकेवलज्ञानस्यापि छद्मस्थस्य केवलित्वविवक्षा कर्त्तुं युज्यते । अत एव "सत्त ठाणाइं छउमत्थे सव्वभावेणं ण जाणइ, ण पासइ । तं०–धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं आगासं जीवं असरीरपडिबद्धं परमाणुपोग्गलं । एयाणि चेव उप्पण्णणाणदंसणधरे जाणति'–इत्यादि स्थानाङ्गसूत्रे । "इह छद्मस्थो विशिष्टावध्यादिविकलः, न तु केवली, यतो यद्यपि धर्माधर्माकाशान्यशरीरजीवं च परमावधिर्न जानाति, तथापि परमाणुशब्दौ जानात्येव, रूपित्वात् तयोः, रूपिद्रव्यविषयत्वाच्चावधेः।"–इत्यादि वृत्तावुक्तम्। अत्र परमावधेरन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वमुत्पत्स्यमानकेवलज्ञानस्यापि केवलित्वविवक्षा न कृता। यदि च परमावधिमतः केवलित्वविवक्षामकरिष्यत् तदा व्यभिचारशङ्कैव नास्तीति छद्मस्थपदस्य विशेषपरत्वं नावक्ष्यद् वृत्तिकारः। तस्मात् क्षीणमोहस्याप्यन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वमुत्पत्स्यमानकेवलज्ञानस्य कथञ्चित्केवलित्वविवक्षा शास्त्रबाधितैवेति । यदि च क्षीणचारित्रावरणत्वाद्धेतोः क्षीणमोहे केवलित्वं दुर्निवारं, तदा निरतिचारसंयमत्वादप्रतिषेवित्वाच्चोपशान्तमोहे कषायकुशीले च तद्दुर्निवारं स्यादिति बोध्यम्। यच्च रागद्वेषवत्त्वच्छद्मस्थत्वादीनामेकपर्यायोद्भावनेन दूषणं दत्तं, तत्तु न किञ्चित्; एवं सति समनियतधर्ममात्रव्याप्त्युच्छेदप्रसङ्गादिति दिग् ।

इदं त्विहास्माकमाभाति–यदालोचनायोग्यविराधनादिकं छद्मस्थमात्रलिङ्गं, तदभावश्च केवलिनो लिङ्गम्, 'कदाचित्' इत्यनेन 'कदाचिदपि' इत्यनेन चैतदर्थस्यैव स्फोरणात् । आलोचनायोग्यतया अनाभोगप्रयुक्तकादाचित्कतानियतत्वाद्, इतरत्र च तदभावाद्। इत्थं च केवली न कदाचिदपि प्राणानामतिपातयिता भवति, क्षीणचारित्रावरणत्वाद्–इत्यादौ विशिष्टो हेतुरनुसन्धेयः, अन्यथा केवलित्वगमकानि लिङ्गानि क्षीणमोहे न सन्ति, किन्तु स्वरूपतः सन्ति। यथा–वह्निरनुष्णः, कृतकत्वाद्–इत्यनुमाने कृतकत्वं वह्नौ स्वरूपतः सदप्यनुष्णत्वगमकलिङ्गत्वेन नास्तीति प्रत्यक्षबाधितपक्षत्वादगमकं प्रोच्यते, तद्वत् 'क्षीणमोहे सप्तापि स्थानानि' इत्युक्तावपि न निस्तारः, तद्धेतोरप्रयोजकत्वेन प्रकृतलिङ्गव्यभिचारानुद्धारात्। नह्ययः पिण्डो धूमवान्, वह्निमत्त्वाद्–इत्यत्र पक्षदोषमात्रेण हेतुदोषो निराकर्त्तुं शक्यते–इत्यनुमानहेतुत्वे उक्तप्रकार आश्रयणीयः, सम्भावनाहेतुत्वे तु न किमप्युपपादनीयम्–इत्युपयुक्तैर्विभावनीयमिति दिक् ॥ ८७ ॥

'यद्येवं केवलिनोऽवश्यंभाविनी जीवविराधना न भवति' इति स्वमतिविकल्प-नखनपंगुरित्यादयः कुविकल्पा मोक्षार्थिना त्याज्या इत्याह—

सिद्धासग्गहदोसा एयारिसया हवंति कुविगप्पा ।
ते उच्छिंदिय सम्मं आणाइ मुणी पयट्टिज्जा ॥ ८८ ॥

मोहात्-सम्यक्त्वानुवचनानिवर्तनोपनेयोत्कटात्, अभिनिवेशाद्विपर्यय-प्रादेशादन्यकाः कुविकल्पा भवन्ति, तानुच्छिद्य सम्यगाम्नायां गुरुपारतन्त्र्य-ग्यानायां मुनिः प्रवर्तेत, न तु बहुश्रुततादिख्यातिमात्रेण स्वमतिविकल्पजाल-प्रवर्तनिको भवेदिति । 'एतादृशकाः'-इत्यनिर्देशेन यः परस्यायं कुविकल्पोऽस्ति-यो मांसभक्षणेऽपि तस्य सम्यक्त्वं न भवत्येवेति, सोऽप्यपास्तो बोद्धव्यः, सम्यक्त्वधारिणोऽविरतेरेव मारात्म्यादिनरात्मत्यभक्षणस्येव मांसभक्षणादपि निवर्तननियमात् । यदि च मद्यः सम्मूर्च्छिमानन्तजन्तुसन्तानदूषितं तन्नु ज्ञात्वा तमानस्य सर्वोच्चानुकम्पाराहित्यात्र सम्यक्त्वमित्यभ्युपगमः, तदाऽनन्तजन्तुमयं ज्ञात्वा मूलकादिकं भक्षयतोऽपि सम्यक्त्वक्षतिरभ्युपगन्तव्या स्यात् । यदि च मांसभक्षणस्यातिनिन्द्यत्वात्तस्य सम्यक्त्वनाशकत्वं तदा परदारगमनस्य तद्गुरुतरं स्यादिति तद्व्यसनवतः सत्यकिप्रभृतेः सम्यक्त्वमुच्छिद्येत । एतेन 'विलवासिनामपि मनुजानां तथाविधकर्मक्षयोपशमेन यदि मांसपरिहारनियतत्वं तदा सम्यग्दृशां तद्गुरुतरं स्यादिति मांसभक्षणे सम्यक्त्वक्षतिरेव' इति निरस्तम्, सम्यक्त्वस्य मात्रधर्मत्वेन कुलधर्ममात्रत्वाभावात्, तथाविधकर्मपरिणतेरनुचितप्रवृत्तिमतोऽपि श्रद्धानगुणेन तदनपगमात् । अन्यथा म्लेनानामपि केषाञ्चित्परदारगमनपरिहार-नियतत्वात्, तथाऽनिवृत्तस्य सत्यकिप्रभृतेः सम्यक्त्वमुच्छिद्येतैवेति । न च मांसाहारस्य नरकायुर्बन्धस्थानत्वादेव तदनिवृत्तौ न सम्यक्त्वमिति शङ्कनीयम्, महारम्भमहापरिग्रहादीनामपि तथात्वात्, तदनिवृत्तौ कृष्णवासुदेवानामपि सम्यक्त्वा-पगमापत्तेः । किं च-सम्यक्त्वधारिणां कृष्णप्रभृतीनां मांसभक्षणेऽपि सम्यक्त्वा-नपगमः शास्त्रेऽपि श्रूयते । तदुक्तं षष्ठाङ्गे—तयणं दुवए राया कंपिल्लपुरं णगरं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता विउलं असणं ४ उवक्खडावेइ, उवक्खडावित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावित्ता एवं वयासी—गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया विउलं असणं ४ सुरं मज्जं मंसं च पसन्नं च सुबहुपुप्फफलवत्थगंधमल्लालंकारं वासुदेव-पामोक्खाणं रायसहस्साणं आवासेसु साहरह । तेवि साहरंति । तएणं ति

वासुदेवपामोक्खा विउले असणं जाव संपत्तं आसाएमाणा विहरंति "त्ति । न चात्र मांसभक्षणादिकं स्वाचारविरुद्धमिथ्यात्वसामेव महाज्ञानिमित्तकत्वात् तत्कर्तृकं [illegible] इति शङ्कनीयम्, 'वासुदेवप्रमुखा' इत्यत्र सर्वेषामेकक्रियायोगात् सम्यक्त्ववतामपि तत्र महाज्ञानस्याप्यनुपपत्तेश्च । यत्तु वर्णनमात्रत्वेनेतत्सूत्रस्याकिञ्चित्करत्वं परेणोच्यते, तस्य महानेव कृतान्तकोपः । एवं सति स्वर्गादिसुखप्रतिपादकसूत्राणामपि वर्णनमात्रत्वेनाकिञ्चित्करतया स्वरूपेण वक्तुं शक्यत्वात्, लोकनिन्दाविरहमात्रेणापि यथाभिमतार्थप्रतिपादकसूत्रविलोपे नास्तिकत्वस्यानिवारितप्रसरतया सर्वविलोपप्रसङ्गादिति ।

किञ्च-अनन्तकायादिमांसादिभक्षणे सम्यक्त्वस्य मूलोच्छेदः स्यात्, तत्र च [illegible] नोपदिष्टं स्यात्, उक्तं च तत्र । तदुक्तं श्राद्धजीतसूत्रवृत्त्योः-

" [illegible] परिभोगे सचित्तवज्जिस्स ।
[illegible] अणाभोगे ॥ "

[illegible] भावाद्रेः 'अनन्त'त्ति अनन्तकायानां मूलकार्द्रकादीनां [illegible] । यदागमः-" जं उ जिणलिङ्गहो भणिअमीयाण [illegible] । [illegible] भणिअकामो भभी गुरुणा " ॥ १ ॥ तथा [illegible] 'पलिअ'त्ति [illegible] [illegible] । तथा [illegible] 'बयभंग' इति [illegible] । [illegible] मति प्रमत्त [illegible], 'अणाभोग'त्ति अनाभोगे [illegible] इति । तथा 'मांसभक्षणे [illegible]' [illegible] ॥ ८८ ॥

[illegible] । न [illegible] हि [illegible] निर्मल [illegible] —

[illegible] जगगुरूणां [illegible] सुपरिशुद्धा ।

[illegible] निच्छया [illegible] ॥८९॥

[illegible]

स्वर्गादिसुखसंपूर्णेति योगः । साऽऽज्ञा सर्वा नाममात्रेणापरीक्षिता सती न ग्राह्या, मतान्तरसूत्रैः परीक्षानियतत्वादिति भावः ॥ ८९ ॥

एतत्परीक्षोपायमाह—

कस-छेय-ताव-जोगा परिक्खियव्वा य सा सुवण्णं व ।
एसा धम्मपरिक्खा णायव्वा बुद्धिमंतेणं ॥ ९० ॥

व्याख्या—सा-आज्ञा कषच्छेदतापयोगात् सुवर्णमिव परीक्षणीया । यथा हि—शुक्तिरजतं ताम्रवर्णं च सुवर्णनामसाम्येन मुग्धलोकैरभेदेन प्रतीयमाने कषच्छेदतापैर्विचक्षणास्तत्परीक्षणं कर्तुमुत्सहन्ते, तथाऽऽज्ञायामपि मुग्धैः सर्वत्र नाममात्रादेकत्वेन प्रतीयमानायां विचक्षणास्तत्परीक्षां कषच्छेदतापैः कर्तुमुत्सहन्त इति बुद्धिमतैषा धर्मपरीक्षा ज्ञातव्या । धर्म आज्ञा ॥ एव धर्म इत्याज्ञापरीक्षैव धर्मपरीक्षेति भावः ॥ ९० ॥

कषादीनेवाथ योजयितुमाह—

विहिपडिसेहाउ कसो तज्जोगक्खेमकारिणी किरिया ।
छेओ तावो य इहं वाओ जीवाइतत्ताणं ॥ ९१ ॥

व्याख्या—'विहिपडिसेहाउ' त्ति । विधिः—अविरुद्धकर्तव्यार्थोपदेशकं वाक्यम् । यथा—स्वर्ग-केवलार्थिना तपोध्यानादि कर्तव्यमित्यादि । प्रतिषेधः पुनर्न हिंस्यात् सर्वभूतानीत्यादि । एतौ द्वाविह धर्मपरीक्षायां कष एव, सुवर्णपरीक्षायां कषपट्टकरेखेव । इदमुक्तं भवति—यत्र धर्मे उक्तलक्षणौ विधिप्रतिषेधौ पुष्कलावुपलभ्येते स धर्मः कषशुद्धः, न पुनः—

" अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा असुरा इव विष्णुना ।
उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥ "

—इत्यादिवाक्यगर्भ इति । तयोर्विधिप्रतिषेधयोर्योगोऽनाविर्भूतयोः संभवः, क्षेमं चाविर्भूतयोः पालना, तत्कारिणी क्रिया भिक्षाटनादिबाह्यव्यापाररूपा छेदः । यथा कषशुद्धावप्यन्तर्गतामशुद्धिमाशङ्कमानाः सौवर्णिकाः सुवर्णगोलिकादेश्छेदमाद्रियन्ते, तथा कषशुद्धावपि धर्मस्य छेदमपेक्षन्ते प्रेक्षावन्तः । स च छेदो विशु-

द्, तत्र गुरौ विषघातादीन् इमाननन्तरमेव वक्ष्यमाणान् सुवर्णगुणान् योज-यन्ति ॥ ९३ ॥

अथार्थेऽष्टसुवर्णगुणप्रतिपादनाय भाष्यमाथां गुरौ तद्योजनाय च पूर्वाचार्य-कृता एव निम्नो गाथा उपन्यस्यति–

विसघाइ-रसायण-मंगलत्थ-विणए-पयाहिणावत्ते ।
गुरुए अडज्झ-कुच्छे अट्ठ सुवन्ने गुणा हुंति ॥ ९४ ॥

व्याख्या—' विसघाइ ' इत्यादि । विषघाति–गरलोपहननशीलं सुवर्णं भ-वति । रसायनमङ्गलार्थविनीतमिति कर्मधारयपदम् । रसायनं–वयःस्तम्भनम्, मङ्गलार्थ–मङ्गलप्रयोजनम्, विनीतमिव विनीतम्, कटककेयूरादीष्टविशेषैः परिण-मनात् । तथा प्रदक्षिणावर्त्तप्रतितापने प्रदक्षिणावर्त्ति, तथा गुरुकम्, अल्पघुसार-त्वात् । अदाह्याकुत्स्यमिति कर्मधारयपदम्, तथाऽदाह्यमग्नेरदहनीयम्, सारत्वादेव; अकुत्स्यमकुत्सनीयम्, अकुथितगन्धत्वादिति । एवमष्टौ सुवर्णे इति गुणा असा-धारणधर्मा भवन्ति स्युरिति गाथार्थः ॥ ९४ ॥

एतत्समानान् साधुगुणानाह–

इय मोहविसं घायइ सिवोवएसा रसायणं होइ ।
गुणओ य मंगलत्थं कुणइ विणीओ अ जोग्गो त्ति ॥९५॥

व्याख्या—' इय ' त्ति । इत्येवं सुवर्णवदित्यर्थः, मोहविषं–विवेकचैतन्या-पहारि घातयति–नाशयति केषांचित्, साधुरिति प्रक्रमः । कुतः ? इत्याह–शिवोपदे-शान्मोक्षमार्गप्ररूपणात् । तथा स एव रसायनमिव रसायनं भवति जायते, शिवो-पदेशादेवाजरामरत्वसाधकत्वात् । तथा गुणतश्च स्वगुणमाहात्म्येन च मङ्गलार्थं मङ्ग-लप्रयोजनदुरितोपशमनमित्यर्थः, करोति विधत्ते, विनीतश्च प्रकृत्यैव भवत्यसौ योग्य इति कृत्वा ॥ ९५ ॥

मग्गणुसारि पयाहिण गंभीरो गरुअओ तहा होइ ।
कोहग्गिणा अडज्झो अकुच्छो सइसीलभावेणं ॥९६॥

व्याख्या—' मग्गणुसारि ' त्ति । मार्गानुसारित्वं सर्वत्र यस्माद्योऽस्त्यतः प्रद-क्षिणावर्त्तत्वमुपपद्यते । गम्भीरोऽतुच्छचेताः गुरुकको गुरुकः इत्यर्थः ' तथा ' इति

सझयये, भवति स्यात् । तथा कोषाग्निना अदाह्यः, सुवर्णवत् । तथाऽकुत्स्यः स
शील भावेन—शीललक्षणसौगन्ध्यसद्भावेनेति ॥ ९६ ॥

निगमयन्नाह—

एवं सुवन्नसरिसो पडिपुन्नाहिअगुणो गुरू णेओ ।
इयरो वि समुचियगुणो ण उ मूलगुणेहि परिहीणो ॥ ९

व्याख्या—' एवं 'ति । एवमुक्तप्रकारेण सुवर्णसदृशः, सामान्यतो भ
मागुणयोगात् । तथा प्रतिपूर्णा अन्यूनाः अधिकगुणाः प्रतिरूपादिविशेष
णा यस्य स तथा गुरुर्ज्ञेयः । अपवादाभिप्रायेणाह—इतरोऽपि कालादिवैगुण्यादेका
गुणहीनोऽपि समुचितगुणः पादार्द्धहीनगुणो गुरुर्ज्ञेयः, न तु मूलगुणैः परिही
तद्रहितस्य गुरुलक्षणवैकल्यप्रतिपादनात् । उक्तं च—गुरुगुणरहिओ अ इह
दृव्वो मूलगुणविउत्तो जो " त्ति । मूलगुणसाहित्ये तु समुचितगुणलाभात् न
शिगुणवैकल्येनागुरुत्वमुद्भावनीयमिति भावः ॥ उक्तं च—" ण उ गुणमि
विहूणोत्ति चंडरुद्दो उदाहरणं । " त्ति ॥ ९७ ॥

उचितगुणश्च गुरुर्न परित्याज्यः, किन्तु तदाज्ञायामेव वर्तितव्यमित्याह—

एयारिसो खलु गुरू कुलवहूणाएण णेव मोत्तव्वो ।
एयस्स उ आणाए जइणा धम्मंमि जइअव्वं ॥ ९

एतादृश उचितगुणः खलु निश्चये गुरुः कुलवधूज्ञातेन नैव मोक्तव्यः ।
नाति—कुलवधूर्यथा भर्त्सिताऽपि भर्तारं न परित्यजति, तथा सुशिष्येण भर्त्सि
नाप्युचितगुणस्य गुरोश्चरणसेवा न परित्याज्येति भावः । ' तु ' पुनः, एतस्य
चितगुणस्य गुरोराज्ञया यतिना धर्मे यतितव्यम ॥ ९८ ॥

गुर्वाज्ञास्थितस्य च यो गुणः सम्पद्यते तमाह—

गुरुआणाइ ठियस्स य वज्झाणुट्ठाणसुद्धचित्तस्स ।
अज्झप्पज्झाणम्मिवि एगग्गत्त समुल्लसइ ॥ ९९ ॥

व्याख्या—' गुरुआणाइ 'त्ति । गुर्वाज्ञास्थितस्य च ... ग
...नुष्ठानेन—विहितासत्त्वप्रतिविधिप्रयोगरूपेण शुद्धचित्तस्य शुभयोगवर्ति

घनघनकर्ममलविगमविशदीकृतहृदयस्य निश्चयावलम्बनदशायां शुद्धात्मस्वभावपरिणतौ प्रकटीभूतायामध्यात्मध्यानेऽपि एकाग्रत्वं समुल्लसति ॥ ९९ ॥

ततः किं भवति ? इत्याह—

तंमि य आयसरूवं विसयकसायाइदोसमलरहिअं।
विन्नाणाणंदघणं परिसुद्धं होइ पच्चक्खं ॥ १०० ॥

व्याख्या—'तंमि य' त्ति । तस्मिंश्चाध्यात्मध्यानैकाग्रत्वे समुल्लसिते विषयाः शब्दादय इन्द्रियार्थाः कषायाः क्रोधमानमायालोभास्तदादयो ये दोषमला जीवगुणमालिन्यहेतवस्तद्रहितं, तथा विज्ञानानन्दघनं स्वरूपप्रतिभासमग्रमसुखैकरसतामापन्नं, परिशुद्धमनुपहितस्फटिकरत्नवत् प्रकृत्यैव निर्मलमात्मस्वरूपं प्रत्यक्षं भवति ॥ १०० ॥

ततश्चात्मन्येव रतस्य तत्रैव तृप्तस्य तत्रैव च सन्तुष्टस्य स्वात्मपावमतिघन्यविश्रान्ततया विकल्पोपरमः स्यादित्याह—

जलहिम्मि असंखोभे पवणाभावे जहा जलतरंगा।
परपरिणामाभावे णेव विअप्पा तया हुंति ॥ १०१ ॥

व्याख्या—'जलहिम्मि' त्ति । असंक्षोभे संक्षोभपरिणामरहिते जलधौ समुद्रे पवनाभावे यथा जलतरङ्गा नैव भवन्ति, तथा तदा—आत्मस्वरूपप्रत्यक्षतादशायां परपरिणामस्य पुद्गलग्रहणमोचनपरिणामस्याभावे नैव विकल्पाः शुभाशुभरूपाश्चित्तविप्लवा भवन्ति ॥ १०१ ॥

अध्यात्मध्यानजनितायामात्मस्वरूपप्रत्यक्षतादशायां गेहतसकलविकल्पावस्थायां सूक्ष्मविकल्पोपरमेणैव स्थूलविकल्पोपरमदार्ढ्यमाह—

का अरती आणंदे केवत्ति वियप्पणं ण जत्थुत्तं।
अण्णे तत्थ वियप्पा पुग्गलसंजोगजा कत्तो ॥ १०२ ॥

'का अरति' त्ति । का अरतिः ? को वा आनन्दः ? इति विकल्पनमपि न तत्र—आत्मस्वरूपप्रत्यक्षतायामुक्तम्, अध्यात्मशास्त्रे स्वरूपानुभवप्रणतया मिश्रितसुखदुःखविकल्पस्य सूक्ष्मस्याप्यनवकाशात् । तथान्ये विकल्पाः स्थूलाः पुद्ग-

लसंयोगजा गृहधनस्वजनभोजनादिपुद्गलसंसर्गजनिताः कुतो भवन्ति ? अपि तु न कुत्रचित्; स्वाभाविकधर्मज्ञानसामग्र्या औपाधिकधर्मज्ञानमात्रं प्रति प्रतिबन्धकत्वादिति भावः। तदयं शुद्धात्मस्वभावानुभवनामा सन्मात्रार्थनिर्भासो धर्मशुक्लध्यानफलं विगलितवेद्यान्तरचिदानन्दनिष्पन्दभूतोऽविकल्पः समाधिरुपगीयते ॥ १०२॥

अस्यैवाविकल्पसमाधेरुपायभूतं शुद्धं विकल्पमुपदर्शयति—

अण्णे पुग्गलभावा अण्णो एगो य णाणमित्तोहं।
सुद्धो एस वियप्पो अवियप्पसमाहिसंजणओ ॥१०३॥

'अण्णे' त्ति। पुद्गलभावाः पुद्गलपरिणामाः—कायमनोवागानप्राणकर्मवर्गणाधनगृहक्षेत्रारामादिसंस्थानभाजोऽविद्यामपश्चोपरचितममकारविषयीभूता अन्ये—मदात्मद्रव्यादेकान्तेन पृथग्भूताः, कालत्रयेऽप्युपयोगलक्षणासंस्पर्शादिति भावः। अहं च ज्ञानमात्रमुपयोगमात्रस्वभाव इति इतोः पुद्गलभावेभ्योऽन्य एकश्च, कालत्रयेऽप्यन्यद्रव्यसंसर्गेऽपि तत्स्वभावापरिग्रहात् अनन्तपर्यायाविर्भावतिरोभावाभ्यामप्यविचलितशुद्धात्मद्रव्यैकशक्तिमत्त्वाच्च। न च ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयस्वभावशालित्वेनापि शुद्धात्मद्रव्यस्यैकत्वक्षतिः सम्भवति प्रभानैर्मल्यदोषहरणशक्तिगुणयोगात्मात्मरत्नस्येवेति। एष शुद्धात्मद्रव्यविषयत्वेन शुद्धो विकल्पोऽविकल्पसमाधेः सम्यक् प्रकारेण जनकः, एतज्जनितसंस्कारस्य विकल्पान्तरसंस्कारविरोधित्वेन तत्स्तदनुत्थानात्, एतस्य च स्वेतरदोषविनाश्यानु विनाशवदशुभविकल्पजाम्मुच्छेद्य स्वत एवोपरमादिति ॥ १०३ ॥

तदेतदध्यात्मध्यानमविकल्पसमाधिमन्त्रधुरमित्येतदेवाभिष्टुवन्नाह—

एयं परमं णाणं परमो धम्मो इमो चिय पसिद्धो।
एयं परमरहस्सं णिच्छयसुद्धं जिणा विंति ॥ १०४ ॥

व्याख्या—'एयं परमं' ति। एतदध्यात्मध्यानं परमं ज्ञानं, ज्ञानस्य विरतिफलत्वात्, विरतेश्च ममतात्यागात्मत्वात्, ममतात्यागस्य चैतदायत्तत्वादिति भावः। परमो धर्मोऽप्ययमेव प्रसिद्धः, दुर्गतौ पततो जन्तोर्धारणात्, सिद्धिगतौ नियमेन धारणाच्च। एतच्च परमरहस्यमतिगूढार्थनिरूपणं निश्चयशुद्धं पारमार्थिकनयपरिशुद्धीकृतं जिनाः ब्रुवते। यदागमः—

"परमरहस्समिसीणं समत्तगणिपिडगझरिअसाराणं ।
परिणामियं पमाणं णिच्छयमवलंबमाणाणं ॥" ति ॥ १०४ ॥

अध्यात्मस्य प्रवचने परमरहस्यत्वादेव परीक्षकैः सर्वत्र तदनुलक्ष्येणैव प्रवृत्तिः कर्तव्येत्यभिप्रायवानाह—

अज्झप्पाबाहेणं विसयविवेगं अओ मुणी विंति ।
जुत्तो हु धम्मवाओ ण सुक्कवाओ विवाओ वा ॥१०५॥

व्याख्या—'अज्झप्पाबाहेणं'ति । अतोऽध्यात्मस्य परमरहस्यत्वादध्यात्माबाधेन—स्वपरगतमैत्र्यादिमनिवृत्तशुभाशयाविच्छेदेन विषयविवेकं निर्णिनीषितार्थनिर्णयं ब्रुवते मुनयो विगलितरागद्वेषाः साधवः कर्तव्यमिति शेषः । हि यतो धर्मवाद एव मध्यस्थेन पापभीरुणा च समं तत्त्वनिर्णयार्थमपक्षपातेन कथारम्भलक्षणो युक्तः, तत्त्वज्ञानफलत्वात् तस्य; न शुष्कवादः, अपि पराजये वा परस्य स्वस्य वानर्थलघुत्वापत्तेः; कण्ठशोषमात्रफलो विवादो वा—दुःस्थितेनार्थिना सह छलजातिप्रधानो जल्पो युक्तः, साधूनां माध्यस्थ्यप्रधानत्वात्, शुभानुबन्धिन्यत्र साधूनां प्रयत्नस्य ॥ १०५ ॥

तदेवं धर्मवादेनैवाध्यात्माबाधेन तत्त्वनिर्णयस्य कर्तव्यत्वाच्छिष्टाचारानुरोधेन तथोद्देशेनैव प्रारब्धस्य स्वग्रन्थफलोपहितत्वं प्रदर्शयन्नन्यैरपि तत्त्वनिर्णयसिद्ध्यर्थमित्थमेव भणितव्यमित्युपदेशमाह—

भणियं किंचि फुडमिणं दिसाइ इय धम्मवायमग्गस्स ।
अण्णेहिं वि एवं चिय सुआणुसारेण भणियव्वं ॥१०६॥

व्याख्या—'भणियं' ति । इत्युक्तहेतोर्धर्मवादमार्गस्य दिशैव स्फुटमिदं किञ्चित्प्रकृतार्थगोचरं भणितं मया, तेन च तात्पर्यार्थदृष्ट्या तत्त्वनिर्णयसिद्धिरपि कृतैवेति भावः । अन्यैरपि धर्मपरीक्षकैरेवमेव श्रुतानुसारेण भणितव्यम् । इत्थमेव प्रकृतार्थप्रमानिश्चयात् तत्त्वज्ञानसिद्धे रागद्वेषपरिणामाभावेन कल्याणबीजसम्पत्तेश्चेति भावनीयम् ॥ १०६ ॥

सर्वस्वोपदेशमाह—

किं बहुणा इह जह जह रागद्दोसा लहुं विलिज्जंति ।
तह तह पयट्टियव्वं एसा आणा जिणिंदाणं ॥ १०७ ॥

व्याख्या—' किं बहुण 'त्ति । स्पष्टा ॥ १०७ ॥

एसा धम्मपरिक्खा रइआ भविआण तत्तबोहट्ठा ।
सोहिंतु पसायपरा तं गियत्था विसेसविऊ ॥ १०८ ॥

किं बहुणा इह जह जह रागद्दोसा लहुं विलिज्जंति ।
तह तह पयट्टियव्वं एसा आणा जिणिंदाणं ॥ १०७ ॥

व्याख्या—'किं बहुना' इति । स्पष्टा ॥ १०७ ॥

एसा धम्मपरिक्खा रइआ जविआण तत्तबोहट्ठा ।
सोहिंतु पसायपरा तं गियत्था विसेसविऊ ॥ १०८ ॥

सूरिश्रीविजयादिदेवसुगुरोः पट्टाम्बराहर्मणौ
सूरिश्रीविजयादिसिंहसुगुरौ शक्रासनं भेजुषि ।
सूरिश्रीविजयप्रभे श्रितवति भाग्यं च राज्यं कृतो
ग्रन्थोऽयं वितनोतु कोविदकुले मोदं विनोदं तथा ॥ १ ॥
महोपाध्यायश्रीविनयविजयश्रीसुकृतिभिः
प्रचक्रे साहाय्यं यदिह घनसौष्ठवमभूत् ।
समर्पत्कस्तूरीपरिमलविशेषाञ्चति हि
प्रसिद्धः शृङ्गारस्त्रिभुवनजनानन्दजननः ॥ २ ॥
सन्तः सन्तु प्रसन्ना मे ग्रन्थश्रमविदो भृशम् ।
येषामनुग्रहादस्य सौभाग्यं प्रथितं भवेत् ॥ ३ ॥

इति जगद्गुरुबिरुदधारिभट्टारकश्रीहीरविजयसूरीश्वरशिष्यमुख्यषट्तर्की-विद्याविशारदमहोपाध्यायश्रीकल्याणविजयगणिशिष्यावतंसशास्त्रतिलकपण्डित-श्रीलाभविजयगणिशिष्यरत्नगुणगणगरिष्ठपण्डितश्रीजीतविजयगणिसतीर्थ्यतिल-कविबुधयशःसन्नाहसौभाग्यनिधिपण्डितश्रीनयविजयगणिचरणकमलसेविना पण्डि-तश्रीपद्मविजयगणिसहोदरेण पण्डितयशोविजयेन कृतो धर्मपरीक्षानामा ग्रन्थः सम्पूर्णः ॥

संवद्रसाशीमदनेन्दुनमे च मितवर्षेऽह ।
भट्टारकविधुवारे हि लिखिता पत्तने पुरे ॥

श्रीरस्तु